

Børneperspektiver i familieretlige sager

Tilblivelse, positionering og inddragelse

Alminde, Sarah

Publication date:
2021

Document Version
Også kaldet Forlagets PDF

Citation for published version (APA):
Alminde, S. (2021). *Børneperspektiver i familieretlige sager: Tilblivelse, positionering og inddragelse*. Roskilde Universitet.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact rucforsk@kb.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Børneperspektiver i familieretlige sager

- Tilblivelse, positionering og inddragelse

Ph.d.-afhandling af Sarah Alminde
Hovedvejleder: Hanne Warming
Bi-vejleder: Allan Westerling
Institut for Samfundsvidenskab og Erhverv
ISSN no. 0909-9174

RUC
Roskilde Universitet

Børneperspektiver i familieretlige sager

- Tilblivelse, positionering og inddragelse

Ph.d.-afhandling af Sarah Alminde

Hovedvejleder: Hanne Warming

Bi-vejleder: Allan Westerling

Institut for Samfundsvidenskab og Erhverv

Roskilde Universitet

ISSN no. 0909-9174

Tak

En stor tak går til de børn og familier, der har lukket mig ind, ladet mig være med og få indblik i svære, konfliktfyldte, sårbare og følsomme situationer i jeres liv. En særlig tak til de børn og unge, der har deltaget i såvel workshops som observationer og interviews, og som har givet mig et unikt indblik i børnelivet i en familieretlig sag. Jeres åbenhed og vores fine kortvarige relationer har berørt mig meget. Jeg håber, at jeg med afhandlingen kan løfte jeres perspektiver videre og inspirere til, at også andre bliver klogere.

Ligeledes en stor tak til alle de dommere, psykologer og advokater, der modigt har ladet mig være med og kigge jer over skuldrene, mens I udførte jeres dilemmafyldte og vigtige arbejde. Det kræver åbenhed og mod at invitere mit kritiske blik ind. Tak til styregruppen for projekt Børn i Retten for samarbejdet om projektet, og særligt tak til jer, der har arbejdet hårdt for at skabe kontakt til børn og familier, der ville deltage i forskningsprojektet.

Tak til Roskilde Universitet og Egmont Fonden for finansiering af ph.d.-projektet.

Tak til forskningsgrupperne SODYC og CEBUFF for kontinuerlig inspiration. Tak til alle jer på Pædagogisk Antropologi, Aarhus Universitet (DPU) for at tage varmt og engageret imod mig som gæsteforsker. Tak til intern evaluator Jan Kampmann for konstruktiv og skarp kritik, præsenteret på så fin og venlig vis.

Tak til mine vidunderlige vejledere. Jeg har følt mig meget heldig på den front. Tak til Charlotte Paludan for et utroligt fint og meget inspirerende, men desværre alt for kort bekendtskab. Tak til Allan Westerlig for at tage over efter Charlotte og for værdifuld faglig sparring. Særligt tak, Allan, for din altid engagerede og entusiastiske tilgang til mit arbejde. En stor tak til min hovedvejleder Hanne Warming. Tak for at være en kæmpe stor faglig inspiration og samtidig et åbent menneske og en stor støtte for mig. Tak for at have tillid til mig og mine valg, bakke op om mine tanker og ideer, og tak for at tage mig med.

Tak til alle mine mange gode ph.d.-kolleger. En særlig tak til Louise Harkes, Manon Lavaud og Signe Fjordside, for at jeg har kunnet vende mig til jer, når mine omgivelser ikke forstod mig. Det er bare et arbejde, men alligevel et, der kan være svært at begrebsliggøre for omverdenen.

Tak til mine og børnenes venner og min familie, særligt min mor, for hjælp til i forbindelse med feltarbejde og rejser, at få børnefamiliepraktikken til at gå op. Tak til Rico for altid at bakke op om mine valg i arbejdslivet og for at rejse med ud i verden til konferencer mm., så vores børn og jeg ikke skulle undvære hinanden. Særligt tak for at du aldrig har skyndt på mig i ph.d.-processen.

Tak til Villum, Elva og Bille - ph.d.-arbejdet har til tider fyldt, men I har altid fyldt mest ♥

Sarah Alminde

Juni 2021, København

Indholdsfortegnelse

Tak	1
Indholdsfortegnelse	3
Figuroversigt.....	7
Indledning	9
1.1 Forskningsspørgsmål.....	12
Arbejdsspørgsmål.....	12
1.2 Læsevejledning.....	12
Forskningslandskabet og afhandlingens bidrag	15
2.1 Skilsmissecforskning og børneperspektiver i familieretlige sager.....	15
Skilsmisse som risikofaktor.....	15
Samværsordningens betydning.....	17
Konfliktniveauets betydning.....	19
Forældrenes møde med det familieretlige system.....	19
Børns stemmer i skilsmisser og mødet med det familieretlige system.....	20
2.2 Afhandlingens bidrag.....	23
Retten og de familieretlige sager	25
3.1 Lovgrundlaget.....	26
Forældreansvarsloven.....	26
Børnekonventionen.....	27
Familieretten og Familieretshuset.....	27
3.2 Forskellige modeller til behandling af de familieretlige sager.....	28
3.3 Projekt Børn i Retten.....	31
Evalueringsrapport.....	33
Teoretisk ramme	35
4.1 Barndomsforskningen som afsæt.....	35
Et skifte i forståelse af børn og barndom.....	35
Generationsordenen.....	36
Being og becoming.....	36
Poststrukturalisme.....	38
Agency og nyere strømninger inden for barndomsforskningen.....	39
4.2 Børneperspektiver, deltagelse og inddragelse.....	45

Den voksnes blik på barnet	46
Den voksnes forsøg på at sætte sig i barnets sted	47
Børns artikulerede oplevelser og ønsker	48
Modeller for børns deltagelse	49
Børneperspektiv og inddragelse	53
Tilblivelsen af børns perspektiver	53
4.3 Positioneringsteori	54
Position og positionering	55
Rettigheder og forpligtelser	57
Positioneringsteori og konfliktforståelse	58
Præpositionering	59
(Sproglige) handlinger	59
Storyline, diskurs og dominerende storyline	60
Positioneringstrekanten	61
Magtkampen i social interaktion	61
Tråde tilbage til Goffmann	62
Narrativer, positionering og modsætninger	63
Positioneringsteoretiske analyser af familieretlige sager	64
4.4 At lytte emergent	66
Listening as usual	67
Emergent listening	68
At lytte emergent til børn som de- og rekonstruering af normer og strukturer	69
4.5 Analysemodel	70
Metode	73
5.1 Design og empirioversigt	73
Præsentation af det empiriske materiale	75
5.2 Et svært felt at få adgang til	77
Dobbelt eller trippel gatekeeping	79
5.3 Fremtidsværksteder	80
5.4 En narrativ tilgang til feltarbejde og analyse	83
Narrative metoder i samfundsvidenskaben	84
Narrative interviews	85
Modsetsningsfyldte narrativer	87
Narrativer om oplevelser og erfaringer	88
Store og små fortællinger	89
Narrativer dannet under forskellige rammer	91
Forskerpositioner i konstruktionen af narrativer	92
5.5 Gruppeinterviews	93
5.6 Deltagerobservationer	93

Feltnoter, optagelser og transskribering	94
5.7 Forskningsetiske refleksioner – en kontinuerlig proces.....	95
Situert etik	96
Særlige etiske øjeblikke	97
Etisk sensitivitet	98
Særlig forskningsetik i forskning med og om børn	99
Fortrolighed og informeret samtykke.....	100
Konflikt som grundpræmis og det særlige, der er på spil for deltagerne	102
Hvornår må og skal man blande sig?	103
5.8 Forskningsintegritet og krydspres i forskningsprocessen	104
5.9 Flydende forskerpositioner	106
5.10 Bearbejdning af det empiriske materiale.....	109
Udfoldede sagsforløb - lange fortællinger.....	113
6.1 Højt konfliktniveau og fastlåste fortolkninger giver barnets perspektiv svære kår (case 4)	113
Forældrenes konflikt, divergerende narrativer og positioneringskampe	114
Samspillet mellem den juridiske og den psykologiske fortolkning	118
Forhandlingen mellem juridiske og psykologiske fortolkninger former samtalen med Caroline	119
Carolines perspektiv fortolkes snævert	122
Retsmøde i retssalen og sagens afslutning	124
Carolines situation efter sagens afslutning.....	124
Opsamling: Positioneringer og børneperspektivets muligheder	126
6.2 Børnenes perspektiver underordnes forliget (case 6)	127
Positioneringsprocesser og den terapeutiske alliance med psykologerne	128
Inddragelsen af børnene.....	131
Psykologernes vurdering	133
En særlig alliance mellem faren og psykologen	134
Forliget og børnene som et forhandlingsobjekt	135
Børnenes situation efterfølgende.....	136
Opsamling: Forældrene fylder, og børnenes perspektiv udgrænses.....	139
6.3 Børnenes perspektiver udfordrer psykologernes opfattelse (case 10)	139
Forældres fortællinger om børnene og hinanden	140
Psykologernes vurdering	144
Psykologernes samtaler med børnene	145
Psykologernes ændrede fortolkning; nye positioner.....	147
Børnenes situation efterfølgende.....	149
Opsamling: Psykologerne lytter åbent til børnene og skifter fortolkning.....	150
6.4 Børnesamtalen som udgangspunkt for retssagen (case 15).....	150
Børnesamtalen som afsæt for retsmødet.....	151
Dommerens børnesyn afspejles i den juridiske fortolkning af forældremyndighedsspørgsmålet	154

Opsamling: Det juridiske fortolkes bredt, og barnets perspektiv bliver styrende.....	155
Analysér på tværs	157
7.1 Retten som den rammesættende struktur.....	157
Retten og positioneringskampe i den juridiske arena.....	157
Præpositioner og magtfordelingen i retten	158
Rettens rollespil som disciplinerende faktor.....	160
Den juridiske fortolkning af familieretlige sager	161
Rollespil og positioneringskampe med afsæt i juridiske fortolkninger	163
Advokaterne som sufflører og proxykæmpende i det retlige rollespil.....	164
Det terapeutiske rum som en anderledes arena.....	167
Rettens parathed til at inddrage og lytte til børn: åbninger, muligheder og forpligtelser	170
Opsamling	170
7.2 Skilsmisseforældreskabet og barnets bedste	171
Det manipulerede barn	172
Det ansvarstyngede barn	173
Det forjættende forlig	174
Særlig målestok for skilsmisseforældreskabet.....	180
Farens nye partner som en positiv tilføjelse og morens nye partner som problematisk.....	184
Forældrenes ret til barnet eller barnets ret til forældrene	186
Opsamling: Betydningen af diskurser og dominerende storylines i feltet	188
7.3 Subjekt og objekt - børn som (forhandlings)objekter i familieretlige sager	188
Subjekt og objekt	189
Fairness i 'delingen' og 7-7 som normen.....	190
Barnet som forhandlingsobjekt.....	197
Opsamling: Barnets subjekt-/objektposition.....	199
7.4 Når der lyttes til børn: Tilblivelsen og inddragelsen af børns perspektiver.....	200
Tilblivelsen af børneperspektivet.....	200
Børnesamtalen som redskabet til at belyse barnets perspektiv	201
At lytte til børn i familieretlige sager.....	204
De voksne fylder i de familieretlige sager	208
Diskurser og dominerende storylines om børn, barndom og livet efter et forældrebrud	209
Alder, inddragelse og ageism	209
Generationsordenen og voksendom som normbærende	214
Opsamling: Tilblivelsen af børns perspektiver i familieretlige sager	214
Konklusion.....	217
Positioneringskampe på den retlige scene.....	217
Juridiske fortolkninger suppleret af psykologiske fortolkninger	218
Diskurser og dominerende storylines om børn, barndom og forældreskab	219
Det forjættende forlig	220
De voksne fylder og har definitionsmagten	220

Tilblivelsen af børnenes perspektiver	221
Positioneringen og inddragelse af børn og børns perspektiver	221
Børn som subjekter i familieretlige sager	222
At lytte emergent til børn som dekonstruering af begrænsende normer og strukturer	223
8.1. Opsummering og perspektivering af afhandlingens bidrag	223
Anvendelsesorienteret viden: Praksisudvikling i feltet	226
Litteratur	227
Dansk resumé	244
English abstract	248
Bilag	250
Bilag 1	251
Bilag 2	252
Bilag 3	253
Bilag 4	254
Bilag 5	255
Bilag 6	257
Bilag 7	259

Figuroversigt

Figur 1: Harts deltagelsesstige	49
Figur 2: Shiers Pathway to Participation	52
Figur 3: Positioneringstrekanten	61
Figur 5: Casetabel	77

Kapitel 1

Indledning

Denne afhandling er den skriftlige fremstilling af mit forskningsprojekt om børneperspektiver i familieretlige sager. Afhandlingen undersøger interaktionen mellem deltagerne i familieretlige sager, herunder hvordan børns perspektiver bliver til, positioneres, og inddrages i sagerne.

Genstandsfeltet er familieretlige sager, det vil sige sager, hvor forældrene i kølvandet på et brud ikke kan blive enige om bopæl, forældremyndighed og/eller samvær. Det familieretlige felt er et felt med stor politisk bevågenhed, og emner, der relaterer sig hertil, bringes ofte frem i den offentlige debat. Det er endvidere et felt, der rummer mange følelser, konflikter og kampe. Historisk har skilsmissekonflikter handlet om opløsningen af ægteskabet, hvorvidt det kunne bevilges og den efterfølgende fordeling af økonomiske midler (Vallgård, 2017). Opløsningen af ægteskabet er sidenhen blevet meget nemmere, og trods forskellige ordninger med separationsperioder er det ret nemt at blive skilt. Økonomi er fortsat ofte et stridspunkt, og i tillæg hertil står kampen nu i høj i grad i relation til børnene, og hvordan deres liv efter forældrenes brud tilrettelægges.

En tredjedel af børnene i Danmark vil opleve, at deres forældre går fra hinanden. Hovedparten af familierne laver på egen hånd aftaler om forældremyndighed, bopæl og samvær efter bruddet, mens en mindre andel har brug for det familieretlige systems hjælp til at træffe afgørelse herom. Det er disse sager, hvor forældrene ikke kan nå til enighed om bopæl, forældremyndighed og/eller samvær, der fokuseres på i denne afhandling. Nogle af sagerne udspringer af dybe og komplekse uenigheder, mens det i andre af sagerne synes at handle om et mere afgrænset uenighedsfelt. En del af sagerne er karakteriseret ved at have et højt konfliktniveau og stor fjendtlighed mellem forældrene, mens konfliktniveauet hos andre er lavere. Fælles for sagerne er dog, at forældrene ikke kan nå til enighed, og derfor bringer sagen for retten, og dermed er konflikt et hovedelement i sagerne. Fra anden forskning ved vi, at konfliktniveauet mellem forældrene har stor betydning for børnenes velbefindende, og at et højt konfliktniveau kan have stor negativ indflydelse på børnenes hverdagsliv og trivsel (Amato, 2000; Ottosen & Stage, 2011; Størksen, 2006). Der er dog ikke forsket særlig meget i, hvad der sker i de brudte familiers møde med retssystemet, eller hvilken betydning det har for de involverede børn. Det er således centralt at få mere viden herom. Det vil være

nogle af de samme mekanismer, der gør sig gældende i andre sager med et lavere konfliktniveau, og således vil mere viden om de konfliktfyldte familieretlige sager også kunne bidrage med viden om et bredere felt af skilsmisser¹, der involverer børn.

Denne afhandling sætter fokus på de familieretlige sager og mødet mellem familierne og retten, med særligt fokus på børnenes perspektiver.

Børneperspektiver og inddragelse

Der er sket ændringer, både i synet på børn og i lovgivningen, der betyder, at der er et langt større fokus på inddragelse af børn i familieretlige sager. Forskningen på området peger på, at mange børn gerne vil inddrages, men også at mange børn ikke føler sig tilstrækkeligt inddraget (R. Birnbaum & Saini, 2012; Cashmore & Parkinson, 2007; Fitzgerald & Graham, 2011; Haugen, 2010).

Afhandlingen tager afsæt i det paradigmeskifte, der er blevet kaldt den "nye" barndomsforskning, men som qua sin opståen i 1980'erne og 1990'erne ikke lænere er så ny. Afsættet i barndomsforskning betyder, at jeg, i arbejdet med afhandlingen, ser børn som sociale aktører med både rettigheder og evner til inddragelse, at jeg ser barndommen som værende vigtig og værdifuld i sig selv, og ikke blot som en overgang eller et forstadium til voksenlivet. Endvidere betyder det, at jeg ser barndommen som en social struktur eller et socialt fænomen, der er indlejret i tid, kultur, samfund og lignende, og som således ikke alene er et udtryk for en udviklingsfase eller biologiske karakteristika, men i stedet hele tiden bliver til i samspillet med omverdenen (James & Prout, 1990; Qvortrup, 1994). Det betyder i forhold til forældrebrud og familieretlige sager, at mit udgangspunkt er, at børn skal have mulighed for at blive hørt og inddraget i beslutninger, der vedrører deres liv, samt at børns levede hverdagsliv her og nu skal værnes om, ikke blot pga. konsekvenserne for deres voksenliv, men pga. vigtigheden af det levede barndomsliv her og nu. Afhandlingen beskæftiger sig således ikke med, om børn skal inddrages i familieretlige sager, men hvordan dette gøres eller ikke gøres, samt hvilke praksisser og mekanismer der henholdsvis understøtter og/eller forhindrer, at børnenes perspektiver inddrages. Det betyder endvidere, at jeg vil se på barndommen og distinktionen mellem børn og voksne som et udtryk for en social struktur og dermed anlægge et kritisk blik på de fastlåste eller internaliserede forståelser af børn og barndom, der kommer til udtryk i de familieretlige sager.

¹ En skilsmisse er en opløsning af et ægteskab. Skilsmissebegrebet benyttes dog ofte også om brud mellem ugifte forældre. Således også i denne afhandling, hvor det vigtige ikke er, om parterne er gift, men at de har børn.

Argumenterne for at inddrage² børn og børns perspektiver hviler på demokratiske, metodiske og etiske rationaler (Warming, 2011a, 2019b). Endvidere hviler det i familieretlige sager på lovgivningen, der regulerer området. Børnekonventionen (FN, 1989) og forældreansvarsloven (Indenrigsministeriet, 2012) statuerer begge, at børn skal inddrages under hensyntagen til alder og modenhed.

Det demokratiske rationale om deltagelse stammer fra en forståelse af, at deltagelse er en fundamental medborgerskabsrettighed, og at et demokrati er demokrati i kraft af dets involverede borgere (K. Rasmussen, Warming, & Kampmann, 2017).

A nation is democratic to the extent that its citizens are involved, particularly at the community level. The confidence and competence to be involved must be gradually acquired through practice. It is for this reason that there should be gradually increasing opportunities for children to participate in any aspiring democracy, and particularly in those nations already convinced that they are democratic (Hart, 1992).

Wall (2014) og Sundhall (2017, 2020) argumenterer for, at børns udelukkelse fra deltagelse i demokratiske beslutningsprocesser er udtryk for ageism, det vil sige diskrimination mod børn. I relation til familieretlige sager kan der således være et demokratisk ideal om, at alle de, der er deltagere i sagen, får mulighed for at blive inddraget og blive hørt, når det familieretlige system skal træffe afgørelser.

Det metodiske rationale handler om, at det er vigtigt at få adgang til den særlige viden, børn har om at være børn, og i familieretlige sager, den særlige viden det konkrete barn har om egen situation. Denne viden er vigtig for at sikre, at de beslutninger der træffes, er de bedste beslutninger, og inddragelse af børnene er et skridt på vejen hertil (Warming, 2011a). De etiske rationaler handler om synet på børn som ligeværdige og dermed som individer med ret til at blive mødt i deres særegenhed og ikke blive reduceret til kategorien barn (Lévinas, 1969; K. Rasmussen et al., 2017).

² Begreberne inddragelse og deltagelse benyttes ofte synonymt i relation til børn. En meningsfuld skelen kan dog være; at se inddragelse som noget, den voksne gør – inddrager barnet, mens deltagelse er noget, barnet gør. Ved inddragelse er den voksne den aktive, og barnet får en mere passiv rolle, mens barnet ved deltagelse har en aktiv rolle (Warming, 2019b). Jeg vil i det følgende trække både på ressourcer, der taler om inddragelse og ressourcer, der taler om deltagelse (participation).

1.1 Forskningsspørgsmål

Med ovenstående in mente er det afhandlingens ambition at undersøge de familieretlige sager, med særligt fokus på hvordan børn og børns perspektiver inddrages. Derfor stilles følgende forskningsspørgsmål:

Hvordan udspiller interaktionen mellem deltagerne i familieretlige sager ved retten sig, og hvilken betydning får det, for hvordan børnenes perspektiver inddrages?

Arbejdsspørgsmål

Interaktionen mellem deltagerne analyseres med afsæt i positioneringsteoretiske begreber. For at besvare spørgsmålet om hvordan børnenes perspektiver inddrages, er det nødvendigt at undersøge, hvordan børnenes perspektiver bliver til i sagerne, samt hvordan der lyttes til børn. Som et led i at besvare det overordnede forskningsspørgsmål belyses i afhandlingen derfor følgende arbejdsspørgsmål:

- *Hvilke positioneringskampe udspiller sig i interaktionen mellem deltagere i familieretlige sager ved retten?*
- *Hvordan bliver børneperspektivet til i familieretlige sager ved retten?*
- *Hvordan lyttes der til børn i familieretlige sager ved retten? Herunder hvilke forhindringer og muligheder manifesterer sig i forhold til at lytte til og inddrage børn og børns perspektiver?*

1.2. Læsevejledning

Kapitel 1 – Indledning

I afhandlingens første kapitel præsenteres afhandlingens genstandsfelt. Endvidere gives en kort præsentation af afhandlingens afsæt i barndomsforskningen. Kapitellet afsluttes med afhandlingens forskningsspørgsmål.

Kapitel 2 – Forskningslandskabet og afhandlingens bidrag

I afhandlingens andet kapitel præsenteres en række traditioner og positioner i forskningen om børn, der oplever forældrebrud. Dette gøres med henblik på at vise, hvilken forskning afhandlingen står på skuldrene af, samt redegøre for afhandlingens placering i det videnskabelige felt.

Kapitel 3 – Retten og de familieretlige sager

I afhandlingens tredje kapitel præsenteres den ramme, retten, som de familieretlige sager udspiller sig i, samt den lovgivning der regulerer området. Endvidere

præsenteres de forskellige modeller, som de familieretlige sager behandles ud fra samt projekt Børn i Retten.

Kapitel 4 – Teoretisk ramme

I afhandlingens teoretiske kapitel præsenteres afhandlingens teoretiske afsæt og ramme. Kapitlet indledes med et oprids af barndomsforskningen og nogle af de grundantagelser, som afhandlingen tager afsæt i, herunder hvordan afhandlingen trækker på og ligger i forlængelse af nyere strømninger. Endvidere redegøres for afhandlingens teoretiske begrebsapparat. Kapitlet afsluttes med en model for analysen.

Kapitel 5 – Metode

Kapitel 5 giver et overblik over afhandlingens empiriske materiale. Endvidere gennemgås de metodiske valg, der er truffet undervejs, bearbejdningen af det empiriske materiale, såvel som de etiske refleksioner arbejdet med undersøgelsen har affødt.

Kapitel 6 – Udfoldede sagsforløb - lange fortællinger

I dette kapitel fremstilles fire udvalgte caseanalyser. De fire caseanalyser er udvalgt til fremstilling med afsæt i det, de hver især er gode til at vise. De fire caseanalyser viser dels noget af den bredde, der er på tværs af det samlede empiriske materiale, som indgår i afhandlingen, men sætter samtidig særligt fokus på nogle forskellige aspekter der træder tydeligt frem i hver af de fire cases. Nogle tematikker ses i flere af casene, mens andre står særligt tydeligt frem i de enkelte.

Kapitel 7 – Analyser på tværs

Med afsæt i de 21 caseanalyser og en gennemgang af hele det empiriske materiale er udvalgt fire overordnede analytiske temaer, som præsenteres i kapitel 7. De fire temaer er: Retten som rammesættende struktur, Skilsmisseforældreskabet og barnets bedste, Subjekt og objekt - børn som (forhandlings)objekter, Når der lyttes til børn: Tilblivelsen og inddragelsen af børns perspektiver. I kapitel 6 blev der slået an til disse temaer, i kapitel 7 analyseres de dybdegående på tværs af afhandlingens materiale.

Kapitel 8 – Konklusion

I det afsluttende kapitel præsenteres afhandlingens konklusioner. Her samles op på tværs af afhandlingens analyser samt på afhandlingens bidrag.

Kapitel 2

Forskningslandskabet og afhandlingens bidrag

Jeg vil i det følgende opridse en række positioner og traditioner fra forskningen om børn i familieretlige sager samt mere generelt børn, der oplever forældrebrud. Dette gøres med henblik på derigennem at tydeliggøre, hvordan afhandlingen placerer sig i dette forskningslandskab.

2.1 Skilsmiseforskning og børneperspektiver i familieretlige sager

Forskningen i skilsmisserelaterede emner er mangeartet med forskelligt fokus og inden for forskellige forskningsdiscipliner. Der eksisterer forskning, der beskæftiger sig med skilsmisse med afsæt i eksempelvis juridisk, psykiatrisk, psykologisk og sociologisk forskning. Jeg vil her etablere et overblik over forskellige tilgange og den viden, de bidrager med, om end ikke en udtømmende gennemgang af forskningen på feltet. Særligt vil jeg have fokus på forskning, der har blik for børns perspektiver i relation til forældrebrud og inddragelse af børn, når der skal træffes beslutninger i kølvandet på forældrebrud. Jeg vil endvidere trække nogle tråde til forskning på andre områder, der beskæftiger sig med inddragelse af børn.³

Skilsmisse som risikofaktor

En række danske og internationale undersøgelser beskæftiger sig med de langsigtede konsekvenser af forældrebrud for de involverede børn. I disse undersøgelser isoleres forældres brud som en livsbegivenhed, der udgør en risikofaktor, der kan have negativ indvirkning på børnenes videre livsforløb på en række parametre. Jeg

³ Litteraturen, der trækkes på, er fundet via indledende søgning i relevante databaser ved projektets opstart. Derefter er der over årene stødt mere litteratur til fx via forskning præsenteret på konferencer, til forskningsgruppemøder, i forskningsnetværk mv. samt via en form for sneboldmetode, hvor nogle forskere og publikationer har ledt videre til andre, ligesom at nye relevante publikationer på området er kommet til (Boell & Cecez-Kecmanovic, 2010).

vil i det følgende ridse nogle centrale positioner op med henblik på at illustrere, hvorledes disse spiller ind i forståelsen af skilsmisse som en risikofaktor.

I psykiatrisk forskning er der lang tradition for at undersøge kvantitativt, hvordan bestemte faktorer, her forældrebrud, har betydning for børns videre livsforløb. En række undersøgelser peger på, at forældrebrud øger risikoen for mentale helbredsproblematikker hos børnene (Averdijk, Malti, Eisner, & Ribeaud, 2012; Kelly, 2000; Storksen, Roysamb, Holmen, & Tambs, 2006), samt at det er forbundet med øget risikoadfærd (fx rygning) hos børn, der er 15 år eller derunder ved forældrebruddet (Zeratsion et al., 2014). Rasmussen, Nielsen, Petersen, Christiansen, & Bilenberg (2014) viser med danske kvantitative data (spørgeskemaer besvaret af forældrene samt registerdata), at forældres brud påvirker børnenes mentale helbred negativt og giver større risiko for det forfatterne benævner problemadfærd. Harland, Reijneveld, Brugman, Verloove-Vanhorick, & Verhulst (2002) viser ligeledes med afsæt i hollandske data, at særligt et nyligt forældrebrud øger risikoen for, at børn har emotionelle og adfærdsproblemer. Ängarne-Lindberg & Wadsby (2012) konkluderer, at der i Sverige er flere børn, der har oplevet skilsmisse, som er i kontakt med det børne- og ungdomspsykiatriske system, men at dette udligner sig, når det kommer til det voksenpsykiatriske system.

Amato (2001) peger på, at børn, hvis forældre er skilt, scorer lavere i forhold til uddannelse, psykologisk tilpasning, selvforståelse og sociale relationer, og viser med gennemgang af litteraturen på området, at forældres skilsmisse har en negativ indvirkning på børnenes trivsel (Amato, 2000). I tråd med dette konkluderer Heinesen (2019) i en undersøgelse baseret på danske registerdata, at forældres skilsmisse har en negativ effekt på såvel uddannelse som tilknytning til arbejdsmarkedet.

Der er dog også undersøgelser, der i stedet konkluderer, at nok bringes børnene i en akut sårbar situation i forbindelse med forældrebruddet, men at denne for hovedparten af børnene udligner sig over tid (Ängarne-Lindberg & Wadsby, 2012; Arkes, 2015; Kelly, 2003; Smart, Neale, & Wade, 2001). Ligeledes peger undersøgelser på, at noget af den sårbarhed og de øgede risikofaktorer der kan ses hos børn, der oplever forældrebrud, kan forklares med andre faktorer, fx forældres uddannelsesniveau og økonomiske situation, samt at nogle faktorer (fx stabil kontakt til samværsforælderen, deleordninger, forældres uddannelsesniveau, lavt konfliktniveau) skaber resiliens hos børnene, i relation til den sårbarhed som et forældrebrud kan skabe (Kelly, 2003; Mandemakers & Kalmijn, 2014). I forlængelse heraf ses det i danske sammenhænge, at de forældre, der henvender sig til det familieretlige system, i højere grad end andre står uden for arbejdsmarkedet,

og at de i forhold til andre børnefamilier tre gange så hyppigt har været i kontakt med de sociale myndigheder (Ottosen, 2005; Ottosen & Stage, 2011).

Undersøgelser som disse bidrager med vigtig viden om, at et forældrebrud ofte er en skelsættende begivenhed for børn, og at denne, afhængig af omstændighederne, har stor indvirkning på børnenes liv. Fælles for de nævnte undersøgelser og andre lignende på området er, at de fokuserer dels på udsving, der kan måles med standardiserede skemaer, og dels på forældrebruddet som en begivenhed, der sætter børnene i risiko for at udvikle bestemte målbare problemer og vanskeligheder. Der ligger således en udviklingstankegang til grund for undersøgelserne, i hvilken skilsmissen potentielt forstyrrer det, der ville kunne karakteriseres som den normale udvikling. Disse og andre undersøgelser, der fokuserer på skilsmissen som risikofaktor, taler endvidere ind i det Smart, Neale, & Wade (2001) kalder *narratives of harm*, det vil sige en forståelse af forældrebrud som noget skadefyldt, der skaber risiko hos børnene. Det betyder, at det kan være svært at tale om børn i relation til skilsmisse uden at gøre det indenfor den overordnede ramme af *harm* (Smart et al., 2001, p. 21). Forskningen, der fokuserer på forældrebrud som en risikofaktor for børnene, har således betydning for, hvilke forståelser af børn i brudte familier der skabes, og dermed betydning for hvorledes børn i familieretlige sager mødes.

De ovenstående undersøgelser beskæftiger sig ikke med børnenes egne oplevelser og kun i mindre grad med, hvilke faktorer i relation til skilsmissen der kunne fungere som forklaringskraft for børnenes risikoposition. Samtidig peger undersøgelsernes resultater på, at der er behov for mere viden om forældrebruds betydning for de involverede børn. Denne afhandling ligger således i forlængelse af de kvantitative erkendelser af, at et forældrebrud og en familieretlig sag har indvirkning på børnenes liv, men anlægger et andet blik på denne betydning. Frem for at fokusere på skilsmisens betydning for børnenes udvikling, og hvordan de påvirkes på kvantitativt målbare parametre, fokuseres med afsæt i en forståelse af børn som både *being* og *becoming*, på forældre-bruddet og den familieretlige sag, som begivenheder, der influerer på børnenes liv her og nu, og skaber nogle særlige betingelser for tilblivelsen, positioneringen og inddragelsen af deres perspektiver.

Samværsordningens betydning

De senere år er der sket en markant udvikling i tilrettelæggelsen af samværsordninger, således at mange børn har mere samvær med samværsforælderen end hidtil, og at 7-7 ordninger, hvor børn tilbringer lige meget tid hos hver forælder, er blevet udbredt og ret almindeligt. Denne udvikling ses ikke alene i Danmark, men også i fx, Australien, England, Holland, Sverige og USA (Cashmore et al., 2010;

Ottosen & Stage, 2011). I kølvandet på denne udvikling og nogle af de diskussioner, det har affødt, er der gennemført undersøgelser af, hvorledes disse deleordninger påvirker børnene (Ottosen, 2016b; Ottosen, Stage, & Jensen, 2011; Turunen, 2017), samt hvorledes de opleves af børnene (Rachel Birnbaum & Saini, 2015; Haugen, 2010; Marschall, 2014a; Sadowski & McIntosh, 2015). Flere undersøgelser peger på, at børn, der bor i lige deleordninger, drager fordel af at bevare tæt kontakt til begge forældre med mulighed for at trække på begge forældres ressourcer (McIntosh, 2009; Smyth, 2009).

I Sverige har særligt forskere fra Karolinska Institutet fokuseret på 7-7 deleordningerne. Med baggrund i statistiske data fra den svenske levestandardundersøgelse har de fx. sammenlignet børn, der bor fortrinsvist hos en forælder, børn der bor lige meget hos begge forældre, og børn der bor sammen med begge deres forældre. Undersøgelsen viser, at børn, der lever i 7-7 deleordninger, har lige så gode livsbetingelser, som børn der bor sammen med begge forældre, mens børn der bor fortrinsvist sammen med den ene forælder, har dårligere livsbetingelser⁴ (Fransson, Låftman, Östberg, Hjern, & Bergström, 2018). I denne statistiske undersøgelse fokuseres, i tråd med de ovenfor nævnte undersøgelser, på målbare ydre faktorer, og børnenes eget perspektiv medtages ikke.

I danske sammenhænge har Ottosen, Stage, & Jensen (2011) med afsæt i kvalitative interviews med børn og unge, der bor eller har boet i 7-7 ordninger samt interviews med forældre, undersøgt betydningen af deleordningen. Undersøgelsen viser i tråd med svenske undersøgelser, at deleordninger fungerer godt for nogle børn, men viser også, at det ikke gælder for alle. Undersøgelsen peger på, at motiverne for deleordningen primært begrundes i forældrenes interesser og således ikke med afsæt i børnenes behov. Hvor det tidligere fortrinsvis har været familier med et velfungerende samarbejde, der har praktiseret 7-7 ordninger, peger undersøgelsen på dels den store udbredelse af ordningen, og dels det faktum, at det familieretlige system kan træffe afgørelse om en 7-7 ordning, betyder, at det ikke længere kun er børn med forældre med et godt samarbejde, der bor i deleordninger. Med afsæt i undersøgelsens interviews peges der dog på, at der kræves en høj grad af samarbejde samt en række andre stabiliserende faktorer, for at en 7-7 ordning kan praktiseres til fordel for særligt børnene (Ottosen et al., 2011). Andre undersøgelser peger ligeledes på, at lige deleordninger i familier med et højt konfliktniveau kan være vanskelige for både børn og forældre (McIntosh, 2009; Smyth, 2009).

⁴ Med livsbetingelser refereres der i denne undersøgelse til; økonomiske og materielle betingelser, sociale relationer, sundhed, sikkerhed og arbejdsbetingelser i skole og nabolag samt kulturelle og fritidsaktiviteter.

Ovenstående undersøgelser bidrager med viden om sammenhængen mellem deleordninger og børnenes livsbetingelser, og danner basis for nuancering af forståelserne af børns liv i deleordninger som hverken ubetinget dårlige eller ubetinget gode, men afhængige af den situation det konkrete barn er i. I forlængelse heraf er denne afhandling optaget af, hvorledes børnene er blevet involveret i beslutningerne vedrørende tilrettelæggelsen af deres postskilsmisliv.

Konfliktniveauets betydning

En række undersøgelser peger på, at forældrenes konfliktniveau i kølvandet på skilsmisse har stor betydning for børnene. Således at et højt konfliktniveau mellem forældrene har negativ indvirkning på børnenes trivsel, se fx (Amato, 2000; Glenn, Furstenberg, & Cherlin, 1992; Hetherington & Stanley-Hagan, 1999), men også at et højt konfliktniveau i familier med samboende forældre kan have en lignende negativ effekt (Kelly, 2000). I nordisk sammenhæng synes der ligeledes at være bred forskningsmæssig konsensus om, at konflikter mellem forældrene påvirker børnene negativt, se fx (Dahl, 2018, 2020; Jevne, 2017; Ottosen, Dahl, & Boserup, 2017; Ottosen & Stage, 2011; Stokkebekk, Christine, Hollekim, & Ness, 2019; Størksen, 2006). Det ses endvidere, at forældrebrud i minoritetsfamilier med ikke-vestlig baggrund i højere grad er præget af konflikter og vanskeligt samarbejde (Ottosen, Liversage, & Olsen, 2014).

Isolering af konflikt mellem forældre som en vigtig parameter i relation til skilsmisssens negative betydning for de involverede børn har ført til et stort fokus på at få forældre til at nedbringe eller nedtone deres konflikt. Det betyder ligeledes, at der i det danske familieretlige system er en opmærksomhed på at beskytte børnene imod de negative konsekvenser af forældrekonflikter.

Forældrenes møde med det familieretlige system

I kølvandet på ændringer i det familieretlige system i Danmark er der foretaget en række evalueringsundersøgelser. Flere af disse fokuserer på forældrenes oplevelser og forældrenes tilfredshed (Dahl, 2018, 2020; Ottosen, 2005; Ottosen & Stage, 2011). Ligeledes findes der undersøgelser af forældrenes møde med det familieretlige system (Bisgaard, 2020; Jevne, 2017; Neale & Smart, 1997; Oxford Research, 2019). Endvidere spiller forældrenes oplevelser og deres syn på børnene en betydelig rolle i mange af de undersøgelser, der allerede er nævnt i dette kapitel, idet en række af de kvantitative undersøgelser baserer sig på spørgeskemaer, hvor forældrene svarer angående deres børn. I nærværende afhandling har det været et gennemgående opmærksomhedspunkt at lade børnenes perspektiver

fylde. Dermed bidrager afhandlingen med ny viden om børnenes oplevelser med det familieretlige system.

Børns stemmer i skilsmisser og mødet med det familieretlige system

Der er på nuværende tidspunkt kun sparsomt med dansk forskning, der beskæftiger sig med børns perspektiver i relation til forældrebrud. Marschall (2014a) undersøgte i sin ph.d. med den danske titel "Kan børn deles" børns perspektiver på hverdagslivet i en deleordning. Med kvalitative interviews med børn og forældre belyses, hvordan børn skaber mening og sammenhæng. Marschall fokuserer på der, hvor forældrene samarbejder, det vil sige på familier, der ikke har kontakt med det familieretlige system. Hun ser på, hvordan børn og familier håndterer hverdagslivet i en delt familie. Ved at holde fokus særligt på børnenes perspektiver giver Marschall nogle nye og anderledes bud på, hvordan livet ser ud for børn, der 'lever på tværs' (Marschall, 2014a, 2014b, 2017). Hansen (2021) belyser, hvorledes skilsmissemøder med børn kan være præget af fastlåste forestillinger om, hvordan børn, der har oplevet forældrebrud, føler, oplever, har det og skal mødes. I en undersøgelse af skilsmissebørn med etnisk minoritetsbaggrund indgår også interviews med børn, hvilket giver et særligt indblik i netop disse børns oplevelser og særlige situation (Ottosen et al., 2014). I en undersøgelse af søskendeskaber ses også et (indirekte) indblik i børns oplevelser med skilsmisse, idet det her gennem interviews belyses, hvorledes børn gør søskendeskaber i og på tværs af familieformer, herunder efter forældrebrud (Winther, Palludan, Gulløv, & Rehder, 2014). Som tidligere nævnt analyserer (Ottosen et al., 2011) ligeledes deleordninger med afsæt i interviews med blandt andet børn.

Der findes få danske undersøgelser, der ser på, hvorledes situationen ser ud for børn, hvis forældre har været i forbindelse med det familieretlige system. Der findes flere internationale undersøgelser, heriblandt nogle der fokuserer bredere på børns inddragelse i beslutningsprocesserne vedrørende tilrettelæggelsen af deres postskilsmisseliv.

I en undersøgelse af den faglige etik i statsamternes børnesamtaler om samvær inddrager Warming (2002) interviews med børn og viser, at børnene sætter stor pris på at få indflydelse på deres eget liv gennem samtalerne. Ottosen & Stage (2011) påpegede i en dansk undersøgelse (bidrag til evaluering af forældreansvarsloven), at børn, der for nylig havde været involveret i en forældreansvarssag ved retten, havde markant lavere mental trivsel set i relation til børn fra ikke-skilte familier samt i forhold til andre børn i skilsmissec familier.

Selvom børnenes perspektiver i forhold til de beslutninger, der skal træffes, ikke har fået meget forskningsmæssig opmærksomhed, er der kommet tiltagende fokus herpå. Cashmore, der er en af de forskere, der har beskæftiget sig med netop børns perspektiver i relation til skilsmisse skrev i (2003):

With the exception of a small number of studies in the early 1980s and in the past five years or so, there has been little attention given to children's own views about the way decisions are made about them and their own involvement in the decision-making process" (Cashmore, 2003, p. 159)

Cashmore påpeger videre det paradoksale i, at der i de ophedede diskussioner vedrørende børns inddragelse i skilsmisser blandt professionelle ikke har været fokus på børnenes eget perspektiv på deres inddragelse.

I forbindelse med ændringer i den norske lovgivning på det familieretlige område⁵ viser undersøgelser, at der er sket ændringer således at børn i videre omfang inddrages i Norge end tidligere, særligt i mæglingen mellem forældrene, men også at der fortsat er basis for praksisudvikling (Strandbu & Thørnblad, 2020; Strandbu & Tjørnblad, 2015). Stokkebekk et.al. (2019) peger på, at der i nogle langvarige sager kan være behov for noget andet end forældremægling, med henblik på at hjælpe børnene bedst muligt.

I 2012 lavede (Birnbaum & Saini (2012) et *scoping review* af den kvalitative forskningslitteratur, der beskæftiger sig med børns oplevelser og følelser i relation til forældres skilsmisse. Her fandt de 44 undersøgelser, der levede op til kravene for oversigtartiklen. De af undersøgelserne, der beskæftiger sig med inddragelse af børn, samt det juridiske system er medtaget i det følgende.

Med afsæt i en New zealandsk interviewundersøgelse af børn og familier, der har oplevet skilsmisse, argumenterer Smith & Taylor (2003), at forestillingen om, at det er en byrde for børn at være involveret i beslutningsprocesserne i kølvandet på deres forældres skilsmisse, er problematisk. Undersøgelsen udfordrer endvidere forestillingen om børns manglende kompetencer og viser, at børn har meget at tilbyde i forhold til at oplyse og nuancere forståelser af deres liv. Der peges endvidere på, at også mindre børn kan have fornuftige perspektiver at tilbyde:

This research challenges the prevailing assumptions about children's (in)competence and reinforces the view that even quite young children have sensible ideas to offer" (Smith & Taylor, 2003, p. 207)

⁵ Obligatorisk forældremægling og tilskyndelse til at høre børnene i forbindelse med mæglingen.

I tråd med perspektiver fra denne afhandlings empiriske materiale samt andre undersøgelser (Smart et al., 2001) fremhæver Smith og Taylor (2003), at børnenes overordnede råd til deres forældre og andre voksne er: lyt til børnene.

Butler, Scanlan, Robinson, Douglas, & Murch (2002) undersøgte, med interviews med og surveydata fra børn og forældre fra Wales og England børnenes oplevelse af skilsmissen, herunder hvorledes børnene oplevede sig som aktive deltagere i aftaleprocessen vedrørende postskilsmissearrangementet. De konkluderede, at børnene oplever skilsmissen som en krise. Manglende information og involvering kan være medvirkende til at skabe yderligere utryghed og tristhed: *“Children want to be told what is going on and consulted on the important decisions that are made about them during this life-altering time”* (Butler et al., 2002, p. 99). I forlængelse heraf konkluderer forskerne, at de børn, der er blevet spurgt om deres holdning til bopæl og samvær, oplever sig mere tilfredse med de beslutninger, der er blevet truffet (Butler et al., 2002).

Cashmore (2011) viser med afsæt i en undersøgelse, hvori australske børn og forældre i afsluttede skilsmissesager er interviewet, i tråd med andre undersøgelser, at børn generelt gerne vil høres og at særligt i de sager, hvor der er meget uenighed mellem forældrene, er det vigtigt for børnene, ikke bare at blive hørt, men også at have indflydelse på de beslutninger der træffes (Cashmore, 2011; Stokkebekk et al., 2019; K. Tisdall, 2016). De fleste børn vil gerne have, at deres perspektiver tages alvorligt i højere grad end de gerne selv vil træffe beslutningerne.

En række kvalitative undersøgelser peger imidlertid på, at mange børn ikke oplever, at de havde indflydelse på, livet efter bruddet (Cashmore & Parkinson, 2007; Fitzgerald & Graham, 2011; Haugen, 2010; Kaltenborn, 2001; Rød, 2012).

En nyere dansk undersøgelse af tilfredsheden med de familieretlige myndigheder viser, at lige under halvdelen af de 7-17-årige kommer til en børnesamtale i forbindelse med den familieretlige sag (Dahl, 2020). Van Nijnatten (2011) viser i en hollandsk undersøgelse, at der er diskrepans mellem den lovgivningsmæssige forpligtelse til børneinddragelse, og den praksis der er i det familieretlige system. Lignende fund ses i Skotland, hvor balancen mellem inddragelse og beskyttelse tipper mere i retning af beskyttelse og mindre i retning af inddragelse i de familieretlige sager (K. Tisdall, 2016). Skjørten (2013) argumenterer med afsæt i en norsk undersøgelse, at børns sårbarhed i forbindelse med forældrebrud som udgangspunkt ikke bør være årsag til at børnene ikke høres. Parkinson et al. (2007) fandt, at hovedparten af børn i familieretlige sager sagde, at børnene i sagerne burde have mulighed for at tale med dommeren i sagen, blandt andet for at blive hørt af den

person, der skal træffe beslutningen, men også for at undgå, at børnenes perspektiver bliver misforstået eller misrepræsenteret. Flere undersøgelser peger på, at det er vigtigt at høre børn og inddrage deres perspektiver, samt at de professionelle på skilsmisseområdet skal være påpasselige med at affærdige børnenes perspektiver med henvisning til deres alder eller med henvisning til deres manglende forståelse af forskellen mellem *voice and choice* (Rachel Birnbaum, Bala, & Cyr, 2011; Cashmore, 2011; K. Tisdall, 2016).

Undersøgelser viser, at alder har betydning, både for om børnene inddrages (Dahl, 2020) samt om hvorvidt det, børnene giver udtryk for, tages til efterretning (Sundhall, 2014; Taylor, Fitzgerald, Morag, Bajpai, & Graham, 2012). Hovedparten af børn vil gerne høres, men de ønsker ikke ansvaret for de beslutninger, der træffes i det juridiske system (E. K. M. Tisdall, Bray, Marshall, & Cleland, 2004). Birnbaum & Saini (2012) konkluderer endvidere, at uanset hvilket land, der laves kvalitative undersøgelser i og dermed i hvilken lovgivningsramme, anfører langt hovedparten af børnene, at de gerne vil informeres bedre om skilsmisseprocessen. I en international undersøgelse med perspektiver fra 14 lande⁶ konkluderer Taylor et al. (2012), at der, trods lovgivningsmæssige forandringer samt anerkendelse af inddragelsespotentialer, fortsat er behov for praksisudvikling såvel som viden om inddragelse af børn i familieretlige sager.

2.2 Afhandlingens bidrag

Denne afhandling ligger i forlængelse af litteraturen på området, der som vist ovenfor påpeger, at børn gerne vil høres og inddrages, men at der fortsat er en række forhindringer herfor. Afhandlingen står således på skuldrene af den forskning på det familieretlige felt, såvel som i relation til forældrebrud generelt, der påpeger vigtigheden af at have fokus på børns perspektiver i relation til forældrebrud. I den forbindelse står afhandlingen endvidere på skuldrene af en stor mængde forskning på det sociale felt, der ligeledes fokuserer på børns perspektiver og inddragelse, når der skal træffes beslutninger vedrørende børnenes liv, se fx (Antczak & Steensbæk, 2020; Cockburn, 2005; Duncan, 2019; B. S. Jensen, 2014; Nielsen & Bruselius-Jensen, 2020; Warming, 2011a). En særlig parallel kan trækkes til anbringelsesområdet, hvor en række undersøgelser fokuserer på både behovet for og problemerne med, inddragelse af børn og unge, se fx (Cashmore, 2002; Harkes, 2021; Holland, 2009; Leeson, 2007; Warming, 2006). Indenfor skole- og

⁶ New Zealand, Australien, Brasilien, Canada, England, Hong Kong, Israel, Irland, Japan, Mexico, Nigeria, Slovakiet, Tjekkiet og USA.

daginstitutionsforskning er der tradition for at forske i børneperspektiver og inddragelse, se fx (Alasuutari, 2013; Backe-Hansen, 2010; Hohti & Karlsson, 2013; Østrem, 2012), Ligesom der er forskning i børns perspektiver, inddragelse og agency på handicapområdet (Asbjørnslett & Hemmingsson, 2008; Beresford, 2012; Cavet & Sloper, 2004; Olli, Vehkakoski, & Salanterä, 2012; Wickenden & Kembhavi-Tam, 2014).

På det familieretlige område ses det, at det til trods for en bred anerkendelse af fordele ved inddragelse af børn i familieretlige sager, fortsat i forskningssammenhænge er et underbelyst emne (Taylor et al., 2012). Denne afhandling bidrager i det underbelyste felt ved at analysere interaktionen mellem deltagerne og de betingelser, det skaber for tilblivelsen, positioneringen og inddragelsen af børns perspektiver. Der er foretaget danske undersøgelser af børns oplevelser i relation til forældrebrud, men der er kun forsket ganske lidt i de særligt konfliktyldte brud, der udspiller sig i retten. I forbindelse med undersøgelsen har jeg fået adgang til et vanskeligt tilgængeligt felt; retten, familierne og de familieretlige sager, og analyserer dermed et unikt empirisk materiale med børn, forældre og fagprofessionelle i familieretlige sager, der bidrager med ny viden til feltet.

Hovedparten af de undersøgelser, der hidtil er lavet på området, er, som det fremgår af det ovenstående, enten kvantitative eller kvalitative med vægt på interview med forældre og børn. Denne afhandling baserer sig ligeledes på interviews, men har i tillæg hertil inddraget observationer fra retten. Disse observationer giver en særlig mulighed for at se, hvad der sker i de konkrete sager, og således en særlig mulighed for at belyse de dynamikker, som skaber betingelserne for børns perspektiver i sagerne.⁷

Som det fremgår af ovenstående, er der gennemført en række evalueringundersøgelser i relation til det danske familieretlige område. Denne afhandling har ikke til hensigt at evaluere en bestemt praksis, men i stedet åbne op og belyse interaktionen mellem deltagerne på tværs af de forskellige metoder til behandling af sagerne. Hovedparten af de kvalitative studier på området analyserer endvidere materialet ved at kvantificere de kvalitative data. Denne afhandling giver dermed et anderledes blik, idet materialet analyseres med afsæt i en narrativ tilgang. Dermed skabes rum for, at de familieretlige sager og de positioneringskampe og magtstrukturer, der udspiller sig heri, kan træde sammenhængende frem og analyseres med særligt fokus på, hvordan børn og børns perspektiver positioneres.

⁷ Det empiriske materiale og de metodiske overvejelser belyses fyldestgørende i kapitel 5.

Kapitel 3

Retten og de familieretlige sager

En familieretlig sag anlægges af den ene forælder mod den anden. Dette gøres i de tilfælde, hvor forældrene efter samlivsbrud ikke kan blive enige om et eller flere børns bopæl, forældremyndighed og/eller samværsordning. Uenighed og konflikt er dermed udgangspunktet for de familieretlige sager. Når sagen anlægges, bliver det det familieretlige systems opgave at løse uenigheden. Dette kan enten gøres ved at hjælpe forældrene til at opnå enighed og indgå et forlig, eller ved at oplyse sagen tilstrækkeligt til, at dommeren kan afsige en dom og dermed bestemme, hvordan bopæl, forældremyndighed og/eller samvær skal fordeles. Retten er en særlig arena, som adskiller sig fra de arenaer, som familier og børn typisk begår sig på, med særlige regler og kutyme for hvordan man agerer. Det er blandt andet karakteriseret ved et særligt juridisk sprog, hvor der fx tales om sagsøger og sagsøgte, påstand, frifindelse, med videre. Når man befinder sig i retten, forventes det endvidere, at man agerer i overensstemmelse med de dertilhørende formaliteter. I retten kan forældrene repræsenteres af advokater, der dels varetager klientens interesser, og dels agerer som oversættere og formidlere ind i den særlige arena, som retten er.

Der er i retten en spirende erkendelse af, at det kan være vanskeligt at sætte de familieretlige sager ind i denne ramme og behandle dem alene med afsæt i de juridiske aspekter. Ligesom der kan spores tvivl om, hvorvidt det er i overensstemmelse med barnets bedste at behandle sagerne uden hensyntagen til deres særlige karakter. Med forældreansvarsloven fra 2007 blev det muligt for retterne at behandle sagerne på andre måder. Retterne har i forlængelse heraf arbejdet med at udvikle forskellige modeller og måder til at møde familierne, der i tillæg til de rent juridiske aspekter også kan inkludere andre mere følelsesmæssige aspekter og mere psykologisk funderet konfliktløsning. Hvordan retten behandler, og ultimativt dømmer i sagerne, er dog fastsat i lovgivningen og retspraksis. I dette kapitel vil jeg skitsere det lovgrundlag, der danner rammen om de familieretlige sager. Dernæst vil jeg redegøre for de forskellige modeller, de familieretlige sager kan behandles ud fra i retten. Afslutningsvis introduceres projekt Børn i Retten og det udviklingsprojekt, som jeg og denne afhandling har været en del af.

3.1 Lovgrundlaget

I dette afsnit skitseres kort det lovgrundlag, de familieretlige sager behandles ud fra.

Forældreansvarsloven

Reglerne for de familieretlige sager vedrørende bopæl, forældremyndighed og samvær, som undersøges i denne afhandling, findes i forældreansvarsloven. De sager, der indgår i afhandlingen, er behandlet efter forældreansvarsloven fra 2007/2012⁸ (Indenrigsministeriet, 2012). *Bopælsspørgsmålet* handler om, hvor barnet skal have bopælsadresse. Den forælder, som har barnets bopæl hos sig, har bemyndigelse til at træffe dagligdagsbeslutninger vedrørende barnet, fx institutionsvalg og almindelige fritidsaktiviteter. Det er endvidere bopælsforælderen, der står for udgifter til barnet og således også bopælsforælderen, der modtager eventuelt børnebidrag og børnefamilieydelse. *Forældremyndigheden* kan enten være delt eller tildeles den ene forælder. Forældremyndighedsindehavere har bemyndigelse til at bestemme væsentlige forhold vedrørende barnets liv, fx hvor barnet skal gå i skole, risikobetonede fritidsaktiviteter, psykiske eller somatiske behandlinger, flytning til udlandet samt udstedelse af pas i forbindelse med udlandsrejser. Ved fælles forældremyndighed skal forældre blive enige om disse spørgsmål. Fastsættelse af *samvær* handler om, hvor meget tid og hvornår barnet skal være på samvær hos den forælder, der ikke har bopælen, det vil sige hvilken fordeling af barnets tid, der skal være mellem de to forældre.

Med indførelsen af forældreansvarsloven i 2007 skete et skifte i tilgangen til de familieretlige sager, som er relevant i relation til nærværende undersøgelse. Fra at have fokuseret på forældrenes ret til kontakt med barnet, er fokus herefter i stedet på barnets ret til kontakt med begge forældre. Samarbejdsnormen, der tilskrives, at forældre efter et brud forventes at kunne samarbejde, blev gjort tydeligere. Dette ses særligt ved at, fælles forældremyndighed herefter er udgangspunktet, samt at der skal tungtvejende grunde til at splitte den op. Det blev muligt at træffe afgørelse om fælles forældremyndighed, også i de tilfælde, hvor den ene

⁸ Med afsæt i evaluering af forældreansvarsloven blev der lavet nogle ændringer/justeringer i 2012.

Ændringerne indbefatter:

Ændring af kriterierne for at ophæve fælles forældremyndighed.

Statsforvaltningerne får mulighed for at afvise anmodning om ændring af forældremyndighed eller bopæl. Forenkling af reglerne om transport. Lempelser i betingelserne for at fastsætte samvær med andre end barnets forældre.

Fremover kan kun statsforvaltningerne behandle afgørelser om samvær.

Alle børnesamtaler gennemføres af en børnesagkyndig. Forældrene orienteres på forhånd om børnesamtalens karakter.

Tydeliggørelse af muligheden for at indhente sagkyndige erklæringer om forældre.

forælder modsiger sig dette. Det blev endvidere muligt at træffe afgørelse om de-leordninger, hvor barnet tilbringer lige meget eller tilnærmelsesvis lige meget tid hos hver af forældrene. Der kom i lovgrundlaget endvidere et mere tydeligt fokus på, at barnets perspektiv skal belyses i sagerne, samt at børnene i videre udstrækning end tidligere, skal inddrages som et led i behandlingen af sagerne (Indenrigsministeriet, 2012; Ottosen & Stage, 2011). Særligt centralt i forældreansvarsloven fra 2007 i relation til denne undersøgelse er, at der skal træffes afgørelse under hensyntagen til barnets bedste, at barnets perspektiv skal belyses samt, at barnet skal inddrages under hensyntagen til alder og modenhed.

Børnekonventionen

Forældreansvarsloven udgør det primære lovgrundlag for behandlingen af de familieretlige sager. I tillæg hertil er retten forpligtet på Børnekonventionen, herunder de bestemmelser, der særligt er relevante i behandlingen af sager om bopæl, forældremyndighed og samvær. Det gælder artikel 3, der handler om barnets ret til beskyttelse og omsorg, samt at i alle foranstaltninger vedrørende børn, der udøves fx af domstolen, skal barnets tarv komme i første række (FN, 1989). Særlig relevant er også artikel 9, der handler om barnets ret til ikke at blive adskilt fra sine forældre. Samt artikel 12 om barnets ret til mulighed for at udtrykke sig i relation til alle forhold, der vedrører barnet, og at disse synspunkter tillægges passende vægt i overensstemmelse med barnet alder og modenhed (FN, 1989). Børnekonventionen er ratificeret af Danmark i 1991, men ikke samlet inkorporeret i dansk ret. Det betyder, at domstolene ikke kan anvende Børnekonventionen til at tilsidesætte danske love og praksis (Svendsen, 2015, p. 46). Der er løbende diskussioner, om hvorvidt Børnekonventionen bør inkorporeres. Argumenterne herfor er, at børns retstilling ville blive bedre, at domstolene ville få lovbestemt konventionsforpligtelse, samt at det ville øge såvel opmærksomhed som viden om børns rettigheder (Unicef, 2019).

Som det fx ses ovenfor i forældreansvarsloven, har Børnekonventionen allerede haft afsmittende effekt på den danske lovgivning. Argumenterne imod en inkorporering er således, at det ikke er nødvendigt, samt at det ville føre til dobbeltregulering. Endvidere er der bekymring for, om det vil få betydning for magtfordelingen mellem domstol og lovgiver i Danmark (Svendsen, 2015).

Familieretten og Familieretshuset

Efter at feltarbejdet i denne afhandling var afsluttet, og det empiriske materiale konstrueret, skete der yderligere ændringer i det familieretlige system og den lovgivning, der rammesætter det.

I 2019 nedlagde man Statsforvaltningen og oprettede i stedet Familieretshuset. Fremover indledes alle familieretlige sager i Familieretshuset. Sagerne screenes og inddeles i forskellige kategorier. De allermost konfliktfyldte behandles i Familieretten (byretterne), mens de andre indledningsvis behandles i Familieretshuset. Tanken er, at familierne fremover skal møde et enstrengt system. I lovgivningen er der kommet et endnu tydeligere fokus på, at barnets perspektiv skal belyses samt inddragelse af børn. Det udmønter sig fx i oprettelsen af en særlig børneenhed i Familieretshuset samt udvidede muligheder for støtte af børnene i sagerne.

De sager, der indgår i denne afhandling, er behandlet i det familieretlige system før den familieretlige reform i 2019. Det betyder, at sagerne ofte først har været i Statsforvaltningen og derefter sendes til retten. Ydermere afgøres samvær i Statsforvaltningen, mens bopæl og forældremyndighed afgøres i retten. Nogle af sagerne kan således have verserende sager både i statsforfatningen om samvær og i retten om bopæl og/eller forældremyndighed.

3.2 Forskellige modeller til behandling af de familieretlige sager

De familieretlige sager, der behandles ved retten, behandles efter forskellige modeller. Der indgår sager i denne afhandling behandlet efter model A, C og D, samt sager fra projekt Børn i Retten. I dette afsnit skitseres de forskellige modeller og begreber benyttet i den forbindelse med henblik på at klæde læseren på til de følgende kapitler.

Model A

Denne model udspringer af og er identisk med den model, de nordsjællandske retter (Helsingør, Hillerød og Lyngby) i en årrække har benyttet og haft gode erfaringer med. Her mødes parterne (forældrene) og deres advokater, dommeren og en børnesagkyndig til et forberedende retsmøde. På dette forberedende retsmøde vil den børnesagkyndige typisk styre samtalen. Forældrene får på skift lejlighed til at fremlægge deres syn på sagen, herunder deres oplevelse af konflikten og barnets situation samt kommentere på hinandens fortællinger. Den børnesagkyndige vil undervejs dels forsøge at mægle mellem forældrene og dels forsøge at guide forældrene i forhold til barnets bedste. Mødet varer 2-3 timer og foregår i et almindeligt mødelokale. Dommeren og den børnesagkyndige sidder typisk på den ene side af mødebordet og parterne og deres advokater på den anden. Hvis der kan indgås et forlig, afsluttes sagen med dette. Indgås der ikke et forlig, kan der berammes endnu et forberedende retsmøde. Dette forberedende retsmøde

vil kunne overgå direkte til en hovedforhandling. En hovedforhandling er et almindeligt retsmøde, der foregår i en retssal. Såfremt dommeren og den børnesagkyndige finder grund til det, kan der imellem de to møder gennemføres en børnesamtale med de involverede børn⁹ (Danmarks Domstole, 2021).

En børnesamtale i retten foregår enten i et almindeligt mødelokale eller i et særligt indrettet børnesamtalelokale. Barnet deltager uden forældrene. Samtalen forstås af den børnesagkyndige, og dommeren deltager ligeledes. Efter samtalen skrives et notat, der indgår i sagens akter. Den børnesagkyndige vil i model A formidle børnesamtalen til forældrene på det næste møde.

Advokaterne er med til de forberedende retsmøder og kan undervejs guide deres klienter samt stille opfølgende spørgsmål. Undervejs i arbejdet med model A i de nordsjællandske retter har advokaternes rolle ændret sig, således at de i højere grad er med på præmissen om, at det kan være formålstjenligt at nedtrappe konfliktniveauet i sagerne. Advokaterne kan dermed være med til at understøtte denne proces. De kan dog også arbejde mod den og fx medvirke til optrapning af konflikten (Gruppeinterview dommere, psykologer og advokater).

Formålet med at behandle sager ud fra model A er, at der her gives større mulighed end ved en almindelig hovedforhandling for at få indblik i både konflikten mellem forældre, samt hvordan samarbejdet kan forbedres, og dermed kan der med hjælp fra den børnesagkyndige skabes bedre forudsætninger for samarbejdet fremadrettet. Frem for, som ved en almindelig hovedforhandling, at ridse konflikten og uenighederne op, søges der i Model A at mægle og dermed at skabe bedre betingelser for det samarbejde, som forældrene vil skulle mestre fremadrettet. Modellen hviler således på antagelser hentet både fra praksiserfaringer og forskning, om at en konfliktnedtrappende tilgang er bedre for familien, herunder særligt de involverede børn.

Model B¹⁰

Denne model starter ligeledes med et forberedende retsmøde, hvor parterne, deres advokater, dommeren og en børnesagkyndig deltager. Dette forberedende retsmøde afholdes i retssalen, og der er mulighed for, at sagen straks kan overgå til en hovedforhandling. Hvis det tidligere har været vurderet, at der er behov for det, er der indkaldt til en børnesamtale. Denne afholdes undervejs i forløbet. Derefter fremlægges den eventuelle børnesamtale for parterne, og sagen forsøges forligt. Lykkes det ikke, overgår sagen til hovedforhandling og optages ved afslutningen heraf til dom (Danmarks Domstole, 2021).

⁹ Typisk enkeltvis, hvis der er flere børn, men det kan også være fælles.

¹⁰ Der indgår ikke sager behandlet efter model B i afhandlingen.

Model C

Model C er den traditionelle måde at behandle de familieretlige sager på. Her starter sagen med en hovedforhandling i retssalen, altså uden et forberedende retsmøde og som regel uden en børnesagkyndig. Det foregår i stedet som en almindelig retssag. I retssalen bærer dommeren kappe, og sidder ved dommerbordet hævet over de andre. Alle rejser sig for dommeren, når hun kommer ind i retslokalet. Parterne sidder med deres advokater ved hver sit bord, neden for dommeren, med ansigterne rettet mod hinanden.

Hovedforhandlingen indledes med, at parternes påstande bliver fastlagt. Parternes påstande er den juridiske term for den vej, som parterne hver især mener, at sagen skal gå. Parterne benævnes henholdsvis sagsøger (den part der har anlagt sagen) og sagsøgte (den anden part). Der nedlægges påstand enten om frifindelse (sagsøgte er uenig i, at sagen skal gå som sagsøger mener) eller domsfældelse (sagsøger ønsker, at der skal afsiges en dom, der flugter med dennes påstand). Herefter afgiver parterne på skift forklaring. Det betyder, at de fortæller om deres syn på sagen. Det foregår ved, at parterne på skift sidder i midten og udspørges af de to advokater. Dommeren kan ligeledes stille spørgsmål. Efter at parterne har afgivet forklaring, er der mulighed for at procedure sagen, det vil sige, at advokaterne holder en tale om sagen, hvad der er kommet frem, og hvordan de mener, at dommeren skal dømme. I praksis afholder advokaterne sig dog ofte herfra i de familieretlige sager. Forud for hovedforhandlingen kan der være afholdt en børnesamtale. I nogle sager afholdes en eventuel børnesamtale på dagen, enten lige inden eller lige efter at parterne har afgivet forklaring. Ved afslutningen kan dommeren komme med et forslag til et forlig. Opnås der ikke forlig, optages sagen til dom, hvilket betyder, at dommeren træffer en afgørelse og afsiger en dom om tvisten (Danmarks Domstole, 2021).

Model D

Ved model D behandles den familieretlige sag via retsmægling. Dette kan ske, såfremt begge parter ønsker det. Til retsmægling mødes parterne og deres advokater med en retsmægler fra retten. Det foregår i et almindeligt mødelokale. Her vil retsmægleren hjælpe forældrene ved at mægle i sagen. Undervejs kan der laves aftaler om prøveperioder og aftales et efterfølgende nyt retsmæglingsmøde. Sagen kan afsluttes med et forlig eller køre videre med almindelig hovedforhandling forestået af en dommer (Danmarks Domstole, 2021).

Projekt Børn i Retten

Projekt Børn i Retten adskiller sig fra de ovenstående modeller ved at foregå uden for retten. Her mødes forældrene med psykologerne i en almindelig psykolog-konsultation. Forældrenes advokater deltager ikke. Møderne har karakter af terapeutiske familiesamtaler. Familierne tilbydes tre samtaler. Børnene kan blive inviteret til den anden samtale. Her vil den ene psykolog typisk tale med børnene alene. Derefter samles begge psykologer, børn og forældre. Ved det tredje møde kan sagen enten forliges, eller den kan sendes tilbage til retten til en almindelig hovedforhandling. Efter seks måneder inviteres forældrene til en opfølgende samtale.

3.3 Projekt Børn i Retten

Projekt Børn i Retten er det overordnede udviklings- og forskningsprojekt, som mit arbejde og afhandlingen er en del af. Udviklingsdelen er finansieret af Egmont fonden. Forskningsdelen er finansieret af Egmont Fonden og Roskilde Universitet. Projektet indledtes i marts 2014 og blev afsluttet med en konference i november 2020 (www.boerniretten.ruc.dk). Initiativtagerne til projektet var: retspræsident Birgitte Holmberg Pedersen, dommer Margrete Nissen, dommer Britt Falster Klitgaard, børnesagkyndige psykologer Bibi Wegler, Ruben Elgaard og Michael Storm, samt professor Hanne Warming. Jeg selv blev tilknyttet som ph.d.-studerende og medlem af styregruppen, efter at finansieringen var på plads.

Ideen til projektet udsprang af initiativtagernes praksiserfaringer med familieretlige sager og et ønske om at tilbyde familierne noget andet og bedre. Forud for projektet havde tre nordsjællandske retter (Helsingør, Hillerød og Lyngby) haft gode erfaringer med at behandle de familieretlige sager efter en anderledes metode¹¹. I denne metode var der større fokus på mægling mellem forældrene hjulpet af tilstedeværelsen af børnesagkyndige psykologer i sagerne. Erfaringen hermed var, at der blev indgået flere forlig (Ottosen & Stage, 2011, p. 12), og dermed afsagt færre domme, men samtidig at nogle af de indgåede forlig var skrøbelige, fordi forældrene ikke havde fået tilstrækkelig hjælp i forløbet til at håndtere de underliggende konflikter, der ofte er en vigtig årsag til de juridiske tvister i familieretlige sager. Formålet med projekt Børn i Retten var således, med afsæt i disse erfaringer og input fra forskerne (Sarah Alminde og Hanne Warming), at udvikle og afprøve en metode til behandlingen af sagerne med større fokus på konfliktløsning og forbedring af samarbejdet mellem forældre, samt på at hjælpe forældrene

¹¹ Denne model kaldes tidligere den nordsjællandske model, men benævnes nu model A. Jeg vil fremadrettet benytte termen model A.

med at flytte fokus fra konflikten og egne behov til fokus på og forståelse for barnets situation. Som et led heri var der en antagelse om, at mere tid og mere plads, også til det der ikke er plads til i retten, ville hjælpe familierne til at nå derhen, samt at psykologerne med deres faglighed bedre kunne varetage denne opgave. Det var endvidere en klar ambition, at metoden særligt skulle tilgodese børnenes perspektiver og sikre, at behandling af sagerne i højere grad tog afsæt i barnets bedste.

I projektet fik 100 familier mulighed for at få et særligt forløb i projekt Børn i Retten. I disse 100 sager blev den familieretlige sag sat på pause, og frem for det almindelige forløb i retten fik familierne et forløb med familiesamtaler hos psykologer samt mulighed for deltagelse i fælles familiedage. De terapeutiske familiesamtaler foregik i psykologernes konsultation. Psykologerne varetog samtalerne i par, med en kvindelig og en mandlig psykolog. Hovedparten af forløbene bestod af tre terapeutiske samtaler, hvor forældrene typisk deltog til alle tre samtaler, og børnene eventuelt deltog i en af samtalerne. Til den tredje samtale blev der enten indgået et forlig mellem forældrene, eller sagen gik tilbage til retten og det almindelige forløb. Ca. seks måneder efter blev forældrene indbudt til en opfølgende samtale med henblik på at følge op på familiens situation og se, hvorledes tiden havde arbejdet for familien. Undervejs var der mulighed for at deltage i familiedage arrangeret af psykologgruppen. På disse dage underviste psykologerne, med afsæt i deres viden og erfaringer, i hvordan det kan opleves at være en del af en konfliktfyldt skilsmisse. Særlig var der fokus på typiske reaktioner hos børnene, og hvordan det påvirker børn. Børnene deltog på familiedagen i en lille børnegruppe, hvor der blandt andet med afsæt i en film blev talt om, hvordan det er at være barn i en familieretlig sag. Det var endvidere en del af familiedagene, at det, der blev talt om i børnegruppen, blev fremlagt for forældrene.

Der var og er en del af projektets selvforståelse, samt dommere og psykologers opfattelse, at både model A og projekt Børn i Retten er bedre metoder til at håndtere de familieretlige sager. Særligt fordi der arbejdes konfliktnedtrappende og tages bestik af de særlige situationer, som familierne er i, til forskel fra de almindelige forløb i retten, der kan virke konfliktoptrappende (Gruppeinterview psykologer, Gruppeinterview dommere). Endvidere har der været en formodning om, at de løsninger, familierne kommer frem til i projektet, er mere varige, end de forlig der indgås, eller de domme der afsiges i retten. En del af de familieretlige sager har lange forløb med flere på sig følgende sager. Det har således også været en ambition med projektet at behandle sagerne på en måde, der gav mere blivende løsninger.

Evalueringsrapport

På foranledning af Egmont Fonden blev konsulentfirmaet DAMVAD engageret til at evaluere projekt Børn i Retten-metoden i forhold til andre metoder. I samarbejde med styregruppen, særligt forskerne, blev der udviklet en surveyundersøgelse. Undervejs gik DAMVAD konkurs, og en del data gik i den forbindelse tabt. Derefter overtog Oxford Research, der i 2019 udgav rapporten "*Evaluering af projektet Børn i Retten*" (Oxford Research, 2019). Rapporten er baseret på surveyundersøgelsen samt interview med udvalgte medlemmer af styregruppen¹². Det har været vanskeligt at opnå en tilfredsstillende svarprocent, særligt i den del af undersøgelsen, der henvendte sig til børnene, og det fremgår således af rapporten, at datagrundlaget er til den spinkle side. Det betyder, at Oxford Research i rapporten fokuserer på det, som de med data har mulighed for at evaluere på. Rapporten fokuserer på familiernes (fortrinsvis forældrenes) oplevelser med de forskellige modeller, og i hvilket omfang der er forskel på samarbejde, konfliktniveau, børnenes udvikling samt tilfredshed med og oplevet udbytte af forløbet. Der vises en lille forskel, hvor særligt projekt Børn i Retten adskiller sig fra de andre modeller. I projekt Børn i Retten ses, at flere forældre oplever at have fået et bedre samarbejde efter forløbet. I relation til konfliktniveau ses der ikke signifikante forskelle. I forhold til oplevet udbytte svarer en stor del af forældrene på tværs af modeller, at de har fået et lille eller intet udbytte af forløbet, men en lille del oplever at have fået et stort udbytte. I et forsøg på at måle varigheden af de forskellige modeller, er det undersøgt, hvor mange af sagerne der i de forskellige modeller efterfølgende vender tilbage til retten i form af en ny sag. Her ses der ikke signifikante forskelle, men dog en lille tendens til, at flere sager behandlet efter den traditionelle model C vender tilbage til retten. Alt i alt ses der ikke store forskelle, men dog mindre forskelle der viser positive effekter af projekt Børn i Retten (Oxford Research, 2019).

Indledningsvis i projektet havde jeg en forhåbning om, at jeg ville kunne trække på de kvantitative data indsamlet af DAMVAD/Oxford Research i mine kvalitativt funderede analyser. Med afsæt heri engagerede jeg mig i arbejdet med surveyundersøgelsen og samarbejdet med DAMVAD, blandt andet i forhold til at sikre, at de involverede børn også blev en del af undersøgelsen. De store problemer med at få nok besvarelser samt skiftet fra det ene til det andet konsulentfirma har dog betydet, at den endelige rapport samt de data, der ligger til grund, kun i meget lille omfang er meningsfulde i afhandlingens fokus.

¹² Jeg har selv deltaget i et interview med Oxford Research.

Kapitel 4

Teoretisk ramme

I dette kapitel præsenterer jeg afhandlingens teoretiske afsæt og ramme. Kapitlet indledes med et oprids af barndomsforskningen og nogle af de grundantagelser, som afhandlingen tager afsæt i og ligger i forlængelse af, herunder nyere strømninger og centrale begreber, som benyttes analytisk til at belyse synet på børn, og hvordan børn positioneres i familieretlige sager. Dernæst præsenteres forskellige forståelser af børneperspektiver og inddragelse, herunder centrale modeller for inddragelse af børn. Positioneringsteorien og det positioneringsteoretiske begrebsapparat, som benyttes i analyserne, præsenteres. Endvidere præsenteres begrebet *emergent listening*, der handler om vigtigheden af også at lytte efter det spirende, det overraskende og det, der peger i en anden retning end forventet. Kapitlet afsluttes med en model for analysen og analysens opbygning.

4.1 Barndomsforskningen som afsæt

Jeg vil i det følgende præsentere et kort oprids af barndomsforskningen, herunder nogle af de grundantagelser, som afhandlingen lægger sig i forlængelse af, samt teoretiske begreber, der bringes ind i analyserne. Jeg vil endvidere skitsere nogle af de nyere strømninger inden for barndomsforskningen, som dels har inspireret arbejdet i afhandlingen, og dels peger fremad og viser, hvordan barndomsforskningen (herunder bidrag som nærværende afhandling) kan fordre nye forståelser, ikke kun inden for barndomsforskningen, men også inden for den brede human- og samfundsvidenskabelige forskning i praksis såvel som politisk.

Et skifte i forståelse af børn og barndom

Det, der er blevet kaldt den "nye" barndomsforskning eller kritisk barndomsforskning, og det skift i forståelsen af børn og barndom, som den repræsenterer, opstod i 1980'erne og 1990'erne. I begyndelsen særligt inden for sociologien (og derfor kaldes det også ofte barndomssociologien), men hurtigt med perspektiver fra andre discipliner (James, Jenks, & Prout, 1998; James & Prout, 1990; Qvortrup, 1994). Det kan således karakteriseres som en tværfaglig disciplin, der også rummer og trækker på antropologi, kritisk psykologi, socialpsykologi, etnografi, kulturstudier og lignende. Det opstod som en ny måde at anskue og forske i børn og unge på,

som adskiller sig fra og rækker ud over den tids dominerende udviklingspsykologiske perspektiv. Det var en ambition at gøre barndom til et forskningsmæssigt selvstændigt tema, frem for som hidtil blot et undertema til andre temaer, fx familie eller uddannelse, og at forstå og forske i barndom som et socialt fænomen frem for blot en livsfase (Chistensen & James, 2000; James et al., 1998).

Once childhood was a feature of parental (or maybe just maternal) discourse, the currency of educators and the sole theoretical property of developmental psychology" (James et al., 1998, p. 3).

Etableringen af barndom som et socialt fænomen eller en social konstruktion kan spores tilbage til og bygger på Ariès (1982), der med afsæt i et historisk studie fremførte, at forståelsen af børn og barndom har været foranderlig gennem tiden, og at fænomenet barndom historisk set er et relativt nyt koncept (Ariès, 1982). Dermed bliver det tydeligt, at barndommen og forståelsen af børn er noget, der er indlejret historisk, kulturelt og samfundsmæssigt, der på linje med andre samfundsmæssige kategoriseringer kan gøres genstand for kritisk refleksion og rekonceptualisering, sådan som flere barndomsforskere har fremført (James et al., 1998; James & Prout, 1990; Qvortrup, 1994).

Generationsordenen

Begrebet generation blev allerede tidligt fremført som centralt i barndomsforskningen, som et led i at forstå barndom og voksendom som strukturelle fænomener i relation til hinanden, der betinger hinanden og konstituerer hinanden (Qvortrup, 1993). Med afsæt i kønsforskningen og en forståelse af, at køn, klasse, race, med videre påvirker den sociale orden, fremførtes det, at generation har en lignende indvirkning. Barn og voksen er sociale kategorier, der i den sociale orden står i modsætning til hinanden på samme måde som fx det maskuline og det feminine. Der er således en generationsorden med et indbygget hierarki, på samme vis som der fx er en kønsorden. Generationsordensbegrebet udsprang af den del af barndomsforskningen, der var optaget af barndom i et strukturelt perspektiv, mens store dele af barndomsforskningen i højere grad var optaget af mikrosociologiske studier af børns levede, situerede hverdagsliv (Alanen, 2019). Inden for nyere tid er generationsordensbegrebet igen blevet taget op på en måde, der kan være med til at informere, hvad der er på spil i denne afhandlings felt.

Being og becoming

Et hovedtema i barndomsforskningen er, at børn ikke bør reduceres til alene at være becoming, det vil sige nogen, der er under udvikling til fremtidige voksne. I stedet skal børn også ses som beings, der er i verden på samme måde som andre.

Senere er der i kølvandet på etableringen af børn som beings, som var nødvendig for at få fokus flyttet fra børn alene som becomings, sket en udvikling, således at det nu i højere grad er blevet blødt op, og der er skabt rum for den tvetydighed, at børn lige som andre er både beings og becomings på mange forskellige måder. Denne tvetydighed tager barndomsforskningen med sig, og den ses også ses afspejlet andre steder. Fokus flyttes derved til at handle om, hvordan denne tvetydighed (being-becoming) forvaltes i såvel forskning som i konkrete beslutningsprocesser og institutioner (N. Lee, 1999). Det er en tvetydighed, som også kan ses i den lovgivning, der sætter rammerne for familieretlige sager (FN, 1989; Indenrigsministeriet, 2012) og som også kommer til udtryk i denne undersøgelses empiriske materiale.

I det børnesyn der prægede den tidlige udviklingspsykologi, der har domineret såvel forskning som mere generelle forståelser af børn og barndom, var fokus i vidt omfang på barnet som under udvikling (becoming), og hvorledes der kunne skabes de bedste betingelser for den optimale udvikling. En sociologisk pendant til denne udviklingsforståelse er den socialiseringstankegang og model for det socialt udviklende barn, som har præget det sociologiske syn på børn. Her ses børn ligeledes som en form for ufærdige voksne, der kun er sociale i deres fremtidige potentiale, men ikke i deres nuværende væren (James et al., 1998, p. 22). I begge perspektiver tilskrives børn en passiv rolle, som nogen vi gør noget ved; socialiserer og giver udviklingsbetingelser.

Med barndomsforskningsparadigmet etableres børn som aktive sociale aktører, der både påvirker og påvirkes af deres omstændigheder og det samfund, de er en del af (James & Prout, 1990). Det er således en bevægelse væk fra såvel den udviklingspsykologiske forståelse af børn som fremtidige voksne og den sociologiske forståelse af børn som passive modtagere af voksen socialisering. “ (...)children must be seen as actively involved in the construction of their own social lives, the lives of those around them and of the societies in which they live” (James & Prout, 1990, p. 4). Endvidere er en vigtig grundtanke, at der ikke eksisterer en naturlig eller universel barndom, men i stedet en mangfoldighed af barndomme samt multiple forskellige definitioner og erfaringer med at være barn (James et al., 1998; James & Prout, 1990). Som en følge af etableringen af børn som sociale aktører kommer der endvidere fokus på de rettigheder, som børn har og i et vist omfang udøver. Parallelt og i forlængelse heraf vedtages FN's børnekonvention, som fastsætter en række rettigheder, fx ytringsfrihed, forsamlingsfrihed, religionsfrihed med flere, samt ret til såvel beskyttelse som deltagelse. Centralt står artikel 12 om retten til at blive hørt (FN, 1989). I artikel 12 fastsættes det generelle princip, at børn har samme ret til at blive hørt som voksne. Samtidig er der i artikel 12 indlejret en tvetydighed i synet på børn og børns rettigheder, idet der også står, at

denne generelle rettighed er betinget af det partikulære barns alder og modenhed. På den måde er der i artikel 12 både et being-perspektiv; børn har samme ret som voksne og er kompetente, og et becoming-perspektiv; denne ret er begrænset af barnets alder og modenhed, det vil sige, at der er grænser for deres kompetencer. Det bliver op til fremtidige beslutningstagere at forvalte denne tvetydighed og balancere mellem den generelle rettighed og det partikulære barns alder og modenhed, og på den måde afspejler artikel 12 den tvetydighed, der eksisterer i synet på børn og børns rettigheder (N. Lee, 1999, p. 457).

Det nye fokus på børn som aktører og deres ret til at blive inddraget i sager, der vedrører dem, har haft stor betydning for forskningen med og om børn. I forskningen er der fokus på at inddrage børn og deres egne oplevelser, rationaler og særlige viden om, hvordan det er at være barn i alle led af forskningsprocessen. I forlængelse heraf diskuteres det, i hvilket omfang der skal benyttes og udvikles særlige metoder til inddragelse af børn i forskning (Chistensen & James, 2000; Horgan, 2016; Lyon & Carabelli, 2016; Punch, 2002; Warming, 2011b). Her kan den samme dobbelthed spores. På den ene side er børn aktører med rettigheder på lige fod med andre, og på den anden side kan der indimellem være særlige hensyn, der skal tages i forskningen med og om børn. I afhandlingens metodiske afsnit belyses det, hvilke overvejelser det har givet anledning til i tilrettelæggelsen og udførelsen af denne undersøgelse.

Poststrukturalisme

Barndomsforskningen tog fra starten afsæt i strukturalistisk tænkning. Det sociale fænomen barndom undersøges og forstås her bedst ved at se på kombinationen af sociale strukturer og individuel *agency* inden for disse strukturer (James et al., 1998; Wall, 2019). Med tiden har en del af barndomsforskningen bevæget sig i en mere poststrukturalistisk retning. Sociale fænomener forstås her bedst, ikke kun ud fra strukturer og individuel *agency*, men også ud fra levede erfaringer og i et relationelt perspektiv. Udgangspunktet har været og er, at en fuld forståelse af sociale relationer og fænomener kræver, at sociale normer og antagelser undersøges og dekonstrueres kritisk (Wall, 2019). I arbejdet med denne afhandling trækker jeg på nogle af de poststrukturalistiske grundantagelser, som en del af barndomsforskningen er inspireret af. Den kritik af synet på børn som *becomings*, som dels var en del af udgangspunktet for det nye paradigmes opståen og som senere er blevet udfoldet yderligere (se særligt Burman, 1994), er et kerneeksempel på en poststrukturalistisk dekonstruering af nogle internaliserede forståelser og normer. Det er denne tagen-for-givet-hed og den diskursive magtfaktor, som Burman

kritiserer og dekonstruerer, og som også jeg i min analyse af børns position i familieretlige sager, med afsæt i forståelser fra den nye barndomsforskning og post-strukturalistiske grundantagelser, udfordrer.

Denne kritik af børnesynet og reorienteringen mod børn som beings er i nyere tid blevet kritiseret for at hænge fast i de ældre og klassiske udviklingspsykologiske teorier, uden blik for de nyere strømninger, som også er til stede på dette felt. Udviklingspsykologien har ikke stået stille de sidste årtier, og nyere udviklingspsykologiske forskere kan således ikke altid genkende sig i den klassiske version, som barndomsforskningen har kritiseret og fortsat udfordrer, ligesom der også findes udviklingspsykologiske forskere, der anerkender og inkorporerer vigtige fremvindinger fra den nye barndomsforskning. Greene (2015) fremhæver barndomssociologiens fokus på den sociale strukturering af barndommen som en velkommen modbalancering til den klassiske udviklingspsykologis fokus på universel udvikling. Samtidig kritiserer Greene udviklingspsykologien for ikke at være tilstrækkeligt opmærksom på dens betydning for dannelse af normer og det normale, som beskrivelserne af udvikling har bidraget til. Dette dog uden at afskrive udviklingspsykologien. I stedet lister hun en række nyere perspektiver og veje, udviklingspsykologien har gået og kan gå (Greene, 2015).

På samme vis behøver et kritisk blik på udviklingspsykologien ikke at betyde, at de åbenlyst store landvindinger, udviklingspsykologien har skabt for forståelsen af børn, forkastes. Der kan således være en gensidighed og udveksling mellem barndomsforskning og udviklingspsykologi.

Som jeg vil komme nærmere ind på i analysen, er det dog den mere klassiske forståelse, særligt af børn, som endnu ikke færdige voksne og derfor med mindre ret til at blive taget alvorligt, som jeg har mødt i såvel mit feltarbejde, som når jeg har undervist fagprofessionelle i børneinddragelse. Det er dermed fortsat relevant at udfordre de normer og selvfølgeligheder, som strukturer praksis. Det ligger i den poststrukturalistiske grundtanke, at når noget præsenterer sig som en sandhed, og som derved virker determinerende for forståelser og handlemuligheder, er der grund til at udfordre og dekonstruere denne sandhedsfortælling. Af den vej skabes der rum for at udvide forståelserne af børn og børns liv i familieretlige sager.

Agency og nyere strømninger inden for barndomsforskningen

Ovenfor har jeg skitseret nogle af de grundantagelser, som denne afhandling lægger sig forlængelse af, og som derfor i denne sammenhæng fortsat er relevante at fremhæve. I tillæg hertil er der inden for de seneste 20-30 år blevet forsket og skrevet indgående med afsæt i disse perspektiver, og der eksisterer blandt andet en stor mængde litteratur, som belyser, hvorledes barndommen struktureres,

samt hvordan børn agerer i deres levede hverdagsliv. Samtidig er der også de senere år sket tilnærmelser i retning af nye udviklinger og nye forståelser inden for barndomsforskningen.

En del af det nye paradigmes ræsonnement i 1980'erne var, at der særligt inden for sociologien var et problematisk blindt punkt i forhold til børn og barndom. Det handlede således om at etablere barndommen som et sociologisk felt og med sociologisk teori. Alanen samlede op på dette i en leder i *Childhood*, 2014 og konstaterede, at barndomssociologien i vid udstrækning fortsat er et forholdsvis snævert og særligt forskningsområde uden særlig stort samspil med det, der kan karakteriseres som *mainstream* sociologi. Dermed understreges behovet for fortsat at arbejde på at forankre barndomssociologien, herunder særligt at udvikle teorier og videreudvikle teoretiske bidrag med afsæt i barndomssociologien. "*The salience of such work is obvious: it surely is 'a key to a more comprehensive understanding of society at large'*" (Alanen, 2014, p. 3). Alanen understreger her, hvorledes der i barndomsforskningen er potentiale til at forstå hele samfundet bedre.

I et temanummer af tidsskriftet *Children's Geographies*, redigeret af Hanne Warming, tematiseres netop dette potentiale. En række centrale barndomsforskere præsenterer her deres bud på nye veje for barndomsforskningen, herunder særligt hvorledes barndomsforskningen kan informere ikke kun forskning om børn, men også anden samfundsvidenskabelig og humanistisk forskning samt hvorledes barndomsforskningen kan bidrage til nye forståelser af samfundet. Warming fremhæver dels potentialet i *childism* og *generationsordenen* som forskningstilgange og introducerer endvidere det, hun benævner *childhood prism research*, hvor barndom og barndomsforskning bruges som afsæt for at forstå samfundsforandringer i bredere forstand (Warming, 2020). I tråd med dette foreslår John Wall (Wall, 2019) et skifte fra *childhood studies* til *childism*¹³. Dette foreslåede skifte er en reorientering i forskningen, men også en reorientering mod mere aktivisme i bredere forstand. *Childism* indbefatter, som med barndomsforskningen, at børn inkluderes ligeværdigt i såvel forskning som i samfundet som helhed. Men i tillæg hertil tilskriver *childism* en kritisk rekonstruering af såvel forskningen som samfundets normer. I denne rekonstruering problematiseres den manglende inklusion af børn i første omgang. Det vil sige, at udover at forske i børn i deres egen ret gøres dét, at børn ikke har været en ligeværdig del af såvel forskning som samfundet og dermed alder som et eksklusionsparameter, til genstand for kritisk refleksion.

¹³ *Childism*-begrebet er blevet brugt til at beskrive andre (lignende) fænomener. For oprids heraf se (Wall, 2019) Mest kendt er den amerikanske psykoanalytiker Elisabeth Young Bruel, der bruger *childism*-begrebet til at beskrive diskrimination af børn (Young Bruel, 2012).

Denne øvelse vil ifølge Wall kræve af forskere, at de gentænker alder ikke kun som et vigtigt forskningsobjekt, men også som en vigtig positioneringsparameter.

Childhoods then become prisms or microscopes through which to deconstruct historical adultism and reconstruct age-inclusive social imagination” (Wall, 2019, p. 4).

Wall beskriver childism som en analogi til andre -ism-koncepter som *feminism*, *womanism*, *postgenderism*, *environmentalism*, and *transhumanism* (Wall 2013:69). Med childism dekonstrueres voksen-barn-distinktionen mere grundlæggende og radikalt, end det har været gjort hidtil. En distinktion, som har betydet, at børn og barndom konstrueres som irrationel, uciviliseret i modsætning til voksendom, der konstrueres som civiliseret, fornuftig og normbærende. Samtidig anerkendes forskelle på børn og voksne, fx i forhold til krop, hjernens udvikling, livserfaring mm. Men det påpeges, at forskelle børn imellem kan være ligeså betydningsfulde, fx i forhold til køn, etnicitet, klasse mm. (Wall, 2019). Børn ses således som ligeværdige i relation til andre (voksne), men børn og voksne ses ikke som ens. Wall sammenligner childism og videreudviklingen af barndomsforskningen med skiftet fra anden til tredje bølge feminisme: fra fokus på simpel ligestilling mellem mænd og kvinder til i stedet at forsøge at rekonceptualisere og redefinere de grundlæggende betingelser, som lighed er baseret på (Wall, 2021). Begrebet *ageism* benyttes om den diskrimination, som børn udsættes for, hvor voksendom er normen, det der tilstræbes, og dermed det ideal som børn måles op imod. Sundhall (2017) skriver at voksendom er naturaliseret, det vil sige, voksendom er det naturlige, normbærende, mens barndom er det, det adskiller sig herfra. Dermed kommer voksne normer og den voksne position til at sætte grænser for børns muligheder, fx for børns muligheder for at få indflydelse på den familieretlige sag, de er en del af.

Childism involverer som ovenfor beskrevet både en forskningsmæssig dimension og en mere politisk – aktivistisk - dimension. Childism ligger i forlængelse af barndomsforskningen og bygger i vid udtrækning på nogle af de grundlæggende teser. Men Wall efterspørger et mere fundamentalt opgør med børns hidtidige position, og i tillæg til forandringer i den akademiske verden taler han også for en mere aktivistisk tilgang hertil. Der er således et mere transformativt sigte i childism og også et ønske om yderligere *empowering* af børn.

Inspireret af childism vil jeg i denne afhandling se på interaktionen mellem deltagere i familieretlige sager, herunder hvordan fx alder (barndom) spiller ind og kan være både en inkluderende og en ekskluderende faktor samt hvorledes børn og voksne positioneres og kan indtage forskellige positioner. Med et childism-afsæt anser jeg børns perspektiver som lige så betydningsfulde som andres perspektiver

og lige så fornuftige eller ufornuftige som andre perspektiver. Dermed vil jeg udfordre de strukturer, normer og forståelser, der manifesterer sig i det familieretlige system og som ligger til grund for og kan udmønte sig i en underordning af børn og børns perspektiver i løsningen af familieretlige sager. I undersøgelsen vil jeg tillægge, det børn siger og gør lige så meget værdi, som det de voksne i sagerne siger og gør. Metodisk betyder det blandt andet, at børn indgår i undersøgelsen som informanter på lige fod med voksne. I analyserne vil jeg endvidere have blik for de magtstrukturer, børnene indgår i og som deres perspektiver vil være formet af og således med en relationel forståelse af agency, som noget der skabes af de sammenhænge, børnene er en del af. Jeg vil også have blik for, at selvom børn har rettigheder, fx ret til at blive hørt, betyder det ikke nødvendigvis, at de dermed har mulighederne for at udøve den ret. Thomas og Stoecklin (2018) foreslår i tråd med dette, at vi fokuserer på *capability* frem for *competence* i forståelsen af børns muligheder. Et skifte fra *competence*, altså at børn har kompetencer og agency (James & Prout, 1990), til i stedet at se på børns *capability*, forstået som børns reelle frihed og muligheder, hvilket vil være påvirket af både strukturelle og individuelle faktorer. *Capability*-tilgangen skaber blik for den kløft, der fx kan være mellem børns rettigheder og deres reelle muligheder for at udøve disse (Thomas & Stoecklin, 2018). I analyserne vil jeg således have fokus på de forskelle i handlemuligheder, henholdsvis børn og voksne har i familieretlige sager, samt hvorledes disse er formet og betinget af kontekst, normer og strukturer.

Childism betyder ydermere, at den historiske manglende inkludering af børn og børns perspektiver i familieretlige sager kan gøres til genstand for problematisering, samt hvorledes en erkendelse heraf kan lægge op til en gentænkning af det familieretlige system, og den måde børn og familier mødes heri. Ved at se på de levede erfaringer bliver det muligt at se kritisk på nogle normer og selvfølgeligheder. Med et childism-perspektiv vil jeg således kigge efter, om retten og systemet omkring familieretlige sager kan anskues som ulighedsskabende og derved som en instans, der skal gentænkes eller reorganiseres med henblik på at imødekomme de problematikker, som positioneringen af børn i sagerne kan ses som et udtryk for.

Agency har været og er et centralt begreb i barndomsforskningen (Esser, Baader, Betz, & Hungerland, 2016a). Agency var centralt allerede ved introduktionen af den nye barndomsforskning og etableringen af børn som aktive sociale aktører (James & Prout, 1990), men er senere blevet diskuteret og kritiseret for at være for fastlåst og reproducerende. Agency er tidligere i høj grad blevet set som noget individuelt, og som noget aktører (børn) havde uafhængigt af strukturer og omgivelser. Der har været en skarp opdeling mellem aktør og struktur. I iveren efter at understrege, at børn har agency har barndomsforskningen taget for givet, at alle

har agency og således tabt blikket for, hvordan agency også er noget, der bliver til i samspil med de sammenhænge, børn er en del af.

Inden for de seneste år er der været forsøg på at gentænke agency som mere relationelt. Esser et al. (2016b) foreslår, at agency-begrebet rekonceptualiseres, således at dets potentiale fortsat kan benyttes i fremtidig forskning og teoriudvikling om børn og barndom. Til at belyse interaktionen mellem deltagerne i familieretlige sager, herunder hvilke positioner det bliver muligt for børnene at indtage, vil jeg anskue agency relationelt. Dermed bevæger jeg mig væk fra en forståelse af agency som noget individuelt, som børn besidder, og i stedet i retning af børns agency som noget, der er formet af de sociale processer, som børnene er en del af (Esser, 2016). Med et sådant agency-begreb skabes der blik for de strukturer og positioneringsprocesser, som børns agency bliver til i, og hvilke aktørpositioner børn kan indtage i de institutionelle og sociale sammenhænge, som en familieretlig sag udgøres af. Det tages ikke for givet, at børn er født med agency eller en bestemt position, men i stedet at dette hele tiden bliver til i samspillet med omverdenen. Børn er sociale beings, men de har samtidig en særlig social status, fordi de er børn. Agency kan ikke adskilles helt fra barndom, som både er biologisk (børns kroppe er under udvikling) og socialt og kulturelt indlejret (barndommen, og hvad der forstås ved barndom, er flydende og betinget af sociale og kulturelle forståelser).

Med det, der kan kaldes den materielle vending, rejses der nye diskussioner i relation til agency. Her skabes blik for, at agency ikke er forbeholdt mennesker, men at også det materielle indvirker og udgør nonhumane aktører i det, der kaldes intra-aktion (Barad, 2007; Hammen, 2016). Jeg fokuserer i denne afhandling på interaktionen mellem deltagerne, og afgrænser mig i denne sammenhæng fra at gå agential realisme-vejen, omend jeg finder, at det kunne være et relevant perspektiv i relation til de familieretlige sager, og et spor der kunne være interessant at forfølge yderligere i andre sammenhænge. Jeg vil dog alligevel i afhandlingen lade mig inspirere og have blik for, hvordan nonhumane aktører understøtter positioneringskampe i den sociale interaktion.

Generationsordenen og hvordan alder og generation er med til at betinge fordelingen af fx magt og ressourcer er dermed med til at sætte rammerne for børnenes agency (Esser, 2016, p. 57). Generationsordenen:

(...) relates to the on-going social construction of the complementary categories of children and adults and makes it possible to analyze the discourses and practices in which different positions, forms of authority, responsibilities and access to resources are distributed across the generations (Esser, 2016, p. 57)

Generationsordensbegrebet var i fokus, da den nye barndomsforskning blev etableret, men har i en periode ikke fyldt så meget (med undtagelse af hos Alanen). For nylig har (Punch, 2019) og Warming (2020) i tråd med Esser et al. (2016b) foreslået en revitalisering af generationsordensbegrebet. Argumentet er, at begrebet kan være med til at ny-orientere barndomsforskningen og samtidig sætte fokus på de bidrag, som barndomsforskningen har til den brede human- og samfundsforskning. Punch spørger blandt andet, hvorfor alder og generation ikke på samme måde, som fx køn og klasse, har været vigtige kategorier i kritisk samfundsforskning og forståelse af ulighed. Punch fremhæver fokus på generationsordenen som en vej til at sikre større fokus på alder som et vigtigt element.

Set fra et poststrukturalistisk perspektiv vil generationsordenen hele tiden skabes og omskabes gennem forhandlinger. I denne afhandling betyder blik for alder og generationsordenen, at det bliver muligt at analysere, hvordan praksisser, positioneringer og fordelingen af rettigheder, forpligtelser og ressourcer influerer på interaktionen mellem deltagerne i familieretlige sager, særligt hvilke implikationer det har, for hvordan børnene positioneres og kan positionere sig, samt for hvordan børns perspektiver inddrages i sagerne.

Generationsordenen, childism og ageism er således begreber, der kan skabe blik for den diskriminering eller underordning af børn og børns perspektiver, som kan forekomme i familieretlige sager, fx når de voksne deltagere fylder meget og positioneres som de mest fornuftige og/eller dem, der ved bedst. Dermed bliver det muligt kritisk at dekonstruere den taget-for-givet-hed, der ofte karakteriserer distinktionen mellem børn og voksne samt den udgrænsning af børnene eller den særlige form for inddragelse, det kan medføre. Ved at anskue agency som relationelt skabes blik for, at børns handlemuligheder er noget, der bliver til i samspillet med omgivelserne. Det betyder, at børnenes handlemuligheder og tilblivelsen af deres perspektiver er betinget af, hvordan de mødes, positioneres og forstås i familieretlige sager. Børnene kan ikke bare komme og kræve indflydelse, deres handlemuligheder betinges af konteksten, positioneringer og hvordan der lyttes til dem. I analyserne af sagerne vil jeg skabe blik for, hvorledes disse processer udspiller sig.

Med introduktionen af childhood prism research adresserer Warming (2020) behovet for rekonceptualisering af barndomsforskningen som en kilde til større forståelse af samfundet som helhed. Prismen forstås her som det, der ses igennem (childhood studies og childism), og hvorledes dette kaster nyt og anderledes lys over og dermed giver adgang til ny viden og nye forståelser indenfor ikke kun barndomsforskningen, men også human- og samfundsvidenskab bredt forstået. Barndomsforskningen og blikket for barndommen kan således være en katalysator for

nye erkendelser i et bredere felt. I stedet for kun at kigge ind på barndommen foreslår Warming (2020), at vi også bruger barndommen til at kigge ud fra. Der kan være noget, der er særligt eksponeret i barndommen, og som således bliver mere tydeligt, når vi forsker i børn, men som måske i virkeligheden gælder for alle. Samtidig vil de fænomener, der er særligt betydningsfulde i barndomsforskningen, kunne inspirere forskning også med og om andre, fx i forhold til etiske og metodiske refleksioner og reorientering i samfundsforståelser.

Med en childhood prism research-forståelse vil fx etiske og metodiske overvejelser fra dette forskningsprojekt kunne informere og inspirere forskning med andre mennesker (se fx Alminde & Warming, 2020). Endvidere vil den måde børn forstås og positioneres i familieretlige sager kunne spores også i andre dele af samfundet, og et ændret blik på børn i familieretlige sager vil således også kunne forandre blikket og forståelserne af børn i andre sammenhænge. Ligesom de forståelser, der præsenterer sig af børn, barndom, familie, skilsmisse med videre, kunne sige noget mere generelt om forandringer og fastlåstheder i samfundet.

Når jeg her i denne afhandling fokuserer på, hvorledes børnene inddrages og positioneres, samt hvordan der lyttes til børn i familieretlige sager, vil der kunne drages nogle paralleller og måske skabes nogle indsigter i, hvordan de andre deltagere i en familieretlig sag positioneres og lyttes til. Ved at se på børnene, og den måde de mødes på i sagerne, skabes også et blik for hvilke normer og idealer, der præsenteres og skabes i familieretlige sagerne, i forhold til hvordan man deltager på den rigtige måde eller hvilke præsenterede perspektiver, der kan anskues som fornuftige eller som noget man skal lytte til. De mekanismer, der ekskluderer børnenes perspektiver, lukker måske også ned for andre perspektiver, og de mekanismer, der fremmer tilblivelsen af børnenes perspektiver, er måske også med til at styrke andre deltageres perspektiver? Eller omvendt? Noget kan på den måde være særligt tydeligt i relation til børnene, men også have betydning for alle andre.

4.2 Børneperspektiver, deltagelse og inddragelse

Jeg vil i det følgende skitsere de forståelser af børneperspektiver, deltagelse og inddragelse, som afhandlingen tager sit afsæt i.

Den latinske betydning af perspektiv er "at se igennem", det vil sige, at børneperspektiv kan forstås som at se noget gennem børns øjne, forstå noget ud fra børns synsvinkel. Ofte, når begrebet børneperspektivet benyttes, præciseres det ikke nærmere, hvilken forståelse det bunder i, eller hvad der nærmere menes. Det præsenteres som et selvforklarende begreb, og den enkelte er således fri til at læse egne forståelser og betydninger ind i det (Sommer, Pramling Samuelsson, &

Hundeide, 2010; Warming, 2011a). Børneperspektivet er et positivt ladet begreb i den forstand, at særligt de, der har professionel kontakt med børn og laver indsatser, der involverer børn ofte gerne vil bryste sig af at have børneperspektivet med i arbejdet. Der tales, om at børneperspektivet er det 'det nye sort', forstået som noget mange gerne vil have med og have del i (Warming, 2019a). Således også på det familieretlige område har der de senere år været øget fokus på at belyse og medtænke børneperspektivet. Det er samtidig svært at være modstander af at medtænke børneperspektivet, hvem vil ikke gerne det? Og der opstår dermed en næsten uimodsagt enighed om vigtigheden. Samtidig er der, som jeg vil beskrive nedenfor, store forskelle på, hvad der forstås ved børneperspektivet, samt hvilken vægt og betydning det skal tillægges.

Warming (2011a) identificerer tre forskellige betydninger, som begrebet børneperspektiv i praksis bliver brugt til at beskrive. For det første i betydningen et *ude fra-perspektiv* på barnet eller børn, for det andet i betydningen den voksnes forsøg på *at sætte sig i barnets sted* og for det tredje i betydningen *barnet eller børns artikulerede holdninger, oplevelser og ønsker* (Warming, 2011a, p. 13). Jeg har i arbejdet med denne undersøgelse kunnet spore, at begrebet børneperspektiv i den praksis, der centrerer om familieretlige sager, anvendes på forskellig vis til at beskrive forståelser og praksisser, der i vid udstrækning kan kategoriseres i disse tre betydninger. Jeg finder således sondringen meningsfuld i bestræbelserne på at vise og afkode, hvordan der i familieretlige sager tales om børneperspektiv, samt hvad der forstås ved børneperspektiv.

Udover de tre forskellige betydninger, som ofte bruges i flæng, er det ret forskellige måder at belyse et børneperspektiv på, og der er særligt forskellige grader af børneinddragelse og deltagelse. Hvor den første, den voksnes ude fra-perspektiv på barnet, befinder sig et godt stykke fra det konkrete barns eller den konkrete gruppe af børns egne perspektiver, nærmer den anden betydning, den voksnes forsøg på at sætte sig i barnets sted, sig. Mens det først er i den tredje betydning, børns artikulerede ønsker, holdninger, oplevelser mm, at der reelt kan være tale om det konkrete barn eller de konkrete børns perspektiv.

Den voksnes blik på barnet

Ude fra-perspektivet er den voksnes syn på barnet eller en bestemt gruppe af børn. Her vil den voksne, ofte med afsæt i faglig eller erfaringsbaseret viden, kategorisere barnet/gruppen og præsentere en forståelse af barnet/gruppen af børns situation, behov, udviklingsmuligheder mm (Warming, 2011a, 2019a). Det er dette ude fra-perspektiv, der fx gør sig gældende i familieretlige sager, når fagprofessionelle udtaler sig om børns situation uden at have haft kontakt med dem,

og fx siger: *"Børn har bedst af at have kontakt med begge sine forældre"*. Dette ude fra-perspektiv hæftes ofte sammen med begrebet *barnets bedste*, et begreb, der er fast forankret i forståelsen af børn i familieretlige sager (og børn i det hele taget). I den forældreansvarslov, der var gældende under afhandlingens feltarbejde, står der i § 11

Retten kan kun ophæve den fælles forældremyndighed, hvis der er holdpunkter for at antage, at forældrene ikke kan samarbejde om barnets forhold til barnets bedste" (Indenrigsministeriet, 2012).

Ligeledes står der i den gældende forældreansvarslov i § 1, at

I alle forhold, som er omfattet af denne lov, skal hensynet til barnets bedste og barnets ret til trivsel og beskyttelse komme i første række" (Indenrigsministeriet, 2021).

Barnets bedste er således et centralt begreb i behandlingen af familieretlige sager.

Forestillingen om barnets bedste hviler på en antagelse om, at det er muligt objektivt og med afsæt i viden at identificere børns behov, herunder problemer, og afledt deraf løsningsmuligheder, der kan optimere børnenes liv og udviklingsmuligheder (Warming, 2011a). I denne betydning bliver det således den voksnes viden om eller forståelser af børn og børneliv, der danner grundlag for identificeringen af, hvad der er bedst for barnet eller børnene. Særligt inden for det nye barnomsforskningsparadigme er der sat spørgsmålstegn ved, om det overhovedet lader sig gøre objektivt at identificere barnets bedste (Woodhead, 2015).

Den voksnes forsøg på at sætte sig i barnets sted

Når den voksne forsøger at sætte sig i barnets sted, kan det forstås som et tilstræbt indefra-perspektiv. Den voksne prøver at forstå, hvordan det er at være barnet i en bestemt situation, fx en konfliktfyldt skilsmisse. Gennem den voksnes indlevelse i barnets situation er det tanken, at der opnås indsigt i, såvel som mulighed for hensyntagen til barnets oplevelser, følelser og ønsker. Det er særligt en erkendelse af, at børn er aktører i eget liv og medskabere af deres eget og andres liv og virkelighed, der har skabt fokus på, at et ude fra-perspektiv ikke kan stå alene, men må suppleres af et indefra-perspektiv. Udover at trække på empati og faglighed kan den voksnes bestræbelser på at sætte sig i barnets sted hjælpes på vej af samtaler og samvær med barnet. Et tilstræbt indefra-perspektiv behøver således ikke at udelukke, at børns artikulerede perspektiver inddrages (Warming, 2011a, 2019a). Men når man, som jeg i denne undersøgelse, vil undersøge, hvordan børnenes perspektiv inddrages i familieretlige sager, er det vigtigt at skelne mellem det børneperspektiv, der tager afsæt i de voksnes forståelser, og det børneperspektiv der er barnets eller børnenes eget.

Børns artikulerede oplevelser og ønsker

Børneperspektiv i betydningen børns egne artikulerede oplevelser og ønsker er en bestræbelse på at lade børnene selv udtrykke deres perspektiv. Man kan tale om at lade børnene komme til orde, men det skal her forstås mere overordnet, idet det ikke nødvendigvis udtrykkes ved hjælp af ord. Børn (mennesker) udtrykker sig forskelligt, og således har der inden for den nye barndomsforskning været fokus på, at for at skabe rum for børns egne artikulationer er det nødvendigt at have forståelse for og redskaber til at imødekomme forskellige udtryksformer (Thomas & Kane, 2000; Warming, 2011b, 2011a), herunder børns stilhed eller ikke-talen (Spyrou, 2015), samt at holde sig den særlige magtrelation der kan være mellem voksen og barn for øje, når den voksne forsøger at indhente barnets perspektiv (Punch, 2002). Her kan dels være en forståelse af, at børns artikulerede perspektiv er noget, der allerede er, som man kan finde frem til eller får adgang til, og dels en mere vidtrækkende forståelse af, at det i tillæg hertil også handler om at opstille de bedst mulige rammer for at barnets perspektiv hjælpes på vej (Warming, 2011a).

Jeg vil med afsæt i arbejdet med denne afhandling argumentere for, at det ikke er tilstrækkeligt at give børn mulighed for at komme frem med deres eget perspektiv, eller i hvert fald at, at give mulighed skal forstås bredere end at spørge eller afsætte tid til det. Skal barnets perspektiv reelt kunne komme frem, må der skabes rammer for, at det kan lade sig gøre, på måder som rækker ud over at konsultere.

At have børneperspektivet med i fx løsningen af familieretlige sager på en måde, der rækker udover et ude fra-perspektiv på børn, kalder på inddragelse af børn. Både i forsøget på at sætte sig i barnets sted ved et tilstræbt indefra-perspektiv, og adgangen til børns artikulerede perspektiv fordrer, at barnet inddrages i et eller andet omfang. Der kan således være en tæt forbindelse mellem børneperspektiv og børneinddragelse, men som beskrevet ovenfor kan nogle forståelser af børneperspektiv komme til udtryk uden direkte børneinddragelse. For eksempel er fagpersoners professionelle vurdering af et barns situation i en familieretlig sag baseret på faglig viden og erfaring frem for inddragelse af det konkrete barn. I håndteringen af en familieretlig sag ville det i den bedste af alle verdener altid være muligt at finde frem til det konkrete barns perspektiv og tage dette med i håndteringen af sagen. Desværre er det ikke så ligetil som det umiddelbart kan lyde. Dels er der, som jeg vil komme nærmere ind på i de analytiske kapitler en række forhindringer, der kan være med til at vanskeliggøre dette, og dels er der spørgsmålet, om det overhovedet lader sig gøre at finde frem til nogens (børn eller andres) rene perspektiv? Det, der benævnes børneperspektivet, vil altid være en del af en specifik kontekst og vil være udsat for en eller anden fortolkning. Den eller de, der

indhenter børneperspektivet, vil uundgåeligt påvirke såvel manifesteringen af det såvel som det videre forløb.

Ikke desto mindre er børns deltagelse og inddragelse af børnene en mulighed for at få adgang til børns perspektiver, og ofte vil det være sådan, at jo mere inddragelse og jo bedre betingelser for inddragelse, jo nærmere kommer vi det konkrete barn eller de konkrete børns perspektiv.

Modeller for børns deltagelse

Der er lavet en række forskellige modeller for børns og unges deltagelse. Jeg vil i denne afhandling især trække på Hart og Shiers modeller, når de forskellige inddragelsespraksisser i familieretlige sager skal belyses.

Roger Hart præsenterede i 1992 'The ladder of children's participation' (Hart, 1992). Harts deltagelsesstige har været den mest udbredte og mest indflydelsesrige model for børn og unges deltagelse (Hart, 2008; Shier, 2001). Harts deltagelsesstige bygger videre på Sherry Arnsteins deltagelsesstige fra 1969, der niveauinddeler voksnes deltagelse ud fra et demokratisk medborgerskabsideal (Arnstein, 1969). Harts børnedeltagelsesstige har otte trin og niveauinddeler involveringen af børn, i forhold til i hvilken grad de er med til at understøtte en ligeværdig inddragelse i principielt alle aspekter af livet og samfundet (Hart, 1992; Warming, 2011a).

Figur 1: Harts deltagelsesstige

Gengivet og bearbejdet af Børnerådet i 'Håndbog i børneinddragelse' (2016)

På det laveste niveau inddrager man børnene på en manipulerende eller disciplinerende facon. På de næste to trin bruger man børnenes involvering som dekoration eller legitimering af en proces, uden at de har egentlig indflydelse. Det kunne i forbindelse med familieretlige sager være, hvis man alene spørger barnet, fordi der er krav om det, men uden at det har anden betydning for det videre forløb, end at systemet kan sige, at barnet er blevet spurgt. På de mellemste trin bliver

barnet hørt som informant. Det vil ofte være på disse trin, at fx en børnesamtale i en familieretlig sag befinder sig. Ved disse samtaler er det intentionen, at børnene skal informeres og tilskyndes til deltagelse og høres. Det, børnene siger, er en del af oplysningen af sagen, og dommerne skal tage det med i deres videre beslutningsproces. På de øverste niveauer af stigen, trin 6-8, har børnene reel indflydelse på såvel processen som udfaldet, og her kan man sige, at de inddrages som ligeværdige. De nederste trin på stigen kan dårligt kaldes barnets perspektiv, mens de højere kan ses som en gradvis tilnærmelse hertil. Således kan deltagelsesstigen fungere som en illustration af graden af inddragelse. Med afsæt i en forståelse af barnets perspektiv som børns artikulerede udsagn vil det betyde, at jo højere man kommer op ad deltagelsesstigen, desto nærmere vil man også komme barnets eller børnenes perspektiv. Samtidig er det vigtigt, at deltagelse og graden af børns inddragelse skal ses som muligheder for barnet. Det er således misforstået, hvis det italesættes som enten direkte krav til barnet eller som idealer, som barnet forventes at leve op til. Ifølge Hart (Hart, 2008) handler deltagelsesstigen primært om, i hvilken udstrækning voksen og institutioner lykkes med deres tiltag i retning af børns deltagelse. Selvom stigemetaphoren, med trin opad, kan lede til sådanne (mis)forståelser, er stigen ikke et udtryk for en udviklingsstige over børnenes deltagelseskompetencer (Hart, 2008, p. 23).

Hart har senere selv kritiseret den omfattende brug af deltagelsesstigen som et måleinstrument. Ifølge Hart var modellen et oplæg til diskussion og refleksion og ikke ment som en facitliste til den rigtige deltagelsespraksis. Hart præsenterede deltagelsesstigen på et tidspunkt, hvor der ikke var særlig meget viden om eller fokus på børns deltagelse. Dette har ændret sig væsentligt siden, og Hart efterspørger således opdaterede modeller og ræsonnementer, der passer til den samtid, vi lever i nu, hvor der både i praksis og i forskningen er et langt større fokus på børns deltagelse (Hart, 2008).

Med afsæt i arbejdet med denne afhandling og mødet med den inddragelsespraksis, der eksisterer i relation til børn i familieretlige sager, mener jeg fortsat, at det kan være relevant at tale om niveauer af deltagelse, og det er min erfaring, at deltagelsesstigen kan være en god model til at illustrere forskellige inddragelsespraksisser samt sætte fokus på, hvorledes praksisser, der befinder sig et stykke nede af stigen, fortsat er en del af virkeligheden i fx håndteringen af familieretlige sager. Det vil sige, i hvilket omfang retssystemet og de voksne fagprofessionelle i praksis formår at inddrage børnene.

Samtidig er jeg enig med Hart i, at deltagelsesstigen ikke indfanger alle aspekter af børns deltagelse, og at der er behov for fokus på også andre mere vidtgående

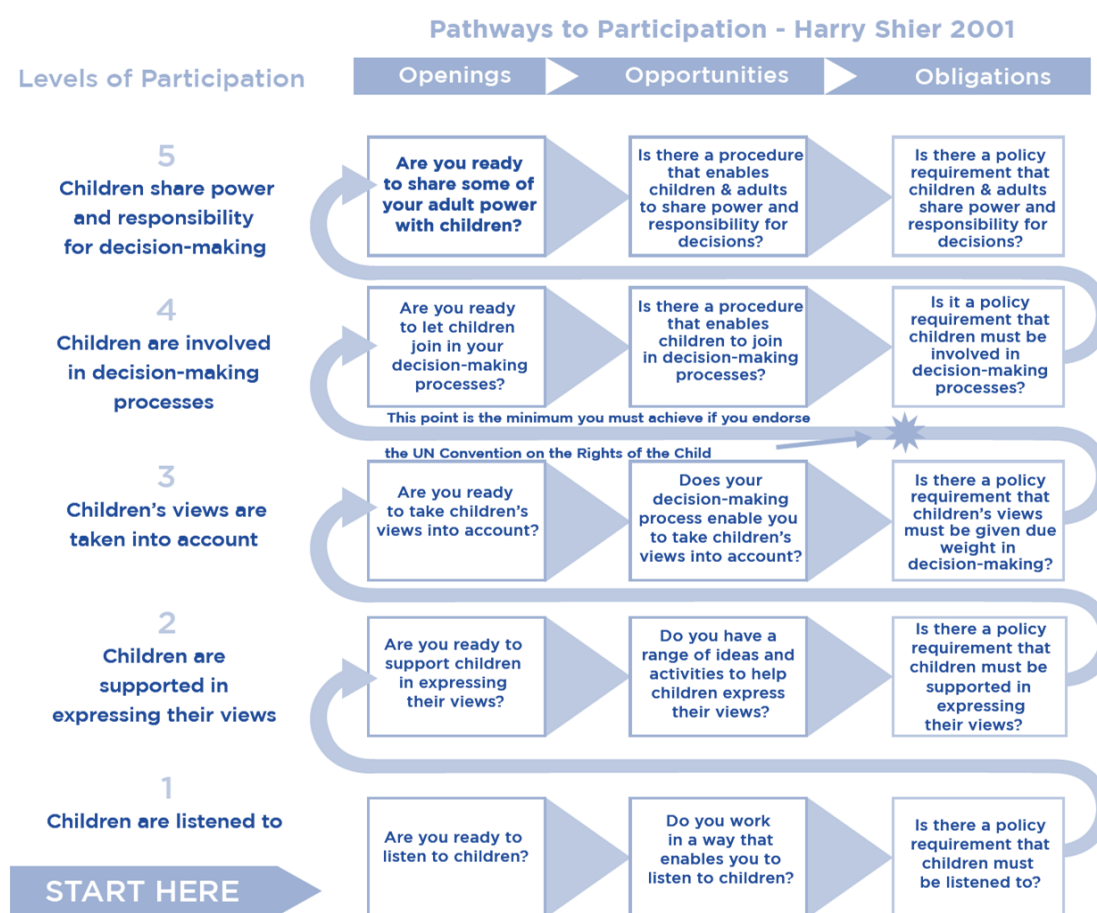
og mere nuancerede forståelser af deltagelse, børneinddragelse og børneperspektiv. Der er en række andre, der har forsøgt sig med andre modeller og videreudvikling af deltagelsesstigen. Hart (2008) nævner selv Jensen (2000), der foreslår, at der hellere skulle tales om forskellige former for deltagelse, frem for niveauer af deltagelse. Treseder (1997) har foreslået en cirkelmodel, Mannion (2003) et deltagelsesspringvand og Lundy (2007) en blomst. Fælles for disse er, at de opbløder stigen niveauinddeling, hvilket på den ene side kan være med til at nuancere og åbne op, men som samtidig også kan medføre, at forskellige former for deltagelse sidestilles uden blik for at deltagelsesformer, hvor børnene har meget indflydelse, kan være bedre end deltagelsesformer med lav grad af involvering og indflydelse.

Shier (2001) foreslår en model, der i høj grad bygger videre på Harts deltagelsesstige, og som ifølge Shier ikke skal erstatte Harts deltagelsesstige, men i stedet fungere som et tillæg hertil. Shiers model er en model for, hvorledes organisationer inddrager børn. Modellen bygger på fem niveauer:

1. Børn bliver lyttet til.
2. Børns støttes i at udtrykke deres perspektiver.
3. Børns perspektiver tages alvorligt og til efterretning.
4. Børn er involveret i beslutningsprocesser.
5. Børn har del i såvel ansvar for beslutninger som beslutningsmagt.

(Shier, 2001, min oversættelse)

For hvert deltagelsesniveau har individer og organisationer forskellige grader af engagement eller forpligtelser. Derfor identificerer Shier i modellen tre stadier for hver deltagelsesniveau; åbninger, muligheder og forpligtelser.

Figur 2: Shiers Pathway to Participation

Gengivet og bearbejdet af Tusla – Child and Family Agency i 'Child and Youth Participation Strategy' (2016)

Det giver en model, der giver individer og organisationer mulighed for at stille sig selv simple spørgsmål og dermed få blik for, hvor på stien mod deltagelse de befinder sig samt mulighed for at identificere, hvilke skridt de kan tage i retning af at øge graden af deltagelse (Shier, 2001, p. 110). Shier har dermed lavet en model, der forsøger at imødekomme behovet for at have en model, som kan benyttes til at vurdere deltagelsespraksis. Der er en rangorden af deltagelsesformerne med afsæt i en forståelse af, at det er ønskværdigt at komme højere op i deltagelsesniveau. Shiers model indeholder flere elementer end Hart klassiske deltagelsesstige og fanger således flere nuancer, og kompleksiteten øges på godt og ondt. Jeg vil i analysen trække på Shiers videreudvikling af deltagelsesstigen til at belyse, hvorledes det familieretlige system er gearret til at inddrage børn i familieretlige sager. Shiers model kan skabe blik for, hvilke åbninger, muligheder og forpligtelser, der viser sig i det familieretlige system, og subsidiært hvilken betydning det har for tilblivelsen og inddragelsen af børnenes perspektiver.

Børneperspektiv og inddragelse

Der kan være situationer og sager, hvor inddragelse af barnet eller børnene er meget vanskeligt eller ikke kan lade sig gøre. I Børnekonventionen statueres, at børns skal inddrages, og deres perspektiv tillægges vægt under hensyntagen til alder og modenhed. Alder er ofte en årsag til manglende inddragelse, og i sager med meget små børn eller andre uden eller med meget lidt sprog, som ikke bare kan spørges, er det klart, at inddragelse via samtale kan være udfordrende. I de tilfælde må børneperspektivet (alene) belyses på andre måder gennem et ude fra-perspektiv på barnet og/eller et tilstræbt indefra-perspektiv.

Barnets eget artikulerede perspektiv kræver inddragelse, men samtidig er inddragelse ikke tilstrækkeligt. Det handler også om, hvorledes denne inddragelse udmønter sig, jf. de ovenstående deltagelsesmodeller. Inddragelse og børneperspektiv (mis)forstås og reduceres indimellem til alene at spørge barnet, men ønsker man reelt at undersøge og understøtte børneperspektivet, er det ikke tilstrækkeligt at spørge barnet. Også betingelserne, for at barnet kan komme frem med sine perspektiver samt hvorledes de voksne lytter til og bringer det videre, har stor betydning. I den forbindelse er *capability* (Thomas & Stoecklin, 2018) et begreb, der kan være med til at belyse, hvorledes der kan være forskel på de rettigheder, børn har, og deres reelle muligheder for at omsætte disse rettigheder til konkret ageren eller indflydelse. Børnenes perspektiver bliver i de familieretlige sager til i samspillet med konteksten. Dermed er de involverede børn afhængige af de voksne i forhold til at skabe rammerne for denne tilblivelse samt hvorledes det, børnene giver udtryk for, tages med i det videre sagsforløb. Dette vil analytisk blive bearbejdet med afsæt dels i positioneringsteoretiske begreber og dels begreber hentet fra Davies (2014b) om at lytte til børn.

Tilblivelsen af børns perspektiver

Ovenfor er beskrevet nogle af de forståelser og modeller, som denne afhandling lægger sig i forlængelse af. Helt centralt er, at børneperspektiver i denne afhandling ikke ses som noget statisk, definerbart eller endegyldigt, men derimod som noget der hele tiden bliver til i samspillet med den kontekst, de produceres i. Således vil det familieretlige system, de fagprofessionelle, familien mfl., ligesom også jeg som forsker, have indflydelse på det, der fremføres som barnets perspektiver. Børneperspektiver er en del af en tilblivelsesproces, og jeg vil i afhandlingen undersøge nærmere, hvilke mekanismer der er med til at påvirke denne proces. Jeg anser således ikke børneperspektiver som noget, der endegyldigt kan findes frem til. *"Det ligger ikke 'ude i virkeligheden' og venter på at blive fundet og givet*

stemme" (Warming 2007), men bliver til gennem en proces, hvor en række faktorer spiller ind, herunder den måde der undersøges og spørges på samt i den videreformidling, der efterfølgende sker (Gulløv & Højlund, 2003). Det må endvidere forventes, at ethvert børneperspektiv er bevægeligt og foranderligt, og således vil børns perspektiver i relation til familieretlige sager, både forstået som en kondensering af flere børns perspektiver og forstået som det konkrete barns perspektiv, være et øjebliksbillede, der i takt med andre forandringer og bevægelser ændrer sig.

4.3 Positioneringsteori

Jeg vil i dette afsnit præsentere positioneringsteorien. Jeg tager afsæt i den forståelse af positionering, som Rom Harré og Bronwyn Davies præsenterede i 1990, men inddrager også perspektiver fra Harré og Langhoves positioneringsteoretiske grundbog (Harré & Langhove, 1999), nyere positioneringsteoretiske perspektiver (Harré, Moghaddam, Cairnie, Rothbart, & Sabat, 2009) samt positioneringsteoretisk forståelse af konflikt (Harré & Slocum, 2003).

Jeg giver et kort oprids af positioneringsteorien og præsenterer de begreber, der er særligt relevante i analysen af afhandlingens fokus. Positioneringsteori tilbyder sig som en oplagt poststrukturalistisk tilgang til at undersøge og forstå, hvad der er foregået og er på spil i samtaler og komplekse sociale møder (Jørgensen, 2016). Positioneringsteori er i særlig grad rettet mod at analysere interaktioner, samtaler og sociale møder, hvilket i væsentlig grad er det familieretlige sager, og ligeså afhandlingens empiriske materiale, udgøres af. Positioneringsteori kan således være med til at belyse nogle af de spørgsmål, afhandlingen stiller i relation til børn, forældre og fagprofessionelles møder og ageren i familieretlige sager. Fokus er på, hvordan interaktionen mellem deltagerne udspiller sig i de familieretlige sager, herunder hvilke positioneringskampe der udspiller sig, og hvilke positioner der bliver mulige samt hvordan det påvirker tilblivelsen og inddragelsen af børnenes perspektiver. Derudover har nyere positioneringsteoretiske fremvindinger haft særlig fokus på, hvordan forståelse for positionering kan være hjælpsom i analyser af konflikter. Grundpræmissen for de sociale møder, jeg undersøger i denne afhandling, er netop konflikt. Det er konflikten, der har startet og reproducerer den familieretlige sag, og hvorledes positionering spiller en rolle i netop det, er således relevant at analysere.

Position og positionering

I positioneringsteorien benyttes både termerne *position* og *positionering*. Ved *position* forstås, hvor eller hvordan en person befinder sig i det sociale rum. Ved *positionering* forstås den aktivitet, det er at tilskrive et individ (sig selv eller andre) en position (Harré & Langenhove, 1999, p. 17). Selve begrebet position kommer fra Foucault, der fremhævede *subjektpositioner* som udstykket af diskurser (Foucault, 1982). I 1984 introducerede Hollway begreberne position og positionering i sine analyser (Hollway, 1984). Siden er positioneringsbegrebet og positioneringsteorien særligt blevet udviklet og udbredt med Davies og Harrés artikel "*Positioning – the Discursive Production of Selves*" (1990), som også er det udgangspunkt, jeg vælger at tage i positioneringsteorien. Davies og Harré taler i tråd med Foucault og Hollway om subjektpositioner som noget, der stilles til rådighed inden for diskurser. I 1999 samlede Rom Harré og Luk van Langenhove en række artikler om positionering i bogen "*Positioning Theory*", der har været betydningsfuld i etableringen af positionering som teoretisk retning. Ifølge Langhove og Harré kan psykologi - og også samfundsvidenskab i bredere forstand - ses som studiet af diskursiv praksis, og blik for positioner og positionering som nødvendige for at forstå, hvordan diskursiv praksis udspiller sig (Harré & Langenhove, 1999). *Diskursiv praksis* er alle de måder, hvorpå individer aktivt producerer sociale og psykologiske realiteter, hvori både den talende og den lyttende positioneres. *Diskurs* forstås som institutionaliseret sprog og sproglignende systemer, og en proces hvorigenem betydning defineres (Davies & Harré, 1990, p. 89). Denne institutionalisering kan foregå på mange niveauer, fx politisk, kulturelt eller i mindre grupper. Der kan også være diskurser, der udvikles omkring et bestemt emne eller en bestemt kategori, fx køn eller klasse (Davies & Harré, 1990, p. 88). Særlig relevant for denne afhandling er fx diskurser i relation til forståelsen af det gode forældreskab og barnets bedste, som deltagerne i familieretlige sager trækker på og taler ind i. Diskurserne har indflydelse på, hvordan deltagerne kan skabe mening og positionere sig.

Positioneringsteori har tidligere i høj grad været en teori om individers identitets-skabelse, og på den måde indskriver den sig i personlighedspsykologien. Fokus var på den interpersonelle kommunikation i samtaler. Senere er teoriens fokus udvidet til også at beskæftige sig med bredere sociale sammenhænge, fx med fokus på konflikter (Harré & Slocum, 2003) samt mere mikrosociologisk fokus på interaktion, forhandlinger og magtrelationer. Positioneringshandlinger er blevet fokus i forskningsarbejde, fx i forhold til hvad der strukturerer tilskrivelsen, afvisningen, antagelsen mm af positioner (Harré et al., 2009, p. 29).

Positioneringsteori kan anvendes til at analysere i meget forskellig skala, fra fx dynamikken i en-til-en møder/samtaler/socialt møde til forståelsen af interaktion

mellem (national)stater (Harré et al., 2009). I denne afhandling skal positioneringsteorien belyse, hvad der sker i interaktionen mellem deltagerne i familieretlige sager, herunder hvordan der trækkes på og tales ind i diskurser og dominerende storylines.

Positioneringsteorien peger på, at personer er lokaliseret på forskellige og ofte ulige måder i samtaler og sociale møder. Vi kan således kun forstå, hvorfor og hvordan sociale møder udspiller sig, som de gør, hvis vi kender de positioner, der strukturerer dem (Harré & Langenhove, 1999). I forlængelse heraf er positioneringsbegrebet optaget af at afdække de implicitte og eksplicitte betydningsmønstre, som kommer til udtryk i menneskers ageren i relation til hinanden (Harré et al., 2009). Hvordan og hvilken betydning noget tillægges, forstås i positioneringsteorien således som et udtryk for adgangen, brugen og forhandlingen af positioner. Ved at analysere adgangen, brugen og forhandlingen af positioner i familieretlige sager skabes der således blik for, hvordan interaktionen udspiller sig som et udtryk for en diskursiv praksis, inden for hvilken betydning, legitimitet og magt konstitueres.

Der foregår i forbindelse med ethvert socialt møde og enhver (sproglig)handling positioneringer. Her kan skelnes mellem *interaktiv positionering*, hvor det en person siger eller gør positionerer en anden eller gør bestemte positioner ledige eller mulige for en anden, og *refleksiv positionering*, hvor et individ positionerer sig selv. Der er dog i begge tilfælde ikke nødvendigvis tale om en bevidst og intentionel handling (Davies & Harré, 1990). Til at forstå interaktionen mellem deltagerne i de familieretlige sager, som den udspiller sig i det familieretlige system, er det relevant også at inkorporere mere tydeligt overlagte positioneringsforståelser.

Med begrebet *overlagt selvpositionering* fremhæves et overlagt element i positioneringen, hvor et individ med ønsket om at præsentere sig selv på en måde, der i den specifikke sammenhæng anses for at være relevant, god, legitim mv., fremhæver bestemte karakteristika ved sig selv eller særlig en version af sig selv. Det kan fx være i en familieretlig sag, når en deltager præsenterer en til lejligheden tilrettelagt fortælling, der sætter individet i et i den sammenhæng godt lys og en anden deltager i et mindre godt lys (Harré & Langhove, 1999, p. 22).

I forlængelse heraf kan begrebet *moralske positioneringer* skabe blik for, hvordan man ved at tale ind i kulturelt genkendelige normer, rettigheder og forpligtelser kan tale fra en moralsk ophøjet position. Derved positioneres den anden som uretfærdig, forkert, urimelig og så videre, og samtidig positionerer man sig selv som retfærdig, uskyldig og lignende. Moralske positioneringer kan benyttes (overlagt)

i forhandlingen af, hvad der anses som selvfølgeligt eller sandt og dermed i forhandlingen af, hvilke storylines (linjer i fortællinger, begrebet udfoldes nedenfor) der får opbakning og gøres gældende (Harré & Langhove, 1999; Jørgensen, 2016).

Med begrebet repositionering forstås det, der sker, når et individ ikke accepterer den positionering, der tilbydes, og i stedet udøver modstand (Jørgensen, 2016). Repositionering er hyppigt forekommende i familieretlige sager, hvor forældrene typisk ikke accepterer de positioner, som udstikkes af den anden forældres talehandlinger og storylines. Her vil den part, der ikke ønsker at godtage positioneringen via nye handlinger, modsige den og repositionere sig.

Når mennesker mødes i en familieretlig sag, kan man således tale om, at de *indtager positioner* eller *positionerer sig selv* og *positionerer hinanden* eller *gør positioner ledige for hinanden* (Harré & Langenhove, 1999, p. 16). Hvilke positioneringer, der bliver mulige, afhænger af en række faktorer, som jeg vil komme nærmere ind på nedenfor.

Rettigheder og forpligtelser

Særligt hos Harrés og andres senere arbejde (Harré et al., 2009; Harré & Slocum, 2003) spiller rettigheder og forpligtelser en central rolle i positioneringsteorien.

Rettigheder forstås som forventede eller retrospektive legitimeringer, det vil sige, hvorledes det opfattes, at man har ret til at udføre en bestemt handling. Fx har dommeren i en familieretlig sag legitimitet som en, der kan udtale sig om juraen samt træffe afgørelser i tvister. Forpligtelser forstås som de handlinger, man forventes at udføre. Fx forventes det af parterne i en familieretlig sag, at de har respekt for dommeren og for det juridiske system. Endvidere er hvordan det en persons handlinger opfattes og forstås delvist afhængig af hvad de andre involverede i et socialt møde mener, at vedkommende er berettiget til at sige og gøre (Harré & Slocum, 2003, p. 102).

Position er således et udtryk for de rettigheder og forpligtelser, et individ tilskrives. Rettigheder og forpligtelser, som er knyttet til særligt moralske eller normative diskurser.

“Rights” and “duties” are shorthand terms for clusters of moral (normative) presuppositions which people believe or are told or slip into and to which they are momentarily bound in what they say and do” (Harré et al., 2009, p. 9).

Disse rettigheder og forpligtelser strukturerer individernes handlinger, og dermed har individet ikke et uendeligt antal handlingsmuligheder. Hvad der anses som legitimt at sige og gøre ved en given lejlighed kommer fra et - ifølge Harre & Slocum

(2003) - overraskende snævert repertoire af handlingskategorier og underkategorier, som individet under bestemte omstændigheder anses for, eller anser sig selv for, at have rettighed eller forpligtelser til at udføre (Harré & Slocum, 2003, p. 105).

Denne forståelse af rettigheder og forpligtelser som strukturerende for individernes handlemuligheder og positionering korresponderer godt med det *set up*, der er i retssystemet. Retssystemet er rammesættende for en stor del af det empiriske materiale i denne afhandling. Retssystemet har nogle institutionaliserede rettigheder og forpligtelser, som kommer meget eksplicit til udtryk i det sociale møde en familieretlig sag er. Eksempelvis starter dommeren med at sige: *"Jeg skal gøre opmærksom på, at I taler under strafansvar"* og *"Det er mig, der skal træffe afgørelse i sagen, hvis vi ikke kan nå frem til et forlig"*. Sagerne bygger endvidere på en dikotomi mellem sagsøger og sagsøgte med tilknyttede rettigheder og forpligtelser, der strukturerer det, der foregår i retten. Retten kan ydermere i sig selv ses som en positionerende aktør, der gør og siger noget, der kan forstås som diskursiv praksis (Harré et al., 2009, p. 27). I retssystemet er nogle rettigheder og forpligtelser meget tydeligt definerede, men også i resten af det, der udgør forløbet i familieretlige sager, spiller forståelsen og forhandlingen af rettigheder og forpligtelser, om end ofte mere subtilt, en central rolle. Fx er der, som jeg vil vende tilbage til i analysen, knyttet forståelser af rettigheder og forpligtelser til forælderroller, barnvoksen(magt)relationer med videre.

Positioneringsteori og konfliktforståelse

I nyere tid er der inden for positioneringsteori kommet fokus på, hvorledes positioneringer kan være med til at give forståelse for, hvordan konflikter udspiller sig. Harré og Slocum fremhæver positioneringsteori som et analytisk greb, der kan skabe forståelse for den måde, konflikter udtrykkes – og dermed måske også give nogle bud på, hvordan denne forståelse kan benyttes i løsningen af konflikter (Harré & Slocum, 2003).

Positions are (...) clusters of rights, duties and obligations to a person (or to require performance of) specifiable kinds of acts – and thus, in psychological reality, positions exists as expectation, beliefs and presuppositions. (Harré & Slocum, 2003, p. 109).

En konflikt kan således forstås som et udtryk for, at parterne ikke accepterer fordelingen af positioner. I stedet bliver konflikten en del af den diskursive praksis, hvor parterne benytter fortællinger og positioneringer i kampen om retten til at definere betydning og mening. Positioner relaterer sig til hinanden og er afhængige af hinanden. Hvis en positioneres som fx lærer, vil den anden typisk forventes at positioneres som elev. Konflikt kan således være udtryk for, at man ikke vil acceptere den positionering, der ligger i den andens udsagn, og/eller at denne

ikke korresponderer med egen selvopfattelse. I konflikten ligger således en kamp om, hvordan parterne positionerer sig, positionerer hinanden samt hvilke positioner de stiller til rådighed for hinanden. Parterne kan endvidere gennem positioneringer gensidigt dikotomisere hinanden og måske vedligeholdes konflikten af de uenige parter indoptagelse af konfliktende storylines, inden for hvilke uforenelige og uløselige modsætninger har forankret sig.

En konflikt kan være knyttet til en narrativ kontekst i den forstand, at de positioneringer, der sker i fortællinger, kan være det udtryk en konflikt får, ligesom det også kan være årsagen til såvel som vedligeholdelsen af konflikt (Harré & Slocum, 2003, p. 102). De fortællinger, som de involverede i en familieretlig sag præsenterer i forbindelse med nærværende forskningsprojekt, indeholder positioner og kan ses som positioneringer, der ofte relaterer sig til konflikten. For at forstå denne konflikt og hvorledes de involverede er påvirket af den, er det således relevant at se på positioneringsprocesserne og sammenhængen med konflikten.

Præpositionering

Inden for nyere tid er der i udviklingen af positioneringsteorien kommet fokus på det, der benævnes præpositionering. Præpositionering henviser til den positionering indlejret i konteksten, der går forud for det sociale møde, det vil sige, den status og (magt)position en deltager tager med sig, og som kommer til at danne basis for den videre adgang til rettigheder og forpligtelser. Denne præposition kan fx være indeholdt i en dominerende storylines institutionaliserede kategorier (Harré et al., 2009). Ifølge (Harré et al., 2009) er opmærksomheden herpå en vigtig nuancering og forfinelse af positioneringsteorien.

Jeg finder, at præpositionering er velegnet til at begrebsliggøre de positioner og positioneringsmuligheder, der er givet på forhånd, og som de involverede i familieretlige sager indoptager og i vid udstrækning tager for givet. Dommeren er et eksempel på en aktør, der har en prædefineret magtstatus, der tages med ind i sagen, og som både dommeren selv og de andre involverede som udgangspunkt accepterer. Ligeledes kan magtforholdet mellem voksne og børn ses som et udtryk for præpositionering, hvor den voksne ofte som udgangspunkt positioneres som mere fornuftig og vidende, mens børn fx positioneres som med behov for beskyttelse.

(Sproglige) handlinger

Fokus i positioneringsteorien er i høj grad på sproglige handlinger og samtaler. Der tages afsæt i en poststrukturalistisk opfattelse af sprog og sprogbrug, og forestil-

lingen om, at sproget i sig selv indeholder betydning, afskrives. I stedet argumenterer Davies og Harré, at sprog kun eksisterer i kraft af produktionen, altså i kraft af det konkrete sprogbrug og de konkrete samtaler (Davies & Harré, 2000, p. 87). Disse udgøres dog ikke alene af verbale ytringer, men i tillæg af andre gestusser knyttet til det sociale møde, fx toneleje, kropssprog, gestik, ansigtsudtryk og andre udtryk, for, at de bliver følelsesmæssigt berørt (aggressivitet, gråd, nervøsitet mv.) Ofte "siger" parterne i familieretlige sager en hel masse nonverbalt, som bidrager til bestemte storylines og udstikker positioner. Jeg vil således fremadrettet benytte termen *handling* til i bred forstand at beskrive de sproglige handlinger, som deltagerne udtrykker i familieretlige sager som en del af den diskursive praksis.

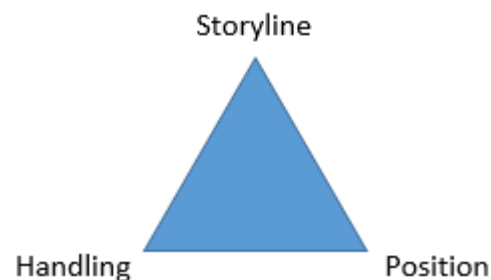
Storyline, diskurs og dominerende storyline

Storyline er et centralt begreb i positioneringsteorien og kan ses som liggende tæt op af diskursbegrebet. Alligevel dækker de ikke over helt det samme. Diskurser forstås i denne sammenhæng som noget mere overordnet og fast, mens storyline er mere omskifteligt og kontekstbestemt. Storyline er den linje eller det spor, som en fortælling kan forventes at følge og som dermed udstikker nogle forventelige positioner og handlinger. Det, vi siger eller gør, kan ses som en linje i en fortælling, og i denne gøres forskellige positioner tilgængelige. Deltagerne i en social interaktion både trækker på og bidrager til en storyline, som samtidig henter legitimitet i nogle mere overordnede storylines og diskurser. Storyline er således tæt vævet sammen med de positioneringsmuligheder, der opstår i en given social interaktion. De storylines, der over tid møder opbakning, bliver til dominerende storylines, som er mere faste eller sværere at udfordre. Diskurs og dominerende/overordnede/kulturelle storylines benyttes ofte til at beskrive noget sammenfaldende. I min forståelse af begreberne er der nuanceforskelle, som kan være meningsfulde at fastholde i analysen af familieretlige sager. Jeg vil således benytte diskursbegrebet om de helt overordnede institutionaliserede samfundsstorylines, der har en vis fasthed, forankring og forgrenede betydningskonstellationer, og dermed kan genkendes som diskurser. Dominerende storylines anser jeg for at være mere lineære og fortættede, og benyttes om de storylines, som præsenterer sig som sandheder eller fastlåstheder i det konkrete felt, fx retten, psykologpraksis og lignende.

Forskellige storylines kan udfolde sig simultant, og subjekterne kan forholde sig til og tale ind i flere forskellige storylines samtidigt. De forskellige storylines har forskellige positioneringsmuligheder for deltagerne. Relevant i analysen af den diskursive praksis i familieretlige sager er således at se på, hvilke storylines der etableres og tales ind i, hvilke dominerende storylines der rammesætter mødet, samt hvilke storylines der henholdsvis udfordres og møder opbakning.

Positioneringstrekanten

Positioneringstrekanten er en illustration af, hvorledes position, storyline og handling ses som forbundne og gensidigt definerer hinanden.

(Harré & Langenhove, 1999, p. 18, min oversættelse og bearbejdning)

Alle handlinger henter mening fra sin tilknytning til en storyline. Denne storyline stiller bestemte positioner til rådighed, og ud fra disse positioner kan man sige og gøre bestemte ting. De tre punkter i trekanten skal således ses, forstås og tolkes i relation til hinanden. Storylines, positioner og handlinger er i et gensidigt konstituerende forhold, og vil man forstå det ene punkt i trekanten, er det med afsæt i en positioneringsteoretisk forståelse dermed relevant også at se på de andre to punkter (Harré & Langenhove, 1999). I analytisk øjemed kan trekanten således benyttes til at forstå, hvorledes bestemte handlinger er informeret af bestemte storylines såvel som positioner (og den anden vej rundt). Trekanten kan endvidere skabe blik for, hvorledes diskursiv praksis udspiller sig som en dynamisk proces, hvor storyline, positioner, og handlinger hele tiden påvirker hinanden og dermed hele tiden kan forandre sig. Når der sker forskydninger i en storyline, vil således både positioner og handlemuligheder forandres.

Hvilke handlinger, der er mulige og legitime at udføre, afhænger dels af hvilke storylines der tales ind i og dels hvilken position der tales fra. Hvilken position, der er mulig at indtage, er dels afhængig af storyline, og dels af hvilke handlinger der udføres. Hvordan storyline udspiller sig er dels afhængig af position, og dels af de handlinger der udføres.

Magtkampen i social interaktion

Hos Davies og Harré er enhver interaktion eller samtale en forhandling om retten til at skabe mening og definere betydning. Dermed er blikket for den ulige fordeling af positioner samt forhandlingen af disse velegnet til at få øje på magt, forstået som definitionsmagt, i sociale møder. Her er både den magt, vi går ind til mødet med (præposition), og dermed mulighederne for at deltage i forhandlingen i den diskursive praksis samt den magt vi kan forhandle os frem til i mødet ved at påvirke den diskursive praksis. Blikket for magt er relevant i analysen af mødet mellem

voksne (forældre og fagpersoner), men også særligt i relation til magtbalancen mellem voksne og børn. Hvem der har eller vinder (definitions)magten har stor betydning for, hvilke positioner der udstikkes og bliver mulige samt stor betydning for med hvilken legitimitet, der tales/handles.

Hvordan det er muligt at forhandle sin position inden for en given kontekst er centralt i forståelsen af deltagerne i familieretlige sager, og i hvilken grad de forskellige stemmer får indflydelse. Nogle vil have større råderum til at forhandle sin position end andre. Mulighederne for at forhandle er betinget af, hvilken position man er givet, samt hvor meget magt man har til at definere den position. Ligesom det også vil være betinget af, hvor fastlåst henholdsvis positionen er, og den diskurs eller storyline den er udstykket af (Jørgensen, 2016).

Tråde tilbage til Goffmann

Positioneringsteori fremstilles ofte som et mere dynamisk alternativ til den mere statiske rolleteori (Goffman, 1959), og det er også med afsæt i dette, at Davies og Harré fremhæver positionering. Ifølge Davies og Harré giver positioneringsbegrebet mulighed for at få opmærksomhed på de mere dynamiske aspekter af sociale møder, i modsætning til rollebegrebet der særligt fremhæver statiske, formelle og rituelle aspekter (Davies & Harré, 1990, p. 87). Da afhandlingens fokus netop er på interaktioner og de dynamiske aspekter af mødet mellem deltagerne i familieretlige sager, er de positioneringsteoretiske begreber særligt anvendelige i analyserne.

Både under feltarbejdet samt i det efterfølgende analytiske arbejde har jeg dog observeret, at også det statiske, formelle og rituelle er betydningsfuldt, og jeg har således set et behov for, i tillæg til positioneringsteorien, at begrebsliggøre netop dette. Jeg vil i analyserne heraf derfor trække tråde tilbage til Goffmans begrebsapparat, med henblik på at få blik for netop det statiske, formelle og rituelle, som særligt den diskursive praksis i retten er formet af.

Retten har, som tidligere nævnt, en række institutionaliserede praksisser og deltagerne en række præpositioner, som sætter scenen for interaktionen, og til dette er Goffmans dramaturgiske metaforer, hvor det sociale liv ses som en teaterscene, vi alle spiller vores roller på, meningsfulde. Scenen er sat i retslokalet, hvor man rejser sig for dommeren, der tiltaler deltagerne som sagsøgte og sagsøger. Der tales et (påtaget) juridisk sprog, der adskiller sig fra almindelig omgangstone, for at understrege den særlige arena eller med Goffmans begreb *scene*, som retten er. Der foregår en art *rollespil*, hvor deltagerne indtager bestemte ofte lidt karikerede positioner. Dette er, hvad jeg med positioneringsteorien benævner overlagt selvpositionering og som Goffman kalder, at de *performer en rolle* (Goffman,

1959). Til scenen hører endvidere både *frontstage* og *backstage*. Frontstage er der, hvor vi performer og så vidt muligt forsøger at kontrollere det indtryk, andre mennesker får af os. Derimod er backstage der, hvor vi slipper rollen, slapper af og opfører os mere uformelt uden samme tanke på, hvordan vi fremstår. Tilhørerne i familieretlige sagerne, fx dommeren og psykologen, kan i Goffmans dramaturgiske begrebsapparat kaldes publikum, idet de observerer denne performance. Det vil være op til publikum at vurdere, hvordan den performende klarer sig i rollen – om hun får givet publikum det indtryk, det var hensigten. Publikum får undervejs en række tegn fra den performendes fremtræden, som giver publikum mulighed for at vurdere ved enten at trække på tidligere erfaringer med andre personer eller på stereotyper (Goffman, 1959). I familieretlige sager danner dommeren og psykologen sig et indtryk af familien og de fortællinger, de hver især præsenterer. Dette indtryk er baseret på deres handlinger i bred forstand, hvilket med Goffman kunne kaldes deres performance. Performeren vil, hvis der sker en afsløring eller et maskefald, gøre sit for at holde masken, ligesom publikum og andre deltagere for at undgå en pinlig situation vil forsøge at hjælpe med, at masken ikke falder.

Positionering og rolle er beslægtede begreber, men hvor rolle er mere statisk og afføder begreberne scene og publikum, er positionering mere dynamisk og giver et bredere blik på interaktionen som et kontinuerligt foranderligt samspil.

Jeg benytter således det dramaturgiske begrebsapparat fra Goffman som en slags underbegreber til positionering, til at understrege det statiske, institutionaliserede rollespil der i vidt omfang accepteret af alle, som udspiller sig i familieretlige sager ved retten, samt til at forklare de forskelle (og gradforskelle) i det indtryk, som deltagerne forsøger at give i forskellige sammenhænge (frontstage-backstage).

Narrativer, positionering og modsætninger

Narrativ, *plot* og *storyline* er beslægtede begreber, men der er alligevel nuanceforskelle. Sønnergaard (2002) formulerer det således:

In this sense, the concept *storyline* corresponds to the concept of *narrative* as it is used by many researchers. But the concept of *narrative* has, over time, become a very broad term for every kind of story and therefore, in contemporary scientific work, the term *storyline* seems to be more precise. As well, *storyline* as a concept is more comprehensive and more focused on process than the concept of *plot*, which some researchers use (Sønnergaard, 2002, p. 191).

I den narrative tilgang er det fortællingen, der er omdrejningspunktet for forståelsen af individers oplevelser, og med en positioneringsteoretisk forståelse bliver

fortællingen en del af adgangen til forståelse af positionering og de diskursive praksisser, de udspiller sig inden for. Som jeg ser det, (om- og gen-)skabes storylines gennem fortællinger og narrativ praksis. I analytisk øjemed vil jeg benytte det positioneringsteoretiske begreb storyline til at begrebsliggøre de omskiftelige fortællinger, der præsenterer sig i materialet. Begrebet plot vil jeg anvende til at forklare de særlige meningskabende plot, der kan spores i deltageres storylines (Thomsen, Bo, & Christensen, 2016, p. 14).

I kapitel 5 beskriver jeg det, jeg kalder 'modsætningsfyldte narrativer'. Her beskriver jeg, at de involverede i en familieretlig sag kan have meget forskellige og ofte modsætningsfyldte fortællinger om den samme begivenhed, samt at den samme person også indimellem præsenterer fortællinger, der er internt modstridende. I positioneringsteorien skabes der netop plads til forståelsen af disse modsætninger, idet den samme person kan positioneres og positionere sig forskelligt i en samtale, fx ved at præsentere forskellige fortællinger og forståelser af sig selv og andre som et resultat af forskellige diskursive praksisser. Hvem man er, og dermed hvordan man fortæller om sig selv, forstås som et åbent spørgsmål med skiftende svar afhængig af hvilke positioner, der gøres tilgængelige inden for ens egen og andres diskursive praksis.

Positioneringsteoretiske analyser af familieretlige sager

Positioneringsteorien benyttes i afhandlingen til at analysere interaktionen mellem deltagerne i familieretlige sager. Ved at undersøge hvilke positioner der er mulige for deltagerne at indtage samt hvordan de forhandles, skabes der blik for, hvilke storylines og konkrete handlinger der determinerer forløbet og deltageres indflydelsesmuligheder i sagerne. Der skabes endvidere blik for, hvorledes dette ikke alene er noget, der sker i de konkrete møder (den familieretlige sag), men er diskursivt konstitueret, det vil sige trækker på en række mere overordnede forståelser.

Fordelingen og forhandlingen af rettigheder og forpligtelser trækker dels på overordnede kulturelle og normative diskurser, men er i det familieretlige system i nogen grad også institutionaliseret. Fordelingen af rettigheder og forpligtelser er her afgørende for, hvilke positioneringsmuligheder individet oplever at have, samt for hvad der anses for og skabes af legitime og mulige handlinger. Nogle deltagere vil have et større råderum, mens andre har et mindre for at påvirke den diskursive praksis og forhandle positioner, og denne magtfuldhed er relevant at have blik for i analysen af familieretlige sager.

Konflikt er et gennemgående tema i familieretlige sager, og jeg vil i analysen af materialet benytte forståelse for positionering og sammenhængen med konflikt

til at forstå, hvorledes konflikten indvirker på deltagernes muligheder og handlinger.

Jeg anser med afsæt i den ovenstående præsenterede positioneringsteoretiske ramme positioner for at være flydende og foranderlige. Positioner og positioneringsmuligheder påvirkes kontinuerligt af de sammenhænge, individet er en del af, herunder storylines og handlinger. Til at illustrere og belyse det dialektiske forhold mellem position, storyline og handling vil jeg trække på positioneringstrekanter.

Præpositionering benyttes til at tydeliggøre den position, som et individ tager med sig ind i de familieretlige sager, og hvordan det indvirker på magtforholdet og handlingen af positioner.

Ved *repositionering* forstås det, som individet gør, når en positionering afvises og forsøges erstattet af en anden. Begrebet skaber blik for, hvordan deltagerne, særligt i konfliktfeltet, kontinuerligt repositionerer sig som en del af en kamp om magt og legitimitet.

Overlagt selvpositionering benyttes til at få blik for det overlagte element af positionering, hvor en deltager i den familieretlige sag præsenterer sig selv på en til lejligheden særligt tilrettelagt vis.

Begrebet *moralske positioneringer* benyttes til at vise, hvorledes deltagere i familieretlige sager, ved at tale ud fra kulturelt genkendelige normer, rettigheder og forpligtelser, kan positionere sig selv eller andre implicit som enten i tråd med eller i modsætning til disse normer.

Diskurs benyttes om overordnede faste institutionaliserede systemer eller storylines, som deltagerne trækker på, og som betinger positioneringsprocesserne i sagerne.

Storyline benyttes om de omskiftelige og kontekstbestemte fortællinger og tråden heri, som deltagerne både bidrager til og trækker på. Hvilke storylines, der møder opbakning og anerkendes som legitime samt hvilke storylines, der møder modstand eller ignoreres, og deres betydning for positions- og handlingsmuligheder, analyseres.

Ved *dominerende storyline* forstås de storylines, som over tid, fx gennem institutionaliseret praksis, gentaget praksis, og ud fra deltagernes erfaringer, finder opbakning og etableres som en slags entydighedsfortællinger, som deltagerne positioneres i relation til. I analyserne benyttes begrebet til at få øje på de fastlåste fortællinger, der viser sig i det konkrete felt, og som deltagerne positioneres i relation til.

Jeg vil trække på Goffmans dramaturgiske begrebsapparat i de positioneringsteoretiske analyser af interaktionen mellem deltagerne i familieretlige sager for på den måde at vende tilbage til begreberne hentet fra teaterterminologien, og dermed i tillæg til de dynamiske, omskiftelige positioneringskampe også forsøge at forstå de mere statiske og institutionelle rammer, deltageren agerer inden for i de familieretlige sager.

4.4 At lytte emergent

Tidligt i forbindelse med undersøgelsens feltarbejde (observationer og interviews) så jeg et behov for at belyse den kløft, der kan være mellem intentionerne om at børnenes perspektiver skal fylde i sagerne på den ene side og den praktiske udmøntning på den anden side. Mange børn oplever sig ikke hørt, og jeg som observatør fik umiddelbart øje både på misforhold i enkelte konkrete sager og på en generel diskrepans mellem intentioner, og det jeg så ske. En del af dette indfanges af de ovenstående teoretiske begreber. Det blev dog klart for mig, i tråd med perspektiver fra barndomsforskningen, at en del af det også handler om måden, der lyttes på, som en udmøntning af synet på børn og et led og/eller en konsekvens af positioneringen af børn.

Davies præsenterer i bogen "*Listening to Children*" en forståelse af *at lytte til børn*, som jeg finder meningsfuld i forlængelse af mit afsæt i barndomsforskningen. Forståelsen og begrebsliggørelsen af at lytte til børn finder jeg særlig velegnet som teoretisk perspektiv til at belyse, hvordan der lyttes til børn i familieretlige sager, og dermed hvordan tilblivelsen og inddragelsen af børns perspektiver manifesterer sig i sagerne. I bogen præsenteres blandt andet begreberne *listening as usual* og '*emergent listening*'. Særligt disse begreber finder jeg meningsfulde i bestræbelserne på at forstå og analysere, hvad der sker, når børn får eller ikke får en stemme i familieretlige sager, samt hvad der sker, når voksne (forsøger) at lytte til børn i sagerne. Jeg vil i det følgende redegøre for såvel forståelser som begreber, samt hvorledes jeg vil benytte dem i den videre analyse.

Inspireret af hendes eget feltarbejde i en Reggio Emilio-inspireret børnehave i Sverige samt ved at trække på en række andre kilder, fx oplevelser fra det område hun selv bor i, litterære kilder, egne barndoms minder samt teoretiske perspektiver fra særligt Deleuze, Bergson og Barad, undersøger og teoretiserer Davies over måder at lytte på, særligt måder at lytte til børn på (Davies, 2014b).

Ifølge Davies er der en klar sammenhæng mellem åbenhed og at lytte. At lytte kræver, at lytteren er åben i mødet med den anden, modtagelig for den påvirkning dette møde har på alle parter og åben for, at alt kan forandre og bevæge sig.

Listening is about being open to being affected. It is about being open to difference and, in particular, to difference in all its multiplicity as it emerges in each moment in between oneself and another” (Davies, 2014b, p. 1).

Denne åbenhed og modtagelighed bør ifølge Davies karakterisere alle relationer, og således er det fx i mødet mellem barn og voksen ikke et spørgsmål om at have den rette pædagogiske eller anden faglige tilgang. Det handler i langt højere grad om at være åben og imødekommende i relationen, en åbenhed som kræver, at vi ikke er låst fast i forudindtagede forståelser, men er åbne for at anskue og forstå på nye og anderledes måder.

At lytte i Davies' forstand handler således om ikke at være låst fast af det, vi allerede ved, det vi allerede har rammesat, og i stedet i lytteprocessen åbne op for nye perspektiver. Til at begrebsliggøre denne aktive og åbne måde at lytte på og lytte efter og til at distinktere den fra den mere gængse måde at lytte på og lytte efter introducerer Davies termene emergent listening og listening as usual.

Listening as usual

Når vi gør det, Davies kalder listening as usual, vil vi typisk lukke ned i stedet for at åbne op. Ved denne måde at lytte på leder vi efter måder at forstå det, der siges eller gøres, inden for en ramme af det vi allerede ved. Vi lytter efter det, der bekræfter vores forudindtagede, og vi lytter efter at passe det, vi hører, ind i de gældende diskurser og dominerende storylines. Det er en velkendt og meget almindelig måde at lytte på og lytte efter. Det er sådan, vi ofte lytter til hinanden, og særligt ofte sådan voksne lytter til børn (Davies, 2014b). De voksne deltagere i familieretlige sager vil ofte lytte efter at passe det, et barn siger, ind i de voksnes forståelser af, hvordan det er at være barn - forståelser, som kan komme fra dominerende storylines, gældende diskurser eller måske endda tidligere samtaler med det pågældende barn. Disse kan vise sig som fastlåstheder, der betyder, at de voksne lukker ned frem for at åbne op. Det sker fx når en psykolog eller dommer taler med børn i familieretlige sager og lytter efter at passe det, barnet giver udtryk for, ind i de forståelser de allerede har, fx om hvordan børn typisk reagerer på forældrebrud, og/eller lytter efter at passe det, barnet giver udtryk for, ind i det, de voksne allerede ved om sagen fra sagsakter eller tidligere møder.

Vi har en forståelse, baseret på det vi allerede ved, og når vi lytter, vil vi søge efter at passe det, der siges og gøres ind i denne forståelse. Når vi lytter efter at passe det, vi hører (eller ser eller oplever) ind i en ramme af det, vi allerede ved, betyder det, at der ikke åbnes op for alle de perspektiver, der peger i en anden retning. Endvidere betyder det, at vi ikke formår at lade det, den anden siger eller gør på-

virke hverken os selv eller vores verdensopfattelse. Nye eller anderledes fortællinger fortolkes ind i det forståelsesrum, som ældre eller allerede etablerede fortællinger har skabt, og dermed bliver vi blinde for, at noget kan være anderledes (Højgaard & Staunæs, 2007). Det betyder, at denne lytteform listening as usual har det med at fastholde det bestående. Når vi lytter på den måde, vil det således ofte bidrage til at opretholde den nuværende (normative) orden (Davies, 2014b).

Emergent listening

Begrebet emergent listening introducerer Davies som en måde at lytte på og lytte efter, en måde der ikke lukker ned, men derimod åbner op for forandring. Emergent listening er at lytte med alle ens sanser og at være åben overfor nye og overraskende måder at forstå på. Emergent listening åbner op for nye måder at vide og nye måder at være på, både for den der lytter og den der lyttes til. Når man lytter emergent, lytter man efter det spirende, det der bryder og peger i en ny og overraskende retning, frem for at lytte efter det, der bekræfter det bestående. Davies udfolder forståelsen af at lytte ved at trække på filosofen Henri Bergsons (1998) tanker om '*lines of descent*' og '*lines of ascent*'. Lines of descent udgøres af mere eller mindre automatiske gentagelser, mens lines of ascent tager afsæt i det endnu ukendte (Bergson, 1998). Den måde, vi typisk lytter på og lytter efter (listening as usual), særligt når voksne lytter til børn, er mest forbundet med lines of descent. Vi lytter efter at passe det, vi hører, ind i det, vi allerede ved og at forstå og bedømme med afsæt heri. Emergent listening åbner derimod op for lines of ascent og kan således være med til at udfordre normative antagelser og praksisser. Det indbefatter en villighed til se bort fra kategorisering og bedømmelse baseret på eksisterende viden. Det kræver, at man er villig til at tage chancer og bevæge sig med ind i det ukendte (Davies, 2014a). På den måde ligger emergent listening i forlængelse af den poststrukturalistiske idé om at tænke imod strømmen af det, der tages for givet. Og at lytte emergent rummer muligheden for at destabilisere og rokke ved de gængse og overordnede diskurser og dominerende storylines.

Ifølge Davies er begge måder at lytte på nødvendige. Og selvom de på den ene side opløser hinanden, afhænger de på den anden side også af hinanden. På samme måde anser Bergson lines of ascent og lines of descent som sammenhængende, universelle bevægelser, som ikke helt lader sig adskille. En line of ascent kan fx være et nyt spørgsmål, "hvordan har du det?", som kan lede parterne i en samtale direkte ind i en line af descent, farvet af fastlåste forventninger til svaret. Samtidig kan en line of ascent føles risikabel og farlig og på den måde afhænge af holdepunkter og lines of descent (Bergson, 1998; Davies, 2014a).

The repetition of the same and the emergence of the new are contrary yet interdependent lines of force. When one takes over as the only mode of listening, however, there is a problem" (Davies, 2014a, p. 32).

Det er en almenmenneskelig tilbøjelighed at ville forstå, kategorisere og fastgøre. Således vil emergent listening og at have øre og øje for det spirende, det kommende, det anderledes altid være i spænding med tendensen til at ville fastholde og fastgøre. Det, vi ikke umiddelbart forstår, vil vi forsøge at passe ind og sætte på plads. På den måde forsøger vi at indarbejde det uventede og ukendte ind i det allerede kendte (Davies, 2014b, p. 24). For at følge denne argumentation skal vi således, når vi lytter til hinanden, og i særlig grad når voksne lytter til børn, bestrebe os på både at praktisere listening as usual og emergent listening, det vil sige, vi skal både tage afsæt i det kendte og bevæge os ud i det ukendte. Vi skal følge både lines of descent og lines of ascent. At bevæge os ud i det ukendte og forfølge lines of ascent, når vi lytter, kalder på særlig opmærksomhed, og at vi gør os særligt umage for ikke blot at lytte efter det velkendte.

At lytte emergent til børn som de- og rekonstruering af normer og strukturer

Jeg benytter begreberne listening as usual og emergent listening som teoretiske begreber til at se på, hvorledes der lyttes til børn i familieretlige sager, og dermed forstå, hvad der sker i interaktionen mellem deltagerne. Børns perspektiver bliver til i samspil med de kontekster, de er en del af, og således har den lyttende stor indflydelse på tilblivelsen, ligesom det har stor betydning for, hvordan børns perspektiver tages med videre. Derudover lader jeg mig analytisk inspirere af at lytte emergent efter det, der trækker i en anden retning end den bestående. I arbejdet med nærværende undersøgelse udfordrer børnenes perspektiver både feltets og mine egne forforståelser af, hvad det indebærer at være barn i en familieretlig sag, samt hvad der er betydningsfuldt for de involverede børn. Selvom der er forskningsmæssigt belæg for en særlig forståelse for og tilgang til børn og familier, fx en tilgang, der nedtrapper konflikten mellem forældrene, kan børnene, og særligt det enkelte specifikke barn, give udtryk for noget, der trækker i en anden retning, fx at opretholdelsen af hverdagslivet fylder mere for barnet, og at konfliktnedtrapningen overser dette. Ved at lytte emergent, også som analytisk greb, skabes der rum for, at noget kan trække i en anden retning, der måske ikke umiddelbart lader sig forstå ind i det etablerede, men som er vigtigt for at nuancere og udvide forståelser for børns liv i familieretlige sager.

At lytte emergent til børn og at skabe betingelserne for, at børn i familieretlige sager kan give udtryk for noget, der ikke passer ind i de eksisterende rammer, kan således være et led i at de- og rekonstruere de normative strukturer, der betinger

børns position i sagerne. Det kan endvidere skabe blik for nogle af de strukturer, der henholdsvis fordrer og vanskeliggør praktisering af emergent listening i det familieretlige system. I min forståelse korresponderer emergent listening således med en childism-tilgang til børns position og med idéen om at lade børns erfaringer og perspektiver danne basis for kritisk de- og rekonceptualisering af de normer og strukturer, der historisk har udgrænset børns perspektiver.

4.5 Analysemodel

Afhandlingens analytiske model er sammensat af de ovenfor præsenterede perspektiver og begreber fra barndomsforskningen, positioneringsteorien og Davies' lytteformer. Tilsammen danner de nøje udvalgte lapper i det kludetæppe af perspektiver, der udgør min vej ind i det empiriske materiale.

Afsættet i barndomsforskningen og forståelserne af inddragelse og børns perspektiver danner basis for en række grundantagelser, som min indgang til feltet har været præget af. Samtidig har mine erfaringer og indledende observationer skærpet mit blik og interesse for nybrud i barndomsforskningen med potentiale til at belyse interaktionen i de familieretlige sager og positioneringen af børn og børns perspektiver. I min analyse skærper jeg blikket for det kontekstuelle, og at tilblivelsen af børns perspektiver og handlemuligheder er betinget af, hvordan og under hvilke omstændigheder de er i. Rammer, strukturer og normer og den måde, hvorpå de indvirker i praksis, er centrale i forståelsen af betingelserne for børns perspektiver i familieretlige sager. Jeg belyser de strukturer og normer, der bør de- og rekonstrueres. Childism og childhood prism research viser nogle af de nye veje for barndomsforskningen, som jeg har fundet interessante og meningsfulde i forståelsen af børns position såvel som (barndoms)forskningens sigte, og det er en ambition med afhandlingen, at den bidrager til og ligger i forlængelse af disse nye veje.

Med de positioneringsteoretiske begreber belyser jeg interaktionen mellem deltagerne, herunder hvilken betydning positionerings(magt)kampe har for tilblivelsen og inddragelsen af børns perspektiver. I forlængelse heraf og med afsæt i Davies' lytteformer vil jeg belyse, hvad der sker, når voksne lytter til børn i sagerne. Jeg vil endvidere benytte det *at lytte emergent til børn* som et analytisk greb og således bestræbe mig på at få blik for de perspektiver, der måske ikke passer ind i det etablerede, men som er vigtige for at lade børnenes erfaringer fylde, og som potentielt kan være med til at de- og rekonstruere nogle af de normer og strukturer, der begrænser børnenes indflydelse.

Med afsæt i en narrativ tilgang indledes analysen med en præsentation af fire ud af de 21 caseanalyser. De fire cases er udvalgt strategisk, idet de hver især er gode til at illustrere specifikke aspekter og samtidig berører temaer, der går på tværs af materialet. I fremstillingen af de fire caseanalyser bliver det muligt dels at gå i dybden med de positioneringskampe, der udspiller sig, og dels at belyse inden for hvilke kontekster, de konkrete deltagere positionerer sig. Casefremstillingerne tjener endvidere formålet at give et indblik i de familieretlige sagers gang. I denne afhandling er det vigtigt for at forstå kompleksiteten af sagerne. Med afsæt i de 21 caseanalyser samt en teoretisk informeret gennemgang af hele det empiriske materiale er udvalgt fire overordnede temaer. Disse temaer behandles analytisk på tværs af det empiriske materiale.

For at besvare det overordnede forskningsspørgsmål *Hvordan udspiller interaktionen mellem deltagerne i de familieretlige sager behandlet ved retten sig, og hvilken betydning får det, for hvordan børnenes perspektiver inddrages?* har jeg formuleret tre arbejdsspørgsmål *1) Hvilke positioneringskampe udspiller sig i interaktionen mellem deltagere i familieretlige sager? 2) Hvordan bliver børneperspektivet til i familieretlige sager? 3) Hvordan lyttes der til børn i familieretlige sager? Herunder hvilke forhindringer og muligheder manifesterer sig i forhold til at lytte til og inddrage børn og børns perspektiver?*

Det første arbejdsspørgsmål undersøges ved at dykke ned i den konkrete interaktion mellem deltagerne. Her vil jeg kigge efter, hvilke storylines deltagerne fremfører, og hvordan de positionerer sig selv og hinanden. Jeg vil endvidere se på, hvilke præpositioner de træder ind i sagen med, samt hvilken betydning det har for deres handlemuligheder. Derudover vil jeg kigge efter, hvilke dominerende storylines i feltet deltagerne trækker på og bidrager til, samt hvilke overordnede diskurser der bliver synlige i deltagerens handlinger. Tilsammen danner det et billede af de (positionerings)magtkampe og forhandlinger, der udspiller sig i sagerne, og dermed hvem der har eller vinder definitionsmagten over, hvad der er legitimt, væsentligt og sandt i sagerne.

Det andet arbejdsspørgsmål besvares i forlængelse af erkendelserne fra det første, forstået på den måde, at det er inden for rammerne af disse positionerings(magt)kampe, at børnenes perspektiver bliver til. Her vil jeg endvidere kigge efter, hvilke normer og strukturer der betinger tilblivelsen af børnenes perspektiver ved at se på den konkrete kontekst og den måde børn mødes, tales med og om, samt positioneres i sagerne.

Det tredje spørgsmål undersøges ved særligt at se på, hvorledes der lyttes til børn i sagerne. Her vil jeg dykke ned i de konkrete interaktioner mellem børn og voksne

og se på, hvorledes disse udspiller sig. Jeg vil, med afsæt i Davies' begreber analysere hvordan der lyttes, herunder hvilke muligheder og begrænsninger der træder frem i de konkrete møder. Jeg vil endvidere undersøge, hvorledes det, børnene giver udtryk for, tages med videre i sagen, samt via interviewene med børnene se på, hvorvidt børnene oplevede sig hørt og imødekommet.

Kapitel 5

Metode

I dette kapitel præsenteres en oversigt over afhandlingens empiriske materiale. Endvidere præsenteres de metodiske overvejelser og valg samt de etiske refleksioner, der kontinuerligt har haft en insisterende tilstedeværelse gennem arbejdet med afhandlingen. Jeg vil således vise, hvorledes forskningsprocessen har set ud fra design, over empiriproduktion til fremstillingen af analyserne.

5.1 Design og empirioversigt

Undersøgelsens design er formet af forskningsspørgsmål og erkendelsesinteresse, samtidig med at det har været åbent og foranderligt, i den forstand at det i høj grad er i mødet med feltet, at disse erkendelsesinteresser har taget form. Fokus er derved hele tiden blevet både udvidet og indsnævret samt udviklet dels med afsæt i litteratur jeg har læst, de valgte teoretiske blik, men i særlig grad også i samspil med feltet og deltagerne i undersøgelsen. Jeg har bevæget mig på et felt kendetegnet ved stor kompleksitet, og har ønsket at være åben i forhold til ikke at lukke denne for meget ned for tidligt (Staunæs & Søndergaard, 2005). Jeg har således haft et specifikt blik for, hvad jeg gerne ville undersøge; børns perspektiver i familieretlige sager, mens fokus undervejs er blevet indsnævret og forfinet, blandt andet med afsæt i konkrete børns perspektiver, og min løbende indføring i hvad der var på spil i sagerne. Jeg har således ladet mig føre derhen, hvor feltet og kundskabsambitionerne førte mig, både i forhold til mit blik på dynamikkerne i de konkrete sager i forbindelse med feltarbejdet, men også særligt i det analytiske arbejde.

Som skitseret i de foregående kapitler har ambitionen med undersøgelsen været at opnå indsigt i, hvorledes interaktionen mellem deltagerne i familieretlige sager udspiller sig, herunder hvordan deltagerne positioneres i sagerne med henblik på at have blik for tilblivelsen og inddragelsen af børnenes perspektiver. Det har således været vigtigt at få adgang til de situationer, der har betydning for tilblivelsen og inddragelsen af børnenes perspektiver i de familieretlige sager, og endvidere

at belyse børnenes egne artikulerede perspektiver. Deltagernes interaktion belyses kvalitativt gennem observationer og interviews, og børnenes artikulerede perspektiver belyses gennem fremtidsværksteder med børn, observationer af børnesamtaler og individuelle interviews med børn. Hovedparten af det empiriske materiale udgøres af casestudier af specifikke familiers familieretlige sagsforløb. Casestudierne er detaljerede studier af enkelte eksempler, der giver mulighed for kontekstafhængig viden, om hvordan de familieretlige sager udspiller sig, samt indblik i hvilke særlige kontekstafhængige faktorer der er på spil i sagerne. Casestudierne giver dermed dybdegående indblik i de konkrete sager, men også hvordan strukturer og normer kommer til udtryk heri (Flyvbjerg, 2006; Mills, 1959). Der var indledningsvis en række kriterier, som casene skulle udvælges ud fra; sagerne skulle fordele sig over de forskellige modeller, således at halvdelen af sagerne var en del af projekt Børn i Retten, mens den anden halvdel fordelte sig over model A og C. Sagerne skulle være sager med børn, der kunne komme til børnesamtale.

I praksis kunne det ikke lade sig gøre at opfylde kriterierne fuldt ud. Sagerne fordeles sig over modellerne, men med en lidt mere tilfældig fordeling, som resultat af hvilke sager dommere og psykologer lykkedes med at rekruttere. Der indgår endvidere et par sager, hvor børnene er yngre, end der er praksis for at indkalde dem til børnesamtaler. Endvidere indgår flere sager, hvor børnene af forskellige andre årsager ikke indkaldes til børnesamtale. Det er dommerne og psykologerne, der har stået for at rekruttere casefamilier til undersøgelsen. Det betyder, at i sagerne i retten har sagens dommer været *gatekeeper* og i sagerne i projekt Børn i Retten har de psykologer, der påtog sig sagen, været *gatekeeper*. Det betyder, at de sager, jeg har fået adgang til, er med fagpersoner, der er optagede af børns perspektiver, fx dommere der gerne vil vise egen inddragelses praksis frem, mens de, der ikke har ønsket dette blik på deres praksis, har fravalgt at deltage. Det betyder videre, at det er mere sandsynligt, at børnene inddrages i de sager, jeg har fået adgang til. Som jeg vil komme ind på i analysen, er der alligevel en række udfordringer forbundet med inddragelsen, og det er dermed forventeligt, at de samme eller flere udfordringer gør sig gældende i de sager, jeg ikke har fået adgang til. Sagerne i materialet er endvidere nogle gode læringscases, fordi der her er nogle fagprofessionelle, der gør sig særligt umage og dermed viser vejen frem. Samtidig viser de også nogle dilemmaer, der er til stede selv med deres engagement, og som må forventes at være til stede på tværs af sagerne. Sagerne er således ikke nødvendigvis typiske, men de repræsenterer forskellige modeller og viser på tværs heraf nogle ting, der er typiske, fx konflikt, den måde retterne fungerer på og de selektionsmekanismer, der er i spil i sagerne (Flyvbjerg, 2006).

Præsentation af det empiriske materiale

Det empiriske materiale er kvalitativt og består af; to fremtidsværksteder med børn i afsluttede familieretlige sager, et gruppeinterview med seks familieretsadvokater, et gruppeinterview med syv byretsdommere, et gruppeinterview med seks børnesagkyndige psykologer, observation af en familiedag i projekt Børn i Retten, observationer og individuelle interview med børn og forældre i 21 casefamilier med familieretlige sager ved retten. Sagerne der indgår, er behandlet efter forskellige modeller. Feltarbejdet er foretaget i 2014-2018.

De 21 casefamilier er fulgt med observationer gennem deres familieretlige sagsforløb. Med henblik på at få forståelse for sagerne har jeg fået adgang til sagernes akter, der som minimum indeholder de processkrifter, hvor parterne skriver deres påstande, men som også ofte indeholder yderligere dokumenter, fx udtalelser fra skole eller daginstitution, dokumenter fra sociale sager, dokumenter fra statsforvaltningen, udskrifter af mail- og/eller sms-korrespondance mellem forældre og andre. Der er ikke foretaget dokumentanalyse af disse, da de fortrinsvis har fungeret som baggrundsviden. I de sager, hvor det har været betydningsfuldt for analyserne, er dokumenterne inddraget heri. Der er stor variation i de familieretlige sager, herunder hvor mange møder der har været, og således hvor mange observationer der er foretaget, ligesom det ikke har været muligt at indgå interviewaf-taler med alle familierne. Den oprindelige plan var, at der skulle indgå 10 casefamilier, i hvilke der skulle observeres til alle retsmøder, børnesamtaler mv. samt foretages individuelle interviews med børn og forældre ad to runder. Men da det viste sig, at der af forskellige årsager var mange af sagerne, hvor dette ikke kunne lade sig gøre, er materialet i stedet sammensat af 13 casefamilier, der er fulgt tæt med observationer og interviews, og otte casefamilier der er fulgt med varierende grad af observationer og interviews. I nedenstående tabel ses, hvilket materiale der er på de enkelte casefamilier.

Alt i alt er det et omfangsrigt empirisk materiale, der giver et enestående indblik i de familieretlige sagers dynamikker, men som samtidig på grund af omfanget kræver, at der lægges et skarpt analytisk snit. Dette vil jeg vende tilbage til afslutningsvis i kapitlet.

Nummer og model	Observationer	Interview 1	Interview 2
Case 1 Model A	Forberedende retsmøde, der afsluttes med forlig.	Interview, far. Interview, mor. Interview, barn.	Interview, far. Interview, mor. Interview, barn.
Case 2 Model A	Forberedende retsmøde. Børnesamtale. Andet retsmøde, der ender med forlig.	Interview, mor. Interview far. Interview ældste barn. Interview yngste barn.	Interview far.
Case 3 Model A	Forberedende retsmøde. Børnesamtaler med mellemste og yngste barn. Hovedforhandling der udsættes på observationsrapport. Første og andet observationsbesøg i fars hjem. Første og andet observationsbesøg i mors hjem. Ekstraordinært møde hos psykologen, der ender med forlig.	Interview, mor.	Interview, mor.
Case 4 Model A	Forberedende retsmøde. Børnesamtale. Hovedforhandling, der ender med forlig.	Interview, far. Interview, mor. Interview, barn.	Interview, mor. Interview, barn.
Case 5 Projekt Børn i Retten	Terapimøde 1. Terapimøde 3. Opfølgende møde 4, som ender med forlig.	Interview, far. Interview, mor Interview, ældste barn. Interview, mellemste barn. Interview, yngste barn.	Interview, far. Interview, mor. Interview, ældste barn. Interview, mellemste barn. Interview, yngste barn.
Case 6 Projekt Børn i Retten	Terapimøde 1. Terapimøde 2. Børnesamtaler. Terapimøde 3, der ender med et prøveforlig. Opfølgende møde 4, der opnås ikke forlig.	Interview, mor. Interview, far. Interview, ældste barn. Interview, yngste barn.	Interview, mor. Interview, far. Interview, ældste barn. Interview, yngste barn.
Case 7 Model A, der overgår til projekt Børn i Retten	Forberedende retsmøde. Mødet ender med at sagen inkluderes i projektet. Terapimøde 1, der ender med et forlig.	Interview, mor. Interview, far. Interview, barn.	Interview, mor. Interview, far. Interview, barn.
Case 8 Projekt Børn i Retten	Terapimøde 1. Terapimøde 2, der ender med forlig.	Interview, mor (barn på 1,5 år er tilstede). Interview, far.	Interview, mor. Interview, far.
Case 9 Projekt Børn i Retten	Terapimøde 1. Terapimøde 2, som foretages med forældre hver for sig. Børnesamtale. Terapimøde 3, hvor kun far møder op.	Interview, far. Interview, barn.	Telefonsamtale med far, der fortæller, hvad der er sket siden sidst (barnet er blevet anbragt), og hvorfor han ikke ønsker at deltage yderligere.
Case 10 Projekt Børn i Retten	Terapimøde 1. Terapimøde 2. Børnesamtale.	Interview, far. Interview, mor.	

	Terapimøde 3, som ender med forlig. Interview med far. Interview med mor.	Interview, ældste barn. Interview, næst ældste barn. Interview, næst yngste barn. Interview, yngste barn.	
Case 11 Model A, der overgår til projekt Børn i Retten.	Forberedende retsmøde, der ender med at sagen inkluderes i projektet. Terapimøde 1. Terapimøde 2. Terapimøde 3, som ender med forlig.	Interview, far. Interview, mor. Interview, barn.	
Case 12 Model D	Retsmæglingssmøde. Der aftales hovedforhandling, men sagen frafalder efterfølgende.		
Case 13 Traditionel	Hovedforhandling, der ender med, at sagen optages til dom.	Interview, far.	
Case 14 Model C	Hovedforhandling, der ender med forlig	Interview, far. Interview, mor. Interview, barn.	
Case 15 Model C	Hovedforhandling, der ender med, at sagen optages til dom.	Interview, mor. Interview, barn.	
Case 16 Projekt Børn i Retten	Terapimøde 1. Terapimøde 2. Terapimøde 3.		
Case 17 Projekt Børn i Retten	Terapimøde 1. Terapimøde 2. Terapimøde 3.		
Case 18 Projekt Børn i Retten	Terapimøde 1. Terapimøde 2.		
Case 19 Model A	Forberedende retsmøde, der ender med forlig.		
Case 20 Projekt Børn i Retten	Terapimøde 1. Terapimøde 2.		
Case 21 Projekt Børn i Retten	Terapimøde 1. Terapimøde 2.		

Figur 4: Casetabel

5.2 Et svært felt at få adgang til

Undersøgelsens felt har af flere årsager været svært at få adgang til, også sværere end indledningsvis antaget. Det har således været en stor opgave at rekruttere deltagerne til forskningsprojektet, som i tillæg til mit eget engagement og tid også har trukket på andres. Kontakten til deltagerne er gået igennem retten. Her har en mindre gruppe dommere påtaget sig at fortælle om projektet til deres dommerkolleger samt at finde sager i kalenderen. Dommerne har fundet sager med berammede retsmøder og derefter kontaktet parternes advokater. Derefter har advokaterne kontaktet deres klienter og derigennem indhentet samtykke til min deltagelse i møderne. I denne proces med flere led, før der er etableret kontakt mel-

lem familierne og mig, er der mange, der enten ikke er blevet spurgt eller af forskellige årsager har takket nej til deltagelse. Når først kontakten er etableret, og familierne har mødt mig, har langt de fleste sagt ja til at deltage i undersøgelsen. Der er dog også sket et stort frafald undervejs, således at familier, der har indvilliget i at deltage, alligevel ikke har haft mulighed for at deltage, fx i interview. Årsagerne har typisk været praktiske, det er besværligt og kræver tid og overskud, som de ikke nødvendigvis har haft. Endvidere har der både i retten, og særligt i projekt Børn i Retten, været mange aflysninger og flytninger af møder, som har besværliggjort min deltagelse. Dels med afsæt i, at der kan ske alt muligt i familiernes liv, der betyder flytninger og aflysninger, men dels også fordi nogle af parterne synes at benytte aflysninger og mødeflytninger som et led i konflikten.

De familieretlige sager, der undersøges, er kendetegnet ved at have et højt konfliktniveau, og familierne er ofte i en sårbar og usikker situation. De er ofte fyldt op af den familieretlige sag, har allerede meget at tænke på, og deltagelse i et forskningsprojekt kan derfor opleves som endnu en belastning i en allerede vanskelig situation. Indimellem kan konflikten også vanskeliggøre et tilsagn om deltagelse. Parterne skal være enige om at deltage og enige om at lade deres børn deltage, og når man er meget uenige, kan det være svært. Således udspiller sig ind imellem det scenarie, at har den ene sagt ja, siger den anden per definition nej.

Nogle af familierne har i tillæg til den familieretlige sag andre sårbarheder, der kan betyde, at de allerede har mange møder, og der kan være flere personer fx fra kommunen, der er involveret i deres familie, endnu en person kan således opleves som yderligere besværligt, og med tanke på, at deres deltagelse ikke hjælper deres egen sag, kan det være vanskeligere at finde familier, der har lyst til at deltage.

I det familieretlige felt er der både forskelle og stridspunkter mellem fagpersoner, samtidig med at der er en forventning om en vis ensretning. Det kan derfor være sårbart for fagpersonerne at have mig med i sagerne. Dommerne, der skal have mig med på sidelinjen, kan være tilbageholdende i forhold til at rekruttere sager med afsæt heri. Det betyder også, at de dommere, der har accepteret min deltagelse, kan være en særlig gruppe af dommere, der gerne vil vise deres praksis frem og som med forskningsprojektets formulerede hensigt om at undersøge inddragelsen af børn og børns perspektiver er med på at vise, hvordan de varetager det i praksis. På samme måde kan psykologerne, der har stået for kontakten til sagerne i projekt Børn i Retten, have været tilbageholdende og/eller have inviteret mig med i nogle ifølge dem særligt velegnede sager og dermed fravalgt at invitere mig med i andre. At dommere og psykologer, der selv deltager i sagerne, har været gatekeepere, i forhold til hvilke sager der blev spurgt, om de ville deltage i undersøgelsen, betyder, at der kan være særligt konfliktfyldte sager eller nogle særligt

svære for de fagprofessionelle at behandle, som de fagprofessionelle har vurderet som uegnede til projektet. Det betyder endvidere, at de fagprofessionelle, som har sagt ja til, at jeg måtte deltage og observere deres praksis, også repræsenterer de, der gerne vil vise deres praksis frem. Jeg har haft et tydeligt fokus på børneinddragelse, og fagprofessionelle, som ikke har haft så meget fokus på det, kan have fravalgt at deltage. Når der ses udfordringer i sagerne i relation til inddragelse, må det forventes, at de samme udfordringer, eller måske flere, manifesterer sig i de sager, jeg ikke har fået adgang til.

Dobbelt eller trippel gatekeeping

Kontakten til familierne har som ovenfor beskrevet gået gennem flere led, der alle har fungeret som gatekeepere og som har medvirket til, at nogle sager er blevet sorteret fra, enten ved at de aldrig er blevet spurgt, eller ved at de er blevet rådet til ikke at deltage. Den flerleddede gatekeeping har endvidere haft stor betydning for rekrutteringen af deltagende børn, både til fremtidsværksteder, observationer og interviews. Her er kontakten gået gennem forældrene, efter at forældre er blevet kontaktet af deres advokater, som er blevet kontaktet af dommeren. I den proces er en del børn blevet sorteret fra. Dommerne har sorteret de sager fra, hvor de med deres indledende viden om sagen har vurderet, at børnene var i en for sårbar situation. Forældrene har fungeret som gatekeepere og undladt at spørge børnene, om de havde lyst til at deltage i de tilfælde, hvor forældrene vurderede, at det ikke var i børnenes interesse. Dermed har børnene i mange tilfælde ikke selv fået lejlighed til at bestemme, om de ville deltage, idet de ikke er blevet spurgt. I en undersøgelse som denne, der særligt fokuserer på børnenes perspektiver med ambitionen om at lave forskning *med* og *om* børn i familieretlige sager, kan det problematiseres, at det er de voksne, der på børnenes vegne afgør, om børnene skal deltage, og dermed underminerer børnenes ret til selv at træffe beslutninger om deres deltagelse (Hood, Kelley, & Mayall, 1991). Endvidere kan det problematiseres, at de voksne har taget stilling til, at børnene skal deltage, inden børnene selv spørges. Dette kan gøre det vanskeligere for børnene at sige nej til deltagelse på grund af magtforholdet mellem barn og forælder og voksen forsker og barn, samt gøre det vanskeligere for barnet at trække sit samtykke undervejs. Det har derfor været et etisk opmærksomhedspunkt undervejs i undersøgelsen. Jeg har kommunikeret tydeligt til børnene, at det alene er dem selv, der kan samtykke til deltagelse. I et enkelt tilfælde hørte jeg forælderen sige til børnene, at de skulle deltage i interviewet. Jeg gjorde børnene opmærksomme på, at det var helt frivilligt, og da de verbalt indikerede, at de gerne ville deltage, men nonverbalt

indikerede, at de ikke ville, afsluttede jeg interviewene hurtigt, men sagde samtidig mange tak til både børn og forælder, med henblik på at hverken børnene eller forælderen havde en oplevelse af, at de svigtede mig eller aftalen.

5.3 Fremtidsværksteder

De to fremtidsværksteder med børn fra afsluttede familieretlige sager blev gennemført indledningsvis i projektet med et dobbeltformål: dels med henblik på at informere udviklingsdelen i projekt Børn i Retten og dels for at have børnenes perspektiver med fra begyndelsen af forskningsprojektet. Til udviklingsdelen af projekt Børn i Retten ønskede vi at lade børnenes erfaringer, ideer og tanker om deres møde med det familieretlige system informere arbejdet med at udvikle nye og anderledes tilgange til børn og familier i sagerne. I relation til forskningsprojektet var hensigten med de indledende værksteder at lade børnenes perspektiver, ideer og erfaringer forme og skærpe den videre undersøgelses blik for, hvordan børnene oplever livet i en familieretlig sag, og i forlængelse heraf hvad der var vigtigt at have fokus på i forståelsen heraf i den videre undersøgelse.

Deltagerne var børn af forældre, der havde en afsluttet familieretlig sag ved retten. Kontakten til børnene skete gennem retten, der informerede om projektet og indhentede samtykke til, at jeg kunne kontakte familierne med henblik på at informere yderligere om undersøgelsen, projektet og værkstederne. Der blev i den forbindelse sendt et informationsbrev til både børnene og forældrene. Derefter kontaktede jeg de to forældre telefonisk. Der blev indhentet informeret samtykke fra begge forældre og fra børnene. Børnene blev endvidere vejledt i, at de kunne trække deres samtykke tilbage når som helst i processen. Ved værkstedernes afslutning fik de deltagende børn forskernes (Jeg og Hanne Warming) kontaktoplysninger og tilbud om, at de kunne kontakte os, såfremt der var noget, de havde brug for at tale yderligere med os om, eller i tilfælde af at de havde brug for vores hjælp til at finde yderligere hjælp eller rådgivning. Der var ingen børn, der benyttede sig heraf.

Det viste sig at være meget vanskeligt at rekruttere børn til værkstederne. Derfor måtte vi undervejs justere lidt på de indledende krav og formaliteter. Oprindeligt var det hensigten, at der skulle gennemføres to værksteder. Et med børn på 10 år og under, og et med børn i alderen 11-17 år, men grundet rekrutteringsvanskelighederne besluttede vi i stedet at gennemføre to værksteder med børn i alderen 6-17 år. Den oprindelige plan om at gennemføre to aldersopdelte værksteder var dels funderet i anbefalinger om gruppeinterview med børn (Grieg, Taylor, & MacKay, 2013) og dels funderet i vores tanker om, at fremtidsværkstedsmetoden

skulle tilpasses børnenes alder og modenhed samt at der kunne opstå særlige magtrelationer i kølvandet på forskelle i alder og sproglige kompetencer. Disse hensyn viste sig dog ikke relevante i de gennemførte værksteder. Modsat viste det sig faktisk, at forskellene i alder og kommunikative kompetencer åbnede op og skabte rum for, at deltagerne undersøgte deres oplevelser med afsæt både i fællestæk og forskelligheder frem for at skabe problematiske magtbalancer. De mindre talende børn spejlede sig i de mere verbale børns fortællinger, og de mere verbale børn viste sig at være meget opmærksomme og omsorgsfulde i forhold til at undersøge og få alles perspektiver med.

Vi besluttede endvidere at tilbyde de deltagende børn et valgfrit gavekort til en værdi af 500 kr. for deres deltagelse i værkstederne. Efterfølgende var der til vores overraskelse langt flere forældre, der var positivt stemt for at tale med deres børn om deltagelse. Godtgørelse for deltagelse i forskning er en omdiskuteret praksis og giver anledning til etiske overvejelser (Alderson & Morrow, 2011; Grady, 2001; Head, 2009). På den ene side kan det påvirke det informerede samtykke samt gøre det vanskeligere for deltagerne at trække deres samtykke undervejs. Endvidere vil det kunne skabe nogle problematiske incitamenter for at sige ja til at deltage såfremt disse fortrinsvist hviler på udsigten til godtgørelsen.

På den anden side kan det anses som rimeligt, at deltagerne i tillæg til de primært altruistiske incitamenter for deltagelse modtager en eller anden form for symbolsk anerkendelse eller kompensation for at bruge 3 timer en fredag eftermiddag på at hjælpe os med at få viden om børns perspektiver. Godtgørelsen var i sammenhæng med disse værksteder af symbolsk karakter, som en påskønnelse for deltagerens hjælp, samt et konkret bevis for, at deres bidrag til såvel udviklingsdelen som forskningsdelen er anerkendt og værdsat. Vi havde et etisk opmærksomhedspunkt i forhold til de problematiske incitamenter for deltagelse samt at kommunikere tydeligt, at børnene til enhver tid kunne trække deres samtykke tilbage og stoppe deltagelsen, også undervejs i værkstedet. I afsnit 5.7 belyses de etiske refleksioner, der gælder for hele undersøgelsen. Endvidere er fremtidsværkstedsmetoden og de overvejelser, vi gjorde os, yderligere beskrevet i en artikel publiceret i *Qualitative Research* (Alminde & Warming, 2020). I dette afsnit præsenteres et kort oprids.

Fremtidsværkstedsmetoden er oprindeligt udviklet som en metode til udvikle nye ideer og løsninger, fx på sociale problemer, ved at samle små grupper af mennesker og facilitere et rum, hvor de kan drømme, formulere og implementere kreative ideer og projekter (Jungk & Müllert, 1987). Sidenhen er metoden blevet benyttet i en række sammenhænge, herunder forskning, og særligt aktionsforskning,

hvor fremtidsværksteder er blevet tilpasset, som en metode til at skabe social forandring (Andersen & Bilfeldt, 2015; Bladt & Nielsen, 2013; Henning, Åhnby, & Österström, 2009). Endvidere har flere danske forskere samt Børnerådet benyttet fremtidsværksteder med børn som en metode til at undersøge børns perspektiver, samt inkludere børn i udvikling af praksis (Børnerådet, 2016; Bruselius-Jensen, 2010; Fjordside, Lindberg, Schjellerup, & Sommer, 2016; Holmstrøm, Gietz-Johansen, & Kampmann, 2011).

Til denne undersøgelse tilpassede vi metoden til deltagergruppen, det formulerede formål samt emnet. Vigtigt var i den sammenhæng tydeligt at kommunikere, at fremtidsværkstederne ikke ville kunne ændre noget i de deltagende børns sager eller liv, men i stedet informere praksisudvikling og forskning, der på længere sigt ville kunne komme andre børn og familier til gode. I fremtidsværkstedet gennemgår deltagerne tre faser: kritikfasen, fantasifasen og implementeringsfasen (Jungk & Müllert, 1987).

Kritikfasens formål er at identificere problemer og frustrationer i deltagerens levede liv samt at skabe energi til kreativ tænkning i den efterfølgende fantasifase. I undersøgelsens fremtidsværksteder opfordrede vi deltagerne til at fortælle om alt det, der er dårligt ved deres forældres brud samt alt det, der var dårligt i deres møde med det familieretlige system.

I fantasifasen sættes virkeligheden og dens begrænsninger i parentes. Alt kan lade sig gøre, og der skabes dermed rum til deltagerens håb og drømme. I undersøgelsens fremtidsværksteder opfordrede vi deltagerne til at drømme om og formulere den perfekte skilsmisse ifølge dem - uden tanke på hensynet til andre, eller hvad der kan lade sig gøre. Som en del af fantasifasen arbejdede vi kreativt med den perfekte skilsmisse, og her var der mulighed for at lave collager, tegne, skrive og interviewe hinanden. Det kreative element er tænkt som en vej til yderligere fantasifuld og kreativ tænkning, samtidig med at det understøtter de deltagere, der ikke udtrykker sig bedst verbalt, og/eller som understøttes i deres verbale kommunikation af andre udtryksformer. I undersøgelsens værksteder bevirkede det kreative arbejde med den perfekte skilsmisse, at børnenes perspektiver blev udfoldet yderligere, end det fx ville have været muligt i forbindelse med et almindeligt interview. Det kreative arbejde åbnede op for nye måder at tale og tænke om deltagerens oplevelser på. Refleksiviteten blev øget, og dermed bidrog det til, at vi bevægede os ud over de typiske svar eller klicheer, som nogle gange præsenteres på området.

I implementeringsfasen arbejder deltagerne med deres utopiske ideer, og hvordan de kan transformeres til hele eller delvist realiserbare forandringer. I undersøgelsens fremtidsværksteder opfordrede vi deltagerne til at omsætte deres utopiske

tanker fra fantasifasen til gode råd til de voksne omkring børn, der oplever forældredrebrud. Særligt havde vi fokus på forældre, børnesagkyndige psykologer, advokater og dommere i det familieretlige system. En del af fremtidsværkstedsmetoden er, at der skabes en legende, afslappet og fantasifuld atmosfære og dette i samspil med den frit flydende kritik og den utopiske tænkning bevirkede, at deltagerne, trods det sensitive emne og deres egen eventuelt klemte situation, præsenterede udfoldede perspektiver af både overraskende og ikke så overraskende karakter. Særligt tydeligt står det frem, efter at en række børn i samme situation er blevet interviewet i undersøgelsen, at fremtidsværkstederne kan noget særligt i forhold til at belyse børnenes perspektiver i familieretlige sager.

Der har projektet igennem været mange voksne, både fagprofessionelle og forældre, der har bidraget til projektet med deres forståelser af de familieretlige sager og inddragelsen af børn, og jeg har projektet igennem skulle fokusere og insistere på at lade børnenes perspektiver fylde. At indlede med fremtidsværkstederne betød, at jeg fra begyndelsen af projektet fik børnenes, og ikke kun de voksnes, perspektiver med. Jeg fik indblik i, hvilke særlige ting der er på spil for børn i familieretlige sager. Det har skærpet mit blik i den videre undersøgelse. Eksempelvis så jeg i fremtidsværkstederne, hvordan diskurser og dominerende storylines influerer og flytter ind i børnene. Det stod klart, at mange børn ikke oplever sig hørt i de familieretlige sager, og at de heller ikke oplever, at det familieretlige system gør en positiv forskel for dem. Jeg fik endvidere blik for, at det for børnene opleves vanskeligt at bringe eget perspektiv frem, også selvom man inviteres til en børnesamtale, både fordi det er en svær og kort samtale, men også fordi samtalen er låst fast på nogle bestemte faktorer. Disse perspektiver har jeg haft særligt fokus på at belyse i den videre undersøgelse.

5.4 En narrativ tilgang til feltarbejde og analyse

I feltarbejdet har jeg været inspireret af narrative metodiske tilgange. Det betyder, at jeg har været optaget af de fortællinger, som deltagerne præsenterer, herunder hvordan de bliver til og er formet af omgivelser og magtstrukturer. Denne narrative tilgang giver mulighed for, at fortællingerne kan åbne sig op, og der skabes blik for, hvorledes deltagerne positioneres og positionerer sig gennem disse. Det er en iboende præmis i retssystemet, at der søges efter at finde frem til den mest "sande" fortælling og det objektivt bedste for barnet. I denne undersøgelse har ambitionen i modsætning hertil ikke været at finde frem til den rigtige fortælling, men at opnå indsigt i de forskellige fortællinger. I det analytiske arbejde har jeg

ligeledes været inspireret af den narrative tilgang. De 21 cases er således analyseret enkeltvis med inspiration fra det narrative, og først derefter er der foretaget tematiske analyser på tværs af materialet.

Narrative metoder i samfundsvidenskaben

Narrative metoder har de seneste årtier vundet meget frem inden for samfundsvidenskabelig forskning. Mange forskere er interesserede i narrativer og bruger narrative metoder, men der er ikke konsensus omkring, hvad det indebærer. Der er ikke en klar definition på, hvordan man udfører og analyserer narrative studier, men der eksisterer en mangfoldighed af muligheder (Andrews, M., Squire, C. and Tamboukou, 2013). Narrativ forskning kan således ses som en overordnet betegnelse, der dækker over forskellige tilgange og metoder. Man kan sige som Chase (2005), at det narrative forskningsfelt er et *field in the making*, og der er fortsat plads til at afprøve og udforske ideer og metoder samt udfolde og diskutere, hvad der konstituerer narrativ forskning. Jeg vil i de nedenstående afsnit udfolde, hvilken betydning det narrative element spiller for denne undersøgelse, herunder for såvel indsamlingen som behandlingen af det empiriske materiale.

Fælles for de narrative tilgange er udgangspunktet i fortælling, ofte både hvad der fortælles om, og hvordan der fortælles (Riessman, 2014; Thomsen et al., 2016). En fortælling kan karakteriseres ved at have en begyndelse, en slutning og et meningsskabende plot:

Via plottet etableres mening retrospektivt i fortællinger forstået som en sammenhængende forklarings logik af oplevede hændelser og begivenheder, hvorved fortid, nutid og fremtid kobles til en meningsskabende helhed (Thomsen et al., 2016, p. 14).

At fortælle handler således om at skabe mening, og da mennesket er et meningsskabende væsen, kan det at fortælle ses som noget grundlæggende for mennesket (Bo, 2016). Når vi fortæller om vores liv, performer vi vores identitet, måske endda vores identitet i den udgave, vi bedst kan lide. De fortællinger, vi konstruerer, spiller en vigtig rolle i vores forståelse af virkeligheden, sociale situationer og historie, samt vores skabelse af såvel mening som identitet, (Bo, 2016; Riessman, 2014). Gennem konstruktionen af narrativer kan vi systematisere og skabe mening i vores oplevelser og erfaringer. Ved at lade narrativer udfolde sig kan man få indsigt i denne konstruktion, og der skabes blik for, hvorledes individerne positionerer sig selv og andre gennem fortællinger.

Nærværende undersøgelse er som mange andre (Andrews, M., Squire, C. and Tamboukou, 2013; Chase, 2005) inspireret af både humanistiske og poststrukturalistiske tilgange.

realistiske narrative traditioner, men placerer sig fortrinsvis inden for den post-strukturalistiske. Inden for den humanistiske tradition findes de personcentrerede tilgange ofte med fokus på individuelle casestudier, biografier og livshistorier (Gullestad, 1996; Knight, Brannen, & O'Connell, 2015; Plummer, 2001). Inden for den poststrukturalistiske narrative tradition er der fokus på fortællingsstruktur og indhold, flydende og modsætningsfulde narrativer med bevidst og ubevidst mening og med magtrelationer, inden for hvilke narrativer bliver mulige (Andrews, M., Squire, C. and Tamboukou, 2013; Bamberg, 2006; Riessman, 2014). I denne undersøgelse er der særligt fokus på de modsætningsfyldte narrativer og de mulighedsbetingelser, inden for hvilke forældre og børn konstruerer narrativer om dem selv, deres liv og den familieretlige sag.

Narrative interviews

Det narrative interview adskiller sig fra det kvalitative interview med sit særlige fokus på fortællingens indhold og konstruktionsmåde (Thomsen et al., 2016). Jeg har været særligt optaget af, hvordan de interviewede positionerer sig selv og andre gennem deres fortælling. Interviewteknisk baserer narrative interviews sig på meget få og åbne spørgsmål, samt opfordringer til at informanterne fortæller frit. I biografiske livsinterviews vil man ofte blot bede informanten fortælle om sit liv. I denne undersøgelse er rammen dog sat af undersøgelsens fokus. Der er således allerede opstillet et nedslagspunkt (bruddet og den familieretlige sag), som undersøgelsen har til formål at belyse. Det betyder, at interviewene ikke er helt frie livsfortællinger, men organiseret omkring en fastsat ramme. Jeg laver et nedslag i deres liv og opfordrer dem til at fortælle om deres oplevelser i relation hertil. Det er således ikke livshistorier, men narrativer dannet omkring en bestemt livsbegivenhed. I selve interviewsituationen har jeg stillet åbne spørgsmål og inviteret deltagerne til at huske og fortælle frit om livsbegivenheder, fx. skilsmissen (Hollway & Jefferson, 2008). Det første, jeg bad forældrene om, var *"fortæl hvad der skete op til, at I gik fra hinanden"*. Hovedparten af de interviewede forældre præsenterer derefter en fortælling om hele forløbet, fra de første tegn på, at de var på vej mod et brud, til situationen og livet som det har udviklet sig frem til interviewtidspunktet. Nogle havde brug for lidt mere opfordring undervejs og flere spørgsmål. Jeg har derfor haft en interviewguide med indeholdende åbne spørgsmål omkring forløbet, der inviterede dem til at fortælle videre. Derudover har jeg, efter behov, spurgt ind til det, de sagde samt kommet med støttende spørgsmål til deres videre fortælling, fx *"hvad skete der så?"* eller *"fortæl lidt mere om det?"*. Riessman (2014) har lignende erfaringer med at interviewe voksne om deres skilsmisse. I forbindelse med en ældre undersøgelse om skilsmisse kom det således som en

overraskelse, at informanterne ikke blot svarede med korte, klare svar på de stillede spørgsmål, fx *"hvad var hovedårsagen til jeres skilsmisse?"*, men i stedet præsenterede en større fortælling, der i nogle tilfælde gik helt tilbage til ægteskabets begyndelse. Riessman (2014) så dette som et udtryk for, at informanterne modsatte sig forskernes forsøg på at indfange et komplekst liv i en snæver ramme. I tråd med disse erfaringer har jeg i denne undersøgelse praktiseret en mere relationel interviewteknik og i tillæg en narrativt inspireret analysestrategi, der åbner op for muligheden for at følge informanterne på deres egen vej.

Interviewene med børnene startede ofte noget bredere ud med en opfordring om at fortælle om deres liv, familie og hverdag. Mange af børnene kommer af den vej ind på forældrenes brud, fx når de skal fortælle om, hvor de bor, eller når de fortæller om deres familie. Særligt i forhold til børnene var hensigten med interviewene at få adgang til deres fortælling om deres hverdagsliv, deres oplevelser, deres relationer og i hvilket omfang, der er kohærens mellem deres perspektiver og de beslutninger, der er blevet truffet for deres liv. Intentionen med at stille meget åbne spørgsmål og ikke lægge ud med at spørge direkte til forældrebruddet var således at lade barnet definere, hvad der var betydningsfuldt.

Som en del af interviewet inviterede jeg barnet til at lave et relationsdiagram. Diagrammet har barnets navn i midten. På den ene side er der en glad smiley, som symboliserer de positive relationer. På den anden side er der en sur smiley, som symboliserer de mere konfliktfyldte, svære eller dårlige relationer. Barnet sætter nu krydser for dem, de synes er i deres familie, enten tæt på eller langt væk fra midten (barnet), alt efter hvor tæt barnet synes at være på familiemedlemmet og enten på den ene eller den anden side, på begge sider eller lige midt i mellem, alt efter om det opleves som en fortrinsvis positiv, negativ eller både-og-relation. Det er frivilligt, om barnet har lyst til at sætte krydser i diagrammet. Alle de informanter, jeg har interviewet, har med forskellig grad af iver placeret betydningsfulde personer i diagrammet. Nogle af de interviewede gør meget ud af at aftegne og fortælle om deres familiemedlemmer, mens andre hurtigt sætter et par krydser og bevæger sig videre. Nogle sætter mange krydser og portrætterer derved en meget inkluderende familieforståelse, mens andre igen sætter ganske få krydser, som måske ikke engang inkluderer alle de, man ud fra en mere snæver traditionel familiedefinition ville anse dem for at være i familie med. Det er helt op til den enkelte at definere, hvem der skal med, og hvor de skal placeres.

Diagrammets opbygning kan opfordre til dikotomisk relation mellem den ene og den anden side, men relationer er ofte ikke ligetil og indeholder som regel både meget positive elementer og mere konfliktfyldte. I samtalen med barnet har jeg støttet barnet i at sætte krydser på den måde, hun har haft lyst til. Fornemmede

jeg et behov herfor, kom jeg med forslag til, hvordan barnets oplevelse kunne portrætteres i diagrammet, fx ved at en dobbelttydig relation kan vises med to krydser. Særligt for de børn, der har deltaget i denne undersøgelse, som alle har oplevet konflikt i relation til deres forældres brud, har det været vigtigt at være opmærksom på, at det kan opleves vanskeligt at blive bedt om at tage stilling til sine familierelationer. Det betyder dog ikke, at man ikke kan spørge ind til det, det kræver blot fornemmelse for, hvordan det opleves for barnet i situationen, samt at der findes og tilbydes muligheder og smutveje, således at barnet kan sætte krydserne og tale om relationerne uden at opleve sig presset. Jeg har således gjort det klart både med indledende ord og opfølgende opfordringer, at alt er tilladt, at der er ikke noget, der er rigtigt eller forkert, og at man kun skal sætte krydserne, hvis man har lyst. Relationsdiagrammet har ofte givet anledning til, at barnet fortalte mere om sin familie og oplevelsen af relationer. Således har samtalen om diagrammet betydet, at børnenes fortællinger om forældre, stedforældre, søskende, bedsteforældre med flere og deres betydning for børnenes liv er blevet uddybet og udfoldet.

Nogle børn synes, de har præsenteret deres fortælling mange gange. Eksempelvis i case 9, hvor en 16-årig dreng præsenterede en kort lineær fortælling om forældrenes brud og den familieretlige sag og sagde "*det har jeg jo fortalt*" (interview 1 barn, case 9). Han oplevede fortællingen som statisk, og var ved at være træt af hele tiden at blive bedt om at genfortælle den. Andre børn synes, det er rart, at jeg spørger og lytter interesseret til deres fortælling: Isabella havde fx meget på hjerte, ville gerne snakke, havde ikke lyst til at afslutte samtalen og gav endvidere udtryk for, at der ikke tidligere havde været nogen, der lyttede til hendes fortælling (Interview 1, ældste barn, case nr. 5).

Modsetsætningsfyldte narrativer

En stor del af konflikten i en familieretlig sag udspringer af, at parterne har forskellige oplevelser af og fortællinger om, hvad der er gået forud for sagen, samt hvad der er barnets eller børnenes bedste. Denne konflikt, og det at parterne er uenige, vil have indflydelse på deres fortællinger, og ofte taler forældrene op imod den anden forælders fortælling, når de konstruerer deres egen. De involverede børn vil således ofte opleve, at deres forældre har forskellige fortællinger om forløbet. Børnene må derfor navigere rundt i disse forskellige narrativer og samtidig danne deres eget narrativ om deres liv og hverdag.

Børnenes fortælling om deres situation samt deres ønsker for fremtiden med afsæt i, hvordan det har været hidtil, vil de ofte blive bedt om at fortælle om i for-

skelligartede fora. Børnene vil således konstruere narrativer i forskellige kontekster med forskellige medskabere. Samtidig er børnene også medskabere af de voksnes narrativer, ligesom søskende kan være medskabere af hinandens.

Forældrene oplever ofte, at børnene siger noget forskelligt til dem hver især. Det kan handle om forældres fortolkning af børnenes udsagn, og hvordan disse passes ind i forældrenes fortælling, men det kan også handle om de muligheder børnene har for sammen med hver af forældrene at skabe mening og sammenhæng i deres fortælling.

Når mor og far har divergerende oplevelser og præsenterer forskellige fortællinger om de samme begivenheder og/eller om barnet, betyder det, at det kan blive vanskeligt for barnet at skabe sin egen fortælling (Warming, 2002). Narrativer er kontekstafhængige og skabes i samspil med andre. Et barns narrativ vil være påvirket af de fortællinger, som andre, særligt forældre, præsenterer, og hvis de er meget divergerende, kan det opleves vanskeligt og dilemmafuldt for barnet at navigere i. Samtidig har også børnenes fortællinger betydning for de narrativer, som forældrene hver især danner. Således ser jeg i observationer og interview, at børnenes ord og handlinger og forældrenes fortolkning af disse danner grundstenen i forældrenes fortællinger.

Det står tydeligt frem i undersøgelsens materiale, at de narrativer, deltagerne danner, er modsætningsfyldte. De to forældres narrativer om den fælles livsbegivenhed og forløbet omkring skilsmissem, sagen i retten og deres fælles barn/børn er ofte meget forskellige. Endvidere indeholder den enkeltes narrativ også ofte interne modsætninger, ligesom der kan være forskelle på de narrativer, som parterne præsenterer i retten eller hos psykologen, og de narrativer de præsenterer i interviewet. Det er således interessant at bringe disse forskellige narrativer i dialog med hinanden og undersøge, inden for hvilke mulighedsbetingelser og magtstrukturer de dannes, samt hvilken betydning de har for de involverede parter relation (Andrews, M., Squire, C. and Tamboukou, 2013). Diskrepansen i forældres fortællinger om såvel forløbet som deres barn/børn efterlader børnene i en dilemmafuld situation, hvor de med afsæt i ofte modsatrettede fortællinger må danne deres eget narrativ. Det bliver her tydeligt, hvordan man er afhængig af andre menneskers udlægninger i forhold til at danne eget narrativ.

Narrativer om oplevelser og erfaringer

Narrativer er baseret på erindringer. Disse hører fortiden til, og der er derfor tale om en retrospektiv meningsgskabelse. Det er ikke muligt fyldestgørende at kunne indfange fortiden på ny. Erindringen om fortiden vil være påvirket af tid, kontekst, hukommelse, fantasi mm. (Gullestad, 1996). Narrativet vil være et produkt af at:

”(...) nutidige erfaringer sættes i reference til fortiden og forventninger til fremtiden” (Bo, 2016, p. 15). Formålet med at benytte narrative metoder i denne undersøgelse er, som tidligere nævnt, ikke at finde frem til en sand eller en rigtig fortælling. Der er i stedet fokus på det oplevelsesorienterede, og det lægger sig således inden for den tilgang, der kan benævnes *narrative of experience*. I modsætning til *event-centered narrative research*, som anser narrativer omkring begivenheder for at være statiske (Patterson, 2013), understreger den *experience-centered narrative research*, at beretninger og egne forståelser varierer over tid og i relation til livsomstændigheder. En begivenhed eller et fænomen, fx skilsmisse, kan således give anledning til varierende fortællinger fra den samme person (Andrews, M., Squire, C. and Tamboukou, 2013; Chase, 2005).

Skilsmissen eller den familieretlige sag kan ses som et vendepunkt eller en livsbegivenhed (Riessman, 2014), som fortælleren vil forsøge at skabe mening og sammenhæng i, og som en forandringsfaktor, der giver anledning til, at individet må revidere sin fortælling om sig selv og eget liv. Informanterne konstruerer et narrativ omkring skilsmissen, som giver mening i forhold til deres oplevelser, deres følelser og de videre begivenheder, der er kommet i kølvandet herpå. Samtidig virker det også den anden vej rundt, således at fortællingen er med til at forme oplevelser for følelser. Disse fortællinger er foranderlige, og vil hele tiden variere i forhold til omstændigheder og livet, som det udfolder sig.

I de tilfælde, hvor deltagerne er med på det, foretages der to interviews. Første interview ligger i tiden umiddelbart efter den familieretlige sag er afsluttet, og andet interview 6-12 måneder efter. Dermed bliver det muligt at undersøge, hvordan fortællingerne forandrer sig over tid, samtidig med at der skabes indblik, både i hvordan informanterne er påvirket af sagen lige efter den er afsluttet, og hvordan de er påvirkede på den lidt længere bane. Undersøgelsen har således karakter af et lille forløbsstudie. I modsætning til de traditionelle mere positivistisk inspirerede forløbsstudier, hvor identitet og mening forstås essentialistisk, som noget fast forankret og målbart, har nærværende undersøgelse en poststrukturalistisk tilgang til identitet og mening som noget bevægeligt og kendetegnet ved fravær af sammenhæng, ambivalens og flertydighed (Warming 2016). Det betyder, at det ikke er hensigten at finde frem til sammenhængen i informanternes narrativer, men i stedet at være åben for foranderligheden og de strukturer og forudsætninger, der påvirker denne.

Store og små fortællinger

Som tidligere nævnt er narrativ forskning ikke en veldefineret eller velafgrænset tilgang. Der er stor forskellighed omkring, hvordan den forstås og anvendes. En

distinktion, der kan formuleres og som muliggør en afgrænsning af en narrativ tilgang, er distinktionen mellem 'små fortællinger' og 'store fortællinger' (Bamberg, 2006). Med store fortællinger refereres til de bibliografiske tilgange, der tager udgangspunkt i individers hele livsforløb og som ofte bestræber sig på at skabe forståelse for fortællingen som en helhed med samlet mening. Med begrebet små fortællinger henvises til tilgange, der tager empirisk og analytisk udgangspunkt i individers narrativer om afgrænsede områder af deres livsforløb og dermed har fokus på individers små fortællinger om situerede og kontekstspecifikke begivenheder (Bamberg, 2006).

Når jeg i undersøgelsen har fokus på informanternes oplevelse af bruddet og den familieretlige sag, er det således baseret på en tilgang, der lægger sig op ad begrebet *små fortællinger*. Jeg anskuer bruddet og den familieretlige sag som et vigtigt situeret aspekt af børn og forældres liv, og tager udgangspunkt i deres fortællinger herom. Deltagerne fortæller mig ikke hele deres livshistorie, men en række små fortællinger med relation til skilsmissen og deres livsforløb. Og det er netop disse små fortællinger, der er interessante i denne undersøgelse. Indlejret i disse små fortællinger kan også spores kulturelle normer, diskurser og større samfundsmæssige fortællinger (Andrews, M., Squire, C. and Tamboukou, 2013; Phoenix & Brannen, 2013).

Forældre, børn og fagpersoner er alle informeret af store fortællinger, fx hvordan man er en god forælder, hvordan man bør opføre sig i forbindelse med en skilsmisse mv., og disse store fortællinger taler de op imod, når de konstruerer deres egne små fortællinger. Bruner (1990) benævner disse store fortællinger *kanoniske narrativer*, et begreb der sigter mod at indfange netop det, at individets fortællinger er påvirket af den herskende kulturelle og diskursive konsensus om, hvordan livet bør leves og forstås. Til at begrebsliggøre disse kanoniske narrativer og hvorledes deltagerne positioneres og positionerer sig i relation hertil, benytter jeg diskurs og dominerende storyline (se kapitel 4). Når individet oplever ikke at passe ind i de overordnede fortællinger, fx ved bryde med sociale normer eller implicite forventninger, vil individets narrativ ofte indeholde en form for retfærdiggørelse eller legitimering heraf (Bo, 2016: 36). Dette ses i undersøgelsens materiale tydeligt, fx når forældrene i interviewet konstruerer et narrativ, hvor de lægger en vis afstand til den situation, de er i: "*jeg troede aldrig, det skulle komme hertil, at retten skal afgøre det*" (Observation, case nr. 5). Her ses en opmærksomhed på, hvordan diskursen om det gode skilsmissecorældreskab influerer på forældrenes fortællinger. Denne pointe udfoldes yderligere i kapitel 7.

Narrativer dannet under forskellige rammer

Jeg følger en række familier med observationer i forskellige arenaer samt med interviews. Det vil sige at jeg inddrager narrativer dannet under forskellige rammer. Fortællinger er kontekstafhængige, og et narrativ bliver konstrueret forskelligt alt efter i hvilken kontekst, det dannes. Den konkrete sammenhæng, tidspunktet for fortællingen og hvem der fortælles til, har betydning for hvilken fortælling, der præsenteres. Det kontekstuelle er derfor vigtigt i forståelsen og analysen af narrativer (Thomsen, Bo og Christensen 2016: 14).

Det kommer særligt til udtryk i mit materiale ved, at der kan være store forskelle på de narrativer, den enkelte præsenterer alt efter i hvilken kontekst, det præsenteres. I den forbindelse har både scene (hvor er vi henne, og hvad er formålet?) og publikum (hvem fortælles der til?) stor betydning. Retssystemet kan i den forbindelse ses som en særlig arena i forhold til konstruktion af narrativer. Retten er en særlig magtfuld og ofte respekteret institution. Hvilken fortælling man præsenterer vil have betydning for, hvilke beslutninger der bliver truffet. Parterne (forældre) kan således have interesse i at præsentere et narrativ, der stiller dem selv i et godt lys og måske endda stiller den anden i et dårligt lys, altså overlagt selvpositionering eventuelt suppleret af moralske positioneringer. Det terapeutiske rum kan ligeledes ses som en særlig arena for konstruktionen af narrativer. Psykologerne har ikke nogen beslutningsmagt modsat retten, der har til formål at oplyse sagen bedst muligt og derefter træffe den bedste afgørelse. Psykologernes sigte er i højere grad forsonende og konfliktnedtrappende, og det har ofte en meget konkret betydning for hvilke narrativer, der præsenteres.

I interviewsituationen er jeg som regel hjemme hos deltagerne selv og taler med dem individuelt. At tale med dem individuelt betyder, at de ikke skal tage hensyn til, hvorvidt deres narrativ vækker genklang eller det modsatte hos de andre involverede. I retten og hos psykologerne er der flere mennesker til stede, fx modparten og i nogle tilfælde børnene eller i børnenes tilfælde psykologer og dommere, som tidligere har talt med forældrene. I disse fora vil informanternes narrativer således tale op imod andres opfattelser, og her vil individet være afhængigt af, at tilhørerne accepterer og godkender fortællingen (Bo, 2016: 44).

Når jeg taler med dem alene og fortroligt, har de større frirum til at fortælle individuelt og oplevelsescentreret uden i samme udstrækning at tage hensyn til, at deres fortælling kan modsiges af de andre involverede. De vil dog fortsat være afhængige af min validering, og jeg gør derfor meget ud af inden interviewet at fortælle, at det er deres opfattelse og oplevelser, jeg er interesseret i, samt undervejs i interviewet med mimik og sprog at bekræfte dem i deres narrative of experience.

Forskerpositioner i konstruktionen af narrativer

Ethvert narrativ vil være afhængigt af hvilken kontekst, det præsenteres i, samt hvilke medkonstruktører, der er til stede (Bo, 2016). I alle de rum, jeg får adgang til, har det således betydning, at jeg er til stede, og jeg er medkonstruerende af de narrativer, der præsenteres.

I forbindelse med retsmøder, psykologsamtaler, børnesamtaler mv. er deltagerne forinden blevet spurgt, om det er i orden, at jeg observerer og skriver noter. Ved mødernes start præsenterer jeg mig selv og undersøgelsens udgangspunkt. På den måde spiller både jeg og undersøgelsen ind på situationen, og påvirker i forskellig grad de narrativer, der dannes. Nogen bemærker ikke min tilstedeværelse særligt, mens andre indimellem henvender sig direkte til mig. I en enkelt sag oplevede jeg, at en part flere gange bad mig lytte godt efter og skrive ned, når han fremførte en bestemt pointe (Observationer, case nr. 11). Her blev jeg set som en, der kunne tage sådanne pointer videre, og informantens narrativ blev således konstrueret på en vis, der muliggjorde understregelsen af denne bestemte pointe.

Når jeg efter at have observeret enten i retten og/eller i psykologkonsultationen kommer hjem til deltagerne for at gennemføre de individuelle interviews, har det betydning, at jeg har været med i sagens møder. Vi er ikke fremmede for hinanden, jeg har allerede været lukket ind i deres private sfære, og for både børn og voksne betyder det, at der hurtigt skabes en fortrolighed, som gør interviewet muligt. Det betyder også, at de indimellem refererer til min tilstedeværelse, "*du var der jo selv*", kan de sige, når de fortæller om forløbet, og på den måde taler de også til min oplevelse af begivenhederne.

Ofte udmønter fortroligheden sig også i, at de gerne vil have, at deres fortælling skaber en form for forståelse og genklang hos mig. Jeg fornemmer, at især forældrene gerne vil alliere sig lidt med mig. De er i en konflikt og vil gerne have, at jeg forstår dem og er på deres side. Det er et vilkår for deres situation, at de søger anerkendelse for deres oplevelse af begivenhederne. Jeg tilbyder dem denne anerkendelse og forståelse, men bestræber mig samtidig på ikke at verificere eller bekræfte deres udlægning som rigtig eller sand, men blot anerkende, at det er deres oplevelse, og at det netop er den, jeg interesserer mig for. Jeg præsenteres som oftest for forskellige og modsatrettede fortællinger, men min interesse netop for det oplevelsesorienterede betyder, at det som udgangspunkt er uproblematisk for mig at tilbyde den forståelse for deres situation og oplevelse, som hovedparten af informanterne søger. Indimellem har jeg hos mig selv mødt en trang til at finde orden eller sammenhæng i de modsatrettede fortællinger. I de tilfælde har jeg rettet min opmærksomhed mod min empatiske tilgang til alle de involverede og

bestræbt mig på, med udgangspunkt heri, at sætte mig ind i alle parternes ligeværdige oplevelser. Det er et af mine privilegier som forsker, at jeg eksempelvis ikke skal finde frem til hvem der har mest ret, og det gør det muligt for mig frit at forsøge at forstå hver enkelt informant og deres individuelle fortællinger.

5.5 Gruppeinterviews

Der er foretaget tre gruppeinterviews: et med dommere, et med børne-sagkyndige psykologer og et med familieretsadvokater. Gruppeinterviewene er foretaget med henblik på at få adgang til de fagprofessionelles formulerede tanker om de familieretlige sager. Interviewene er gennemført med inspiration fra fokusgruppeinterview som en samtale mellem deltagerne (Halkier, 2010; Kvale & Brinkmann, 2008). Jeg har struktureret samtalen med nogle overordnede emner, og undervejs stillet opklarende spørgsmål, men derudover ladet deltagerne tale frit med hinanden om emnerne. Dynamikken imellem deltagerne i gruppeinterviewene, og hvilke fortolkninger og udlægninger der vinder gehør, har givet et indblik i de fagprofessionelles forståelser af de familieretlige sager på et overordnet niveau samt deres tanker om både egne og andres rettigheder og forpligtelser i sagerne. Det har endvidere givet indblik i deres forståelser af de forskellige modeller, og hvad de mener, at de forskellige modeller kan. Gruppeinterviewene fungerer dels som en baggrundsforståelse for de forskellige faggruppers forståelser af deres og andres funktioner i de familieretlige sager. Endvidere giver det en fornemmelse af, at de temaer, der ses i forbindelse med observationer og interview i de 21 cases, går på tværs i de familieretlige sager. Der er nogle måder at forholde sig til de familieretlige sager på hos henholdsvis gruppen af dommere, advokater og psykologer, der rækker ud over de enkelte cases. I analysen er det særligt disse måder, der trækkes på, fx i forbindelse med forståelse for diskurser og dominerende storylines i feltet. I tillæg til gruppeinterviewene har jeg undervejs i forbindelse med feltarbejdet samt ved møder i styregruppen for projekt Børn i Retten talt med dommere og psykologer om det familieretlige felt og også derigennem fået indsigt i deres forståelser og selvforståelser.

5.6 Deltagerobservationer

Jeg har fulgt casefamiliernes familieretlige sag med observationer til retsmøder, børnesamtaler, hjemmebesøg og/eller terapeutiske forløb i projekt Børn i Retten. En mindre del af casesagerne havde en enkelt eller to retsmøder før sagen blev afsluttet, mens hovedparten af sagerne havde tre eller flere møder. Ved at fore-

tage deltagerobservationer i de familieretlige sager skabes en dybere og mere nuanceret forståelse for, hvordan de familieretlige sager udspiller sig samt hvilke muligheder deltagerne har. Deltagerobservationerne er foretaget med henblik på at få blik for interaktionen og samspillet mellem deltagerne i sagerne. Dette lader sig ikke alene indfange af verbale ytringer og deltagernes egne fortællinger i interviews, men kommer særligt til udtryk gennem indsigt i, hvad der er på spil i den konkrete kontekst, herunder også andre udtryksformer end det verbale. Dette skabes der blik for gennem deltagerobservationer, der er en vekselvirkning mellem deltagelse, der giver mulighed for forståelse, og observation, der bevarer distance og nysgerrighed (Gulløv & Højlund, 2003). Deltagerobservationerne giver et unikt indblik i, hvordan de familieretlige sager udmønter sig, hvordan de forskellige deltagere agerer samt hvilken betydning det får for sagernes videre forløb. Endvidere bliver det muligt at undersøge, hvilke positioneringsmuligheder, der er inden for den givne ramme, samt hvilke strukturer og normer, der står frem i sagerne. Deltagerobservationerne giver nogle særlige (kropslige) indsigter i, hvad der siges og gøres, herunder også hvad der ikke siges og gøres i de specifikke kontekster, samt hvorledes det er en del af positioneringskampe i de familieretlige sager (Staunæs & Søndergaard, 2005). Det giver endvidere indblik i, hvordan der kan være diskrepans mellem de formulerede intentioner, og det der sker på de konkrete møder.

Feltnoter, optagelser og transskribering

Ved deltagerobservationerne, hvor jeg i vid udstrækning havde en meget observerende rolle, og således ikke havde en praktisk rolle jeg skulle udfylde, har jeg undervejs taget udførlige noter om hvad der blev sagt, stemninger, kropssprog, toneleje mv. Efterfølgende har jeg suppleret disse noter med yderligere sætninger om, hvordan jeg oplevede situationen, samt hvad jeg kunne huske, at der var blevet sagt hvordan. Disse udførlige noter har i det efterfølgende arbejde med analyserne været uvurderlige. Dels er der hele brudstykker af samtaler, som kan analyseres, og dels bringer mine noter mig fluks tilbage til de givne situationer, og jeg husker, med hjælp fra noterne, stemningen og interaktionen mellem deltagerne. I forbindelse med familiedagen, hvor jeg spillede en aktiv rolle, var det kun i mindre grad muligt at tage noter undervejs. Her skrev jeg i stedet noterne efterfølgende. Det betyder, at de ikke er helt så udførlige som de andre.

De individuelle interviews med børn og forældre er optaget på diktafon og er efterfølgende transskriberet af en række dertil ansatte studentermedhjælpere. Gruppeinterviewene og fremtidsværkstederne er ikke transskriberede. Disse har jeg lyttet igennem flere gange på forskellige tidspunkter i forløbet og skrevet noter til. Særligt i arbejdet med analyserne har jeg lyttet til dem og transskriberet de

dele, der indgår direkte i analyserne i form af citater. Sagerne akter har fungeret som baggrundsmateriale, der har givet en indføring i sagerne, samt hvorledes parterne allerede i processkrifterne sætter tonen. Det har endvidere givet indblik i, hvilke tillægsproblematikker der var på spil i de konkrete familier.

5.7 Forskningsetiske refleksioner – en kontinuerlig proces

I forbindelse med enhver undersøgelse er det relevant at gøre sig overvejelser om de etiske implikationer, denne vil medføre. Som jeg vil komme ind på i det følgende, kan forskningsetik spille en særlig rolle i forskning, der centrerer om og involverer mennesker i sårbare situationer. Det har været tilfældet i arbejdet med denne undersøgelse. Det har fra begyndelsen ligget mig på sinde at passe på særligt de deltagende familier, som befinder sig i en sårbar situation, og det har løbende vist sig, at etiske overvejelser og dilemmaer har været særligt nærværende, og derved har etiske refleksioner haft en betydelig plads i arbejdet med undersøgelsen. Som et led i at forbedre og kvalificere forskeres etiske praksis advokeres der for, at vi gør mere ud af at beskrive vores overvejelser og dilemmaer. Ved at fortykke fortællingerne om forskningsetik i praksis øges det vidensgrundlag, vi fremover agerer på baggrund af (Brooks, te Riele, & Maguire, 2014). Således har jeg ladet beskrivelserne af de refleksioner, jeg har gjort i relation til forskningsetik, fylde i denne afhandling, ligesom jeg også har skrevet om det andetsteds (Alminde, 2020).

I forberedelsesfasen, der typisk ligger inden mødet med feltet, centrerer de etiske refleksioner gerne omkring imødekommen af de overordnede principper for etisk forskningspraksis. Forskningsprojekter i Danmark skal (endnu) ikke godkendes af etiske komiteer, og der eksisterer ikke nogen egentlige formaliserede krav til, hvorledes forskeren håndterer de etiske aspekter. Der findes en række guidelines med overordnede principper (Forskningsministeriet, 2014; Statens Samfundsvidenskabelige Forskningsråd, 2002), ligesom der også i den metodiske litteratur om tilrettelæggelsen og udførelsen af forskningsprojekter findes overordnede principper for forskningsetik og forskningsintegritet (Brinkmann, 2015; Hastrup, 2009).

I forbindelse med tilrettelæggelsen og godkendelsen af nærværende undersøgelse har der været fokus på de etiske aspekter. Projektet er, som kravet var på det pågældende tidspunkt, meldt til Datatilsynet, og indledende overvejelser, særligt i relation til informeret samtykke, fortrolighed samt beneficence (Kvale & Brinkmann, 2008) er beskrevet. De overordnede principper har fungeret som et

udmærket udgangspunkt for de indledende overvejelser. Samtidig har det gennem hele forløbet, og i særlig grad i den praktiske udførelse af projektet, stået klart, at de etiske implikationer af et sådant projekt ikke lader sig afklare eller beskrive udtømmende på forhånd, men hele tiden må overvejes og forhandles i relation til de dilemmaer, der uundgåeligt vil opstå undervejs. Overordnede abstrakte forskningsetiske principper ophører ofte med at være hjælpsomme, når de mødes af den konkrete virkelighed, og de ofte uforudsete komplicerede etiske dilemmaer, der opstår i det møde (Guillemin & Gillam, 2004; Hastrup, 2009; Kvale & Brinkmann, 2008).

Denne undersøgelse er kvalitativ, og det empiriske materiale udgøres af workshops, interviews og observationer. Særligt i forbindelse med kvalitative undersøgelser med denne form for feltarbejde vil der i mødet med andre mennesker ofte opstå overraskende, kontekstafhængige og modsætningsfyldte dilemmaer. Disse lader sig ikke sætte på formel, men må overvejes og håndteres kontinuerligt undervejs i processen. Med afsæt i disse erkendelser har jeg anlagt en forskningsetisk praksis, i hvilken det anerkendes, at etik er situeret.

Situeret etik

En situeret etisk forskningspraksis tager udgangspunkt i, at forskning er kontekstafhængig og indlejret i den praktiske virkelighed. Forskning finder sted på et specifikt tidspunkt, et specifikt sted og involverer specifikke mennesker (Heggen & Guillemin, 2014). I forskning, der tager del i den sociale virkelighed og som involverer mennesker, vil der uvægerligt opstå konkrete dilemmaer, som må overvejes og håndteres løbende (Hastrup, 2009). Det betyder, at det er nødvendigt med kontinuerlig refleksivitet og årvågenhed i forhold til at spotte og behandle disse indlejrede dilemmaer. Ved at anlægge en situeret etisk tilgang er der i undersøgelsen skabt rum for, at jeg bevæger mig ud over de overordnede abstrakte etiske principper og har fokus på de kontekstafhængige og specifikke faktorer, der er medskabere af etiske dilemmaer undervejs i hele forskningsprocessen. I en situeret etisk praksis må man erkende, at der ikke eksisterer en definitiv korrekt etisk praksis, og derfor har det været vigtigt med kontinuerlige overvejelser og forhandlinger af min egen position i relation til mødet med feltet (Heggen & Guillemin, 2014).

Blikket for etikens situerethed har været både hjælpsom og nødvendig i arbejdet med denne undersøgelses felt. De børn og familier, der i vid udstrækning er omdrejningspunktet for undersøgelsen, befinder sig i en konfliktfyldt og ofte sårbar situation. I såvel værksteder, observationer og interview behandler vi en række sensitive og følelsesladede emner. Informanterne har givet mig adgang til disse følsomme rum, og i mange tilfælde fortæller de mig også nogle meget personlige

og følsomme historier. Karakteren af deres situation; konfliktfyldt og sårbar, samt karakteren af de oplysninger, der er kommet frem i feltarbejdet; personlige og følsomme, har betydet, at etiske overvejelser og afvejninger har været både meget nærværende og meget vigtige gennem hele processen. Disse etiske refleksioner har ikke kunnet rummes indledningsvis eller med afsæt i overordnede etiske principper. I stedet har de været genstand for kontinuerlig nysgerrighed, årvågenhed og refleksivitet.

Håndteringen af de situerede dilemmaer har jeg dels fundet hjælp til ved at læse om andres overvejelser og praksis samt ved at deltage i kurser og seminarer om forskningsetik. I forlængelse af dette anser jeg ikke forskningsetik, som noget der kan afklares en gang for alle. Der eksisterer ikke en korrekt praksis, den vil altid være situeret. Forskeren bliver på samme måde ikke færdigudlært i forskningsetik, men må hele tiden reflektere og diskutere egen praksis. I forbindelse med dette projekt har det særligt været diskussioner med vejledere og kolleger, der har dannet basis for, hvorledes nogle af de situerede dilemmaer kunne håndteres på bedste vis. Det er min oplevelse, at kvalificeringen af håndteringen sker ved på den ene side at være sensitiv og opmærksom i mødet med feltet, og på den anden side hele tiden at diskutere i forskerkollegiet såvel konkrete dilemmaer som mere teoretiske forskningsetiske ideer.

Særlige etiske øjeblikke

En del af den situerede etiske praksis er at være til stede og opmærksom på de etiske udfordringer, der opstår i mødet med den konkrete anden. Kvalitativ forskning udgøres netop af dette møde, og i det møde opstår det, Guillemin & Gillam (2004) kalder *ethical important moments*. Disse særlige etiske øjeblikke er tidspunkter, hvor forskeren mærker, at lige nu og her sker der noget, der kalder på etisk opmærksomhed. Det kan være, at der sker noget, hvor forskeren skal være særligt nærværende, fordi forskerens respons kan få stor betydning for deltageren og/eller det videre forløb af relationen. Det kan også være et særligt etisk øjeblik, der indikerer, at her er noget, forskeren skal være særligt opmærksom på, hvordan det repræsenteres i fremstillingen fremover (Guillemin & Gillam, 2004).

I forbindelse med feltarbejdet til denne afhandling har jeg mærket en stribe af disse særlige etiske øjeblikke, og det har været en del af min etiske praksis at være sensitiv og opmærksom i forhold til både at mærke og håndtere dem på bedst mulige vis i situationen, såvel som efterfølgende. Håndteringen og kvalificeringen af håndteringen har kontinuerligt gennem processen været genstand for overvejelser, og på den måde kan det ses som en del af en aldrig overstået udvikling. I forbindelse med den proces har det været min erfaring at jo mere opmærksom

jeg var, jo bedre har jeg også været til både at spotte og håndtere de konkrete etiske øjeblikke. Denne opmærksomhed kan oparbejdes gennem akademisk fokus på forskningsetik, men derudover trækker det også på nogle menneskelige egenskaber, og det jeg kalder etisk sensitivitet.

Etisk sensitivitet

Den situerede etiske tilgang og de særlige etiske øjeblikke, der kan og vil opstå i kvalitativ forskning, betyder, at det ikke er tilstrækkeligt at kende de etiske principper, ej heller tilstrækkeligt at reflektere teoretisk over etikken. Det kræver noget mere og andet af forskeren. Det kalder på, at forskeren er etisk sensitiv eller etisk mindful (Canosa, Graham, & Wilson, 2018; Warin, 2011). At være etisk sensitiv centrerer omkring forskerens rolle og ageren i relation til de konkrete situationer, der udgør forskningen – den situerede etik. Disse situationer er fyldt med etiske implikationer og særlige etiske øjeblikke. Det fordrer, at forskeren hele tiden er åben, opmærksom og følsom i forhold til de situerede etiske dilemmaer, som de opstår undervejs i forskningsprocessen. Sensitivitet refererer her til det at have en særlig opmærksomhed og følsomhed i forhold til de etiske implikationer af forskningen - en sensitivitet, som kræves i arbejdet, særligt med forskning der involverer mennesker i sårbare situationer, men som også er relevant i anden kvalitativ forskning. Etisk sensitivitet fordrer, at forskeren forholder sig kontinuerligt refleksiv, og i denne refleksive proces er sensitivitet et redskab eller en ressource, forskeren kan trække på i forhold til at være årvågen i forhold til de etiske implikationer af forskningen.

At forholde sig refleksivt i etisk forstand betyder dels, at man anerkender og er følsom i forhold til de mikroetiske dimensioner af forskningspraksis og dels, at man så vidt muligt er forberedt på måder at håndtere de etiske dilemmaer, der opstår (Guillemin & Gillam, 2004). En del af forberedelsen handler om at være velorienteret i den metodologiske litteratur, men min erfaring er, at det også og måske i særlig grad handler om hele tiden at reflektere over egen praksis og at gøre dette i samspil med andre, der kan være med til at kvalificere den etiske håndtering af situerede dilemmaer. Det betyder, at kontinuerlig etisk refleksivitet fordrer, at man drøfter sin praksis i forskerkollegiet og modtager sparring på, hvordan man kan håndtere konkrete udfordringer (Christensen & Prout, 2002; Kvale & Brinkmann, 2008).

I forbindelse med denne undersøgelse har jeg således undervejs i processen diskuteret med mine kollegaer, både før, under og efter, hvordan situerede dilemmaer og specifikke situationer kunne tænkes om og gribes an. Behovet for konti-

nuerlig refleksivitet, sparring og udvikling af etisk praksis betyder, at man i forskerkollegiet skal have en forståelse for, at det at lytte til hinanden ikke ses som tids-spilde i et ellers presset arbejdsliv, men at det gives plads som en vigtig del af den aldrig afsluttede etiske dannelsesproces. Brooks, Riele & Maguire (2014) argumenterer for, at der i højere grad skal oprettes fora, hvor særligt forskere, der er på et tidligt stadie i deres forskerkarriere, kan diskutere erfaringer og dilemmaer i relation til praktiseringen af forskningsetik. Jeg har selv deltaget i et sådant forum og fundet det hjælpsomt på vejen mod øget etisk refleksivitet (Forskerforum for Ph.d.-studerende).

Ved særlige spidsfindige eller vanskeligt definerbare situationer kan råd og vejledning endvidere søges fra fx jurakyndige. Det har jeg benyttet mig af i en sag, hvor det var vanskeligt at fastslå om en underretning til kommunen var det rette skridt at tage. Løbende at tale med andre mennesker om sin etiske praksis er således vigtigt for forskerens egen skyld, det er en måde at få hjælp og råd til at håndtere sig egen rolle, men det er også medvirkende til at sikre, at der træffes etisk kvalificerede beslutninger. Sparring med kolleger har i forbindelse med denne undersøgelse haft stor betydning, og diskussioner i relation til situerede etiske dilemmaer har fyldt på Ph.d.-kontoret.

Særlig forskningsetik i forskning med og om børn

I kølvandet på det øgede fokus på inddragelse af børn i forskning har der manifesteret sig en diskussion vedrørende de etiske implikationer af at lave forskning med og om børn. Nogle har taget det standpunkt, at forskning med børn kalder på en særlig etisk opmærksomhed, mens andre mener, at børn ikke adskiller sig væsentligt fra voksne, og at det således ikke nødvendigvis kræver en særlig forskningsetik at inddrage børn.

Inspireret af Punch (2002) har jeg valgt at anlægge en både-og-tilgang. Punch (2002) kalder forskning med børn "*the same but different*" og refererer dermed til, at forskning, der involverer børn, på mange områder er det samme som forskning med voksne. Det er ikke i tråd med nærværende undersøgelses udgangspunkt at reducere de deltagende børn til en bestemt kategori. Deltagerne i forskningsprojektet er således ikke kun børn og voksne, men adskiller sig og er ens på mange andre parametre. De deltagende børn befinder sig fx ofte i nogle sårbare situationer, men det gør de deltagende voksne også. Nogle af de deltagende børn er meget interesserede i at tale om deres oplevelser og lukker mig meget ind. Det samme gør sig gældende for de deltagende voksne.

Alligevel kan der være nogle forskelle, særligt i forhold til magt, det i relation til forskningsetik er relevant at være opmærksom på (Punch, 2002). Magtrelationen

mellem voksen forsker og deltagende barn vil ofte være mere ulige end magtrelationen mellem voksen forsker og deltagende voksen. Ligesom der særligt i nærværende undersøgelse kan være en ulige relation mellem voksen deltager og deltagende barn. Denne ulighed er det forskerens opgave at være opmærksom på og håndtere, fx ved at tage særligt hensyn til sikringen af fortrolighed af børnenes udsagn. De børn, der deltager i denne undersøgelse, befinder sig ofte i en klemt og sårbar situation, og det er derfor et særligt etisk opmærksomhedspunkt at sikre, at forskningen ikke bidrager yderligere til, at børnene føler sig i klemme. Det er et etisk opmærksomhedspunkt, der handler om børnenes situation, men som også er påvirket af den ulige magtrelation, der er mellem deltagende voksen (forældre og fagprofessionelle) og deltagende barn.

Fortrolighed og informeret samtykke

Fortrolighed og informeret samtykke er to centrale principper, der er med til at sikre en balance mellem fordele og ulemper ved deltagelse i forskning. Informeret samtykke handler om, at forskeren skal sikre, at en forskningsdeltager træffer beslutning om deltagelse på et velinformeret grundlag. Fortrolighed handler om den aftale, forsker og informant indgår, om hvorledes de oplysninger, som fremkommer, må benyttes, og i hvilket omfang informanten kan og skal anonymiseres. På overfladen er det to principper, der nemt kan imødekommes og overholdes. I mødet med feltet opstår der dog ofte situerede etiske dilemmaer i relation til disse overordnede principper. I forbindelse med feltarbejdet til denne afhandling har særligt fortrolighed givet anledning til dilemmaer, mens også informeret samtykke kan være en mere kontekstafhængig størrelse og har dermed også givet anledning til yderlige overvejelser og forhandlinger.

Oprindeligt stammer ideen om informeret samtykke fra de mere naturvidenskabelige forskningstraditioner, og problematikkerne ved at overføre det til human- og samfundsvidenskaber er genstand for fortsat diskussion (Marzano, 2014). Det informerede samtykke er i forbindelse med denne undersøgelse indhentet ved indledningen af informanternes deltagelse. I forbindelse med alle første retsmøder eller terapiforløb er deltagerne blevet informeret om undersøgelsen og spurgt til deres deltagelsesaccept. Igen i forbindelse med interviews er informanterne blevet informeret om undersøgelsen, såvel som interviewets karakter, og spurgt til, om de fortsat vil deltage. Ved observationer og interviews med børn er der indhentet mundtligt informeret samtykke fra såvel forældre som børn. Deltagerne er blevet gjort opmærksom på muligheden for at trække deres samtykke tilbage.

Med disse foranstaltninger lever undersøgelsen op til princippet om informeret samtykke. Alligevel har det vist sig, at det i mødet med feltet er forbundet med

flere nuancer og kan give anledning til dilemmaer. Eksempelvis kan det problematiseres, hvilken effekt det har, at forældre har en verserende familieretlig sag, når de bliver spurgt, om de vil deltage. Kan de bevidst eller ubevidst have tænkt velvilighed til at deltage i forskningsprojektet ind i deres bestræbelser på at fremstå på en bestemt måde i retten? Det kan ikke udelukkes. Som et led i at imødekomme sådanne påvirkninger har jeg gjort meget ud af at fortælle, at forskningsprojektet er helt uafhængigt af retten.

På samme måde kan børns samtykke være påvirkede af forældrenes holdning, således at hvis forældrene har accepteret, at børnene skal deltage, så får børnene måske bare at vide, at det skal de, eller fornemmer at det skal de. Med afsæt i det har det været vigtigt at fortælle børnene både indledningsvis og undervejs i de tilfælde, hvor det har været nødvendigt, at deltagelse er helt frivillig.

Det indledningsvis informerede samtykke er en statisk størrelse og deltagelse accepteres skriftligt eller mundtligt. Men indimellem indikerer deltagere med andre nonverbale udsagn, at de ikke ønsker at deltage. Eksempelvis interviewede jeg en 6-årig dreng hvis forældre havde accepteret hans deltagelse. Drengen sagde også til mig, at han gerne ville snakke, men med afsæt i hans kropssprog og tøvende svar vurderede jeg, at situationen ikke var behagelig for ham, og at han med sin ageren trak sit samtykke. Jeg afsluttede derfor hurtigt interviewet og sagde tak fordi han ville tale med mig. Særligt i forhold til børn, men også i forhold til voksne, har det således været vigtigt i dette projekt at være opmærksom på nonverbale tegn på modstand mod at deltage og dermed på bedste vis at sikre kontinuerligt samtykke.

På samme måde kan der i forbindelse med princippet om fortrolighed opstå etiske dilemmaer, som kalder på yderlige overvejelser. Ligesom informeret samtykke indgår aftalen om fortrolighed indledningsvis. I dette projekt er deltagerne blevet informeret om, at informationer, de fremkommer med, alene benyttes i forskningsøjemed, og at de i fremstillingen heraf vil blive anonymiseret med pseudonym. Det er med til at sikre den eksterne fortrolighed, således at udefrakommende ikke kan genkende informanterne og på den måde sammenkæde det, de har sagt, med en bestemt person. Som et led i at sikre denne eksterne fortrolighed er ubetydelige karakteristika ved informanterne udeladt, ligesom der også er lavet ændringer i karakteristika, fx køn, for de tilfælde, hvor det ikke havde betydning for de analytiske pointer. Sikringen af den interne fortrolighed har givet anledning til flere dilemmaer. Den interne fortrolighed handler om at sikre, at der ikke kommer fortrolige informationer fra en informant til en anden (Kaiser, 2012).

Denne interne fortrolighed er flere gange undervejs blevet udfordret af informanter, der i forbindelse med interview eller samtaler enten direkte har spurgt eller

mere indirekte har forsøgt at få informationer fra besøg hos den anden part i sagen. Eksempelvis spurgte en forælder mig i forbindelse med et interview i hjemmet, hvordan der så ud i den anden forælders hjem. Derudover er den interne fortrolighed særligt udfordret af denne undersøgelses design, hvor begge forældre og deres barn eller børn deltager i observationer og individuelle interview. Det kan således ikke udelukkes, at de vil kunne genkende deres egen historie og dermed muligvis også den anden forælders eller barnets fortælling herom. Det har ikke været muligt helt at eliminere den risiko og samtidig sikre gennemsigtighed og analysemuligheder. Jeg har arbejdet med at udelade eller lave om på karakteristika, fx køn, med henblik på at gøre casene mindre genkendelige. Jeg har endvidere overvejet, hvilke eksempler jeg benyttede til at skrive de analytiske pointer frem og brugt det mindst kompromitterende eksempel, og i enkelte gange også helt undgået at skrive om bestemte situationer eller udsagn.

Dilemmaet mellem på den ene side at sikre den interne fortrolighed og på den anden side skrive meningsfuldt og gennemsigtigt anser jeg som et uløseligt dilemma. Jeg har imødekommet det på bedst mulig vis ved at forholde mig etisk sensitivt til deltagerne og deres liv og tage dette med i fremstillingen af materialet.

Konflikt som grundpræmis og det særlige, der er på spil for deltagerne

Det særlige, der er på spil for deltagerne i skilsmisseprojektet, og de etisk funderede hensyn og overvejelser, det kalder på, er en kombination af en række faktorer i genstandsfeltet. Centralt står konflikten mellem forældrene. Det er grundpræmissen i sagerne, at forældrene ikke selv kan opnå enighed og derfor må have rettens assistance, enten i form af mægling eller i form af en domsafsigelse. Forældrene er således i åbenlys konflikt med hinanden, og de involverede børn er ofte i klemme i denne konflikt. Ofte ligger der et svært forløb forud for sagen, og de involverede befinder sig som regel i en meget sårbar og uforløst situation. De er dels påvirkede af skilsmisens forløb og dels påvirkede af ikke at vide, hvordan den familieretlige sag lander.

I tillæg hertil tages der i interviewene med både børn og forældre emner op, der kan karakteriseres som følsomme eller sårbare. Når forskning omhandler det, Martins, Oliveira, & Tendais (2018) benævner *sensitive topics*, og som er karakteriseret ved at være emner, der kan være ubehagelige at tale om, føles invaderende at blive spurgt til og/eller socialt uønskede, er der øget risiko for, at det forårsager negative følelsesmæssige reaktioner og/eller bidrager til stigmatisering af de involverede. Dette kan være endnu mere udtalt, når der er børn involveret i forskningen. Således kalder forskning, der som denne undersøgelse berører følsomme

emner, på særlig etisk opmærksomhed, og det bliver ekstra presserende at sikre, at de etiske retningslinjer og principper varetages på bedste vis (Martins et al., 2018), ligesom det i situationerne kan kalde på særlig følsomhed og empati hos forskeren.

De børn, der er med i undersøgelsen, befinder sig i en yderligere sårbar situation, idet de på en og samme tid er part i og genstand for den familieretlige sag. De er ikke part i juridisk forstand, det er kun forældrene, men med afsæt i en forståelse af børn som aktører og medskabere af deres eget og andres liv, samt den både lovgivningsmæssige og etiske fordring om inddragelse, spiller de en vigtig rolle i forhold til sagens forløb. Samtidig er de også genstand for den familieretlige sag og forældrenes konflikt. Det er barnets bopæl og/eller forældremyndigheden over barnet, som sagen omhandler. Det er så at sige dem, deres forældre skændes om, og som retten skal træffe afgørelse om. På samme måde er børnene aktører i eget liv, men deres liv er samtidig viklet ind i og betinget af en masse sammenhænge og en social verden. Det betyder, at de ikke kan reduceres hverken til at være rent subjekt eller til at være rent objekt (Meloni, Vanthuyne, & Rousseau, 2015).

Som jeg vil udfolde analytisk i kapitel 7, er børnene i de familieretlige sager således både subjekt og objekt på en og samme tid, og det kan stille dem i nogle svære situationer. Ofte vil de i en eller anden grad være i en loyalitetskonflikt imellem forældrene, ligesom de kan være i klemme mellem hensynet til andre (søskende, forældre mv.) på den ene side og deres egne behov og ønsker på den anden side. Det har derfor været vigtigt at have etisk opmærksomhed på den særlige situation, børnene befinder sig i, og hele tiden have fokus på ikke at bidrage yderlige til konflikterne, hverken de konflikter der er i mellem forældrene, og som barnet kan være fanget i, eller de dilemmaer som barnet kan opleve i relation til sagen.

Hvornår må og skal man blande sig?

I hvilket omfang en forsker, der agerer med feltet, skal og må blande sig, har i forbindelse med denne undersøgelse været genstand for overvejelse. Som beskrevet betyder aftalen om fortrolighed, at de informationer om informanterne, der fremkommer i forbindelse med feltarbejde, ikke må viderebringes til andre. Der kan imidlertid opstå situationer, hvor forskeren må overveje, om der er andre hensyn, der trumfer dette princip, fx når forældrene agerer på en måde, der belaster barnet, og/eller systemet ikke agerer på en måde, der tilstrækkeligt sikrer barnet. I et enkelt tilfælde har jeg måttet bryde fortroligheden og lave en underretning til en kommune, fordi der fremkom oplysninger, som gjorde, at jeg var forpligtet her-til (Alminde, 2020). Der har dog også været situationer, der ikke var helt så klare.

Det høje konfliktniveau og den familieretlige sag belaster alle de deltagende børn, og forældrenes ageren i dette belaster også ofte børnene. Det er en grundpræmis i sagerne og i forbindelse med feltarbejdet også et punkt, som flere af de fagprofessionelle italesætter for forældrene samt i samtaler med hinanden og mig. Dilemmaet bliver her, hvornår barnet er så belastet, at det kalder på yderligere ageren end det, der foregår i det familieretlige system. I enkelte tilfælde, hvor psykologerne har udtrykt stærk bekymring for et barn, har jeg spurgt ind til, hvor bekymrede de var, og om denne bekymring kaldte på yderligere ageren. Som jeg vil beskrive nærmere i de analytiske kapitler 6 og 7, er hovedparten af de deltagende børn i nogle svære situationer, som efter det familieretlige forløb ikke er væsentligt forbedret. Retrospektivt kan jeg derfor få den tanke, om jeg skulle have gjort yderligere for at gøre opmærksom herpå eller hjælpe børnene videre. I forbindelse med enkelte interview, hvor jeg oplevede, at børnene var i nogle ekstraordinært sårbare situationer, har jeg spurgt, om jeg, eventuelt i samarbejde med barnet, skulle finde yderligere hjælp. I de tilfælde har der dog allerede været iværksat kommunale foranstaltninger, og børnene har derfor ikke ønsket yderligere.

Jeg har flere gange oplevet, at en forælder havde en oplevelse af situationerne og barnet, der ikke stemte overens med de oplysninger, jeg havde om sagen. I de tilfælde, hvor jeg vurderede, at det ville have været til gavn for deltagerne i forskningsprojektet, har jeg mærket en trang til at bringe de oplysninger i spil. På samme måde har jeg ved flere lejligheder haft lyst til at korrigere fagprofessionelle, som gengav oplysninger eller udsagn fra børn, som ikke stemte overens med, hvad jeg havde opfattet, barnet sagde. Jeg har dog afstået fra at blande mig. Dels med afsæt i et metodisk argument om, at min indblanding ville påvirke det forløb, jeg var ved at undersøge, og dels med afsæt i et etisk argument om, at deltagerne har indvilliget i at indgå i forskningen, de har ikke indvilliget til hverken rådgivning eller belæring. At blande sig ville således overskride den aftale, der er indgået med deltagerne. Endvidere ud fra erkendelse af, at mit blik er lige så situationeret som andres, og at min opfattelse af situationen ikke er mere rigtig end andres.

5.8 Forskningsintegritet og krydspres i forskningsprocessen

Som skitseret i kapitel 3 har arbejdet med undersøgelsen været en del af og i tæt dialog med udviklingsdelen af projekt Børn i Retten. Projekt Børn i Retten er finansieret af Egmont Fonden, og det overordnede formål har været at udvikle og afprøve nye og bedre metoder til håndteringen af familieretlige sager. Det har været og er en klar del af udviklingsprojektets selvforståelse, at det er bedre end andre,

altså at metoden er bedre end de andre metoder, der eksisterer på det familieretlige felt. Det har betydet, at de fagprofessionelle i projekt Børn i Retten indimellem har italesat opfattelser af mit virke, som ikke stemte helt overens med min, og som samtidig, ganske ubevidst, har medvirket til et pres på projektets integritet. Eksempelvis er jeg indimellem blevet præsenteret således: *"Sarah er ph.d.-stipendiat, og skal vise, hvorfor det her er en bedre måde at gøre det på"*. Der har endvidere, særligt i begyndelsen af forløbet, været forventninger til, at jeg kunne bruge en stor del af min tid på udviklingsdelen, hvilket ikke levnede meget tid til forsknings- såvel som undervisningsforpligtelser knyttet til universitetet.

Krydspresset har således været af både praktisk og integritetsmæssig karakter. I begge tilfælde har det betydet, at jeg har måttet udstå det ubehag, der er forbundet med ikke at leve op til mine vigtige samarbejdspartneres forventninger - samarbejdspartnere, som jeg dels har været afhængig af i forhold til adgang til feltet, og dels har haft et godt og givtigt samarbejde med omkring udviklingsdelen. I relation til det praktiske har jeg undervejs måttet forhandle min position. Således startede jeg ud med at varetage en række praktiske opgaver i forhold til at få udviklingsprojektet på benene, det var opgaver, som jeg opfattede som en del af mit bidrag, for at det kunne lade sig gøre. Undervejs har jeg dog måttet trække mig en del herfra, om end aldrig helt, for at få tid til at forske. I relation til integritet har jeg måtte insistere på, at jeg ikke er en art konsulent, der evaluerer de forskellige modeller, samt at hverken forskningens fokus eller resultater må lade sig påvirke af samarbejdspartnere. I kølvandet herpå har det været nødvendigt med løbende refleksivitet, herunder samtaler med vejledere og kolleger, for at sikre, at det tætte samarbejde med praksis og bevillingsyder ikke påvirkede forskningen. Det betyder også, at jeg er bevidst om, at de analyser, jeg præsenterer i afhandlingen, og som jeg løbende også delvist har præsenteret for praksis, givetvis ikke imødekommer det, samarbejdspartnere havde håbet og forventet.

Det er altid mest behageligt at leve op til andre menneskers forventninger, og det er en del af almindeligt mellemmenneskelig interaktion gerne at ville tilfredsstille dem, man arbejder sammen med. Samtidig kan det også tænkes at have konsekvenser for fremtidigt samarbejde, bevillinger, eller jobmuligheder, når man ikke lever op til forventningerne eller præsenterer resultater, det er gået imod det, som samarbejdspartnere, bevillingsydere eller praksis over en bred kam, havde håbet på. Her har det i forbindelse med nærværende undersøgelse været vigtigst at agere på en måde, så jeg ikke blev uvenner med feltet, og samtidig vigtigt at insistere på forskningens uafhængighed og det værdifulde i, at der frembringes viden, som måske ikke stryger praksis med hårene, men som alligevel, eller måske netop derfor, i tillæg til det videnskabelige også har et praksisudviklende potentiale.

Alt i alt viser ovenstående refleksioner, at krydspresset i forskningsprocessen og insisteren på forskningens integritet er et mere nærværende vilkår i forskning, der, som denne undersøgelse, er helt eller delvist finansieret af eksterne bevillinger, og som har et tæt samarbejde med bevillingsyder såvel som praksis (Weidner & Normann, 2015). Endvidere kan det opleves særligt presserende ved forskning på felter der, som skilsmisseområdet, er meget politiseret, og hvor mange aktører kan have interesser i bestemte udlægninger af de forskningsmæssige fund (Kristensen, 2020, 2021). Således også i forbindelse med denne undersøgelse, hvor de resultater, jeg har præsenteret undervejs, er blevet modtaget på forskellig vis, alt efter hvilke dagsordener de talte ind i.

5.9 Flydende forskerpositioner

Som forsker interagerer jeg med feltet og de interviewede og observerede. Derved er jeg medskaber af det empiriske materiale (Staunæs & Søndergaard, 2005). Det kalder på refleksion over mine positioner, der i denne undersøgelse kan beskrives som flydende. Hvor de andre deltagere i sagerne, fx de fagprofessionelle, typisk har nogle mere klart definerede præpositioner, har mine vist sig at være meget forskellige. Overordnet har jeg søgt at tilpasse mig og indtaget den position, der forstyrrende mindst muligt. Ud over det jeg har klargjort fra begyndelsen (jeg er her for at observere, interviewe og lignende med henblik på at undersøge, og jeg har ingen indflydelse på den familieretlige sag), har det dermed i høj grad været op til de andre deltagere, hvordan forskerpositionen i den konkrete kontekst skulle være. Helt konkret fysisk har der ved observationer i projekt Børn i Retten været stor divergens i, hvordan psykologerne gerne ville have, at jeg placerede mig. Således ville to af de tre psykologpar gerne have, at jeg sad tæt på. De samme psykologpar spurgte flere gange ind til mine input, eller hvordan jeg oplevede bestemte situationer. Et tredje psykologpar ville gerne have, at jeg var mest muligt usynlig, og foretrak, at jeg sad i hjørnet af lokalet. Dette psykologpar var samtidig mindre tilbøjelige til at spørge til mine tanker. Alle psykologerne begrundede deres præferencer med afsæt i klienternes bedste. Således synes de, der gerne ville have mig på afstand, at det ville være for sårbart at have mig tæt på, mens de andre mente, at det ville være for underligt og potentielt ubehageligt for klienterne, hvis jeg sad for langt væk. Jeg har ladet psykologerne sætte scenen og er gået med det, som de anså for at være bedst ud fra en opmærksomhed på, at, i tillæg til familierne, er psykologerne også sårbare i og med, at de lader deres professionelle virke gøres til genstand for forskning. Med nogle af psykologerne har jeg opbygget en slags personlig relation i den tid, jeg har fulgt deres arbejde, og vi

har samarbejdet om udviklingsprojektet, mens andre har ønsket at holde mig mere på afstand.

Jeg så en lignende forskel hos dommerne i retten. Nogle ville gerne fortælle om deres praksis, fx hvordan og hvor meget fokus de har på børneperspektivet samt deres overvejelser herom. De vil gerne vise frem. Hos andre dommere har jeg oplevet at være mere på tålt ophold i retten. Mit formulerede fokus på børns perspektiver og de fagprofessionelles viden herom har givetvis haft indflydelse på både hvilke fagprofessionelle, der har lukket mig ind, samt hvorledes disse har talt om og måske også ageret i relation til familierne. Endvidere er det nærliggende at forestille sig, at de dommere, der ikke er så optaget af børns perspektiver, har været mindre interesseret i at have mig til at observere.

Jeg er i et enkelt tilfælde blevet positioneret som en art sandhedsvidne, med spørgsmål som "*Så du også det?*" og "*Følte du også det?*" Både i sagerne i retten og i sagerne i projekt Børn i Retten er der to fagprofessionelle til stede. Jeg er således den tredje person. Det har i enkelte tilfælde betydet, at hvis de to personer (dommeren og psykologen eller de to psykologer) ikke helt var enige, kunne de finde på at vende sig mod mig. Eksempelvis i en sag i projekt Børn i Retten, hvor faren umiddelbart efter fødslen af deres andet barn havde forladt moren og barnet på hospitalet for at være sammen med en anden kvinde. Da den kvindelige psykolog ikke syntes, at den mandlige psykolog tog dette svigt helt alvorligt nok, vendte hun sig mod mig og spurgte: "*Du er også mor, kan du ikke mærke det i maven, hvor voldsomt det er at blive forladt, når man er allermest sårbar?*" Lignende spørgsmål er kommet i kølvandet på forskellige opfattelser af, hvordan man udøver det gode forældreskab: En psykolog syntes, at det, at en far lod sin nedtrykte dreng blive hjemme fra skole, var et svigt, mens dommeren mere så det som omsorg. Dommeren spurgte, hvad jeg syntes, hvortil jeg svarede, at der kan være forskellige opfattelser af og nuancer i forståelsen af, hvad der konstituerer en god forælder.

Overordnet har jeg forsøgt at svare i generelle termer, når de fagprofessionelle spørger mig, hvad jeg tænker om en bestemt sag eller situation, og fx sige, at "mit udgangspunkt er, at børnenes perspektiver er vigtige" eller stillet spørgsmålet tilbage med "Hvori består jeres tvivl"? og har således undgået at komme med konkrete råd eller vurderinger, da jeg ikke mener, at min forskerposition tilsiger, at jeg er en del af løsningen af de konkrete sager. Men i det ovennævnte eksempel med, om jeg kunne mærke svigtet, svarede jeg ja.

Der synes at være et ideal om professionel distance og ikke at blive følelsesmæssigt berørt i feltet. Således har de fagprofessionelle ofte talt om de vanvittige forældre, eller over en bred kam hvordan forældre typisk reagerer i de familieretlige

sager. Jeg oplever det som en måde at lægge afstand og beskytte sig selv i et konfliktfyldt og sårbart felt. Selv har jeg ofte, i forbindelse med observationer hvor jeg ikke selv fører samtalen, siddet med våde øjne, når børn og forældre har præsenteret sine sårbare fortællinger.

I relation til forældrene har deres syn på mig spændt fra en slags børneekspert, de kunne spørge til råds om livet i en brudt familie og om børneomsorg mere generelt, over en venlig person at tale med, til en art studerende, som de var så venlige at hjælpe, og som de gerne ville give nogle gode råd med på vejen. I de tilfælde, hvor jeg positioneres som en børneekspert, kan det have haft den betydning, at de forældre har været særligt optagede af at fremstå på den måde, som de tror er den rigtige, og det kan have fordret en usikkerhed. De, der mere har set mig som en studerende, kan have været mindre usikre i relation til mig. Nogle forældre har, når vi har talt om deres situation, spurgt mig, om jeg selv havde børn, og om jeg selv var skilt og lignende. Jeg oplever det endvidere som delvist forstyrrende, da jeg ved feltarbejdets begyndelse var tydeligt gravid. Jeg bar derved det private udenpå, og alle deltagere kommenterede og/eller spurgte til min graviditet. Enkelte har sagt, at *"når du selv får dit barn, vil du opleve" (...)*". Det illustrerer, hvorledes jeg ikke bare er en helt anonym person, men et menneske der indvirker og spiller sammen med feltet.

Med flere af forældrene, særligt dem jeg har set mange gange, har jeg endvidere opbygget en form for relation. Det, at vi taler sammen om nogle sårbare emner, og at de hos mig møder en, der lytter og tilbyder forståelse, har for nogle været rigtig rart. Jeg har bidraget til relationen med forældre i forbindelse med interviews ved at fortælle, helt overordnet og på høflighedsniveau og kun når adspurgt, om mine private forhold (fx gift og mor til tre). Det har virket betydningsfuldt for nogle af forældrene, at jeg selv havde børn i forhold til at opleve forståelse. I samtalen med børnene har jeg oftere bragt mine egne børn ind ved fx at fortælle, at vi også så MGP i weekenden, eller at jeg også har et barn på alder med det interviewede, der også godt kan lide at lave kreative ting, spille computer og lignende. Jeg har indimellem mærket, at det kunne være forbundet med en form for ærgrelse, når relationen ved projektets afslutning blev brudt. Enkelte forældre har direkte italesat, at det var helt mærkeligt, at jeg ikke kom igen og givet mig en knus som farvel. Det samme gør sig gældende for de deltagende børn. For nogle af børnene, både nogle af dem der er i en yderst vanskelig situation og som har haft glæde af at tale med mig om det, og også de der bare synes jeg har været god at snakke med om alt muligt, har det været underligt at afbryde relationen. Alle deltagende børn er derfor blevet tilbudt at ringe eller skrive til mig ved behov. Det er der ingen af dem, der har benyttet sig af.

For nogle enkelte har det, trods kommunikation herom, alligevel vist sig, at de var i tvivl om min position, og hvem jeg samarbejdede med, særligt i de sager, hvor der i tillæg til den familieretlige sag, var sociale sager i kommunalt regi. I de familier var der mange møder med flere forskellige fagpersoner, og det synes at give anledning til forvirring også om min rolle. I de tilfælde har det været vigtigt at gøre min forskerposition endnu tydeligere. På samme måde i relation til de deltagende børn har det været et opmærksomhedspunkt at være særligt tydelig, såfremt der var tegn på tvivl om min position og handlemuligheder. Tegn på tvivl både hos børn og voksne kunne være, at de blandede mig sammen med den kommunale sagsbehandler, og/eller appellerede til om jeg kunne gøre noget for at hjælpe i deres sag.

Jeg er optaget af, hvilke normer og strukturer der kommer til udtryk i de familieretlige sager. Samtidig er jeg selv influeret af de normative antagelser, der stammer fra det teoretiske udgangspunkt, og i tillæg hertil også mine personlige normer og værdier. Det teoretiske skal fylde, mens de mere personlige bør træde i baggrunden og kalder på særlig refleksivitet. Eksempelvis oplevede jeg indimellem, at jeg syntes, at nogle forældre fik virkelig lang snor og fik lov til at sige noget meget sårende, og noget jeg oplevede som helt galt afmarcheret, uden at der blev grebet ind eller at det fik nogen indvirkning på de fagprofessionelles videre forløb med familien. Der er særligt i projekt Børn i Retten, hvor det er en del af meningen, at forældrene får lejlighed til at fremføre mere følelsesmæssige aspekter af deres relation og konflikt. Og hvor psykologerne, med den hensigt at forsone parterne, lader følelserne få meget mere frit spil. Her mærkede jeg ind imellem mine egne normer og blev derved opmærksom på, at jeg skulle anstrenge mig særligt for at holde fokus på, at jeg ikke havde til hensigt at vurdere forældrene, men i stedet at have en empatisk tilgang til deres situation og oplevelser samt deres ageren i relation hertil.

5.10 Bearbejdning af det empiriske materiale

Undervejs i feltarbejdet har jeg fået større og bredere indføring i feltet, og allerede her begyndte der at vise sig relevante fokuspunkter. Jeg startede analysearbejdet med at analysere de 21 cases enkeltvis. Caseanalyserne siger både noget om det konkrete kontekstafhængige og noget om det mere generelle i de familieretlige sager (Flyvbjerg, 2006). Fire af de 21 caseanalyser er udvalgt til skriftlig fremstilling i afhandlingen. Særlige aspekter af disse udfoldes i kapitel 6 De fire cases er udvalgt strategisk med afsæt i de forskellige elementer, de hver især fremhæver og repræsenterer. Således vises der ved at fremstille dem sammenhængende dels

nogle casespecifikke aspekter, og samtidig noget af den bredde der er i afhandlingens empiriske materiale og dermed i de familieretlige sager. Nogle overordnede tematikker er repræsenteret i flere af casene, mens andre står særligt frem i de enkelte cases. De er endvidere valgt, fordi der indgår børnesamtaler og børneinterviews i materialet på dem, og det har været en ambition at lade børnenes perspektiver fylde i afhandlingen.

De fire caseanalyser var indledningsvis meget lange og udførlige (den længste bredte sig over mere end 60 normalsider). Caseanalysernes indledningsvise længde er et meget godt billede på den kompleksitet, der kendetegner sagerne, samt det store empiriske materiale der er konstrueret i casene. Den skriftlige fremstilling af caseanalyserne er efterfølgende skåret væsentligt ned med afsæt i de hovedpointer, som jeg gerne ville fremføre fra casene.

Med afsæt både i de 21 caseanalyser og en teoretisk informeret gennemgang af hele det empiriske materiale er der isoleret og udvalgt en række emner, der behandles analytisk på tværs af det empiriske materiale. Disse emner behandles under fire temaoverskrifter i kapitel 7. I de tværgående analyser har jeg hele tiden arbejdet i en vekselvirkning mellem at skrive og gå tilbage til materialet og derved få yderligere blik for relevante perspektiver i skriveprocessen. Der er i undersøgelsen konstrueret et meget omfangsrigt empirisk materiale, hvilket har krævet nogle klare snit for at kunne rummes inden for afhandlingen. Der er materiale til at skrive meget mere og mange flere analyser fremover. De analyser, der er skrevet frem, er de, der imødekommer kundskabsambitionerne og belyser forskningsspørgsmålet, og som med afsæt heri og teoretiske perspektiver har stået klarest frem. Det er analyser, der har kaldt på at blive skrevet.

Caseanalyserne og de tematiske analyser belyser i samspil forskningsspørgsmålet og de underordnede arbejdsspørgsmål. Ved at trække på en narrativ analysetilgang først i relation til caseanalyserne og dernæst i relation til analyserne på tværs skabes der blik for, hvilke muligheder og magtrelationer de forskellige narrativer dannes indenfor (Andrews, M., Squire, C. and Tamboukou, 2013). Særligt er jeg optaget af, hvordan informanterne forhandler og positionerer sig gennem fortællinger om dem selv, skilsmissen, og den familieretlige sag. Disse vil også kunne bidrage til en forståelse af mere overordnede sociale og kulturelle meningsstrukturer, fx hvordan kulturelle normer og diskurser integreres i skilsmisseforældreskab og fortællingerne herom, og hvordan dominerende opfattelser af børn og barndom giver sig udslag i informanternes fortællinger (Gullestad, 1996; Riessman, 2014). Det giver således mulighed for at se på den sammenhæng, der er mellem det individuelle og det samfundsmæssige.

Denne undersøgelse interesserer sig som udgangspunkt for analysen af interaktionen på mikroniveauet, men indlejret i disse mikrofortællinger er også nogle større samfundsmæssige fortællinger, som deltagerne positioneres og positionerer sig i relation til. Det samfundsmæssige ses også på det individuelle plan, og ved at analysere mikrointeraktioner skabes forståelse for det samfundsmæssige (Mills, 1959).

Kapitel 6

Udfoldede sagsforløb - lange fortællinger

I dette kapitel udfoldes fire udvalgte caseanalyser. Ved at fremstille udfoldede sagsforløbsanalyser gives der her plads til, at de sammenhænge, nuancer og kompleksiteter, som kendetegner de familieretlige sager, kan udfoldes. De fire cases, som præsenteres her, er udvalgt med afsæt i de forskellige aspekter, de hver især fremhæver. De fire udvalgte cases viser således noget af den bredde, der er på tværs af de 21 caseanalyser, der indgår i afhandlingens materiale, men sætter samtidig spot på nogle forskellige aspekter, der træder særligt tydeligt frem i hver af de fire caseanalyser. Nogle overordnede tematikker er repræsenteret i flere af casene, mens andre står klarere frem i de enkelte. I kapitel 7 vil en række af disse temaer blive behandlet på tværs af hele det empiriske materiale.

6.1 Højt konfliktniveau og fastlåste fortolkninger giver barnets perspektiv svære kår (case 4)

Denne caseanalyse er særligt god til at vise, hvordan forløbet i retten udspiller sig som en positioneringskamp mellem forældre, samt hvorledes denne positioneringskamp får betydning for inddragelsen af barnet. Den viser endvidere, hvordan forhandling mellem juridiske og psykologiske fortolkninger former, og strukturerer inddragelsen af barnet, og er udvalgt med henblik på at vise dette i et sammenhængende forløb, således at det bliver tydeligt, hvordan barnet stilles. Det særlige i denne case er, at barnet er meget klar i sine udtryk for ønsker og tanker om sagen. Det er endvidere en sag med et højt konfliktniveau og fortællinger om krisecenter og beskyldninger om fysisk og psykisk vold, sætter konflikten mellem forældrene og barnets vanskelige situation på spidsen.

Oprids af sagen

Den familieretlige sag handler om forældremyndigheden over 15-årige Caroline. Det er Carolines mor Pernille, der har anlagt sagen med henblik på at få den fulde forældremyndighed. I forbindelse med forældrenes brud flyttede Pernille og Caroline på krisecenter, og siden har Caroline kun haft sparsom kontakt med sin far

Jens. Det fremgår af sagens akter, at der har været og er bekymringer for Caroline. Der har været iværksat forskellige foranstaltninger, dels for at støtte Caroline og dels for at støtte en genetablering af kontakten mellem Caroline og hendes far. Konfliktniveauet mellem forældrene er højt, og de præsenterer forskellige opfattelser af, hvordan deres samliv har været, samt hvordan og på hvilken baggrund deres brud er sket.

Jeg møder familien første gang til deres første forberedende møde i retten. Efterfølgende møder jeg dem til en hovedforhandling i retten, hvor sagen afsluttes med et forlig, hvor den fælles forældremyndighed opretholdes. Jeg interviewer umiddelbart derefter Jens og besøger lidt tid efter Pernille og Caroline og gennemfører individuelle interview med dem alle. Efter seks måneder kontakter jeg dem igen. Det lykkedes, trods ihærdige forsøg, ikke at få en aftale med Jens. Jeg besøger Pernille og Caroline og geninterviewer begge. Det fremgår af interviewene med Caroline, at hun efter sagens afslutning samt i året efter fortsat har det svært, samt at der ikke er sket forbedring i hendes situation i forbindelse med eller efter sagsforløbet.

Forældrenes konflikt, divergerende narrativer og positioneringskampe

Forældrene præsenterer til det første møde meget forskellige fortællinger om både overordnede storylines og helt konkrete situationer. Jens virker sur og aggressiv i kropssprog og tonefald, mens Pernille virker indadvendt og tynget. Jens er ved et par lejligheder opfarende, mens Pernille indimellem bliver berørt og græder. De giver således begge, på hver sin måde, udtryk for at være presset af situationen og protesterer over den andens udlægning af forløbet.

Moren Pernille fortæller, at bruddet skete, ved at hun og Caroline flyttede på krisecenter. Derefter afgjorde retten, at Caroline og hendes far skulle have kontakt over nettet og telefon. Det havde de kortvarigt, men Caroline stoppede det, fordi hun ikke brød sig om det. Pernille fortæller endvidere, at samarbejdet har været vanskeligt, fordi Jens ikke overholder de aftaler, der bliver indgået. Specifikt fortæller hun, at det har været vanskeligt at få Jens til at skrive under på papirer, blandt andet i forbindelse med §50 undersøgelsen¹⁴ og i forbindelse med udstedelse af nyt pas.

¹⁴ En §50 undersøgelse er en børnefaglig undersøgelse, der iværksættes af kommunen, hvis der er bekymringer vedrørende et barn, der evt. skal have særlig støtte. I dette tilfælde er undersøgelsen iværksat på baggrund af en række underretninger vedrørende Caroline, der dels går på udsagn om at hendes far har slået hende og dels går på udtalt bekymring for Carolines psykiske trivsel og udvikling (Sag 4 akter, §50 undersøgelse).

Undervejs, mens Pernille har ordet, afbryder Jens og siger: *"Det er jo løgn"*. Jens fortæller om bruddet, at *"hun (læs: Pernille) vælger at kidnappe min datter uden mit vidende og fortælle en masse historier, som er det pure opspind"*. Jens mener ikke, at han har været tilbageholdende i forhold til at skrive under på dokumenter, men derimod at han ikke har fået tilstrækkeligt med informationer. Han fortæller, at han har haft masser af kontakt med Caroline over nettet, og at de sågar har talt om at tage på en rejse sammen, men at det bliver bremset: *"Nogen har hjernevasket Caroline og sagt, at hvis jeg så hende, ville jeg slå hende ihjel!"* (observationsnoter case 4).

Når Pernille siger, at de er flyttet på krisecenter i forbindelse med bruddet, etablerer hun en storyline, hvor Jens har ageret på en måde der var så truende og/eller farlig for Pernille og Caroline, at de måtte væk og have hjælp. Her positioneres Jens som en psykisk og/eller fysisk voldelig person og hun selv som et offer, for hvem det er i orden ikke at ville have kontakt med sin overgrebsmand. Når Jens siger, at Pernille har kidnappet Caroline, og at nogen har hjernevasket Caroline, etablerer han en storyline, i hvilken der er et komplot imod ham, sat i værk for at forhindre ham i kontakt til sin datter. Pernille positioneres som en, der fortæller usandheder, og han positionerer sig selv som et offer for såvel sin ekspartner som systemet.

Begge trækker de på dominerende storylines i feltet. Pernille, der i hendes fortælling har levet i et voldeligt ægteskab, som hun først kom ud af, da hun flygtede på krisecenter, skriver sig ind i en dominerende storyline om kvinden som offer, der i mange år og af forskellige årsager, har tolereret en voldelig relation, men som til sidst finder modet og styrken til at bryde med volden og flygte sammen med sit barn. Efterfølgende fortsætter kampen med ekspartneren, idet han ikke lader hende og deres fælles barn i fred, men i stedet insisterer på kontakt. Jens, der fremhæver sig selv som offer for karaktermord, trækker på en dominerende storyline om faren og manden, som underprivilegeret i det familieretlige system og i forhold til kontakt med barnet samt offer for grundløse beskyldninger om vold, alene med det formål at køre faren ud på et sidespor i forhold til barnet. Pernille vil ikke acceptere, at hun positioneres som opportunist og beregnende. Jens vil ikke acceptere, at han positioneres som voldelig og grænseoverskridende. Og således udspiller der sig en voldsom konflikt på retsmødet, hvor de hver især, hjulpet af deres advokater, positionerer sig selv som den gode og den anden som den onde.

I forbindelse med interviewene præsenterer forældrene mig for lignende konflikterende storylines. I den nedenstående bid fortæller Jens om, da hans kone pludselig forlader ham:

Så dagen efter så tager hun Caroline ud af skolen og kører på krisecenter, siger hun er blevet slået og blevet tæsket, og det er meget forfærdeligt alt sammen. Der bliver de så i et halvt år, på det her krisecenter, og i det halve år der bliver Caroline jo punket, selvom hun skriver til mig flere gange, at hun godt vil ses, at vi snart skal ses, så hver gang hun vil kommunikere med mig over SMS eller et eller andet, så bliver hendes telefon taget fra hende, det står så i udskriftet. Så hver gang hun har skrevet, at hun savner mig, at hun godt vil se mig, så er hun blevet straffet, enten med at hun ikke måtte komme på computer, eller at hun ikke måtte få sin telefon, og derfra kører det jo bare sag for sag for sag, og så kommer kommunen ind over, politianmeldelse fordi hun nu siger, hun er blevet slået, så anmelder kommunen det, fordi, hun siger jo, at hun er blevet udsat for vold, men hun vil ikke melde det, men det gør de jo så, når kommunen er med inde over, men hun vil ikke melde det, så der har jeg været hele møllen igennem med afhøring ved politiet, og de har selvfølgelig afvist alt, der var jo hverken beviser eller, eller noget som helst ikke? Det der så er så sjovt, det er de forklaringer, hun har givet de forskellige steder, Caroline har også været til, du ved, udredninger oppe i psykiatrien, ikke? De forklaringer hun er kommet med forskellige steder, de har jo været forskellige hver gang, og jeg tænker, hvorfor er der ikke en overordnet, der sidder og ser på den slags ting, og kan se hvor useriøst og usammenhængende det hele er. (Interview far, case 4)

Bruddet og det efterspil, der har været, fylder i Jens' fortælling. Han gentager i interviewet, det han også har sagt til retsmøderne, at han grundløst er blevet beskyldt for at have udøvet vold i første omgang mod sin ekskone, men senere i forløbet er han også blevet beskyldt for at have udøvet vold mod Caroline.

I interviewet, hvor han får fri lejlighed til at fremføre sin fortælling, underbygger han endvidere en storyline, som også blev berørt under retsmøderne, om at Caroline er påvirket af både moren, krisecenteret og personer fra kommunen til ikke at ville have kontakt med ham. Han fortæller, at i efterspillet til bruddet har Caroline fremsat beskyldninger om, at han skulle have udøvet vold mod hende, hvilket har ført til, at kommunen har lavet en politianmeldelse. Han fortæller videre, at Caroline har været til en masse samtaler, blandt andet i forbindelse med en psykiatrisk udredning, og at hendes fortællinger har været forskellige hver gang. Hermed positionerer han, i sin fortælling, Caroline dels som en der er påvirket af både moren og andre, og dels som en der siger noget forskelligt i forskellige sammenhænge, og således som en hvis udsagn man ikke kan regne med. I relation til påvirkning taler han ind i en dominerende storyline om, at børn, der frasiger sig kontakt med den ene forælder, er påvirket og manipuleret af den anden forælder (Warming, Galløe, Calsen, & Rasmussen, 2019). Senere i interviewet taler vi om Carolines perspektiv, og i hvilket omfang det er blevet løftet ind i sagen, her siger faren: *”Det er jo fuldstændig ligegyldigt, det er jo ikke det, det drejer sig om, det drejer sig om, at*

hun (læs: moren) vil markere sig, og så skal hun bare genere mig så meget som muligt (...)" (Interview, faren, case nr. 4). I Jens' fortælling er det, der fremføres i retssagen, således ikke reelt Carolines perspektiv. Ligesom det i Jens' fortælling ikke er med afsæt i Carolines perspektiv, at moren har anlagt sagen. Det er derimod en del af en større chikane af ham. Det betyder, at det, Caroline siger, ifølge Jens ikke bør have indflydelse på sagen.

Pernille fortæller i interviewet, at Jens så tingene meget sort-hvid: *"Enten er man med ham, eller også er man imod ham"* (Interview 1, moren, case nr. 4). Pernille fastholder og underbygger yderligere den storyline, som også hun og hendes advokat etablerede under retsmøderne, hvori Jens positioneres som psykisk og fysisk voldelig, og hun selv og Caroline positioneres som ofre herfor. Hun fortæller videre, at tiden efter bruddet var meget svær, særligt for Caroline, der i perioden var præget af angst og selvmordstanker. *"Så det var ret hårdt at stå i det, man troede, det var ovre, at man faktisk var ude af det, men så skulle det fortsætte på en anden måde"* (Interview 1, moren, case nr. 4). Hun fortæller videre, at det er hende, der varetager alt vedrørende Caroline, og hun oplever ikke at få hjælp fra Jens.

Pernille positionerer således sig selv som den primære forælder, der tager sig af og tager hensyn til deres barn, mens hun positionerer Jens som en, der ikke tager del i forældreskabet, men derimod obstruerer. Heri ligger en forståelse af sammenhæng mellem rettigheder og forpligtelser. Der er nogle bestemte forpligtelser knyttet til forældreskabet (hjælp og opbakning, økonomisk bidrag, kontakt mv.), dem oplever Pernille ikke, at Jens lever op til, og derfor mener hun heller ikke, at han skal have del i forældremyndigheden. Det taler endvidere ind i en dominerende storyline i feltet om sammenhængen mellem forældremyndighed, bopæl og den primære forælder, samt en overrepræsentation af mødre blandt de, der varetager den praktiske omsorg (Bisgaard, 2020).

Begge forældre fastholder og udbygger de fortællinger, de præsenterede i retten. De trækker begge på en forståelse af forældre-barn-relationen som indvævet i rettigheder og pligter. Jens argumenterer, at når han har pligt til at betale, bør han også have ret til kontakt med Caroline. Pernille argumenterer, at når Jens ikke lever op til sine forældreforpligtelser, så har han dels ikke ret til indflydelse via forældremyndighed, og dels heller ikke ret til kontakt med Caroline. Begge forældrene påberåber sig at tale ud fra Carolines perspektiv, men det fremgår tydeligt, at det i vid udstrækning har rod i deres forestillinger om retfærdighed, deres indbyrdes relation, brud og omstændighederne herom, samt at det kun i meget lav grad tager afsæt i Carolines artikulerede perspektiv.

Samspelet mellem den juridiske og den psykologiske fortolkning

I retten, hvor sagen udspiller sig, er interaktionen mellem parterne i vid udstrækning rammesat af lovgivningen og en juridisk fortolkning af tvisten mellem forældrene. Men med psykologens tilstedeværelse og rolle trækkes også psykologiske fortolkninger, både af Carolines situation og af forældrenes uenighed, ind. Der sker en forhandling mellem henholdsvis juridiske og psykologiske fortolkninger. Denne forhandling kommer til at fylde meget i sagen og betyder, at Carolines artikulerede perspektiv får sværere ved at få plads.

Til det første møde er det psykologen, der styrer samtalen. Der trækkes på nogle ræsonnementer fra det psykodynamiske felt og teori om konfliktmægling (Warming, 2002), der handler om, at man ved at lytte til hinandens fortællinger og på den måde besøge hinandens verdener kan skabe større forståelse. I denne sammenhæng handler det særligt om større forståelse for, hvilken situation deres fælles barn er i. Med psykologens tilstedeværelse og styring af mødet trækkes disse ræsonnementer ind i det retlige rum, og der skabes dermed større plads til at forskellige fortællinger og opfattelser kan præsenteres og være betydningsfulde. Der opstår dog også et sammenstød mellem disse konfliktløsende elementer, som tilskriver, at man kan have forskellige opfattelser af en skilsmisses hændelsesforløb på denne ene side og retssystemets forestilling om en sandhed på den anden side. Efterhånden som mødet og sagen udvikler sig, viser det sig, at denne juridiske logik spiller en markant rolle også i psykologens tilgang. Således spørger psykologen faren: *"Er det den samme historie?"* og senere mor: *"Er det sådan som far fortæller?"*, ligesom Caroline i forbindelse med børnesamtalen bliver stillet en række spørgsmål, der kan ses som en efterprøvning af de fortællinger, som forældrene har præsenteret.

Dommeren og psykologen bevæger sig begge, i deres tilgang til sagen, på det juridiske såvel som det psykologiske niveau, men samtidig er rollefordelingen klar; psykologen er børne- og konfliktmæglingsekspert, mens dommeren har det juridiske blik og myndigheden til at afgøre sagen. Disse positioner er prædefinerede og italesættes som noget af det første på mødet. Dommeren og psykologens ageren på mødet, herunder deres indbyrdes samtaler i pausen, bliver en art forhandling af deres fortolkninger, hvor de hver med deres udgangspunkt taler ind i en sammenkobling af de to rationaler. Således stiller psykologen spørgsmål til forældrene, der har til hensigt at belyse de juridiske elementer, fx spørger hun faren til hans rolle og ageren i forbindelse med underskrifter, og hun spørger også faren *"Hvad bruger du din del af forældremyndigheden til?"* og understreger derved optagetheden af de juridiske elementer. På lignende vis er dommeren i nogen grad

optaget af de mere psykologisk funderede elementer og siger i pausen fx *"Spørgsmålet er, om Caroline er bedst tjent med at vide, at mor alene træffer beslutningerne"*.

Psykologen og dommeren forsøger, mødet igennem, dels at vurdere parterne og deres historie, her spiller den juridiske fortolkning og forestillingen om det mest sande ind, og dels forsøger de, anført af psykologen, at mægle mellem parterne med henblik på at nå frem til en løsning uden domsafsigelse. Her trækker de på en dominerende storyline om samarbejde som hovedingrediensen, i det gode skilsmisseforældreskab.

Forhandlingen mellem juridiske og psykologiske fortolkninger former samtalen med Caroline

Da det på det første møde bliver klart, at forældrene ikke kan opnå enighed, skærer dommeren igennem og siger *"Sådan som situationen er nu her, så vil jeg foreslå, at jeg og psykologen taler med Caroline"*. Det er således det, at parterne ikke kan opnå et forlig, der bevirker, at dommeren indkalder Caroline til en børnesamtale.

Psykologen rammesætter den samtale, der skal afholdes med Caroline, således:

Det, det handler om, er at få belyst, hvordan det klima, der er mellem jer, påvirker Caroline, og om/hvordan forældremyndigheden spiller ind.

og vurderer videre, at

Caroline er kommet i en situation, hvor hun har måttet vælge side. Vi kan prøve at tale med hende, når hun kommer, i forhold til om hun vil have kontakt med far. Det lyder mærkeligt, at en pige på 15 år ikke skal have kontakt med sin far. Det skal selvfølgelig gøres skånsomt (observationsnoter, case nr.4).

Psykologen har således med afsæt i det, forældrene har sagt til det første retsmøde og i tillæg hertil sagens akter, dannet sig et billede af den situation, som Caroline må være i og præsenterer allerede her et bud på, hvorfor Caroline frasiger sig kontakt med sin far. Her taler hun ind i en dominerende storyline på feltet om, at børn, der frasiger sig kontakt, har været nødt til at vælge side i konflikten. Ved at udtrykke undren over, at en 15-årig ikke vil have kontakt med sin far, trækker hun endvidere på en dominerende storyline om, at alle børn gerne vil have kontakt med sine forældre og måske også, at alle børn har bedst af kontakt med begge forældre.

Børnesamtalen gennemføres således ud fra en præmis, hvor den børnesagkyndige psykolog og dommeren allerede mener at vide noget om, hvordan Caroline har

det (dårligt på grund af konflikten mellem forældrene, der har fået hende til at vælge faren fra) samt hvad der ville være godt for Caroline (genetablering af kontakten med faren).

Det meste af samtalen centrerer omkring de emner, som forældrene i samarbejde med deres advokater har bragt på banen ved det forberedende retsmøde samt de juridiske knager, som en domsafsigelse ville skulle hænges op på. Her bliver Caroline et middel til at få yderlige oplysninger, der kan afgøre, hvilke af forældrenes præsenterede storylines, der er mest sande.

Psykologen stiller nogle spørgsmål, der har til hensigt at belyse Carolines generelle trivsel. Caroline svarer klart og tydeligt på de stillede spørgsmål. Men der bliver ikke skabt meget rum for, at Caroline kan sige noget helt andet eller sætte fokus på noget nyt, der er betydningsfuldt for hende. Hendes fortælling centrerer om, at hun ikke har lyst til hverken kontakt, eller at faren skal have noget at skulle have sagt. Der synes også at være en snert af, at det, at faren ikke har været til stede og heller ikke har været særlig insisterende på kontakt, for Caroline betyder, at han på en måde ikke fortjener at have del i forældremyndigheden. Psykologen opfanger dette og undersøger det yderligere ved at spørge til, om hun ville ønske, at far havde taget mere kontakt samt ved at sige, at *"far kunne jo godt være i den situation, at han ikke tager så meget kontakt for at vise hensyn"*. (observationsnoter case 4).

Endvidere taler Caroline en del om, at hende og hendes mor ikke har så mange penge, og at det begrænser Carolines muligheder for fx fritidsaktiviteter og rejser. Psykologen opfanger denne sårbarhed i forhold til netværk og økonomi hos mor og Caroline og ser det som en anledning til, at far kan bidrage med noget (penge), som ville kunne hjælpe Caroline. Hun forslår Caroline, at far måske kunne spæde til, så nogle af de ting, hun gerne vil, kan realiseres. Da psykologen nævner dette på det næste retsmøde, siger Jens: *"Skal jeg betale, arg, så skal jeg betale uden at få noget igen?"* (observationsnoter case 4).

Der synes således både hos Caroline og hos faren at være en sammenhæng mellem, hvad man yder i relationen, og hvilket afkast man derefter kan forvente. Når Jens ikke viser nok interesse for Caroline, mener Caroline ikke, han skal have ret til at bestemme ting i hendes liv. Og Jens mener omvendt kun, at han skal betale til Carolines fritidsaktiviteter, hvis de har kontakt. Psykologen fastholder blikket på genetablering af kontakten og appellerer til, at økonomisk hjælp måske kunne være en måde for Jens at vise interesse, der så på sigt måske kunne øge Carolines interesse i kontakt med sin far.

På det forberedende retsmøde var det et tema, at Jens insisterer på at aflevere gaver på Caroline og hendes mors adresse. Pernille og hendes advokat fortalte, at

dette var til stor gene for Caroline, der blev ængstelig ved tanken om, at hendes far kommer hen til hoveddøren. Caroline bringer selv emnet på banen som et led i en storyline, i hvilken faren er utilregnelig og ikke overholder aftaler. Psykologen spørger ind til det. Det kan ses som et forsøg på at finde opbakning eller det modsatte til den storyline, der blev forsøgt etableret af Pernille. Altså en måde at verificere eller falsificere de oplysninger, der fremkom på det forberedende møde. Caroline svarer, at det er ubehageligt for hende, når faren kommer, og at hun aldrig, og særligt ikke på sin fødselsdag, åbner døren af frygt for, at faren står derude. I den forbindelse siger psykologen, at *"du hører jo også kun mors side af sagen"*. Her lader det til, at der opstår en tanke hos psykologen, som også ses i andre sager, at Caroline er påvirket af moren.

Jeg noterer, at Caroline virker bemærkelsesværdigt upåvirket, afvisende og afklaret i forhold til faren, som hun ikke ønsker kontakt med. Hun fortæller endvidere, at faren, i forbindelse med at hun skulle til børnesamtale, har forsøgt at tage kontakt. Det tolker Caroline, som at han bruger kontakten til hende som et led i at fremme sin egen sag i retten: *"Det er først nu, hvor jeg skal ind og have den her samtale, at han er begyndt at skrive igen"* siger hun. Både psykologen og dommeren fastholder dog kontaktgenetableringsperspektivet. Carolines afvisning af hendes far accepteres ikke. I stedet fortsætter psykologen med at tale om kontakten til faren og siger: *"Når nu vi gør noget ud af at få dig herind, så er det jo også fordi vi ved, at der kan opstå et ønske om at få kontakt med den anden forælder"*. Psykologens fortolkning af Carolines situation centrerer således om, at hun kan være påvirket af sin mor, samt at det vil være det bedste for Caroline at genetablere kontakten til faren. Psykologen synes ikke at interessere sig for kvaliteten af relationen mellem Caroline og hendes far, men fokuserer i stedet mere snævert på genetableringen.

Da jeg efter sagens afslutning interviewer Caroline, fortæller hun mere indgående om hendes relation til faren, samt hvordan hans ageren har påvirket hende. Hun siger blandt andet: *"Min far, han var lidt toxic, man kunne aldrig rigtig regne med, hvordan han havde det"* (interview 1 barn, case 4). I tiden efter moren og Carolines ophold på krisecenteret fortæller Caroline, at hendes far har fulgt efter dem for at finde ud af, hvor de boede, og at han er kommet på deres adresse for at aflevere ting. Det har været utrygt for Caroline, og selvom de har boet syv steder, har faren altid kunne finde frem til deres adresse samt deres telefonnummer. Caroline fortæller endvidere, at faren, lige efter at de var flyttet, sendte en besked, hun opfattede som en trussel om at sulte hendes dyr, hvis ikke hun kom hjem:

Jeg kan huske engang, hvor det var, da vi lige var kommet på krisecenter, så skrev han, at jeg nok hellere måtte komme ud, fordi mine dyr var sultne,

ikk'?. Og jeg kunne selvfølgelig godt lide mine dyr. (Interview 1 barn, case 4).

Caroline og moren måtte derfor have politiets assistance til at hente dyrene. I samme ombæring ville de hente nogle af morens ting, men dem havde faren brændt. I interviewet med Jens fortæller han om nogle af de samme situationer. Det er hans oplevelse, at han med rimelighed, i disse og lignende situationer, udøver sin ret og påtager sig en opdragende rolle i forhold til Caroline.

Da samtalen med Caroline er slut, og dommer og psykolog taler sammen, siger dommeren: *"Det er undefinerbart, hvorfor hun ikke vil se sin far"*. Uden at have interesseret sig for kvaliteten af relationen mellem Caroline og faren eller at have forfulgt Carolines forklaringer på hendes modvilje mod kontakt til faren, bedømmer de hendes udsagn irrelevante. Psykologen og dommeren fokuserer i deres samtale på Carolines langsigtede ve og vel, og at det på den lange bane vil være at foretrække for Caroline at have kontakt med sin far, samt at Carolines afvisning af såvel faren som kontakten til ham ikke er valid nok. Samtalen med Caroline er således formet af dels den juridiske fortolkning af sagen og dels en psykologisk fortolkning, der tager afsæt i et ude fra-perspektiv (alle børn har bedst af kontakt med begge forældre) og et tilstræbt indefra-perspektiv (Caroline har måske måttet vælge side i konflikten) på Carolines situation. Begge spor har plads i samtalen, men der skabes ikke rum for, at andre perspektiver eller fortolkninger kan komme frem og få lov til at fylde. Det bliver således forhandlingen mellem disse to sideordnede fortolkninger, der former samtalen med Caroline, og disse fortolkninger, der på hver sin måde definerer, i hvilken udstrækning det Caroline giver udtryk for i samtalen, er relevant og kan få indflydelse på det videre forløb.

Carolines perspektiv fortolkes snævert

Som det fremgår af det ovenstående afsnit, cirkulerer samtalen med Caroline om emner bragt på banen af Carolines forældre og deres advokater i forbindelse med det første retsmøde. Endvidere berøres kort nogle af de informationer, dommeren og psykologen har fået fra sagens akter. Samtalen og herunder også de emner, der tales om, bliver i vid udstrækning styret af psykologen. Caroline svarer fint, men tager ikke selv emner op. Hendes overordnede budskab synes at være, at hun ikke har kontakt med sin far, at hun ikke ønsker kontakt med ham, samt at hun ikke ønsker, at han skal have indflydelse på hendes liv.

Alligevel fastholder psykologen og dommeren deres indledende fortolkninger. Det betyder, at de dels bruger en stor del af samtalen på at undersøge muligheden for genetablering af kontakten og dels bruger en stor del af samtalen på at tjekke eller verificere de oplysninger, de allerede har om sagen. Således reduceres Caroline i

en forstand til et objekt, som dommeren og psykologen skal have nogle bestemte oplysninger ud af. I de elementer af samtalen, der mest af alt synes at dreje sig om at tjekke de oplysninger vedrørende fx pas, ridning og konfirmation, som forældrene har præsenteret, bliver niveauet af Carolines deltagelse meget lav. Det er ikke emner, Carolines selv tager op, og heller ikke emner, psykologen begrunder i børnefaglig viden, men derimod emner som kan være udslagsgivende i forhold til den juridiske del om forældremyndigheden. Ligesom det er emner, som er blevet præsenteret af forældrene. Dommeren skal derfor have det afklaret, for at få sagen tilstrækkeligt oplyst. Forældrene har forskellige opfattelser af, hvad der er sket, og dommeren spørger således for at finde frem til, hvordan det med Carolines øjne er foregået.

Eksempelvis spørger dommeren til en situation omkring konfirmation: *"Hvad var det, der skete?"* Det er på sin vis en måde at indhente Carolines eget artikulerede perspektiv, men det sætter også Caroline i en situation, hvor hun skal være en art sandhedsvidne, der skal afklare – *"hvad det var der skete"*. Caroline positioneres således som en der i højere grad, end sine forældre, vil fortælle sandheden. Det er sandsynligvis, fordi dommeren har erfaringer med forældre, der præsenterer de fortællinger, der stiller dem selv i den bedste position i forhold til stridsspørgsmålet (Bisgaard, 2020), mens barnet kan sige sådan, som det *"rigtigt"* er foregået.

Her trækkes på en forståelse af børn som ikke-kalkulerende, der uden intention fortæller *"sandheden"*. Der sker endvidere det, at de voksne i samtalen synes at passe det, de hører, ind i det, de allerede ved. Det vil sige, at de benytter lytteformen *listening as usual* og forsøger at skabe mening i de divergerende fortællinger og deres egne faglige og personlige viden og erfaring ved at få det, Caroline siger, til at passe ind i den viden og de opfattelser, de allerede har dannet om sagen og Carolines situation. De går ikke i særlig høj grad med det Caroline siger, men fastholder de emner og perspektiver, de mener er vigtige for at få sagen oplyst. Der skabes næsten intet rum for, at Caroline kan sige noget, der trækker i en anden retning eller giver dem en helt ny og anderledes forståelse og således stort set intet rum for *emergent listening*.

En enkelt gang begiver samtalen sig i en lidt anden retning. Caroline nævner den økonomiske situation, og her griber psykologen bolden og undersøger det nærmere og kommer endvidere med løsningsforslag. Men samtidig er hans løsningsforslag bundet op på faren; at faren giver økonomiske tilskud, og selvom psykologen ikke siger dette til Caroline i forbindelse med samtalen, bliver det senere klart, at tanken her også er, at det ville kunne øge sandsynligheden for, at Caroline får mere lyst til at genetablere kontakten med sin far.

Psykologen går således i første omgang med på det af Caroline præsenterede perspektiv, men løsningen taler direkte ind i det overordnede perspektiv, psykologen hele tiden har holdt fast i; nemlig at en genetablering er det bedste for Caroline. Det børneperspektiv, der her fastholdes, er således et ude fra-perspektiv på Caroline. Psykologen lytter dermed på en måde, hvor hun passer det Caroline siger ind i den fortolkning, hun allerede har lavet. Psykologen benytter endvidere det Caroline siger strategisk til at underbygge sin egen fortolkning og med henblik på at ville ændre Carolines perspektiv på det. Samtalen benyttes dermed også til at forsøge at få Caroline til at se situationen på en ny måde, der flugter mere med psykologens fortolkning.

Retsmøde i retssalen og sagens afslutning

Det næste møde i sagen foregår i retssalen. Psykologen fortæller om samtalen med Caroline, at hun er en stor og moden pige med sin egen opfattelse af tingene. Det er psykologens overbevisning, at hun på et tidspunkt vil få brug for at afsøge, hvilken kontakt hun skal have til sin far. Mødet fortsætter med, at der forsøges at lande et forlig mellem parterne, og på vejen dertil laves en række konkrete aftaler vedrørende Caroline, således at den fælles forældremyndighed kan bevares.

1. Gaver afleveres et andet sted end Carolines adresse.
2. Faren accepterer Carolines ønsker om efterskoleophold og udlandsrejser.

Derefter er sagen forliget, og forliget er, at den fælles forældremyndighed bevares, og at faren til gengæld overholder de ovenstående punkter. Sagen afsluttes dermed med det forlig, som dommeren og psykologen allerede tidligt i forløbet havde blik for.

Carolines situation efter sagens afslutning

Jeg interviewer Caroline umiddelbart efter sagens afslutning og igen et års tid efter. I Carolines fortælling fremgår det, at bruddet mellem forældrene og den måde, det er foregået på, har været en meget voldsom og dramatisk oplevelse for Caroline. I de storylines Caroline præsenterer, positioneres faren som en med meget problematisk adfærd både før og efter bruddet, og denne adfærd har betydet, at Caroline, både i tiden efter bruddet og nu fem år efter, har en række psykiske udfordringer.

Caroline fortæller, at hun derfor har været igennem flere forløb og haft mange samtaler. Et fokusområde i disse samtaler har, ligesom i børnesamtalen i retten, været genetablering af kontakten til faren:

Så der har været alle mulige, der bare har spurgt om, hvordan jeg kunne få en bedre kontakt, og jeg har bare sagt, jamen jeg vil ikke have en bedre kontakt (Interview 1, barn, case nr. 4).

Til spørgsmålet, om hvordan det kan være, at hun ikke ønsker kontakt med sin far, svarer hun;

Jeg var lidt, jeg er lidt bange for ham, hvis man kan sige det sådan, for han gør mig ret utryg, og han pirrer min angst ret meget, så jeg synes bare ikke, der var nogen grund til det, han har aldrig rigtig været der for mig, så jeg ved ikke, hvorfor jeg skulle blive ved med at hænge på ham

(Interview 1, barn, case nr. 4).

Caroline er således igen meget klar i mælet om ikke at ville have kontakt med sin far, men hvor det i børnesamtalen i retten, ikke stod helt tydeligt for dommeren og psykologen hvorfor, præsenterer hun mig for en mere udbygget storyline, i hvilken faren har ageret på en måde, der gør Caroline meget utryg.

Med en forståelse af narrativer som interaktionistisk konstrueret kan de forskellige fortællinger og fortolkninger, som ses i henholdsvis retten og interviewet, ansues som et udtryk for, at vi hver især er medfortællere af Carolines fortællinger qua vores forskellige måder at lytte på. I retten lyttes efter nogle særlige aspekter, og det Caroline giver udtryk for fortolkes herind i. Det samme gør sig gældende i interviewet, hvor jeg spørger og lytter efter nogle andre ting og dermed præsenteres for og fortolker Carolines fortælling anderledes.

I Carolines fortælling positioneres faren som havende en problematisk effekt på hende, som hun gerne vil beskytte sig selv imod. Hun fortæller endvidere, at mængden af fagpersoner, der har været inde over, har betydet, at hun igen og igen har måttet gentage den samme fortælling, uden at det har haft nogen indvirkning på hendes situation.

Caroline fortæller om forældremyndighedsspørgsmålet, som sagen i retten handlede om, at hun er ligeglad, fordi hun snart bliver 18 år, og så er det lige meget. Hun er glad for, at sagen endte med, at moren fik lidt mere af forældremyndigheden. Carolines fortælling om det forlig, der blev indgået i sagen er således at moren har fået lidt mere forældremyndighed end faren. Caroline forstår dog ikke, at faren fortsat skal have lidt af forældremyndigheden. Som konsekvens af dette resultat føler Caroline ikke, at der er blevet lyttet til hende. I forlængelse heraf nævner hun gentagende gange, at hun snart bliver 18 år, og at det dermed kan være lige meget med forældremyndighedsspørgsmålet. På interviewtidspunktet er hun 15 år.

Da jeg gentager interviewene med Caroline og hendes mor et års tid efter, står det klart, at de fortsat er i en vanskelig og situation, og de fremstår begge sårbare. Morens sårbarhed kommer til udtryk dels i hendes svar og dels i hendes fremtoning. Hun bliver også denne gang meget berørt og græder, da vi taler om bruddet og tiden deromkring, men også meget da vi taler om, hvordan Caroline har det nu. Jeg fornemmer, at det er hårdt for moren at tale om, og derfor bliver det et lidt kortere interview. Carolines sårbarhed kommer til udtryk gennem en generel håbløshed i hendes svar samt hendes meget negative fortælling om hendes liv og situation. Denne er præget af psykiatriske problematikker, ensomhed, uddannelsesmæssige problemer og et meget sparsomt netværk. Endvidere ser hun ikke særlig lyst på fremtiden.

Opsamling: Positioneringer og børneperspektivets muligheder

Allerede fra de første talehandlinger i sagen præsenterer forældrene storylines, der afviger væsentligt fra hinanden. De er konfliktende i den forstand, at de hver især positionerer sig selv og hinanden på måder, som modparten ikke vil acceptere. En stor del af sagen handler dermed om, at dommeren, hjulpet af psykologen, forsøger at finde ud af, hvilke storylines der kan finde opbakning. Dette gøres med afsæt, dels i en juridisk fortolkning og dels med afsæt i en psykologisk fortolkning.

Caroline positioneres i den forbindelse som en, der kan hjælpe dommeren og psykologen med at finde rundt i og falsificere forældrenes påstande. Endvidere betyder både de storylines, som forældrene præsenterer og dominerende storylines på feltet om børn, at der udstikkes nogle snævre rammer for Carolines positioneringsmuligheder, herunder hendes muligheder for at blive taget alvorligt og lyttet til. Carolines artikulerede perspektiver anses ikke for relevante og underordnes i vid udtrækning de juridiske og psykologiske fortolkninger af sagen. Med afsæt i et ude fra-perspektiv, om at alle børn har bedst af kontakt med begge forældre, og et ønske om at hjælpe Caroline, forsøges det endvidere i sagen at få Caroline til at ændre mening herom. Effekten bliver dog, at Caroline ikke oplever sig hørt.

Forældrenes positioneringskampe, og hvorledes disse understøttes af det familieretlige system, er et tema, der går på tværs af materialet og som behandles yderligere i kapitel 7. Det samme gør sig gældende for måden, der lyttes til barnet på, og hvorledes tilblivelsen og positioneringen af barnets perspektiv er formet af juridiske og psykologiske fortolkninger, diskurser og dominerende storylines.

Det særlige ved Caroline og hendes sag er, at hun er meget tydeligt verbal i sine ønsker til børnesamtalen. På tværs af materialet ses, at flere børn er mindre tydelige. Manglende tydelighed benyttes indimellem som argument for ikke at lytte til

børnene. Denne case viser dog, at tydelighed ikke nødvendigvis fører til, at barnets artikulerede perspektiv positioneres som relevant, og får indflydelse på sagen og udfaldet.

6.2 Børnenes perspektiver underordnes forliget (case 6)

Denne caseanalyse er god til at vise, hvorledes fokus på at hjælpe forældrene med henblik på at forbedre børnenes situation kan komme til at betyde, at forældrene, deres uenigheder og deres følelsesmæssige tilstand kommer til at fylde så meget i sagen, at børnenes perspektiver ikke får særlig meget plads, hverken til at blive inden for sagens kontekst, eller til at få indflydelse på det videre forløb. Den er udvalgt med henblik på at tydeliggøre, i et sammenhængende forløb, hvorledes de voksne i sagen, trods de bedste intentioner, ender med at udgrænse børnenes perspektiver, og dermed hvordan jagten på forliget mellem forældrene former inddragelsen af børnene.

Det ses i caseanalysen, hvordan fokus på forlig og forældreenhed i det familieretlige system skaber nogle afledte effekter, som særligt stiller de involverede børn i en svag subjektposition. Casen adskiller sig ved både at have været i retten, dernæst i projekt Børn i Retten, for derefter at vende tilbage til retten. Via interviews opnås indblik i, hvordan det forløb påvirker familien.

Oprids af sagen

Den familieretlige sag handler om bopælen over forældrenes ældste barn Olivia. Der er en underliggende uenighed om samvær. Forældrene har siden deres brud haft børnene i en 7-7 samværsordning. Denne er moren Helle tilfreds med, mens faren Jesper ønsker, at børnene skal være mere hos ham. Børnene havde umiddelbart efter bruddet bopæl hos moren, men i forbindelse med deres yngste barn Frederiks skolestart lavede forældrene en aftale om at flytte hans bopæl midlertidigt til Jesper. Jesper har nu søgt om også at få Olivias bopæl. At Olivia får bopæl hos Jesper er en forudsætning for, at han kan søge om, at Olivia tilbringer mere end halvdelen af tiden hos ham. Olivia er ni år gammel, og Frederik er seks år gammel. Forud for forløbet i projekt Børn i Retten har forældrene været til et møde i retten, og der har også været sager i statsforvaltningen.

Begge forældre har en oplevelse af, at deres samarbejde er blevet anstrengt i forbindelse med, at de begge har fået nye partnere. De har dog meget divergerende opfattelser af, hvad der er sket i den forbindelse. Helle oplever, at Jesper er uretmæssigt efter hende, mens Jesper oplever, at børnene har det bedre, når de er

hjemme hos ham og hans nye kone. Forældrene har ligeledes meget forskellige opfattelser af deres to børns trivsel, som Helle beskriver som god, mens Jesper er meget bekymret. Til møderne i projekt Børn i Retten deltager, ud over familien, psykologerne Erik og Merethe.

Positioneringsprocesser og den terapeutiske alliance med psykologerne

Det står hurtigt klart under det første møde i projekt Børn i Retten, at forældrene er meget uenige. Samtidig står de også ulige i sagen og rummet i den forstand, at Jesper er bedre til at tale og agere på en måde, der passer ind i psykologernes forståelse af, hvordan møderne skal foregå. Dermed bliver det nemmere for Jesper at danne alliance med psykologerne, fordi han lettere kan forstå, hvad de siger, og respondere på en måde, der vækker genklang hos psykologerne. Helle har vanskeligere ved at afkode, hvad der er relevant at bringe frem samt hvordan man agerer på den rette måde. Det, Jesper siger, passer ind i rammen, mens Helles fortællinger falder lidt ved siden af. Det skaber en ulighed, som Helle mærker, men ikke er i stand til at udligne. På et tidspunkt adresserer Helle dette magtforhold. Hun siger: *"Jesper er så velformuleret, det er jeg ikke"*. Dette bliver ikke modsagt, men Helle får heller ikke hjælp til at udligne magtforholdet.

I en analyse af sager om samvær i statsforvaltningen med fokus på kønsforskelle mellem forældrene, viser Bisgaard (2020), at der er forskel på, hvordan henholdsvis kvinder og mænd gebærder sig i og oplever samværsagerne. Det konkluderes, at mødre i samværsager i statsforvaltningen har en mere privilegeret position¹⁵ og bedre er i stand til at gebærde sig i sagerne. I denne case er det modsat moren, der synes at have vanskeligere ved at aflæse koderne for, hvordan man agerer på en måde, der stiller sig bedst i sagen, herunder hvordan man i det terapeutiske rum viser det rigtige, afmålte niveau af følelser.

Det er psykologerne, der vurderer i hvilket omfang, der leves op hertil. Helle veksler mellem at være meget følelsesmæssigt påvirket, hun græder meget, og at samle sig og tale positivt og lyst om børnene og hendes fælles liv. Hendes fortælling er præget af at være enten et forsvar eller et angreb. Forsvar i den forstand, at hun taler ind i nogle af de emner, der endnu ikke, i dette rum, er blevet præsenteret som belastende for hendes sag, men som hun har erfaring med er blevet fremhævet som sådan i andre sammenhænge. Eksempelvis taler hun om køreturen mellem skolen og hjem til hende som en tid, hvor børnene får sluppet af og hende og børnene virkelig får snakket sammen. Denne køretur er i sagens akter

¹⁵ Det bemærkes dog også, at denne forskel kan hænge sammen med den juridiske position som bopælsforælder. En position som hovedparten af mødre i sagerne i undersøgelsen har (Bisgaard, 2020).

(mødenotat fra Statsforvaltningen) nævnt som argument for, at bopælen kunne flyttes til Jesper. Angreb i den forstand, at hun i sin fortælling positionerer Jesper som aftalebrydende og som ude efter hende, snarere end at ville børnenes bedste. Helle er nervøs for, at en ændring af den nuværende ordning vil være startskuddet til en proces, hvor Jesper vil køre hende mere og mere ud på et sidespor i forhold til børnene: *"måske vil han slet ikke have, at jeg skal se dem"* siger hun og forsøger her at etablere en storyline, i hvilken plottet er, at Jesper har en skjult dagsorden.

Helle oplever, at der skete et skifte i forældrenes samarbejde, da hun mødte sin nuværende kæreste Peter. Helle fortæller, at hun i den forbindelse fik modet til at sige fra over for Jesper, der altid har været meget bestemmende. Hun fremhæver, at Jesper ikke kunne lide, at hun fik en ny kæreste, som årsag til at han har anlagt sagen. Her taler hun ind i en dominerende storyline på feltet om den jaloux eller vrede ekspartner, der bruger børnene som våben til at ramme sin eks. Helle fortsætter således den polariserende retorik, som typisk kendetegner sager i retten, hvor hver forælder taler godt om sig selv og dårligt om den anden.

Psykologerne vender flere gange tilbage til Helles bekymring, for at Jesper har en masterplan om at udgrænse Helle i børnenes liv. De isolerer det som en central forhindring for forældrenes samarbejde, fx *"Kunne man vende det om, hvis nu Jesper kunne få dig overbevist om, at han ikke har denne her masterplan?"*. I konfliktmæglingsøjemed adresserer Erik således en samarbejdsforhindring og kommer med en mulig anvisning for at få det løst. Dette kommer dog på banen, inden Jesper har sagt noget. Og det fremstår således, som at psykologerne anser Helles frygt for at være en kende paranoid samt at de allerede her betvivler hendes fortælling.

Jesper udfordrer ligeledes Helles storylines og ønsker ikke at påtage sig de positioner, som Helles storylines udstikker:

Jesper: "Det er egentlig lidt sjovt, at vi oplever det så forskelligt i forhold til at overholde aftaler osv. Jeg er egentlig ligeglad med den bopælsadresse. Jeg vil bare gerne have, at de er mere hos os. Så de kan gå til deres fritidsaktiviteter (...) det er det, de gerne vil."

Erik: "Så den der glidebane, som Helle frygter, den afviser du?"

Jesper: "Ja, jeg ved slet ikke, hvor det kommer fra. Jeg synes ikke, at Helle er en dårlig mor, og selvfølgelig skal børnene se deres mor. De er jo glade for at være der." (observationsnoter case 6).

I Jespers fortælling er det børnenes ønske om at være mere hos dem (læs: ham og hans nye kone), der er hans formål med at anlægge sagen. Han fremlægger i første omgang fritidsaktiviteter som et hovedargument herfor, men nævner senere også

skolen, vennerne samt Frederiks, deres yngstes, tætte tilknytning til ham. Alt sammen emner som i retlig sammenhæng kunne tale for en overdragelse af bopælen og ændring af 7-7 ordningen. Jesper adresserer endvidere morens frygt for, at han har flere ting i ærmet eller et ønske om at udelukke hende helt med en blank afvisning.

Han positionerer dermed moren som paranoid og sig selv som den fornuftige, der blot ser på fakta (ham og hans kone bor tættere på skolen og fritidsaktiviteterne) og agerer herudfra. Alt i alt fremstår Jesper, og det han siger, som mere inden for rammerne af projektet og mere i tråd med psykologernes tilgang, men samtidig også i tråd med, hvad en advokat typisk ville råde sin klient til at sige i retten. Jeg ser, at begge forældre forsøger at være strategiske i det, de siger, men at det lykkes væsentligt bedre for Jesper end for Helle.

Alt i alt fylder forældrene, deres fortællinger, deres konflikt og særligt Helles følelsesmæssige situation utroligt meget, til trods for at psykologerne har haft til hensigt at have fokus på børnene og også, mødet igennem, flere gange forsøger at dreje forældrenes fokus derhen.

I pausen taler psykologerne sammen. Her centrerer samtalen sig om forældrenes forskellighed: *"Mor er meget følelsesladet – det gør, at hun mister overblikket lidt"*, *"Far er meget tilbageholdende"*. Begge tilstande – den følelsesladede og den tilbageholdende – opfattes som problematiske. Psykologerne taler også om Helles fantasier, om hvad der vil ske, som helt overdrevne. Dermed møder Helles storyline, om at Jesper er i gang med en proces, hvor han vil tage børnene mere og mere fra hende, ikke opbakning hos psykologerne. Senere i sagen taler de to psykologer dog sammen om, at Jesper måske *har* en plan om at køre Helle ud på et sidespor.

Psykologerne taler endvidere om, at man i en sag som denne her kan se hvor lidt der skal til, for at det kører helt af sporet. Situationen virker låst og børnene i en sårbar position. De slutter af med at være enige om at *"det kan blive ret afgørende, hvad børnene siger"*. Dermed bliver det, at psykologerne ikke kan trænge igennem til forældrene og forsone dem, afsættet for, at børnenes ord kan blive afgørende. Psykologerne aftaler med forældrene, at børnene skal med til det næste møde. Erik slutter af med at sige, at *"børnene skal hjælpe de voksne med at finde ud af, hvad der er bedst for dem"*. Dermed rammesættes den kommende samtale med børnene som noget, der skal være et led i en hjælpende foranstaltning. Børnene positioneres både her og i psykologernes samtale i pausen, som nogen, der kan udtrykke noget, der kan have stor betydning i forsøget på at hjælpe forældrene med deres samarbejdsrelation.

Inddragelsen af børnene

Merethe, der taler med børnene, indleder med at sige, at børnene kan fortælle hvad de vil, hun vil skrive lidt ned, men det er kun det, de aftaler, hun skal sige, som hun siger videre til forældrene, når alle mødes igen senere. Derefter spørger hun til, da børnene fik at vide, at forældrene skulle skilles. Olivia fortæller, at de blev overraskede og syntes, at det var træls. Hun fortæller videre, at det var vigtigt for hende, at hvis de skulle flytte, så skulle der være nogen legekammerater og videre om nogle venner, hun har fået, og nogle gamle venner som hun ikke ser så meget.

Merethe spørger til den 7-7 deleordning, der blev aftalt, og om det var en god ordning. Olivia svarer:

O: "Lidt. Indtil vi flyttede ind hos mors kæreste, fordi nu er der langt at køre. Mor står op kl. 5 og vækker os kl. 6."

M: "Hvad synes du om at køre i skole?"

O: "Nogle gange får jeg kvalme. Jeg vil gerne have lidt frisk luft."

M: "Når I er hos far, så går I i skole?"

O: "Ja, det er rart at få frisk luft." (observationsnoter case 6).

Merethe spørger også Frederik, der er i gang med at tegne, hvad han synes som at køre i skole, og hvad han laver i bilen. Han viser sin tegning og taler om den og om at spille iPad og Playstation. Han fortæller videre, at Simon (mors kærestes søn) spiller iPad hele tiden "*Han bor der jo*". Derefter fortæller både Olivia og Frederik om konflikter med Simon. Merethe spørger videre ind til deres nye søskende, begge børn fortæller, at det er godt med babyerne (en i hver husstand). Olivia fortæller videre om fars nye kæreste, og Frederik byder ind med "*Hun er sød*". Derefter spørger Merethe:

M: "Hvad med mors nye kæreste, er han også sød?"

O: Ja, men han bliver hurtigt sur, hvis vi spiller fx, og Peter og Simon drillede os, fordi vi er bange for tordenejr." (observationsnoter case 6).

Merethe spørger videre ind til, hvad de synes om skiftedage, og hvordan de har fået arrangeret sommerferien. Olivia svarer fint. Frederik siger ikke så meget. Det er i vid udstrækning Merethe, der styrer samtalen. Hun veksler mellem at spørge ind til det, børnene siger, og at tage emner og spørgsmål op på egen hånd. Gennem samtalen berører Merethe og børnene de fleste af de emner, som også forældrene var inde på. Nogle af emnerne er foranlediget af børnene (mest Olivia), en del af dem er foranlediget af Merethe. For eksempel sagde Jesper på sidste

møde, at der ikke blev lavet lektier hos Helle, og således spørger Merethe til lektier.

Helles storyline om, at køreturen til og fra skole er uproblematisk og hyggelig, møder ikke opbakning i Olivias fortælling. Tværtimod fortæller Olivia, at hun tit får kvalme. Ligeledes møder Helles storyline om, at alt er godt, heller ikke opbakning, da Olivia eksplicit fortæller om ting, der er svære og gør hende ked af det og giver kvalme. Jespers storyline om, at der ikke laves lektier og er styr på tingene hos Helle, møder heller ikke opbakning. Men børnene taler mere positivt om tiden hos far end hos mor. Da Merethe i forbindelse med at de taler om deleordningen spørger, hvordan det skulle være, hvis Olivia selv måtte bestemme, svarer Olivia: *"Jeg vil gerne komme hjem til min mor om torsdagen og så hjem til far om tirsdagen. Fordi jeg tit får kvalme."* (observationsnoter case 6). Olivia er således meget klar i mælet, i forhold til hvor meget (mindre) hun gerne vil være hos sin mor. Frederik er ikke lige så klar i mælet som sin storesøster, og Merethe har svært ved helt at finde ud af, hvad han mener.

Fra min position på sidelinjen opfatter jeg, at Frederik giver udtryk for gerne at ville være meget mindre hos sin mor, altså mere hos faren. Selvom der ikke umiddelbart er opbakning til Jespers storyline om, at der er mindre styr på tingene hos mor, møder storylinen om at børnene hellere vil være hos far således opbakning, særligt i Olivias fortælling. Jesper fremhæver nogle meget konkrete ting; lektielavning, køretur og fritidsaktiviteter som udslagsgivende faktorer for, at børnene skal være mere hos ham. Det er faktorer, som typisk også ville blive fremhævet i en retssag som argument for mere tid hos Jesper. Samtidig er det ydre faktorer, og ved at fremhæve disse undgår far at angribe børnenes relation til Helle og hendes kæreste.

Når både forældre og psykologer holder fokus på disse faktorer, skabes der mindre plads til, at børnene kan komme på banen med noget andet. De voksne kommer til at ridse en scene op, som børnene så manøvrerer rundt på. Det bliver således sværere at lytte emergent til børnene, fordi der allerede er etableret nogle storylines, som i samtalen med børnene forsøges enten underbygget eller modsagt.

Da vi igen mødes alle sammen, fortæller Merethe, at de har haft en god snak. Hun fortæller, at Frederik har leget og også talt lidt, og at Olivia er en meget snakkesalig pige, der tænker meget over tingene og også over ikke at gøre nogen kede af det. Merethe siger, at Olivia ikke har så meget lyst til, at der skal tales om det nu og her, men at det bare var rart for Olivia at kunne tale med en anden om det. Derefter taler Merethe mere generelt om, at det er rarest for børnene, når forældrene ikke er uvenner. Et emne, der også fyldte i Olivias fortælling.

Da jeg efterfølgende interviewer børnene hver for sig, giver de begge udtryk for at have en bedre relation til faren og hans nye kone end til moren og hendes nye mand. Olivia giver endvidere udtryk for gerne at ville være mere hos sin far. Hun beskriver, at hun hygger sig i begge sine hjem, men også at der er flere muligheder både for at være sammen med venner og flere voksenstyrede aktiviteter hjemme hos faren. Hun fortæller videre, at hende og hendes lillebror Frederik godt kan skændes en del, og at hun har en fornemmelse af, at moren og morens nye kæreste synes, det er træls at have dem, fordi de skændes. Dermed underbygger og udbygger Olivia det, hun også gav udtryk for i børnesamtalen.

Psykologernes vurdering

Mens Merethe talte med børnene, talte Erik med forældrene. Da familien er gået, taler psykologerne sammen. Psykologerne taler efterfølgende sammen, og Erik fortæller, at Helle har fundet ud af, at Jesper har haft hentet børnene om morgenen, efter at Helle har afleveret dem i skole. Børnene har så spist hjemme hos Jesper og er blevet afleveret i skole igen. Det er foregået uden Helles vidende. Erik har derfor opfordret dem til at holde hver deres sti ren, da det ellers vil kunne blive brugt imod dem. Han siger videre:

Mor føler, at far er meget kontrollerende, og det er han også. Mor er nervøs for, at far vil køre hende ud på et sidespor og reducere hende til weekendforælder. (observationsnoter case 6). Det kan godt være, det er det han vil (observationsnoter case 6).

Erik bakker således nu delvist op om plottet i Helles fortælling, i hvilken Jesper har til hensigt at reducere Helles rolle i børnenes liv. Og med talehandlingen "*det kan godt være, at det er det han vil*" positioneres Jesper som en, der siger, at han ikke vil køre Helle ud på et sidespor, men måske alligevel har en plan om at gøre det.

Psykologerne taler endvidere om, hvordan en eventuel retssag ville ende og kommer frem til, at det ikke ville være til Helles fordel, at hun er flyttet, at der er langt til skole, og det Olivia siger. Selvom sagen for nuværende er taget ud af retten, ligger retssagen hele tiden og lurser og spiller ind i psykologernes håndtering og tilgang til forældrene.

De taler videre om, hvilke aftaler de ville kunne lave, hvor børnene fik mere tid hos deres far, men konkluderer, at det bliver svært at få moren med på. Psykologerne er således opmærksomme på at særligt Olivia har udtrykt ønske om, at hun gerne vil være mere hos sin far, og at Helles flytning ville betyde, at Jespers sag ville stå godt i retten. Samtidig er deres ønske fortsat at hjælpe forældre til at finde en forligsmæssig løsning.

En særlig alliance mellem faren og psykologen

Imellem det andet og tredje møde, har Jesper sendt en mail til psykologen Erik med nogle bekymringer i forhold til børnene og deres tid hos Helle og Peter. Erik har derfor haft en telefonsamtale med Jesper. Jesper er nervøs for, at Helle vil reagere meget følelsesmæssigt og lukke ned i stedet for at tale om det. De har derfor aftalt, at Erik bringer det på banen i en neutral tone, fx ved at sige at det kan være svært med forældres nye kærester. Der synes således, at være opstået en form for alliance mellem Jesper og Erik.

Til mødet fortæller Helle, at det er gået rigtig godt, og at de er kommet rigtig langt. Jesper erklærer sig enig og siger også, at de har kunnet mærke på børnene, at samarbejdet har været bedre. Helle fortæller videre, at hun er lettet og glad, samt at hun har talt godt med Gitte (fars nye kæreste), og at hun også kan mærke på børnene, at det betyder meget for dem. Helle fortæller også, at børnene er startet til nogle fritidsaktiviteter, og hvis der er nogle problemer med at nå det i hendes uge, så hjælper Jesper og Gitte *"Det er vi blevet enige om"*. Gitte går fx til gymnastik med Frederik. Merethe spørger moren, hvordan hun gerne vil have, at tingene skal være fremover, hvortil hun svarer: *"Vi skal have det sådan her fremover, kunne tale om tingene"*. Merethe spørger derefter, om Helle har tænkt over det med bopæl og samvær, som den oprindelige sag handlede om, hvortil hun svarer *"Ikke rigtigt, jeg vil bare gerne have, at det er som nu"*. Merethe ved fra Erik, at Jesper ikke ser det på samme måde, og forsøger med den viden at spørge lidt mere ind.

I Helles storylines, har de foregående samtaler hjulpet forældrene til et markant bedre samarbejde. Det har betydet, at de har løst de problematikker, som særligt Jesper tidligere har rejst omkring fritidsaktiviteter mv., samt at børnene er glade. Denne storyline møder delvist opbakning fra Jesper, der også giver udtryk for, at det forbedrede samarbejde er både positivt og et udslag af deres deltagelse i projekt Børn i Retten. Alligevel fastholder Jesper – i tråd med det han har givet udtryk for i mail og samtale med Erik – at børnene skal være mere hos ham. Han siger:

Jeg er meget enig i, at det er rigtig fedt med vores samarbejde, men jeg synes stadig, at børnene har brug for at være mere hos os. Olivia vil gerne lege med sine venner, og det er nemmere hos os end hos Helle. Og Frederik er mere knyttet til mig (observationsnoter, case nr.6).

Jesper fastholder dermed den forståelse han hele tiden har haft, og den udgang på forløbet, som han hele tiden har haft i sigte.

Forliget og børnene som et forhandlingsobjekt

Erik adresserer Jespers udsagn, om at Frederik er mere knyttet til ham og spørger: *"Hvordan med Olivia? Kunne man forestille sig, at de havde forskellige ordninger? (...) ligesom at en dreng kan være mest knyttet til sin far, kan en pige være det til sin mor"*. Erik præsenterer her, med afsæt i sin præposition som børneekspert, en generel fortælling om børn, et ude fra generaliseret børneperspektiv med afsæt i køn og relationer. Med denne talehandling får Erik undermineret det ønske om at være mere hos Jesper, som Olivia gav udtryk for til børnesamtalen. I stedet fremstår det som en forhandling, hvor drengen har en tættere tilknytning til far, så har pigen det måske til mor. Hvis Jesper skal have mere tid med Frederik, så kunne han til gengæld afgive tid med Olivia.

Psykologerne har forløbet igennem været opmærksomme på, at det er vanskeligt at få Helle med på aftaler, hvor hun afgiver noget. For at imødekomme dette forsøger de at give hende noget, og det noget bliver i forslaget mere tid med Olivia. For at sikre at Frederik kommer mere hjem til faren, foreslås således en løsning, på bekostning af Olivia, som Helle måske ville kunne acceptere.

Efter at Erik har præsenteret muligheden for, at de kunne have forskellige samværsordninger, taler de videre om den mulighed, og begge forældre medgiver, at børnene ind i mellem ville kunne drage fordel af ikke at være sammen hele tiden. Merethe supplerer: *"Alle børn, uanset om de er skilsmissebørn eller ej, er glade for at have noget for sig selv"*. Her taler Merethe ud fra sin præposition som børneekspert og præsenterer en storyline, der indbefatter alle børn, her efterlades ikke meget plads til, at det kunne være på en anden måde. Psykologerne lægger vægt på, at hvis der skal laves en aftale, så skal det være i dag, og taler videre om, at de i dette her fora kan aftale, hvad de vil, men hvis sagen kommer tilbage til retten, er det mindre fleksibelt: *"Der vil man typisk ikke give børnene bopæl forskellige steder"* siger Erik. For at presse forældrene til at indgå en aftale, fremhæves dermed retten som den ultimative instans, der vil træffe beslutninger inden for nogle særlige rammesættende strukturer og uden samme fleksibilitet og selvbestemmelse, som forældrene ville have inden for rammerne af projektet.

I forsøget på at få dem til at nærme sig hinanden siger Erik:

Så jeg vil sige til dig, Helle, at måske skulle du overveje, om du behøver at have dem syv dage eller om mindre kunne gøre det? Og så vil jeg sige til dig, Jesper, at en 10-4 ordning tror jeg ikke vil opfylde børnenes behov for at være sammen med deres mor (observationsnoter, case nr. 6)

Merethe appellerer til, at de begge må give sig. Hun foreslår, at de kunne lave en prøveordning uden at ændre på bopælen. De taler videre om, hvordan ordningen specifikt kunne stykkes sammen. Det virker, som om Helle tror, at de er i gang med

at aftale, at de skal have forskellige skiftedage, men fortsat være syv dage hos hver, mens faren og psykologerne er med på, at det de aftaler er forskellige skiftedage og en dag mere hos far til hver af børnene. Helle giver udtryk for, at hun ikke er helt sikker på hvordan og hvorledes, men accepterer alligevel at Erik skriver det ned, at de prøver denne ordning det næste halve år.

Med afsæt i Helles forvirring og de andre deltageres optagethed af at lande aftalen får jeg indtryk af, at Helle ikke er klar over, hvad hun går med til. Dette indtryk bekræftes i det efterfølgende interview med Helle, hvor hun fortæller, at hun ikke forstod aftalen og efterfølgende forsøgte at få den lavet om. Når Jesper og psykologerne alligevel landede denne aftale uden at sikre sig, at Helle var med på den, kan det hænge sammen med, at de tre er enige om, at en sådan aftale flugter mere med børnenes ønsker og behov.

I forløbet op mod denne aftale, sker der en objektivisering af børnene. Begge forældre må give sig, og børnene og hvor mange dage de skal være hvert sted, er det, de har at forhandle med. Dermed sættes der streg under børnenes særlige position, som objekt for den familieretlige sag. Det objekt, som forældrene strides om. Den aftale, der kommer i stand er ikke et rent udtryk for hverken forældrenes eller psykologernes vurdering af, hvad der er bedst for børnene. Det er heller ikke en aftale, der tager udgangspunkt i børnenes artikulerede ønsker. Det er i stedet det muliges kunst.

Efterfølgende taler psykologerne om, at det var, hvad der kunne lade sig gøre. Det var, hvad de kunne få Helle med på. Hendes skrøbelighed og modvillighed og psykologernes gode hensigter om at passe på hende er således kommet til at stå i vejen for, at der laves en anden aftale. Eller at der slet ikke laves en aftale, og sagen i stedet går tilbage til retten. Børnenes perspektiv og det, de gav udtryk for i forbindelse med samtalen, har haft betydning for forløbet, men er også kommet til at træde i baggrunden for forliget.

Børnenes situation efterfølgende

Seks måneder efter det tredje møde, mødes forældrene med psykologerne til et opfølgende møde. Stemningen er presset. Forældrene er tydeligt vrede på hinanden, og de giver begge udtryk for, med hver deres udgangspunkt, at være afvisende i forhold til at finde forligsmæssige løsninger. Det kommer frem, at der siden sidst har været den markante udvikling, at skolen har lavet en underretning, i hvilken de udtrykker bekymring for Olivia. Olivia har i forbindelse med en snak på skolen sagt, at hun ikke bryder sig om at være hjemme hos Helle, fordi Helle og hendes kæreste Peter skændes.

Forældrene har meget divergerende fortællinger om tiden mellem møderne. Jesper fortæller, at børnene var glade for at få det, de havde brug for, nemlig mere tid hos ham, men fortæller samtidig, at børnene har fået det værre siden sidst. Helle fortæller, at børnene ikke har været glade, fordi det er en alt for forvirrende ordning, og at børnene bare gerne vil have, at forældrene samarbejder bedre. Forældrene fortæller samstemmende, at samarbejdet har været meget anstrengt og ikke-eksisterende i perioden.

Psykologerne fanger hurtigt, at familiens situation har ændret sig meget og indstiller deres tilgang til forældrene. De går noget hårdere til forældrene, end ved de foregående møder og forsøger med afsæt i deres faglige viden og erfaring at bringe et ude fra- og tilstræbt indefra-børneperspektiv ind i samtalen. Psykologerne appellerer til, at forældrene må lægge deres egne ramte følelser lidt til side, og siger således til Jesper, at han skal overveje at lægge det, med hvor mange dage de er der, til side. Samtidig til Helle siger de, at hun ikke skal hænge sig så meget i, om de er præcis lige meget hvert sted. Erik adresserer 7-7 ordningen ved at sige:

Jeg tror, det mest er forældrenes følelser, det her med 7-7 ordningen. Børn er normalt ikke optaget af, hvor mange dage de er hos hver. Det er et retfærdighedsblik. Det er noget de får, hvis forældrene er kommet til at plante det hos dem, og det er ikke godt for dem (observationsnoter, case nr.6).

Han positionerer her forældrene, særligt Helle, som optaget af retfærdighed fra eget perspektiv, og italesætter, at det er skadeligt for børnene. Det bliver derefter svært, særligt for Helle, at fastholde sin fortælling. Faren griber det og siger: *"Jeg prøver at tale børnenes sag, men føler, det kommer til at handle om noget mellem Helle og jeg"*. Han forsøger igen at positionere Helle som en, der kun har blik for sit eget perspektiv, mens han selv alene er optaget af børnenes. Her og mødet igennem, adresserer han dog også forløbet i projekt Børn i Retten som et forløb, der ikke rigtigt hjælper børnene, men i stedet fokuserer på forældrenes konflikt. Eksempelvis siger Jesper, at han ikke synes, at børnene bliver hørt, sådan som det er nu, og ikke profiterer af forældrenes deltagelse i projektet. *"De mærker ikke, at vi sidder her og snakker"*. Han ser ikke nogen anden vej, end at han må bringe sagen for retten.

Der er forskel i de to psykologers blik på familien og hvordan de bedst hjælpes. Merethe fokuserer på at få dæmpet konfliktniveauet og forsøger at få forældrene til at indse, at sådan, som det er nu, er dårligt for deres børn. Hun siger blandt andet: *"Hvis I ikke er i stand til at vende det her, så vil børnene aldrig få det godt, lige meget hvor de bor eller hvor meget"*. Merethe adresserer her den særlige situation, børnene er i, hvor der ikke er nogen nemme løsninger, og hvor det i høj grad er op til forældrene. Hun forsøger at bringe et fagligt børneperspektiv ind i det, der dels udspringer af viden om, at et højt konfliktniveau er ubehageligt for

børn, men også de konkrete børns artikulerede perspektiv, idet de har givet udtryk for, at de ikke kan lide det, når forældrene ikke kan samarbejde. Erik har forløbet igennem haft en vis sympati for Jespers sag, mens han har været kritisk overfor særligt Helles nye kæreste. Storylinen, i hvilken børnene ikke trives hos Helle som resultat af Helles forhold til den nye kæreste, møder opbakning i og med, at skolen har lavet denne underretning. Helles storyline, om at børnene trives godt, og at Olivia gerne vil være mere hos hende, modsiges. Merethe italesætter dette:

Skolens underretning slår skår i det, du (Helle, red.) siger (...) Den underretning, kommunen har fået, går ikke på, at de har det dårligt hos Jesper, eller at de ikke trives i ordningen. Den går på, at det er dit og Peters forhold, der er et problem (observationsnoter, case nr.6).

Underretningen kommer således til at spille en afgørende rolle i positioneringskampen mellem forældrene.

Helle forsøger gentagende gange at holde fast i, at det bare var et enkelt skænderi, og at Jesper udnytter det til sin fordel. Men hverken Jesper eller psykologerne accepterer det. Helle vender også flere gange tilbage til perioden, hvor samarbejdet var godt, og børnene var glade. Jesper lukker dog dette ned ved at sige, at det var rigtigt fint, at de kunne tale bedre sammen, men at det ikke gjorde børnenes situation bedre.

Mødet ender med, at Jesper siger, at forældrene ikke får så meget ud af at tale sammen. Og at de derfor må lade sagen køre. Psykologerne appellerer til, at de i det videre forløb holder en god mine for børnenes skyld.

Da sagen kommer for retten igen, laves der en observationsundersøgelse, hvor en (anden) psykolog kommer i de to hjem. Psykologen konkluderer, at børnene har det fint begge steder, og at der ikke er grund til at flytte bopælen. På den baggrund indgås et forlig, hvor bopæl såvel som 7-7 samværsordningen bibeholdes. Helle har en oplevelse af, at psykologen har verificeret, at hun er en god forælder, og at børnene har det godt hos hende. Jesper derimod er fortsat meget bekymret for børnene og nedslået over forløbet.

Da jeg geninterviewer børnene, siger de begge to tydeligt, at de gerne vil være mere hos deres far og have mindre tid hos deres mor. De fastholder således det, de forløbet igennem, har forsøgt at udtrykke, uden at det dog synes at have haft nogen særlig indvirkning, hverken på forløbet i projekt Børn i Retten eller for den efterfølgende retssag.

Opsamling: Forældrene fylder, og børnenes perspektiv udgrænses

Det store fokus på at løsne op for forældrenes konflikt i projekt Børn i Retten betyder, at forældrene kommer til at fylde utroligt meget i sagen. Dette gøres med afsæt i ude fra-perspektivet på børnene, og at det er bedst for (alle) børn, hvis forældrenes konfliktniveau bringes ned. Det kommer dog også til at betyde, at børnenes artikulerede perspektiv, samt de andre tilstræbte indefra-perspektiver, der kunne løftes ind i sagen, ikke får lov at fylde. Både børnenes artikulerede perspektiver og skolens gengivelse af Olivias perspektiv taler ind i et konfliktoptrappende snarere end en konfliktnedtrappende spor, og således bringes de først meget sent ind i sagen. Endvidere udgrænses børnenes artikulerede perspektiv i forsøget på, at få forældrene til at indgå et forlig. I den sammenhæng bliver børnene i stedet til objekter, som forældrene, hjulpet af psykologerne, kan bruge i en forhandling.

Fokus på forlig, hvordan det rammesætter forløbet samt giver nogle særlige (svære) betingelser for tilblivelsen af børnenes perspektiver er et tema, der ses på tværs af materialet og som behandles yderligere i kapitel 7. I denne caseanalyse står det særligt tydeligt frem, at det kommer til at betyde, at børnenes perspektiver underordnes forliget, og at børnene, trods deres lovgivningsmæssige og etiske positionering som subjekter, reduceres til forhandlingsobjekter.

6.3 Børnenes perspektiver udfordrer psykologernes opfattelse (case 10)

Denne case er god til at vise, hvordan psykologernes umiddelbare fortolkning af forældrene og deres forældrekompetencer har betydning for, hvordan de går til sagen. Casen er udvalgt, fordi den viser, hvorledes fagprofessionelle (her psykologer), allerede inden de møder familien i projekt Børn i Retten, rubricerer sagen, som at den handler om en dårligt fungerende familie med fire børn, der alle har forskellige vanskeligheder. Denne indledende vurdering bekræftes og udvides i psykologernes møde med forældrene. Særligt udvides den ved at psykologerne, med afsæt i forældrenes fysiske fremtoning samt det forældre siger og den måde de siger de på, vurderer, at faren er dårligt fungerende. Med afsæt i den fortolkning, og hvad det må betyde for børnene, italesætter psykologerne en tvivl på, om det overhovedet er værd at arbejde for, at faren kan bibeholde sin del af forældremyndigheden samt arbejde for relationen mellem børnene og faren. Da børnene får lejlighed til selv at fortælle om deres situation, udfordres psykologernes indledende vurdering.

Med afsæt i børnenes artikulerede perspektiver ændrer psykologerne både deres opfattelse og deres tilgang til sagen, og dermed repræsenterer denne sag en sjældenhed i afhandlingens empiriske materiale.

Oprids af casen

Den familieretlige sag handler om forældremyndigheden over forældres fire børn, som moren Dorthe har søgt om at få alene. Forældrene har været i retten, hvor psykolog Søren har været børnesagkyndig. Her er de blevet tilbudt og har sagt ja til at deltage projekt Børn i Retten. Jeg møder dem til det første møde i projektet. Forældrene gik fra hinanden for seks år siden efter 16-17 års samliv. Begge forældre har efterfølgende fået nye partnere.

Faren Henrik er sammen med Kirstine, og de har fået et fælles barn. Dorthe er sammen med Mette, der også har egne børn. De nye partnere spiller en vigtig rolle, både i forældrenes og børnenes fortællinger om samarbejdsklimaet og i børnenes liv. De fire børn i alderen 9- 16 år har forskellige vanskeligheder, og det italesættes af forældrene dels som noget der har med deres skolegang at gøre, og dels som et udtryk for at de har haft det svært i relation til forældrenes brud.

Forældrene synes at være enige om, at børnene har vanskeligheder, men har divergerende fortællinger om det og positionerer hinanden forskelligt i relation til børnenes situation. Umiddelbart efter bruddet havde forældrene et udmærket samarbejde. Siden har der været forskellige situationer og vendepunkter, der har betydet, at deres samarbejde nu er meget anstrengt. Det har endvidere betydet, at kontakten mellem Henrik og børnene er skrøbelig.

Forældres fortællinger om børnene og hinanden

Psykolog Marianne indleder med at fortælle om projektet og særligt om, at de måske hermed kan undgå, at retten skal træffe en afgørelse. Derefter beder Søren forældrene lægge ud med at fortælle lidt om børnene. Dorthe indleder med at fortælle om deres ældste barn:

Dorthe: Anna har altid været en stor pige, og det har givet anledning til mobberi. Alle børnene har været påvirket af skilsmissem, men i og med at hun er den ældste, har det måske været særligt svært for hende. Det er svært at være teenager.

Søren: Kommer hun hos dig hver anden weekend, Henrik?

Henrik: Nej hun kommer, når det passer hende.

Søren: Har du noget at tilføje, ift. hvordan Annaer som person?

Henrik: Hun er en meget splittet person. Jeg synes, hun har det mere svært, rent psykisk, end moren beskriver (observationsnoter, case 10).

Henrik fortæller videre, at han har daglig telefonisk kontakt med Julie, og at han oplever, at det er rigtig svært for hende at være på efterskole. Forældrene fortæller videre på skift, hvordan alle fire børn har forskellige problemer, blandt andet i relation til skolen. Samtalen mellem de to psykologer og forældre foregår i vid udstrækning som ovenstående uddrag, ved at forældrene hver især kommer med nogle relativt korte udmeldinger, og psykologerne i kølvandet herpå spørger ind. Forældrene fortæller selv, at de har været til mange af denne slags møder og dermed præsenteret lignende fortællinger om børnene ved flere lejligheder. Deres udsagn bærer dels præg af at være korte og fortættede, og dels bærer de præg af at være skåret til, at kunne tale ind i en (psykologisk) vurdering af børnene og i relation hertil en vurdering af forældrenes evner. På et tidspunkt på mødet spørger Søren forældrene, hvad de kunne forestille sig at få ud af at forløbet? Dorte: *"Ærligt. Ikke rigtig noget. Det er blevet så indoktrineret, at man bare siger ja til sådan noget her."*

Henrik fortæller senere, at han ligeledes har et ret overfladisk forhold til forløbet. De har deltaget i et andet konfliktmæglingsforløb før, uden at han har oplevet, at det hjalp. Begge forældrene har således et meget lavt forventningsniveau, men har alligevel sagt ja til at deltage. Da jeg senere interviewer forældrene, fortæller de begge, at de følte sig forpligtet til at deltage i projektet, samt at de var blevet rådet til at sige ja. Særligt Henrik beskriver dog også efterfølgende, at projektet har været anderledes (positivt), end de andre lignende ting de har deltaget i.

Familiens næstældste barn, Emma, fremstår i Dorthes beskrivelser umiddelbart som den af børnene, der trives bedst. Dorte: *"Hun passer sit skolearbejde, hun er glad, hun ved hvem hun er, og hun er meget viljestærk."*

Henrik får hurtigt sagt, at han ikke har nogen relation til Emma overhovedet. De er gået skævt af hinanden. *"Der har været nogle konflikter i småtingsafdelingen"* for tre år siden, og han har ikke set hende siden.

Forældrene fortæller videre om de to yngste børn, der også har forskellige problematikker i forhold til skolen. Forældrene er således i vid udstrækning enige om, at deres børn har det svært, men fortæller forskelligt om det. Det barn, som Dorte fortæller om, trives og har ingen relation til Henrik, og om det barn, som Henrik har daglig kontakt med, fortæller Henrik, at Dorte underdriver problematikkerne. Dermed positionerer de indirekte hinanden som problematiske i børnenes liv, og særligt Henrik positionerer Dorte som en, der strategisk tilrettelægger sin fortælling om børnene for at stille sig selv og sin egen dagsorden i det bedste lys. Når forældrene fortæller om børnene, tager de afsæt i børnenes skolegang og således

isoleres skolen som en central arena, der i vid udstrækning er markør for, om børnene har det godt. Uden at psykologerne har givet eksplicit udtryk herfor, er forældrene klar over, at børnenes ageren i relation til skolen kan ses som et udtryk for, hvordan børnene har det. Psykologerne køber ind i den fortælling og tolker børnenes mistro i skolen, som udtryk for at børnene har det svært, og at det er en sårbar familie.

Søren spørger, hvornår der har været mest ro på børnene, hvortil Dorthe svarer: *"Når de ikke har set deres far og Kristine"* og Henrik svarer: *"Ja, når de ikke har skullet forholde sig til to forældre. Det er jo også det, Emma har gjort"*. (læs: sørget for kun at skulle forholde sig til en forælder ved at stoppe kontakten til Henrik).

Forældrene, særligt Dorthe, nævner flere gange skilsmissen som katalysator for børnenes udfordringer. Derved taler de dels ind i en dominerende storyline i feltet, om at børn får vanskeligheder fx i skolen og med relationerne i kølvandet på forældrebrud (Smart et al., 2001), ligesom de taler ind i en dominerende storyline i feltet om, at børnene får det dårligt af at være i det konfliktfyldte. En dominerende storyline, som flugter med projektets ønske om at nedtone konflikten for at hjælpe børnene. Søren siger i den forbindelse, at *"Det lyder, som om konflikten er kommet ind i dem. Det er rigtig synd for dem"* og præsenterer dermed, med afsæt i forældrenes fortællinger og et fagligt blik, et tilstræbt indefra-perspektiv på, hvordan børnene kunne have det.

Forældrene fortæller ligeledes om deres forskellige opfattelser af, hvad der er sket den sidste tid. De to yngste børn er hos Henrik hver anden weekend, og forældrene er uenige om, hvordan afleveringerne skal foregå samt i hvilket omfang samværet er blevet aflyst, samt med hvilke begrundelser det kan aflyses.

Det er endvidere tydeligt, at de har forskellige tilgange til deres næstældste barn, Emma, der ikke ser Henrik. Det er blandt andet det, der har fået Dorthe til at søge om den fulde forældremyndighed over alle fire børn. Dorthe giver udtryk for at være usikker på, om hun kan regne med Henriks opbakning, hvis Emma skal have et nyt pas. Henrik bringer det med Dorthes bekymringer for passet op igen senere i samtalen, efter at Dorthe har talt om samværet. Han siger:

Hvor bliver argumentet om, at det bare var rent juridisk ift. pas osv., som du havde i Statsforvaltningen, af? Du modsiger dig selv. (Observationsnoter, case 10).

Begge forældre er opmærksomme på det juridiske aspekt, og at der typisk ville skulle en konkret ting til, som fx manglende underskrift til pas, for at ophæve den fælles forældremyndighed. Dorthe forsøger at etablere en storyline, hvori den manglende kontakt med Henrik ville kunne give Emma problemer med at få et pas. Henrik forsøger at etablere en storyline, hvor Dorthe benytter ideen om passet

som en taktik til at få den fulde forældremyndighed, selvom de konkrete konflikter måske handler om andre ting, og Dorthes intentioner ikke er associeret med pas og deslige. På den måde ligner denne her sag mange andre; den juridiske tvist, som retten kan belyse og afgøre, hænger uløseligt sammen med og er måske af-født af andre konflikter, der kan være mere følelsesmæssigt funderede. Forældrene kan være vejledt af deres advokater til at fremhæve de elementer af sagen, der taler ind i det juridiske aspekt, mens det fremgår af møderne i projektet, at psykologerne forsøger at løsne op for nogle af de bagvedliggende mere følelsesmæssigt funderede aspekter. Selvom sagen her befinder sig i det terapeutiske rum, udspiller sig således alligevel en forhandling mellem de juridiske og de psykologiske fortolkninger af sagen og familiens samspil.

Forældrene har været sammen i 16-17 år før bruddet, der ifølge Dorthe kom rime-ligt pludseligt, særligt for Henrik. Dorthe møder efterfølgende en kvinde, som hun flytter sammen med. Henrik har også fået en ny kæreste, og de har fået et fælles barn. Forældrene fortæller, at det gik udmærket med at lave aftaler til at begynde med efter bruddet.

Ifølge Dorthe går det galt til Emmas konfirmation, hvor Dorthe i sin tale siger noget dårligt og nedsættende om Henrik. I Dorthes fortælling er Emmas konfirmation således et vendepunkt, der virker som en konfliktkatalysator. Henrik fortæller, at der hele tiden har været problemer, og at konfirmationstalen blot var dråben, der fik bægeret til at flyde over. Han fortæller videre, at Dorthe hurtigt søgte om at få alle fire børn hjem til sig, at han bærer nag *"Og det vil jeg gøre til den dag, jeg dør"* (Observationsnoter, case 10).

Noget af det, der kontinuerligt har været konfliktfyldt for forældrene, er aftaler omkring samvær. Henrik fortæller, at han arbejder meget og med meget skiftende arbejdstider. Det kan indimellem besværliggøre de faste aftaler om samvær, der for nuværende er hver anden weekend for de to yngste børn. Ifølge Henrik er det sådan, det altid har været, og således ikke noget der har ændret sig i forbindelse med skilsmissen. Henrik udtaler, at *"Det var den arbejdsdeling, vi valgte at have, hun gik hjemme og passede børn, jeg skrabede penge sammen"*. Dorthe fortæller dels om samvær, der ikke er blevet til noget, og dels om perioder, hvor børnene ikke har set Henrik og hans kæreste.

Dorthe etablerer således en storyline, i hvilken Henrik er ustabil i relationen til børnene og positionerer Henrik som en ustabil forælder. Henrik ønsker ikke at tage den position på sig og etablerer i stedet en storyline, hvor de har forskellige roller i relation til familien samt flytter årsagerne til det manglende samvær væk fra ham selv og over i ydre faktorer (arbejde), der har betydning for de aftaler, der

kan laves omkring samvær. Henrik giver endvidere flere gange udtryk for, at børnene selv skal bestemme, om de vil komme hos ham. Som det er nu, oplever han, at han forventes at babysitte hver 14. dag for Dorthe, og at børnene ikke kommer, fordi de gerne vil se ham. Han giver også udtryk for håbløshed og siger blandt andet: *"Det løb er kørt (...) Børnene er snart så store, der er ikke så meget for mig at hente"*. Udtalelser som denne samt Henriks generelle fremtoning skaber tvivl hos psykologerne, om hvorvidt Henrik er både interesseret i og i stand til at fastholde sin relation til børnene.

Psykologernes vurdering

Både i pausen og efter forældrene er gået, taler psykologernes sammen om familien. De er enige om, at det er en meget dårlig familie, hvor børnene er i en svær situation, og forældrene ikke formår at forbedre denne. De henviser i vurderingen af forældrene til deres fysiske fremtoning og siger, at de har et hårdt ydre (men at de i virkeligheden er meget sårede).

Begge forældre er kortklippede, har tatoveringer, er store og har det, der kan karakteriseres som en afslappet tøjstil. Endvidere har de et frit sprogbrug og benytter sig af bandeord og nedsættende ord, når de taler om situationen og hinanden. I tillæg til hvad forældrene siger, lægger psykologerne vægt på denne fysiske fremtoning i deres vurdering af forældrene. Psykologerne ser særligt faren som meget firkantet og blokeret, både i fremtoning, kropssprog og konkrete udtalelser. I psykologernes vurdering smelter det, at Henrik ser firkantet ud, sammen med, at han kommer med nogle firkantede og låste udtalelser. Samlet betyder det, at de vurderer, at Henrik måske slet ikke evner forældrerollen.

Marianne er i tvivl, om det overhovedet ville gøre så meget for Henrik at miste forældremyndigheden. Mens Søren mener, at det er for tidligt at foreslå ham at opgive den. Psykologerne er enige om, at Henrik skal have hjælp til at forstå, at det der med at have kontakt til børnene, det er noget, han skal kæmpe for.

Henrik positioneres således som problematisk i psykologernes vurdering. Samtidig vurderer psykologerne, at forældrenes beskrivelser af børnene er rimeligt nuancerede, og at forældrene har en god fornemmelse for børnene. Psykologerne er også enige om at invitere børnene ind til en samtale, for *"Måske kan det hjælpe, at børnene siger noget om, hvordan det er for dem"* (Søren). Psykologerne ser således en mulighed for, at børnene ved at sige noget, om hvordan det er at være dem, kan hjælpe forældrene i deres lidt fastlåste syn på tingene. Det er et erklæret mål med projekt Børn i Retten at få forældrene til i højere grad at forstå, hvordan det er at være børnene, og hvilken indvirkning deres ageren og konflikt, har på de

involverede børn. Derfor har psykologerne, med afsæt i denne dominerende storyline i feltet og projektet, undervejs i samtalen med forældrene præsenteret deres syn på, hvordan børnene må have det.

Psykologerne positionerer således, med afsæt i deres indtryk af forældrene og det de fortæller om børnene, hele familien som sårbar. Også sårbarhed ud over det som en konfliktfyldt skilsmisse i sig selv kan skabe. De positionerer forældrene som nogen, der skal have hjælp. Særligt Henrik positioneres som en, der skal have hjælp til at blive en god nok forælder ved at forstå, hvordan hans ageren har betydning for børnene og hjælp til at gøre noget andet eller til at acceptere ikke at have del i forældremyndigheden.

Efter pausen fortæller psykologerne forældrene, hvordan de ser familien og sagen. De lægger vægt på, at børnene har en del at slås med både i forhold til skolen og til forældrene. Børnene befinder sig midt i flere konflikter. Psykologerne lægger vægt på, at forældrene har en kæmpe stor og vigtig fælles opgave, som kræver en stor indsats, i at bringe deres fire børn i god udvikling. Her forsøger psykologerne at etablere en ny storyline hos forældrene og dermed en forhandling af positioner. Ved mødets afslutning aftales det, at børnene kommer med til det næste møde, således at psykologerne får mulighed for at tale med dem.

Psykologernes samtaler med børnene

Til det næste møde kommer begge forældre og de fire børn. Marianne indleder med at sige til børnene, at deres forældre er her, fordi deres samarbejde ikke går så godt, og at det vil psykologerne gerne hjælpe dem med. I den forbindelse vil psykologerne gerne tale med børnene: *"Vi vil gerne høre om, hvordan det er at være jer og måske få nogle nye ideer"*. Børnene positioneres dermed som dem, der kan fortælle, hvordan de har det, og det de siger, som noget, der kan give psykologerne nogle nye ideer i arbejdet med at hjælpe forældrene. Psykologerne beslutter, at børnene skal tale med hver sin psykolog, to og to. Jeg går med Marianne, Emma og David.

Marianne indleder samtalen med Emma og David ved at spørge til relationerne de fire søskende i mellem. Her fortæller Emma og David, at der er en del konflikter, og i den forbindelse taler de om, at det kunne være en god ide at dele dem op to og to i samværsordningen. David fortæller også, at han gerne vil være noget mere tid hos Henrik, men at han ikke tror, at Henrik ved det, og at han ikke tør sige det til forældrene. David taler meget, mens Emma er mere tilbageholdende. Marianne forsøger at få Emma i tale ved at henvende sig forsigtigt, men direkte, til hende. Marianne spørger til den manglende kontakt mellem Emma og Henrik, og det bliver tydeligt, at det ikke er noget, Emma har lyst til at tale om i samtalen. Marianne

siger i den forbindelse *"Det med dig og din far, det er privat, det skal du have lov til. Men jeg fornemmer, at det er noget, der er svært for dig"*, hvortil Emma nikker. Marianne tager det op med afsæt i en dominerende storyline i feltet om, at alle børn gerne vil have kontakt med sine forældre. Men hun respekterer, at Emma ikke vil tale om det samt at Emma ikke vil have Marianne til at gøre noget for at løse situationen her og nu. Marianne vil dog gerne hjælpe hende og giver også senere i samtale med Søren udtryk for, at hun oplever, at Emma er klemmt og godt kunne bruge noget assistance til at få redt tingene ud med sin far. Det gør hun dels med afsæt i den dominerende storyline i feltet, men også med afsæt i hvad Emma selv giver udtryk for verbalt og nonverbalt. Dermed lader Marianne sin indledningsvise vurdering af faren som problematisk for børnene udfordre af, at Emma viser, at hun er ked af det og klemmt, og med sin psykologfaglighed tænker hun i baner af en forsoning mellem faren og Emma for at hjælpe Emma.

I forbindelse med, at de taler om, hvad børnene kunne ønske i relation til forældrene og familien, spørger Marianne Emma: *"Hvis du nu i det hele taget havde et ønske, hvis alt kunne lade sig gøre?"*, hvortil Emma svarer *"Aner det ikke"*. Marianne henvender sig til David og spørger til, hvad han kunne forestille sig ville være rart for Emma. David fortæller, at han tror, at Emma nogle gange er lidt i en hule, som hun måske gerne vil ud af.

Undervejs i samtalen taler de også om forældrene og deres konflikt. Begge børn giver udtryk for, at de ikke bryder sig om, at forældrene taler grimt til og om hinanden. De siger også, at det er, som om forældrene er så optaget af deres eget, at de glemmer at tænke på børnene. De fortæller om, hvordan begge forældre taler dårligt til og om den anden, og at begge forældre synes, den anden forælder varetager forældreopgaven forkert. David siger: *"De synes egentlig begge to, at den anden er dum. Men ingen af dem er dumme. Så de ér dumme"*. Ved samtalens afslutning spørger Marianne til, hvad fra deres samtale de kan sige videre, når de skal tale med forældrene. De aftaler, at Marianne skal sige, at David gerne vil være mere hos sin far, og at Emma nogle gange er lidt alene.

Da alle mødes igen, lægger Marianne ud med at sige, at der havde været meget at snakke om, og at de to børn, hun talte med, var meget tænkssomme. Hun fortæller videre, at de har aftalt, at der er et par ting fra samtalen, som hun gerne må sige:

David kunne godt, kunne nogle gange godt tænke sig lidt mere tid sammen med sin far (...) og så talte vi om, at Emma måske var meget for sig selv. En ting til I var enige om. I bryder jer ikke om, når tonen mellem jer forældre blev for hård. Det gør jer faktisk kede af det. (Observationsnoter, case 10).

Søren fortæller at han, Anna og Sine talte om nogen af de samme ting:

I bryder jer ikke om, at jeres forældre taler grimt til og om hinanden. (...) Vi kom også ind på det med forældremyndighed. De to piger vil faktisk gerne have, at der er fælles forældremyndighed, fordi så føler I, at I har begge forældre. (Observationsnoter, case 10).

Både i samtalen mellem Emma, David og Marianne og i samtalen mellem Julie, Sine og Søren er der således kommet perspektiver frem, som udfordrer de første antagelser, som psykologerne gjorde sig i forhold til relationen mellem børnene og forældrene. I den børnesamtale, som Marianne stod for, lod hun i vid udstrækning børnene styre, hvad de gerne ville tale om og forsøgte at forfølge det.

Sørens gengivelse af deres samtale tyder på, at også han har ladet børnene bringe det på banen, de gerne ville. Selvom psykologerne rammesatte samtalerne, som noget der kunne hjælpe med at finde ud af, hvordan de skulle hjælpe deres forældre, er det således ikke kun det forældrene har sagt, der har formet samtalerne med børnene.

Psykologernes ændrede fortolkning; nye positioner

Inden forældrene ankommer til det næste møde, taler psykologerne sammen. Søren siger: "Børnene er traumatiserede af at bo sammen med mors kæreste. Hun var ikke sød ved dem og favoriserede egne børn. Mors kæreste og også mor har talt grimt og taler grimt om far og fars kæreste. De så deres far som den, der var mest i balance". Den storyline, som Dorthe etablerede om, at Henriks fravær var til børnenes bedste, vinder således ikke opbakning i børnenes udsagn.

Det betyder, at psykologerne med afsæt i børnenes perspektiver etablerer en ny storyline, som udstikker helt nye positioner. Marianne stemmer i og fortæller, at David faktisk havde et ønske om at være mere sammen med sin far.

Psykologernes vurdering af faren som problematisk og dermed moren som den, der bedst (eller mindst dårligt) kunne varetage børnenes bedste, udfordres således af børnenes fortællinger. Marianne nævner, at det er Dorthe, der har anlagt sagen og ønsker den fulde forældremyndighed, hvilket taler imod det indtryk, børnene har givet. "*Det må vi se, om vi kan gøre noget ved*" siger hun, forstået som at de må forsøge at få hende til at droppe det krav. Søren stemmer i og siger, at Dorthe har anlagt sagen, fordi hun er blevet gal i skralden, og at det ud fra de her børnesamtaler ikke har nogen gang på jorden, at Henrik skulle overgive sin del af forældremyndigheden til Dorthe.

Efter at have talt med børnene har psykologerne således ændret deres opfattelse markant. Der etableres en ny storyline, hvor begge forældre indtager helt nye og i nogen grad modsatrettede positioner end dem psykologerne i første omgang havde tildelt dem. Hvor de efter mødet med forældrene positionerede Henrik som

ikke god for børnene, vurderer de nu, med afsæt i det børnene har givet udtryk for, at han faktisk er rigtig god for børnene. Hvor de indledningsvis talte om, hvorvidt det overhovedet var meningsfuldt at hjælpe relationerne mellem børnene og Henrik qua hans positionering som problematisk, har de ændret deres syn og vil i stedet arbejde på at hjælpe forældrene med at få lavet nogle aftaler om børnene. De taler også om, hvordan de kan hjælpe Emma, der ikke har kontakt til Henrik og synes at være i en klem situation.

Til trods for at samtalen mellem Marianne, Emma og David bar præg af en vis problemforståelse af familien og særligt Henriks ageren, har psykologerne været åbne for at lytte til det, børnene gav udtryk for og åbne for at ændre deres opfattelse af sagen og familien. Børnenes fortællinger om familien, herunder de negative om Dorthe og Dorthes kæreste og de positive om Henrik og Henriks kæreste, har fået plads i samtalen, er der blevet åbnet op og det har betydet, at psykologerne ændrer både opfattelse og tilgang til familien og det videre forløb. Børnenes artikulerede perspektiv har således fået vægt, og psykologernes umiddelbare indtryk er blevet udfordret og rykket. Med Davids begreber har psykologerne i tillæg til listening as usual praktiseret emergent listening.

Inden for rammen af det familieretlige system, herunder projekt Børn i Retten, afhænger børnenes mulighed for at blive hørt og få indflydelse på sagens forløb af de voksnes åbenhed og som, det ses her, villighed til at ændre opfattelse. Psykologerne etablerede indledningsvis en storyline, hvor Henrik blev positioneret som problematisk og en ikke-god-nok far. Havde børnene ikke haft mulighed for at nuancere denne opfattelse, havde sagens udgang sandsynligvis været en ganske anden.

Børnenes mulighed for at få indflydelse er dog også afhængig af de voksnes definition af, hvad der er væsentligt og relevant at bringe frem og lægge vægt på. Børnene i denne sag præsenterer nogle fortællinger, som psykologerne vurderer som sammenhængende og relevante, og som psykologerne derfor bringer ind i mødet med og tilgangen til forældrene. Børnene taler ind i nogle dominerende storylines på feltet, som psykologerne genkender som relevante, fx om forældrenes talen grimt til og om hinanden, sårbarhed i relation til manglende kontakt og forældrenes konflikt som en trivselsbremse.

Når børnene fortæller om farens nye kæreste i meget positive vendinger, og samtidig dårligt om morens nye kæreste, taler de ind i en anden dominerende storyline på feltet. En dominerende storyline, hvor morens nye kæreste positioneres som problematisk, som en forstyrrelse af mor-barn-relationen, mens fars nye partner positioneres som en positiv tilføjelse til børnenes liv og som en, der hjælper og

assisterer faren og farens relation til børnene - en dominerende storyline, der også dukker op flere andre steder i afhandlingens cases.

Når psykologerne vurderer børnenes perspektiver som væsentlige samt børnene som nogen der kan og skal lyttes til, kan dette således også hænge sammen med, at der tales ind i denne dominerende storyline, som betyder, at det lettere genkendes som troværdigt og får lov til at udfordre psykologernes hidtidige opfattelse. Ligesom også psykologernes villighed til at gå med børnenes perspektiver, og dermed ændre egen umiddelbare fortolkning af familien, kan hænge sammen med, at en dominerende storyline om den fraværende firkantede far erstattes af en anden dominerende storyline i feltet om fars nye kæreste som en positiv tilføjelse og mors nye kæreste som en negativ.

Børnene er endvidere meget verbale og præsenterer fortællinger, der er umiddelbart forståelige og genkendelige, og som psykologerne dermed uproblematisk kan følge og forhandle ind i deres storylines om familien. Børnene vurderes endvidere som nogle, der kan og skal lyttes til med afsæt i en positionering af dem som nogen, der præsenterer en mere ren, rigtig eller sand fortælling end forældrene, hvor særligt moren positioneres som vred og urimelig med sit krav om, at faren skal afgive sin del af forældremyndigheden.

Børnenes situation efterfølgende

Sagen afsluttes med et forlig, hvor den fælles forældremyndighed bevares, og relationen mellem Henrik og børnene understøttes og styrkes. Ydermere skal forældrene og deres nye partnere alle arbejde for det gode samarbejde og undgå at tale grimt til og om hinanden.

Da jeg efterfølgende interviewer forældrene og de fire børn, fremgår det, at børnene fortsat har store problemer i relation til generel trivsel, skolegang, fritidsliv mm. Forældrene beskriver begge, at de oplever de fire børn som en stor og ikke spor nem opgave. Børnene beskriver alle i korte vendinger en vis ligegyldighed og håbløshed, i nogle meget korte interview med mig. Der er således ikke sket store revolutioner i børnenes liv. Men de er blevet lyttet til, de har ikke mistet kontakten til deres far og de kan trække på ham og Kirstine som en ressource i deres liv - omend en lille ressource i et liv, der ikke bærer præg af at være ressourcefyldt. Henrik italesætter selv et ønske om at være en ressource for børnene, og også en aflastning for Dorthe.

Opsamling: Psykologerne lytter åbent til børnene og skifter fortolkning

Psykologerne i denne sag, er hurtige til, med afsæt i deres viden om sagen samt forældrenes fremtoning, at bedømme dem og familien som sårbare. Særligt positionerer de faren, ud fra en sammenkædning af farens stejle udsagn og hans påklædning og udseende, som værende problematisk.

Til børnesamtalen præsenterer børnene en helt anden fortælling. Psykologerne lytter åbent og emergent til børnenes fortællinger og lader deres egne forståelser udfordre og forandre af børnenes perspektiver. Denne case er dermed et eksempel på, hvorledes umiddelbare forståelser kan rykkes, og særligt er den et eksempel på, at fagprofessionelle, med afsæt i børnenes perspektiver lader sig påvirke og skifter blik. Selvom børnenes fortællinger går imod det indtryk, psykologerne havde, finder psykologerne dem relevante både at undersøge, understøtte og lytte til. Det er samtidig et eksempel på, at børnenes perspektiver har stor indflydelse på sagens videre forløb, og at sagen ville have fået et helt andet udfald, såfremt psykologerne ikke havde været åbne for at lytte til børnene, eller hvis børnene slet ikke var kommet til samtale. På tværs af materialet ses dels flere sager, hvor børnene af forskellige årsager ikke inddrages direkte, samt flere sager, hvor børnenes perspektiver ikke får samme mulighed for at blive til og udfolde sig, og/eller ikke taler ind i genkendelige og dominerende storylines hos de fagprofessionelle, og dermed dømmes irrelevante. I relation til den store betydning, som børnenes perspektiver har for forløbet i denne sag, er det problematisk, at så mange andre børns perspektiver ikke finder vej ind i de familieretlige sager.

6.4 Børnesamtalen som udgangspunkt for retssagen (case 15)

Denne case viser, hvorledes det får betydning, at børnesamtalen afholdes inden retsmødet, det vil sige, inden dommeren møder forældrene. Casen er valgt med henblik på at vise, hvordan barnets perspektiv, både hendes artikulerede og dommerens og den børnesagkyndiges tilstræbte indefra-perspektiv, tages som afsæt og får lov at fylde meget i den videre sag.

Dommeren styrer sagen stramt og vender mødet igennem tilbage til, at det er barnets bedste, der er det vigtigste. Sagen adskiller sig fra andre sager, idet dommeren i fortolkningen af, hvad der er barnets bedste, i vid udstrækning tager hensyn til barnets her og nu perspektiv og bekymrer sig mindre om, hvordan en dom vil påvirke forældrene, herunder hvordan det ville kunne påvirke relationen mellem barnet og hendes forældre på lang sigt. Dommeren lægger endvidere vægt på det

juridiske aspekt, der her fortolkes, som at det vil være problematisk for barnet, hvis den fælles forældremyndighed opretholdes og dermed, at der er juridisk legitimitet i en overdragelse af den fulde forældremyndighed til moren.

Casen adskiller sig dermed fra andre sager om forældremyndighed (fx case nr. 4, se afsnit 6.1.), hvor den juridiske del af forældremyndighedsspørgsmålet fortolkes mere snævert i relation til konkrete spørgsmål om fx skolevalg, pasudstedelse, somatisk eller psykiatrisk behandling, og ofte ses som løsrevet fra barnets hverdagsliv.

Oprids af casen

Den 15-årige Julies forældre gik fra hinanden, da Julie var to år gammel. Umiddelbart efter bruddet boede Julie i en 7-7 deleordning. Ifølge moren (Line) var denne ordning dårlig for Julie, der mistrivedes i perioden, og derfor ville Line og hendes nye mand gerne have mere tid med Julie. Ifølge faren (Niels) var det morens ønske om at skifte Julie over på en friskole langt fra farens bopæl, der gjorde det umuligt at fortsætte med den ellers aftalte 7-7 ordning. Derefter skiftede de til en 9-5 ordning. Da Julie var ni år gammel, flyttede Line med Julie til en anden landsdel, og deleordningen overgik til weekendsamvær med Niels (12-2). Af forskellige årsager, som forældrene ikke er enige om, har Julie de seneste år kun set sin far sporadisk.

Julie fortæller i forbindelse med interviewet, at det, at faren skændes meget med sin nye kone samt særligt en specifik episode, hvor Julie har følt sig uvelkommen i farens hjem, har betydet, at hun ikke har haft lyst til at besøge ham. Hun vil gerne se sin far, fx ved at mødes med ham og gå i biografen, men har ikke lyst til at være på samvær i hans hjem. Der har forud for denne retssag været sager i statsforvaltningen samt familierådslagning i kommunen.

Den juridiske tvist i sagen handler om forældremyndigheden over Julie. Line har anlagt sagen med henblik på at få overdraget den fulde forældremyndighed, hvilket Niels har modsat sig. Sagen i retten behandles via en hovedforhandling, det vil sige en almindelig retssag (model C). Inden hovedforhandlingen har dommeren, sammen med en børnesagkyndig haft en børnesamtale med Julie. Til børnesamtalen har dommeren fået indtryk af, at Julie er skrøbelig og har behov for tryghed, samt at hun gerne vil have kontakt med begge sine forældre og prioriteres i familierne, hvor der begge steder er nye mindre søskende.

Børnesamtalen som afsæt for retsmødet

Efter at have spurgt ind til parternes påstande indleder dommeren sagen med at sige, at det, hun er interesseret i, er: *"At vi får et indtryk af, hvordan det er at være Julie i det her (...) Mit fokus er på hende, og hvad der bedst for hende"*. Undervejs

i hovedforhandlingen fremhæver dommeren nogle af de ting, Julie har sagt til børnesamtalen samt det generelle indtryk, dommeren og den børnesagkyndige har fået af Julie og den situation, hun er i. På den måde bliver det de ting, Julie har givet udtryk for, der lægger linjen for det videre møde.

Til retsmødet har dommeren kappe på og sidder ved dommerbordet hævet over de andre. På hver sin side sidder forældrene med hver deres advokater, og de benævnes henholdsvis sagsøger og sagsøgte. De to advokater udspørger på skift vidnerne (forældrene), der på den måde får lejlighed til at fremlægge deres perspektiver, samt via advokaterne at udfordre modpartens. Lines advokat lægger i sine spørgsmål vægt på konflikterne mellem forældrene og særligt uenighederne omkring skoleskift, religionsvalg samt at Julie overvejer at skifte efternavn. Dermed fokuserer Lines advokat særligt på de aspekter, der ville kunne begrunde en juridisk afgørelse om at overdrage den fulde forældremyndighed til Line. Line selv etablerer en storyline, hvor Niels aldrig har været i stand til at sikre relationen mellem ham og Julie samt at Niels' nye parforhold er så konfliktfyldt, at det er utrygt for Julie at være i deres hjem. Line positionerer dermed Niels som en uegnet forælder. I den forbindelse beskriver Line, at hun på et tidspunkt har nægtet at udlevere Julie til samvær på grund af utryghed. Line fortæller endvidere, at Julie har sagt, at hun gerne vil have kontakt til sin far, men ikke ønsker, at han skal blande sig, og derfor ønsker Julie ikke, at han skal have del i forældremyndigheden.

Dommeren bringer nogle af de ting, Julie har givet udtryk for til børnesamtalen, frem, herunder at Julie havde en oplevelse af, at Line ville synes, at det var mærkeligt, hvis Julie gerne ville se Niels. Dommeren udfordrer dermed, med afsæt i Julies fortælling, Lines storyline, om at hun er helt synkroniseret med Julies ønsker. I det hele taget fokuserer dommeren i sine spørgsmål og styring af sagen meget på at bringe det, Julie har sagt til børnesamtalen, ind i sagen og videre til forældrene. Dommeren fokuserer meget på, hvordan der fx kunne etableres en kontakt imellem Niels og Julie på Julies præmisser, fordi det er det, Julie til børnesamtalen har givet udtryk for, at hun ønsker. Dommeren bruger en stor del af tiden på mødet på at tale med faren om, hvad han kan gøre for at imødekomme det ønske. Dommeren spørger fx Niels: *"Har du tænkt over, hvad du kunne gøre for at få det i gang?"* og siger, at *"Hun vil gerne se dig hver 14. dag"*. Ligeledes opfordrer dommeren ham til at skrive et brev til Julie (på stedet, så Julie kan få det umiddelbart efter), hvori han fortæller hende, at han gerne vil se hende og kommer med konkrete planer for, hvordan det kan ske. Niels er i den sammenhæng lidt undvigende og siger blandt andet:

Der er også noget logistik. Vi har et stort hus, hvis vi ikke er over det, så falder det ned om ørerne på os (...) Vi har alle sammen en hverdag, der skal passes. Et liv der skal hænge sammen (observationsnoter, case 15).

Forældremyndighedsspørgsmålet fylder mindre i dommerens spørgsmål, men belyses til gengæld via advokaternes spørgsmål og på sin vis også indirekte gennem dommerens fokus på relationen. Således falder dommerens samtale med Niels, om hvad han kan gøre for at forbedre relationen og kontakten til Julie, ikke direkte ind i forældremyndighedsspørgsmålet, men det giver ifølge dommeren alligevel et indtryk af, om det er i Julies interesse, at den fællesforældremyndighed bevares.

Niels' advokat lægger vægt på, at Julie har brug for begge forældre (det står der i børnesamtalenotatet), samt at Niels har fast arbejde og et stort hus. Dermed forsøger advokaten at positionere Niels som en almindelig far, der, fordi Julie har ret til kontakt med begge forældre, ikke skal køres ud på et sidespor. Endvidere udfordres Lines storyline, om at Niels ikke har været i stand til at opretholde relationen. Den positionering vil Niels ikke acceptere, og han etablerer en modsættende storyline, i hvilken det er konflikterne med Line, og det at Line har forsøgt at obstruere det ved at flytte skole og bopæl samt aflyse samvær, der har betydet, at kontakten har været sparsom. Begge advokater fokuserer således i vid udstrækning på dels ydre faktorer og dels forældrene, ved at etablere storylines der positionerer egen klient som den fornuftige og den anden part som problematisk. Mødet igennem er det dommeren, der holder fokus på og spørger ind til de aspekter, som Julie selv, i børnesamtalen inden retsmødet, har bragt frem.

Hen imod mødets afslutning forsøger dommeren at få forældrene til, med hjælp fra deres advokater, at indgå en aftale og siger:

Jeg afsiger gerne en dom om forældremyndighed, men jeg vil gerne parkere det lidt. For jeg tror ikke, det er det afgørende for Julie (...) når man er 15 år har man brug for to forældre (observationsnoter, case 15).

Her præsenterer dommeren et ude fra-perspektiv på Julies situation, hvor alle, der er 15 år, har brug for begge forældre, det vil sige, at barnet her ses som en del af en ensartet kategori med sammenfaldende behov. Indlejret heri ligger dog også et tilstræbt indefra-perspektiv, idet dommeren har haft en samtale med Julie, hvor hun har givet udtryk for gerne at ville have kontakt med faren. Med afsæt i det Julie har sagt til børnesamtalen, det forældrene har præsenteret og dommerens erfaring, forestiller hun sig ikke at det er forældremyndigheds-spørgsmålet, der er det vigtigste for Julie, men derimod at Julie får mulighed for at have begge sine forældre i sit liv.

Forældrene fastholder dog begge deres påstande: Line fastholder ophævelse af fælles forældremyndighed, og Niels fastholder ikke at ville afgive forældremyndigheden. Dermed optages spørgsmålet til dom. Dommeren afsiger nogle dage efter en dom, der overdrager forældremyndigheden til Line.

Dommerens børnesyn afspejles i den juridiske fortolkning af forældremyndighedsspørgsmålet

Dommerens juridiske fortolkning af forældremyndighedsspørgsmålet i denne sag tager afsæt i Julie og hendes liv, og i hvorvidt det vil være bedst for Julie, at Niels bibeholder del i forældremyndigheden eller ej. Med afsæt i det, Julie har givet udtryk for til børnesamtalen, fx at Julie har en sporadisk relation til sin far, og at hun ikke ønsker, at han skal have indflydelse samt det der er kommet frem på retsmødet, vurderer dommeren, at det vil være til gene for Julie med delt forældremyndighed. Dermed er det juridisk basis for at afsige en dom, der giver Line eneforældremyndighed.

I andre lignende sager fortolkes den juridiske del af forældremyndigheds-spørgsmålet mere snævert, og ofte som noget der i vid udtrækning ses som løsrevet fra barnet, men alene handler om praktiske ting, som forældre-myndighedsindehaverne skal være enige om, fx udstedelse af pas, skolevalg, religionsvalg og sygdomsbehandling. Niels bringer i denne her sag selv en mere følelsesmæssig fortolkning af forældremyndighed ind. Han siger om forældremyndigheden: *”Jeg ville føle mig endnu mere sat ud på et sidespor, hvis jeg ikke havde den mulighed for at have indflydelse på Julies liv”*. Her nævner Niels selv den store symbolske betydning, som forældremyndighed kan have for både børn og forældre.

Det ses også i andre sager, at denne følelsesmæssige betydning fylder i sagerne om forældremyndighed, og at der kan tales for at bevare forældremyndigheden for ikke at svække relationen mellem barn og forælder. Denne del er dommeren i denne sag ikke så optaget af. Hun er ikke, som det på tværs af materialet ofte ses hos de børnesagkyndige, nervøs for at såre forælderens følelser, og hvordan det ville kunne påvirke relationen her mellem Julie og Niels. Dommeren er mere optaget af Julies her og nu perspektiv, og at Julie skal opleve sig lyttet til, end hvordan forældremyndighedsspørgsmålet vil påvirke relationen på sigt.

Dommeren lægger dog stor vægt på at opfordre Niels til at forbedre relationen og sikre kontakt og samvær med Julie. Dommeren synes dog at se forældremyndighedsspørgsmålet løsrevet herfra. Den juridiske fortolkning af forældremyndighedsspørgsmålet centrerer om, at Julies situation skal være bedst mulig.

Når dommeren i denne her sag i langt højere grad lægger Julies perspektiv, og at Julies situation skal være bedst mulig, til grund for både sagens forløb og den juridiske afgørelse, afspejles et børnesyn hos dommeren, i hvilket barnet og barnets perspektiv er både centralt, relevant og juridisk korrekt at lytte til. Julie positioneres dermed som en aktør i sagen på lige fod med andre, og hendes perspektiv

ligeværdigt med de andre perspektiver i sagen. Måske endda vigtigere end forældrenes perspektiver eller psykologfaglige perspektiver om forældremyndighedens følelsesmæssige betydning.

Julies agency og hendes mulighed for at blive hørt i sagen er afhængig af den kontekst og de strukturer, hendes perspektiv bliver til og kommer i spil i. I denne case ses det, hvordan det, at børnesamtalen afholdes før retsmødet, samt at dommeren insisterer på, at det skal tages med og fylde i sagen, betyder, at en stor del af mødet kommer til at centrere om Julies perspektiv. Både Julies artikulerede perspektiv, altså det hun selv har sagt og på andre måder givet udtryk for, og dommeren og psykologens tilstræbte indefra-perspektiv efter at have talt med hende, bliver rammesættende for sagen og har stor betydning for sagens udfald.

Efter sagens afslutning besøger jeg Julie og hendes mor og gennemfører interviews. Julie fortæller i den forbindelse, at hun gerne vil se sin far, men at hun ikke bryder sig om, at han skal kunne bestemme over hende, og at hun derfor er glad for, at hendes mor nu har eneforældremyndigheden. Line er glad for, at der nu er mere ro om den del og håber, at det får en positiv effekt på Julie. Kontakten mellem Julie og Niels er fortsat sparsom. Lige efter sagens afslutning talte de sammen, men ellers har der ikke været kontakt. Til trods for dommerens indsats for at hjælpe kontakten på vej, har sagen ikke ændret på den del.¹⁶

Opsamling: Det juridiske fortolkes bredt, og barnets perspektiv bliver styrende

Dommeren i denne sag fremhæver kontinuerligt Julies perspektiv, både i form af det Julie har givet udtryk for i samtalen, et ude fra-perspektiv på hvad børn i den situation typisk ønsker samt tilstræbt indefra-perspektiv på Julies situation, hentet dels fra børnesamtalen og dels fra forældrenes ageren i retssalen.

Børnesamtalen fandt sted, inden dommeren mødte forældrene, og dommeren har derfor mulighed for at lade børnesamtalen med Julie være styrende for retssagen med forældrene, frem for, som det ses i en række andre sager, at mødet med forældrene bliver styrende for børnesamtalen.

Endvidere fortolker dommeren spørgsmålet om forældremyndighed, som er sagens juridiske tvist, bredt, og anser det for juridisk legitimt at overføre den til moren med afsæt i, at det ville være en belastning for Julie, såfremt faren fortsat havde del i den. Dommeren har derudover fokus på, at Julie har givet udtryk for

¹⁶ Baserer sig på interview med Julie og Julies mor Line. Der var en interviewaftale i stand med Julies far Niels, men Niels aflyste den og meddelte, at han havde for meget om ørerne til at deltage yderligere i undersøgelsen.

gerne at ville have kontakt til sin far, og dommeren bruger en del af tiden i retssalen på at opmuntre faren til at tage ansvar for denne kontakt. Dermed benytter dommeren retsmødet til, i tillæg til behandlingen af den juridiske tvist, at forsøge at imødekomme Julies ønsker om kontakt.

I andre sager ses det, at der sker en sammenkædning af spørgsmålet om forældremyndighed og kontakt mellem forælder og barn, således at opretholdelsen af del i forældremyndighed fortolkes som vigtigt for at bibeholde eller genetablere kontakt. Dommeren i denne sag synes ikke at have blik herfor og fokuserer i stedet på Julies her og nu perspektiv, frem for fx de følelser forældre kunne have i klemme. Dommerens ageren i denne sag afslører et børnesyn, der adskiller sig fra det, der ses i andre sager, idet der er et meget stort fokus på barnets artikulerede perspektiv, som tillægges stor vægt i den juridiske behandling af sagen.

Kapitel 7

Analyser på tværs

I dette kapitel fremstilles analysen af undersøgelsens materiale tematisk. Der er udvalgt fire analytiske temaer, der med afsæt i gennemgang af hele det empiriske materiale fremstår centrale; Retten som rammesættende struktur, Skilsmisseforældreskabet og barnets bedste, Subjekt og objekt - børn som forhandlingsobjekter, Når der lyttes til børn: tilblivelsen og inddragelsen af børns perspektiver. Der er allerede blevet slået an til disse temaer i kapitel 6, i dette kapitel vil temaerne blive bearbejdet dybdegående på tværs af materialet.

7.1 Retten som den rammesættende struktur

I dette afsnit belyses retten som rammesættende struktur, og hvilken indflydelse det har på interaktionen mellem deltagerne i de familieretlige sager. Det belyses endvidere, hvilken betydning rammerne i retten har for tilblivelsen og inddragelsen af børnenes perspektiver.

Retten og positioneringskampe i den juridiske arena

Det er rettens opgave at undersøge, hvordan en familieretlig sag stiller sig i forhold til lovgivningen, herunder barnet og forældrenes rettigheder og retspraksis. Allerede indledningsvis melder forældrene sig på banen med forskellige påstande¹⁷. Når sagen påbegyndes, præsenterer forældrene forskellige storylines om barnets liv, sig selv og den anden forælder. Disse storylines er som udgangspunkt konfliktende, deraf den juridiske tvist. Det bliver således rettens opgave at finde rundt i tvisten og oplyse sagen tilstrækkeligt til en eventuel domsafsigelse. Her er retten optaget af at finde frem til den (mest) "sande" fortælling. Afgøres sagen med en dom, vil den ene part have vundet sagen, og den anden part have tabt sagen.

Retten er således et polariseret system, hvor parterne kæmper imod hinanden for at vinde kampen om den "sande" fortælling og "retten" til barnet. Denne polarisering og optagethed af at finde frem til det mest sande for at kunne træffe den

¹⁷ Juridisk term for hvilken afgørelse, man ønsker at retten skal nå frem til.

rigtige beslutning, skaber nogle særlige dynamikker i sagerne, herunder nogle særlige betingelser for inddragelsen af de involverede børn.

Det fremgår af caseanalyserne i kapitel 6 samt på tværs af de 21 cases, at kampen mellem forældrene, som udspiller sig i de familieretlige sager, er en positioneringskamp, hvor parterne med deres talehandlinger etablerer forskellige storylines, i hvilke de positionerer sig selv, modparten, barnet og andre. Kampen opstår, når modparten ikke bakker de præsenterede storylines op og ikke vil acceptere de positioneringer, som udstikkes, men i stedet præsenterer konfliktende storylines.

I de familieretlige sager bliver det rettens opgave at undersøge, hvilke storylines der kan findes opbakning til. Samtidig er det retten, der afgør, hvornår en storyline har tilstrækkelig opbakning og i sidste ende rettens storyline, der gøres gældende. I processen med at finde frem til den "sande" fortælling er der en række faktorer indlejret i retten, der kommer til at fungere som understøttende for den polariserede positioneringskamp mellem parterne. Disse faktorer belyses i de nedenstående afsnit.

Præpositioner og magtfordelingen i retten

Sprogligt benævnes forældrene som henholdsvis sagsøger og sagsøgte til møder i retten, ligesom de også omtales som hinandens modparter. På den måde understreges deres positioner som kæmpende. Uenigheden omtales som tvisten.

Advokaterne er præpositionerede som dem, der kender det juridiske system og deres rolle, og som varetager deres egen klients interesser. Advokaterne vil således arbejde for, at deres klient får positioneret sig selv på den måde og med de storylines, der giver de bedste betingelser for, at sagen falder ud til klientens fordel. Det vil sige gennem *overlagt selvpositionering*. I den sammenhæng vil advokaterne typisk også forsøge at få den anden part til at fremstå som mindre god, fx gennem *moralske positioneringer*, ligesom de vil rådgive deres klient i forhold til, hvilke elementer af sagen, der skal fremhæves. Dette dels for at positionere egen klient bedst muligt og dels omkring hvilke dele af en ofte kompliceret og nuanceret konflikt, der vil kunne rummes i den juridiske ramme, og som vil kunne lægges til grund for en juridisk afgørelse. Advokaterne spiller således en central rolle for, hvor vægten i sagerne indledningsvis lægges. Advokaterne er forpligtede til at varetage deres klients interesser, og parterne har ret til en advokat, der kan repræsentere dem i det juridiske system.

Dommeren er præpositioneret, først og fremmest som den, der har det sidste ord, og kan træffe en juridisk afgørelse. Det vil sige, at dommeren indtager en meget magtfuld position. Endvidere er dommeren også præpositioneret, som den, der kan oplyse sagen og som definerer, hvad der er vigtigt i den sammenhæng. Det er

dommeren, der styrer møderne og bestemmer, hvem der må tale hvornår, samt hvad der er legitimt og relevant at tale om. Ved hovedforhandlinger vil dommeren typisk være meget styrende, mens de forberedende retsmøder ofte er mere frie og delvist styrede af den børnesagkyndige psykolog.

Den børnesagkyndige er præpositioneret som en slags børneekspert, der er med i sagen for at sikre, at barnets perspektiv (i betydning ude fra eller tilstræbt indefra) repræsenteres samt som eksperter i at tale med børn, således at barnets indefraperspektiv kan komme til udtryk. Der er således forskellige rettigheder og forpligtelser knyttet til de forskellige præpositioner.

Præpositionerne er ikke til forhandling og udfordres ikke, men er udtryk for en prædefineret rolle og magtfordeling, som aktørerne har accepteret allerede inden møderne. En magtfordeling, der er en grundlæggende præmis for den juridiske arena, som retten er. Behandles sagen som en hovedforhandling, understreges disse præpositioner i retssalens fysiske rum. Parterne placeres i hver sin side af rummet med ansigterne mod hinanden. Denne placering er en fysisk manifestering af, at parterne ikke er på samme side, men imod hinanden.

Dommeren sidder iført kappe ved et bord i midten, hævet over de andre. Dommerens magtposition, og at hun er hævet over de andre, understreges dermed ved, at hun også fysisk sidder hævet og skuer ud over de andre. Dommerkappen er et symbol på denne magtposition, og at dommeren indtager den institutionaliserede dommerrolle med de rettigheder og forpligtelser, der hører til. Dommeren er forpligtet på lovgivningen samt til at sikre parternes og børnenes rettigheder. Dommeren har i den forbindelse ret til at udøve sin magt ved at bestemme, hvorledes retsmødet skal forløbe, samt i sidste ende træffe en juridisk afgørelse. Er den børnesagkyndige til stede, sidder vedkommende ved dommerbordet ved siden af dommeren. Hermed understreges den børnesagkyndiges position som en assistance til dommeren samt som mere magtfuld end parterne.

Parterne og deres advokater ankommer som de første til lokalet og rejser sig op for dommeren, når hun kommer ind ad døren, i respekt for dommerens (magt)position. Det materielle; dommerkappen, retssalens rum og deltagernes placering, understøtter dermed præpositionerne og magtfordelingen i de familieretlige sager.

Behandles sagen efter en anden model, i hvilken man først forsøger at finde frem til et forlig, foregår det i et mødelokale ved et almindeligt mødebord. Her sidder dommeren og den børnesagkyndige på den ene side, og forældrene med hver deres advokat sidder på den anden side. Dette gøres med afsæt i et ønske om at nedtone (men ikke udviske) de institutionaliserede strukturer og positioner, der hører til i retten.

De sager, der er en del af projekt Børn i Retten, foregår i en almindelig psykologkonsultation. Her kan der fx være bløde møbler, kaffe og the, og parterne placeres ved siden af hinanden over for de to psykologer. I psykologkonsultationen blødes præpositionerne fra retten op, og der er et ønske om en mere uformel stemning, hvilket understøttes af de fysiske rammer.

Rettenes rollespil som disciplinerende faktor

De institutionaliserede rammer, strukturer og præpositioner og den tilhørende magtfordeling betyder, at der udspiller sig en art rollespil i de familieretlige sager, der behandles i retten. Retten og retssalen bliver til en scene, hvor deltagerne performer deres roller. På tværs af materialet ses dog flere eksempler på forældre, der ikke er i stand til at leve op til rollen, og som konsekvens heraf dømmes ude eller mistros. Det er dermed vigtigt for parterne, at de udfylder rollen korrekt.

Parternes overlagte selvpositionering og de til formålet tilrettelagte storylines er et udtryk for, at parterne performer frontstage. Her præsenterer parterne nogle særligt udvalgte elementer, der har til formål at understøtte de storylines, som parterne hver især ønsker skal vinde opbakning, mens andre udelades. Parternes performance er målrettet scenen; retten og publikum; dommeren og den børnesagkyndige, og hvordan de klarer deres performance, altså i hvilket omfang de får sandsynliggjort, at deres storyline er den mest sande, hvilket afgøres af publikums vurdering.

Publikummet i retten trækker i deres vurdering af parternes performance dels på faglige (juridiske og psykologiske) fortolkninger og dels på erfaringer, normer, værdier mm. Både de faglige fortolkninger og de mere personlige normer viser sig som og forholder sig til diskurser og dominerende storylines i feltet. Advokaterne assisterer med, hvordan deres klient bedst performer rollespillet i retten inden for de institutionaliserede rammer og strukturer.

Rammerne, strukturerne og magtfordelingen, og dermed det institutionaliserede rollespil, der udspiller sig i retten, har en tydelig disciplinerende effekt på de kæmpende parter. Det ses i de forskellige cases, at parterne agerer forskelligt, alt efter hvilken model deres sag behandles efter, på den måde, at de cases, der behandles ved hovedforhandling i retssalen agerer langt mere formelt, statisk og behersket og mindre følelsesbetonet og impulsstyret. Særligt tydeligt er det i de sager, hvor jeg har observeret de samme parter i forskellige rammer, fx i case 3, hvor jeg har observeret både et forberedende retsmøde, en hovedforhandling samt en psykologsamtale. Særligt faren agerede markant anderledes i retssalen, hvor han talte i en langt mere høflig tone, afbrød mindre og i det hele taget fremstod mere ydmyg (observationsnoter, case 3).

Til de forberedende retsmøder er det mindre styret, og parterne opfører sig mindre kontrolleret. Det foregår dog stadig i retten, dommeren og den børnesagkyndige er til stede og rollespillet med de særligt tilrettelagte storylines udspiller sig fortsat.

I projekt Børn i Retten ses det, at parterne agerer endnu mindre kontrolleret. Her lader de, inviteret af psykologerne, dele af masken falde og viser måske lidt mere fra deres backstage end de gør i retten. Advokaterne er der ikke til at hjælpe med at tilrettelægge deres performance, og fraværet af dommeren og dermed afgørelseskompetencen betyder, at de vover mere. Flere forældre tror dog, til trods for information om det modsatte, at der meldes tilbage til retten, og de tror derfor, at det, de siger og gør, kan få konsekvenser for sagens videre forløb. Dermed spiller retten alligevel ind i forhold til deres positioneringer, og de kan også være blevet rådet af deres advokater til at være på en bestemt måde i forløbet.

Den juridiske fortolkning af familieretlige sager

De familieretlige sager er reguleret af lovgivningen på området (se kapitel 3), og når en sag bringes for retten, er det rettens opgave at afgøre tvisten mellem forældrene, ultimativt med en juridisk afgørelse, der bestemmer, hvordan forældremyndighed, bopæl og evt. samvær fordeles. Dommeren skal derfor være optaget af at overholde de juridiske regler, sikre, at alt går korrekt til og at alle parternes retssikkerhed beskyttes. Endvidere er dommeren optaget af, hvordan sagen kan oplyses tilstrækkeligt til, at der kan træffes den rigtige juridiske afgørelse.

Af undersøgelsens empiriske materiale fremgår det, at der på vejen mod afgørelsen, ofte centrerer om nogle bestemte prædefinerede faktorer. Det er en del af dommerens forpligtelser, at en afgørelse kan legitimeres i lovgivningen og retspraksis, og derfor ledes der efter nogle juridiske knager, som en eventuel afgørelse ville kunne hænges op på. Dermed er det i nogen grad defineret på forhånd, hvad der er vigtigt at belyse og fokusere på i sagerne, ud fra hvad der kan træffes juridisk afgørelse med afsæt i.

Det fremgår af case fremstillingerne (se kapitel 6), at der kan være variationer i, hvordan de juridiske fortolkninger fremstår. Således ses det i case 4 (se afsnit 6.2), at den juridiske del af forældremyndighedsspørgsmålet fortolkes snævert, mens det i case 15 (se afsnit 6.4.) fortolkes bredere. Hvordan det juridiske fortolkes, har stor betydning for, hvilke perspektiver der får plads og anses som væsentlige i sagerne og således både stor betydning for, hvor vægten i sagerne lægges, og hvad der anses for henholdsvis relevant og irrelevant.

I case 4 fortolkes forældremyndighedsspørgsmålet som noget, der primært er relevant for de voksne, og som et rent juridisk og praktisk spørgsmål, om hvordan

de juridiske rettigheder i forbindelse med forældreansvar (indflydelse på beslutninger) og de juridiske forpligtelser (samarbejde og deltagelse om førnævnte beslutninger) fordeles og administreres. Der fokuseres i behandlingen af sagen på, hvorvidt der er sket misligholdelse af de forpligtelser, eller om der er grund til at tro, at det vil ske i fremtiden. Konkret betyder det, at der er stort fokus på, hvorvidt faren i sagen har undladt at underskrive papirer, eller om det er sandsynligt, at han i fremtiden vil modsætte sig at underskrive papirer, fx i relation til udstedelse af pas, skolevalg, fritidsaktiviteter eller psykiatrisk behandling. På tværs af materialet ses, at snævre juridiske fortolkninger strukturerer sagerne og definerer, hvad der er væsentligt og uvæsentligt i sagerne. Det betyder, at der levnes mindre plads til at forfølge og undersøge andre perspektiver, der ikke passer ind i den rammesætning, herunder børns perspektiver. På tværs af materialet ses det i flere tilfælde, at det, børnene giver udtryk for, ikke taler direkte ind de mere snævre juridiske fortolkninger og dermed anses for irrelevant.

I case 15 (se afsnit 6.4) ses en anden fortolkning og udøvelse af dommerens forpligtelser, med en anden fortolkning af barnets bedste og et større fokus på barnets perspektiv. Her er den juridiske fortolkning af forældremyndighedsspørgsmålet ikke begrænset til at indeholde de konkrete rettigheder og forpligtelser, men indeholder i tillæg en bredere forståelse for, hvordan barnets liv skal kunne fungere, herunder at forældremyndighedsspørgsmålet ikke skal besværliggøre barnets liv. Til retsmødet forsøger begge advokater at tale ind i de mere klassiske juridiske knager, som en afgørelse ville kunne hænges op på, fx religionsvalg og barnets ret til begge forældre. Farens advokat fremhæver endvidere en principiel dom i en lignende sag, som endte med en dom om opretholdelse af den fælles forældremyndighed, altså den juridiske legitimitet i en sådan afgørelse. Her spiller advokaten dermed ind i forhandlingen om fortolkningen af dommerens forpligtelser. Dommeren insisterer, sagen igennem, på også at fokusere på det, barnet har givet udtryk for i børnesamtalen i forhold til, hvordan hendes liv leves bedst og hvilke tanker, hun har gjort sig omkring samvær og forældremyndighed. Disse perspektiver taler ind i dommerens bredere juridiske fortolkning af forældremyndighedsspørgsmålet.

På tværs af det empiriske materiale ses flest eksempler på den snævre juridiske fortolkning, som særligt fokuserer på prædefinerede og konkrete juridiske knager, som en afgørelse ville kunne hænges op på og finde legitimitet i. Der ses enkelte eksempler på, at dommeren fortolker det på en måde, der rækker ud over disse.

Fælles for de juridiske fortolkninger er, at de ikke giver meget plads til de mere følelsesmæssige aspekter af forældremyndighed, der ikke er en del af dommerens forpligtelser at belyse eller tage sig af. På tværs af materialet ses således, at der i

behandlingen af sagerne fokuseres meget på de juridiske aspekter. Dette ses også i projekt Børn i Retten, hvor der ellers er mere rum og plads til det følelsesmæssige, men hvor forældremyndighed alligevel italesættes som et primært praktisk og juridisk spørgsmål. I forbindelse med interviews giver alle deltagerne udtryk for, at forældremyndighed handler om meget mere end de juridiske aspekter og de konkrete praktiske rettigheder og forpligtelser, der er knyttet til forældremyndighed. For deltagerne, både børn og voksne, handler det i langt højere grad om forældremyndighedens symbolske og følelsesmæssige aspekter. Eksempelvis siger faren i case 15: *"Jeg vil føle mig endnu mere sat ud på et sidespor, hvis jeg ikke havde mulighed for at have indflydelse på Julies liv"*, hvortil morens advokat siger: *"Så det er en følelsesmæssig ting"* ud fra en forestilling om, at det følelsesmæssige aspekt af forældremyndighed ikke er relevant i relation til det juridiske aspekt, der behandles i retten, og dermed, at en parkering af farens argumenter i den følelsesmæssige lejr, vil gavne morens sag.

I case 4 betyder den juridiske fortolkning, at de følelsesmæssige aspekter af forældremyndighedsspørgsmålet, som barnet fremhæver – kvaliteten af relationen til faren og hendes erfaringer med hans ageren i andre sammenhænge – ikke indtages som relevante aspekter af den juridiske tvist. I case 15 betyder det, at dommeren ikke fokuserer på den symbolske betydning af forældremyndigheden og heller ikke er så optaget af, hvordan en fratagelse vil påvirke *faren* følelsesmæssigt, herunder hvilken betydning dette kunne få for barnet og farens relation fremadrettet.

Rollespil og positioneringskampe med afsæt i juridiske fortolkninger

Som skitseret indledningsvis bygger rettens tilgang til de familieretlige sager på en præmis om, at der findes en sandhed, som skal frem, således at retten kan træffe den rigtige beslutning. Parterne i sagen instrueres derfor indledningsvis i sagerne om, at de taler under strafansvar, og at de skal tale sandt i retten. Opdelingen i sandt - ikke sandt betyder, at der ikke er plads til mange nuancer og samtidig ikke plads til, at flere fortællinger kan være sande og rigtige på en gang. Dermed lægger den retlige ramme op til positioneringskampe mellem forældrene.

De juridiske fortolkninger, særligt de mere snævre, er et led i at sikre, at alle behandles lige for loven, og at familier kan forvente at få en fair og juridisk legitim behandling af deres sag. Det betyder dog også, at der kan synes næsten at være en form for drejebog for sagerne, hvor de forskellige aktører indtager nogle genkendelige roller og fremfører storylines, der taler direkte ind i diskurser og dominerende storylines på feltet. Advokaterne, der arbejder for at sikre, at deres klient

står bedst muligt i sagen, guider forældrene til at performe deres rolle og tilrettelægge deres storylines, således at det stiller dem bedst muligt. Ved observation af sagerne ses det, at der udspiller sig et rollespil, hvor forældrene, guidet af deres advokater, fremfører nogle bestemte, til sagen udvalgte brudstykker, der er rammet ind, så de passer ind i de juridiske fortolkninger.

Advokaterne som sufflører og proxykæmpende i det retlige rollespil

I det følgende udsnit fra case 4 ses det, hvordan der fremføres nogle bestemte, til sagen udvalgte brudstykker, samt hvorledes det, der fremhæves i retten, ikke helt flugter med det, der udtrykkes i forbindelse med interviews.

Udsnit af case 4

Under det første retsmøde præsenterer moren (Pernille) og morens advokat nogle punkter, der ville kunne bruges i en juridisk argumentation om ophævelse af den fælles forældremyndighed. Det drejer sig om udstedelse af pas, konfirmation/non-confirmation, ridning, efterskole og kontakt med såvel kommunen som det psykiatriske behandlingssystem. Pernille og hendes advokat fremhæver endvidere, at faren (Jens) tidligere har været usamarbejdsvillig i relation til nogle af disse punkter, og at det skaber utryghed for 15-årige Caroline, at hun ikke vil kunne vide, om hendes far vil acceptere sådanne ting i fremtiden. Pernille leverer således en performance på den retlige scene, i hvilken hun præsenterer storylines, der taler direkte ind i en juridisk fortolkning og i hvilken en afgørelse om ophævelse af den fællesforældremyndighed ville kunne hænges på legitime juridiske knager.

Jens og hans advokat på den anden side afviser, at Jens har været usamarbejdsvillig, og fremfører i stedet, at Pernille ikke har givet Jens tilstrækkeligt med informationer. En anden juridisk knage handler om, at den, der har bopælen og/eller eneforældremyndigheden, er forpligtet til at samarbejde og sørge for, at den anden forælder, der har ret hertil, har informationer og mulighed for at agere i relation til dem.

Begge forældre og deres advokater fremhæver således konkrete faktorer, der taler direkte ind i en (snæver) juridisk fortolkning af forældremyndighedsspørgsmålet. Det fremgår tydeligt, at advokaterne spiller en betydelig rolle i deres klienters performance, en rolle som en art sufflør, der hvisker den performende i øret, hvad der skal siges på scenen, eller som en art personlig instruktør, der guider den ene performende, men ikke er den anden. Det foregår endvidere også helt konkret, at advokaterne i retten lavmælt fortæller deres klienter, hvad de skal sige noget om.

Da jeg efterfølgende interviewer forældrene, står det klart, at det i høj grad er nogle andre og mindre håndgribelige faktorer, der er betydningsfulde for dem, i forhold til forældremyndigheden. Særligt har det mere relationelle stor betydning for begge parter. Disse er dog svære at passe ind i den juridiske fortolkning, og advokaterne har derfor ageret sufflør og hvasket, hvad der skulle siges, for at spille rollespillet bedst. I forbindelse med interviewene, hvor forældrene, til trods for at de fortsat ønsker at overbevise mig om, at de har ret, ikke behøver at gøre det med afsæt i de juridiske fortolkninger, taler mere frit. Vi er gået af scenen og befinder os mere backstage, uden advokatsufflører og med et andet publikum (mig), der ikke har nogen magt i den familieretlige sag. Her kommer der nogle andre perspektiver frem, som blottet for rollespillets strukturering fremstår mere reelle.

Efter en pause i mødet beder morens advokat om ordet. Suffløren springer så at sige på scenen og agerer som stedfortræder for moren. Her fortæller advokaten at det, der efter hendes opfattelse er det helt store problem, er samarbejdet mellem mor og far. Advokaten siger: *"Far tænker, at det kun er mor, der er problemet. Jeg har været på banen siden 2011 og ved, at det er det ikke"*. Et meget vanskeligt samarbejde og et højt konfliktniveau kan danne basis for en ophævelse af den fælles forældremyndighed (Indenrigsministeriet, 2012) og således forsøger morens advokat at etablere en storyline, i hvilket dette er tilfældet, og hvor mor ikke kan anskues som årsag hertil. Morens advokat foreslår en løsning, hvor:

Mor får forældremyndigheden, men samtidig aftales det, at hun informerer far (...) Caroline kan ikke holde ud, at der er konflikter imellem mor og far, og så trækker hun sig (observationsnoter case, 4)

Til dette forslag responderer farens advokat tydeligt indigneret:

Jamen, det kunne jeg godt sige en hel masse til (læs: der ville modsvare det), men i bund og grund er det underligt, at vi prøver at sige, hvad der foregår i hovedet på en 15-årig pige, uden at tale med hende (observationsnoter case, 4).

Farens advokat springer også på scenen og italesætter den præmis, at dette retsmøde udspiller sig, uden at der er nogen, der i forbindelse med sagen har talt med det barn, som sagen omhandler. Dette fører ifølge advokaten til, at de alle, med hver deres udgangspunkt, gætter sig til og/eller finder på, hvordan hun må have det, og hvad hun ønsker, altså et ude fra- eller tilstræbt indefra-børneperspektiv formuleret med afsæt i egne storylines. Advokaten gør sig således her til talsmand for et mere direkte børneperspektiv, hvor Caroline selv skal have mulighed for at udtale sig (barnets artikulerede perspektiv). Dette gør han delvist med henvisning til Carolines alder (15 år), der ofte i sager som disse vil tale for en børnesamtale.

Farens advokat insinuerer samtidig, at det, modparten fremlægger, er noget mor og mors advokat finder på, en tilrettelagt performance, hvori moren er guidet af advokaten til at fremføre en (falsk) storylines med henblik på at vinde sagen. Advokaten forestiller sig, at en samtale med Caroline ville kunne kaste lys over dette og resultere i et maskefald for modparten.

Morens advokat fortæller derefter om den behandling, som Caroline har været igennem (familiebehandlingsforløb), og hvordan konklusionen også her var, at Caroline ender med at trække sig. Til dette responderer fars advokat: *"Jeg kan ikke se, at vi løser dette ved, at far giver afkald på forældremyndigheden"*. Der er en ophedet og fjendtlig stemning mellem de to advokater. De to advokater er lynhurtige til at afbryde og modsige modparten og signalerer både med deres tonefald og særligt med deres kropssprog, når modparten taler, at de er meget uenige og provokerede af modpartens udlægning af sagen. Denne ophedede stemning og advokaternes aggressive fremtoning tager til på det næste møde, der foregår i retssalen.

Hen imod slutningen af mødet i retssalen tales der i lang tid om, hvordan en række konkrete uenigheder kan løses. Blandt andet har farens overlevering af gaver til Caroline været et tema, både på det forberedende retsmøde og i samtalen med Caroline. Det er svært at nå til enighed. Stemningen er ophedet, og advokaterne kommer på skift med udtalelser, der synes at provokere modparten. I forbindelse med, at moren siger noget, fnyser farens advokat og siger: *"Sludder"*. På et tidspunkt laver faren nogle fagter, hvortil mors advokat siger: *"Det gider jeg simpelthen ikke at se på"*. Der er en tydelig alliance mellem de respektive parter og hver deres advokat, således at der udspiller sig en art proxykamp mellem de to advokater.

I andre sager har jeg observeret, at rammerne og magtfordelingen i retslokalet har haft en disciplinerende effekt på parterne. Dette gør sig ikke gældende i denne sag, hvor advokaterne i vid udstrækning deltager i konflikten ved hele tiden at bryde ind og modsige den anden part, samt ved i deres kropssprog og tonefald at signalere, at det modparten siger er helt i skoven. For begge parter gør det sig gældende, at der lader til at være en stærk alliance mellem klient og advokat. Advokaternes engagement, deres aggressivitet og tydelige misbilligelse af modparten giver, sammenholdt med deres evne til at bakke dominerende storylines i feltet op (mor som offer for vold, far som offer for komplot), indtryk af, at de er trænede i at håndtere sådanne sager fra netop dette perspektiv.

Advokaterne spiller i denne sag en markant rolle i positioneringskampen mellem forældrene, ligesom rettens generelle optagethed af at finde frem til den sande fortælling og den dualistiske forståelse af forældrene understøtter positionerings-

kamp og polarisering mellem forældrene. I de efterfølgende interview giver begge forældre samt Caroline udtryk for, at sagen har øget polariseringen mellem forældrene, og at samarbejdet er anstrengt. Det betyder endvidere, at det bliver denne positioneringskamp, og forældrene og deres advokaters evner til at agere korrekt heri, der fylder i sagen, mens Carolines perspektiv fylder meget mindre og har langt mindre indflydelse på sagens gang.

Det ses på tværs af det empiriske materiale, at positioneringskampe mellem forældrene understøttes af det juridiske system og fylder meget i sagerne. I forlængelse heraf bliver det de juridiske knager, der definerer, hvad der er relevant at bringe ind i sagerne. Det er nemmere for forældre (voksne – hjulpet af deres advokater) at tale direkte ind i de juridiske forståelser, og deres fortællinger er dermed også nemmere for dommeren både at forstå og basere juridiske vurderinger på. De juridiske knager, som en afgørelse vil kunne legitimeres med, og det faktum, at kun de voksne kender disse og dermed har mulighed for at positionere sig i relation til dem, er således med til at marginalisere børnenes perspektiver.

Det terapeutiske rum som en anderledes arena

Det terapeutiske rum, som sagerne i projekt Børn i Retten udspiller sig i, er tænkt som en anderledes og mere frit rum, hvor særligt de psykologiske fortolkninger af sagerne og de bagvedliggende konflikter kan få plads, og hvor familierne kan få hjælp til at løse deres konflikter og forbedre børnenes situation i en bredere kontekst, der ikke er begrænset af rettens rammer eller de juridiske fortolkninger. Psykologerne er i det terapeutiske rum ikke forpligtet på de juridiske aspekter og har ingen magt i forhold til at afgøre sagerne. Deres magt ligger i deres børnefaglige ekspertise, der betyder, at de kan vurdere, i hvilket omfang børnene har det godt, og om forældrene lever op til deres forældreforpligtelser. Psykologernes rolle i sagerne i retten er som børnesagkyndige, og de er derved forpligtet til at sikre barnets bedste og inddragelse af barnets perspektiv.

Det er et grundlæggende udgangspunkt i projekt Børn i Retten, at man ved at hjælpe forældrene med deres konflikter bidrager til at forbedre børnenes situation. At hjælpe forældrene bliver således til en måde, hvorpå psykologerne kan indfri deres forpligtelser overfor barnet.

Dette udgangspunkt finder opbakning i den forskningslitteratur, der peger på, at konfliktniveauet mellem forældrene er noget af det, der betyder mest for, hvordan børn, der oplever forældrebrud, klarer sig på længere sigt. Tilgangen til familierne sker med afsæt i psykologfaglig viden, herunder særligt konfliktmæglingsræsonnementer om, at det at besøge hinandens verdener og opnå større forståelse for hinandens perspektiver, hjælper forældrene med at løse op for deres

konflikter og skaber grobund for et bedre samarbejde. Tanken er, at den polarisering, som sker i sagerne og som kan blive understøttet og forværret i det familieretlige system, bedst bekæmpes ved at skifte perspektiv. Det længere og mere terapeutisk funderede forløb, som familierne i projekt Børn i Retten får, betyder, at der i vidt omfang skabes plads til flere og mere nuancerede perspektiver i sagerne. Observationer af sagerne viser, at det er betydningsfuldt, at de i projekt Børn i Retten ikke er begrænset til at beskæftige sig med de konkrete juridiske tvister, men har en mere helhedsorienteret tilgang til familierne. Der skabes bedre plads til de mere følelsesmæssige aspekter og de psykologiske fortolkninger af konflikterne og familiernes situationer.

Til trods for intentionerne om et anderledes og mere frit rum viser observationer og interview dog, at de juridiske fortolkninger og den polariserede positioneringskamp mellem forældre delvist flytter med over i det terapeutiske rum. Særligt ses det, at den dualistiske forståelse af god-dårlig forælder flytter med, både hos forældrene selv og hos psykologerne. Forældrene positionerer, på lignende vis, sig selv og hinanden som henholdsvis vis god og dårlig forælder. På samme vis rammer psykologerne fortsat forældrenes ageren og udsagn ind i en forståelse af det gode forældreskab. Flere forældre beskriver endvidere i interviews, at deres primære intention med at sige ja til at deltage i projektet er, at de gerne vil vise velvilje samt at de er af den opfattelse, at et nej vil stille dem dårligere i sagen. Enkelte forældre fortæller også, at de er blevet rådet af deres advokater til at sige ja til deltagelse. For disse forældre indgår deltagelsen dermed i det større rollespil.

Psykologerne i projekt Børn i Retten er børnesagkyndige i retten og har stor erfaringsbaseret viden om familier med familieretlige konflikter og de dynamikker, der gør sig særligt gældende her. Det betyder, at psykologerne har stor erfaring og viden om, hvordan sagerne behandles i retten, herunder hvad der i det rum er relevant at fokusere på, samt hvad der vil kunne lægges til grund for juridiske afgørelser. Disse erfaringer tager de med ind i projekt Børn i Retten og trækker på i arbejdet med familierne. Retten fremhæves ofte af psykologerne som den ultimative instans og den juridiske afgørelse som en art skrækscenarie og som et incitament for forældrene til at finde løsninger. Samtidig måler psykologerne ofte forældrenes krav og ønsker til sagens udfald op mod, hvad der ville kunne finde opbakning i retten. Selvom der ikke er en dommer med, trækker psykologerne det dømmende aspekt ind og agerer ind imellem selv som en art dommer, der enten bakker op eller modsætter sig forældrenes storylines. På den måde flytter de juridiske fortolkninger af de familieretlige sager med over i det ellers mere frie terapeutiske rum. I det følgende caseudsnit ses det, hvordan psykologerne trækker en juridisk fortolkning, og hvordan retten ville forholde sig til sagen ind i det terapeutiske forløb.

Udsnit af case 6

Det er et centralt konfliktpunkt og en problematik, der synes at stå i vejen for at arbejde med familien, at moren er meget nervøs for, at faren har planer om at køre hende ud på et sidespor i forhold til børnene. Med afsæt i morens fortælling og hendes frygt for, at faren vil anlægge yderligere sager, siger psykologerne for at berolige moren;

Merethe: "Ift. forældremyndighed. Sådan som lovgivningen er nu, så er det meget svært at ophæve den fælles forældremyndighed.

Erik: "Der skal rigtig meget til, så det skal I ikke tænke så meget på. Samværet kan I selvfølgelig gå i Statsforvaltningen med, men der skal rigtig meget til før den ene forælder får mindre end 5 dage".

Psykologerne trækker her deres viden og erfaring fra arbejdet i retten og samarbejdet med dommerne ind i projektsagen. Præmissen for sagerne i projektet er, at der forsøges at finde en forligsmæssig løsning, men lykkes det ikke, falder sagen tilbage til retten og en hovedforhandling berammes. Der er således en bevidsthed hos alle om, at en almindelig retssag ligger derude og lurar. Psykologerne bruger det ofte som en del af deres appel til samarbejde: "*Hvis I ikke finder en løsning på det her, overlader I beslutningerne til andre (retten)*". I forbindelse med gruppeinterviewet sagde en dommer om de sager, der bliver behandlet efter mere konfliktløsende modeller: "*De har hele tiden truslen, de aner ikke, hvad der kommer ud af en afgørelse*" (Gruppeinterview, dommere). Truslen om den eventuelle afgørelse, benyttes her af psykologerne til at få forældrene til at rette ind efter projektets formål og indgå et forlig. Men hvor de i andre sammenhænge taler ud fra deres psykologfaglighed og konfliktløsningsevner og ind i et terapeutisk rum, hvor alle fortællinger typisk er lige gyldige, taler de her mere ud fra en mere juridisk fortolkning, hvor der er noget, der er bedre end andet. En logik "*Hvor der skal rigtig meget til før...*". Dette *meget*, der skal til, er det som de børnesagkyndige hele tiden er med til at vurdere i andre sager. Ved at fremhæve det som noget, de "*ikke skal tænke så meget på*", antyder de samtidig, at det ikke er deres vurdering, at dette "*meget*" er til stede i denne sag. Psykologerne trækker dermed dommerens magtposition med dertilhørende rettigheder og forpligtelser ind i det terapeutiske rum som et redskab til at få forældrene til at rette ind efter psykologernes agenda. De henvender sig til begge forældre, men det er samtidig tydeligt, at det mestendels er moren, de forsøger at berolige. Psykologerne træder her ud af den rene hjælpende position og over i en mere vurderende, omend det i situation er sagt for netop at hjælpe.

Retten parathed til at inddrage og lytte til børn: åbninger, muligheder og forpligtelser

Med Shiers model for veje til deltagelse (se afsnit 4.2) belyses her, med afsæt i de ovenstående afsnit, retten parathed til at inddrage og lytte til børn.

Retten er lovgivningsmæssigt forpligtet til at inddrage børn og børns perspektiver i de familieretlige sager (se kapitel 3). Denne forpligtelse gradbøjes, i forhold til modenhed og alder. Gradbøjning af forpligtelsen betyder, som det vil blive belyst yderligere i afsnit 7.4, at en del børn ikke inddrages, samt at deres perspektiver fortolkes ind i en modenhedsforståelse. Retten har delvist åbninger og muligheder for børneinddragelse i kraft af de børnesamtaler, der afholdes. Fortolkningen af, hvad børnene giver udtryk for, er dog, som det fremgår af de ovenstående afsnit, begrænset af de juridiske fortolkninger og de legitime juridiske knager, som en juridisk afgørelse ville kunne hænges på.

Retten optagethed af den sande fortælling levner samtidig ikke plads til, at flere fortællinger kan være sande. Børnenes fortællinger er ofte ambivalente og tvetydige. Børnenes fortællinger er ofte ikke særligt tilrettelagt til at tale ind i retten logik, og de har ikke en advokatsufflør, der kan viske dem i øret, hvorledes de bedst fremstiller deres perspektiver. Det betyder, at børnenes perspektiver ikke altid passer ind i retten juridiske fortolkninger af de familieretlige sager. Når børnenes fortællinger ikke passer ind, opfattes de ofte ikke som væsentlige og får ikke betydning for sagens forløb. Dermed levner fortolkningen af det juridiske ikke plads til det, der er vigtigt for børnene, og som kan adskille sig fra det, de voksne med afsæt i jura anser for vigtigt. Børnenes perspektiver udgrænses, og de voksnes juridiske perspektiver får mere vægt. Det ligger endvidere i struktureringen i retten, at de voksne får meget taletid, ligesom de også får hjælp fra deres advokater til at målrette deres fortælling. Børnene kommer, hvis de overhovedet inddrages, kun til en kort samtale. Betydningen heraf vender jeg tilbage til i afsnit 7.4. Jeg anser Shiers model (se afsnit 4.2.) for at være et refleksionsværkstøj til at få øje på de muligheder og begrænsninger, der ligger i fx retten praksis for inddragelse. Jeg vil derfor ikke indplacere retten et bestemt sted i modellen, men blot med afsæt i ovenstående bemærke, at der i retten tilgang til de familieretlige sager, trods intentioner om børneinddragelse, fortsat ses en række institutionaliserede praksisser, der strukturerer og begrænser tilblivelsen, positioneringen og inddragelsen af børns perspektiver.

Opsamling

Når uenighederne mellem forældrene bringes for retten i en familieretlig sag, skæres de til, så de passer ind i retssystemet. Det betyder eksempelvis, at der opereres

med en dualistisk tilgang, hvor der i sagerne vil være en vinder og en taber. De rammer og institutionaliserede praksisser, der kendetegner rettens behandling af familieretlige sager, strukturerer interaktionen mellem deltagerne og udstikker nogle (prædefinerede) mulige positioner, deltagerne kan indtage. Interaktionen mellem deltagerne udspiller sig som positioneringskampe, hvor forskellige magtstrukturer definerer hvilke perspektiver, der vinder opbakning. Det særlige rum som retten er, og den måde deltagerne forventes at agere på, virker til at forstærke de positioneringskampe der kæmpes. De juridiske fortolkninger og rettens rammesætning flytter endvidere i nogen grad med over i det terapeutiske rum i projekt Børn i Retten, der ligeledes forholder sig til og struktureres ind i rettens logik. Det skaber nogle særlige betingelser, muligheder og begrænsninger for børnenes perspektiver, der positioneres ind i det juridiske suppleret af psykologiske fortolkninger af sagen.

7.2 Skilsmisseforældreskabet og barnets bedste

Det familieretlige system er lovgivningsmæssigt forpligtet til at træffe afgørelser til barnets bedste (Indenrigsministeriet, 2012). Det er således en del af at oplyse sagen, at dommeren undersøger, hvad der vil være til barnets bedste. Hvad der konstituerer barnets bedste, er dog ikke en objektiv og statisk størrelse i de familieretlige sager. Det er i stedet konstitueret i relation til diskurser og dominerende storylines om den gode barndom og det gode forældreskab. Såvel forældre som fagprofessionelle refererer løbende til barnets bedste, uden dog at være enige om hvad det er. Forældrene bruger ofte barnets bedste som argument for deres egen sag og fremhæver, at de selv bedst varetager barnets bedste og/eller at der er sammenhæng mellem deres påstand og barnets bedste. På samme måde løfter advokaterne det ofte ind som en juridisk understøttelse af deres klients påstand. De børnesagkyndige har den faglige viden og erfaring med at undersøge og med afsæt heri komme med kvalificerede bud på, hvad der med et ude fra- eller tilstræbt indefra-perspektiv er barnets bedste. Dommerne lægger sig i vid udstrækning op ad de børnesagkyndige. For alle de fagprofessionelle gælder det, at de i tillæg til faglig viden trækker på mere personlige normer, værdier og erfaringer samt *common sense* diskurser, om hvad børn har bedst af. På tværs af materialet ses det, at de fagprofessionelle har forskellige vurderinger af, hvad der konstituerer barnets bedste. Dommere og psykologer kan have forskellige opfattelser, men også internt mellem psykologerne er der forskelle.

Jeg vil i det følgende dykke ned i nogle af de diskurser og dominerende storylines, i relation til barnets bedste og det gode (skilsmisse)forældreskab, som har vist sig

på tværs af det empiriske materiale, og som har stor indflydelse på, hvilke fortolkninger der laves i sagerne. De belyste diskurser og dominerende storylines udstikker forskellige positioneringsmuligheder og er dermed magtfulde i interaktionen mellem deltagerne i de familieretlige sager. Belysningen af dem har således til hensigt at vise, hvorledes disse influerer på interaktionen mellem deltagerne, samt tilblivelsen, positioneringen og inddragelsen af børnenes perspektiver.

Det manipulerede barn

I den offentlige debat om familieretlige sager, har diskursen om det manipulerede barn fyldt og fylder fortsat. Inden for denne diskurs positioneres den ene forælder som udspekuleret og med onde hensigter om at manipulere barnet til at sige (og føle) noget bestemt. Denne positionering trækker på en anden diskurs om den gode forælder som den opofrende, der ikke handler ud fra egen vinding, men kun barnets, og dermed fremstår den manipulerende forælder som dårlig. Barnet positioneres som påvirkelig og uden agency og den anden forælder, som offer for konsekvenserne af manipulationen af barnet (Warming et al., 2019).

Forældrene i denne undersøgelse trækker særligt på denne diskurs i de tilfælde, hvor der ikke er kontakt mellem en forælder og et barn. Her kaldes manipulationen forældrefremmedgørelse - et begreb hentet fra Gardner (1998). I hovedparten af sagerne taler forældrene om, at børnene i forskellig udstrækning er påvirket af den anden forælder, mens det kun er enkelte der benytter termen forældrefremmedgørelse.

Diskursen om det manipulerede barn bliver til en dominerende storyline i feltet, som særligt dommerne er optaget af. Flere dommere opfatter det som tegn på påvirkning, hvis et barn siger noget, der ligger meget tæt op ad den ene forældres fortælling, hvis barnets fortælling virker indstuderet, eller barnet bruger ord, der ikke anses for alderssvarende (et voksent sprog). Dommerne beder ofte de børnesagkyndige om at vurdere barnets artikulerede perspektiv (i en børnesamtale). Her tænkes på alder og modenhed, men også hvorvidt der er indikationer på, at barnet i særlig grad er påvirket af den ene forælder.

De børnesagkyndige taler ikke om forældrefremmedgørelse og kun sjældent om påvirkning, men i stedet om alliancer mellem børn og en forælder, et mere positivt ladet begreb, men i vid udstrækning udtryk for den samme bekymring; at det, barnet giver udtryk for, ikke er deres rene eller ægte perspektiv. Her trækkes på en forståelse af, at vi har vores eget perspektiv, som ikke er dannet relationelt med andre og i konteksten. Både forældre, dommere og børnesagkyndige har i undersøgelsen givet udtryk for, at et barn, der særligt er påvirket af den ene forælder, har udsagn, der ikke er pålidelige og legitime. Det opfattes ikke som udtryk for

barnets ægte perspektiv, der i stedet er noget, de voksne bedre kan gennemskue (Warming et al., 2019). Børn positioneres i denne dominerende storyline således (i modsætning til voksne) som manipulerbare, mindre troværdige og dermed som med mindre ret til at blive hørt.

Det ansvarstyngede barn

Ansvar er et centralt begreb i forståelsen af forælder-barn-relationen i familieretlige sager. Forældrene skal føle og tage ansvar for børnene, det er en del af forældreforpligtelserne, og barnet har ret til at blive taget ansvar og draget omsorg for. Når forældrene vurderes, vurderes de blandt andet op imod dette som et led i at sikre barnets bedste. I forlængelse heraf viser der sig en dominerende storyline feltet, om at børn i de familieretlige sager tager ansvar og drager omsorg for forældrene. Dette ansvar problematiseres, og spores det, at børnene påtager sig det og udtrykker sig derefter, så undermineres deres perspektiver. Nogle børns udsagn fortolkes ind i denne dominerende storyline, og de fagprofessionelle siger fx, at *"Børn vil helst ikke gøre deres forældre kede af det"* i relation til udsagn, som de fagprofessionelle ikke vurderer som legitime.

Det fremgår af interview og fremtidsværksteder, at mange børn er optagede af ikke at gøre deres forældre kede af det. Det fylder for mange børn i de familieretlige sager, og der er også børn, der fortæller, at de kan finde på at sige noget til forældrene, fx om deres ønsker til samvær, for at gøre dem glade. Samtidig er der ikke tegn på, at børnene i særligt omfang til børnesamtalen giver udtryk for noget, der ikke stemmer overens med deres følelser. Børnene fortæller i stedet, at det gør det vanskeligt at få formuleret egne perspektiver, og de efterspørger hjælp til at gøre det på en måde, der ikke sårer forældrene. Noget lignende ses i enkelte tilfælde i relation til søskende. Her er børnene opmærksomme på, at de ikke må føle ansvar for deres søskende, det er ikke deres ansvar, men de føler det alligevel. Ansvarsfølelsen forsvinder således ikke, men måske muligheden for at få hjælp til at håndtere det.

Den dominerende storyline om den problematiske ansvarstagen, fylder meget i forældrenes storylines og bekymringer. Der er en kønnet dimension, idet det ofte er moren, der positionerer faren, som den barnet tager et problematisk ansvar for. Faren positioneres i relationen, som den forælder der mangler (omsorgs- og ansvars-) kompetencer, og derfor som den barnet føler et problematisk ansvar for. Denne positionering er delvist informeret af en storyline om, at mænd håndterer skilsmisse og det at blive alene dårligere end kvinder. For begge parter er skilsmisse forbundet med lavere mental trivsel, men undersøgelser peger på, at det rammer mænd hårdere end kvinder (Amato, 2000; Symoens, Vælde, Colman, &

Bracke, 2014). Det måles i undersøgelser fx ved et øget alkohol forbrug hos mænd (Horwitz, White, & Howell-White, 1996).

Forældrene benytter problematisk ansvarstagen, enten som argument for at børnene skal være hos den ansvarsfulde forælder, og/eller for at det, børnene siger, ikke bør have indflydelse på sagens forløb. De fagprofessionelle er ligeledes optagede af den problematiske ansvarstagen og at børn, der påtager sig et sådant, er upålidelige eller ikke ytrer deres ægte perspektiv, og subsidiært at de voksne i disse tilfælde er bedre til at repræsentere barnets perspektiv. Storylinen er informeret af tilgangen til familier med sociale eller andre problemer, hvor det kan være et vigtigt parameter, om der bliver taget sig godt nok af børnene, og at børnene ikke skal tage sig af forældrene. I de familieretlige sager bliver det også lagt ned over familier, hvor den basale omsorg forventes at være i orden, og det får den konsekvens at nogen børns perspektiver undermineres.

Det forjættende forlig

Som beskrevet i kapitel 3 har et af hovedformålene med både den nordsjællandske model og projekt Børn i Retten været, at der skulle indgås flere forlig mellem forældrene og dermed afsiges færre domme. Denne ambition stammer dels fra forskningsbaseret og erfaringsbaseret viden om, at et lavt konfliktniveau er bedre for de involverede børn og dels fra fagprofessionel viden og erfaring om, at et forlig, hvor forældrene bliver enige og har et eller andet mål af ejerskab over de beslutninger, der træffes, hjælper samarbejdet og gør det nemmere rent faktisk at efterleve. Dette flugter med den samarbejdsnorm, der ses afspejlet i lovgivningen, og som også ses både i det familieretlige system og i samfundet generelt (Ottosen et al., 2017; Ottosen & Stage, 2011). Der er endvidere solidt forskningsmæssigt belæg for, at et lavt konfliktniveau er til gavn for de involverede børn (Amato, 2000; Dahl, 2018; McIntosh, 2009; Størksen, 2006). I denne undersøgelse understøttes dette endvidere af de børn, der har deltaget både i forbindelse med fremtidsværksteder og interviews. Det var et gennemgående tema på fremtidsværkstederne, at det ikke er rart, når konfliktniveauet er højt mellem forældrene, og at børnene oplever at få det dårligt af det, ligesom at flere børn i forbindelse med interviews, på forskellig vis, har givet udtryk for det samme.

Der er således både en samfundsmæssig diskurs om at samarbejde og fælles løsninger er det bedste for børnene og en dominerende storyline i feltet om at samarbejdet trives bedst, hvis forældrene bliver enige i en eller anden form og indgår et forlig, frem for at der skal træffes en juridisk afgørelse. Det betyder, at forliget kan komme til at stå som et succeskriterie for de fagprofessionelles ageren i sagerne. En børnesagkyndig udtrykte det således i et gruppeinterview:

Jagten på forliget og den store forløsning, når det lykkes, som vi alle sammen godt kan nyde lidt. Det har vi vel alle sammen et sted, det er da rart, hvis forældrene kan nå til en forlig (Gruppeinterview, psykologer).

I tråd med dette indledes både sager behandlet efter den nordsjællandske model og sager i projekt Børn i Retten med en opfordring til, at forældrene forsøger at samarbejde og finde en forligsmæssig løsning på deres tvist. Det præciseres endvidere, at ellers vil det være en dommer, der træffer en afgørelse og særligt i projekt Børn i Retten lægges der vægt på, at det vil sige, at forældrene lader det være op til andre at træffe beslutninger, som de burde tage, og at de dermed lægger ansvaret for deres eget og deres børns liv i hænderne på andre. Samtidig er der både hos de børnesagkyndige og hos dommerne en erkendelse af, at nogle af de forlig, der indgås, dels kan være forlig, hvor forældrene ikke har kunnet se anden udvej end at acceptere det forlig, der lægger sig op ad den vej, en dom ville have gået, og dels at nogle forlig har en ganske kort levetid *"De når måske kun lige ud til bilen"* (gruppeinterview, dommere, gruppeinterview psykologer).

En overvejende del af forældrene i undersøgelsen har givet udtryk for at føle sig flove og skamfulde over at have behov for at få det familieretlige systems assistance til at løse deres uenigheder. Til det første retsmøde i deres sag spurgte den børnesagkyndige en far: *"Hvordan kan det være, at du som en voksen veluddannet mand sidder her og ikke kan blive enig med din eks?"*, hvortil faren svarede: *"Det kunne jeg også have forsvoret"*, efterfulgt af forklaringer om hvordan situationen og særligt morens ageren alligevel har betydet, at de er der nu. (Observationsnoter, case nr. 1). Flere andre forældre nævner, at de aldrig havde troet, at de skulle havne i en familieretlig sag, og at det ville have været bedre for alle, hvis de selv kunne finde løsninger: *"I kan sagtens få mig til at føle skyld (...) Jeg er dybt flov over at skulle sidde i den her situation. Jeg er flov over, at det er kommet til det her"* sagde en mor i forbindelse med projekt Børn i Retten (Observationsnoter, case nr. 20).

De fleste forældre fortæller samtidig, at det er noget særligt i situationen eller deres ekspartners ageren, der har betydet, at de alligevel er havnet der. Forældrene har dermed også internaliseret en forestilling om, at det bedste (skilsmisse)forældreskab er det, hvor man er enige eller kan blive enige, og at det er et udtryk for manglende ressourcer eller kompetencer hos forældrene, når de ikke lykkes med det. Her spiller en diskurs om den intakte kernefamilie som ideal også ind. Hovedparten af forældrene er kede af, at de i første omgang ikke lykkedes med at holde familien sammen. Nogle af dem er kede af det på egne vegne, de havde en drøm om et bestemt liv, som er bristet med bruddet. Men særligt er mange af forældrene kede af det på deres børns vegne og over, at de som forældrene fratager

børnene livet i den intakte kernefamilie og udsætter dem for den sorg og smerte, det ofte er forbundet med.

Det næstbedste bliver så idealet om et skilsmisseforældreskab med enighed uden konflikter, hvor forældrene selv finder løsninger uden at involvere det familieretlige system. I dette ideal ligger endvidere et ideal om den gode forælder, som en der er i stand til at sætte sig ud over egne behov og fokusere på barnets (Westerling, 2016). At være nødt til at involvere det familieretlige system opleves af forældrene som et nederlag, og forældrene såvel som fagpersoner tolker det ofte ind i en forståelse af, at forældrene ikke er lykkedes med at sætte sig ud over egne behov. En del af ambitionen i såvel retten som projekt Børn i Retten er med afsæt i denne dominerende storyline at forsøge, at træne forældrene i at flytte fokus fra egne behov over på børnenes. I den forbindelse fortolkes et forlig som et tegn på, at forældrene i nogen grad er lykkedes hermed, og dermed at fagpersonerne er lykkedes med at flytte forældrene derhen.

Forliget som proformaenighed

Der er som skitseret ovenfor en dominerende storyline i feltet om, at enighed mellem forældre er at foretrække, og at et forlig, der netop er kendetegnet ved, at forældrene bliver enige uden en domsafsigelse, er udtryk for en sådan tilstræbellesværdig enighed. Denne undersøgelses empiriske materiale udfordrer dog denne antagelse. Via observationer af retsmøder og forløb i projekt Børn i Retten bliver det tydeligt, at flere af de indgående forlig har en skrøbelig karakter, samt at de er indgået inden for rammerne af et vist pres og optegnelse af alternativet, fx den domsafsigelse, der ligger og truer ude i horisonten.

Flere, både børn og forældrene, gengiver endvidere i interviews, at der er en i sagen, der har vundet, og en anden, der har tabt, til trods for at der er indgået et forlig. Det ses fx i case 2, hvor begge forældrene fortæller, at moren tabte sagen, idet det forlig, der blev indgået, gik imod hendes ønsker i sagen. Moren Lene fortæller endvidere, at hun ikke følte, at hun havde andet valg end at indgå forliget. Pigen Sofie har ligeledes en opfattelse af, at faren vandt sagen, og at moren tabte. Det indgåede forlig er således ikke et udtryk for, at forældre reelt er blevet enige, men derimod at de har indgået det forlig, som de er blevet presset til og som afspejler den dom, der ellers ville have været blevet afsagt.

Der er således tale om en form for proformaenighed. Forældrene er ikke gået fra retten med en oplevelse af, at de har opnået enighed, og det er heller ikke det, de har kommunikeret til deres børn. Der er ikke noget i interviewet med Sofie, der tyder på, at hun oplever, at forældrene har taget mere ansvar for beslutningerne,

at de har et bedre samarbejde eller er mere enige, og distinktionen mellem taber og vinder af retssagen er flyttet ind hos Sofie.

På samme måde ses det i projekt Børn i Retten, at psykologerne bliver positioneret som en art dommere. Dette sker, når psykologerne i samtalerne med forældrene med afsæt i et ude fra-perspektiv giver udtryk for, hvad der er godt for børnene, hvad der er rimeligt samt hvilken vej en eventuel juridisk afgørelse ville gå. Sådanne udtalelser opfattes af forældrene som en opbakning, eller det modsatte, til det, de fremfører, og det er i flere tilfælde med til at forældrene indgår forlig, der ikke er udtryk for enighed, men for at den part, der er i opposition til det, psykologerne fremfører, resignerer og accepterer et forlig.

Udsnit af case 7

Sagen starter i retten. Moren Camilla har søgt om at få eneforældremyndigheden over deres 12-årige søn Lucas. Faren Morten ønsker ikke at afgive sin del af forældremyndigheden. Af sagens akter fremgår det, at Lukas har det meget svært. Der er underretninger fra Statsforvaltningen og skolen, der begge udtrykker bekymring for Lucas' trivsel, udvikling og helbred. Statsforvaltningen har fra samtalen med Lucas fået indtryk af, at forældrene har trukket Lucas ind i vanskelige og konfliktfyldte følelser knyttet til deres brud og deres konfliktfyldte forhold. I underretningen fra skolen fremgår det, at Lucas har fortalt, at han bliver afstraffet, når han er hos sin far, og at han er bange for sin far.

På retsmødet fortæller forældrene samstemmende, at de har haft et stormfuldt forhold, og at deres samarbejde efterfølgende har været meget svært og anstrengt. Ligeledes synes de at være enige om, at der er meget stor forskel på deres opdragelsesstil og tilgang til Lucas. Morten siger: *"Camilla er mere blød. Jeg er mere hård og retfærdig"*. Camilla argumenterer, hjulpet af sin advokat, for, at Lucas har brug for mere ro og kontinuitet, og at en ophævelse af den fælles forældremyndighed vil kunne berolige Lucas, samt tage noget ansvar fra Lucas. Camilla siger ligeledes, at det på grund af konfliktniveauet *"Bare ville være så meget nemmere, hvis der bare var en, der tog beslutningerne"*. Morten fortæller, at han ville føle, at han mistede noget af Lucas, hvis han fik frataget sin del af forældremyndigheden og argumenterer for, at relationen mellem ham og Lucas er vigtig for Lucas, samt at Lucas har det godt, når han er hos ham. Lucas har for nyligt fået diagnosen ADHD, og forældrene er uenige om kost og medicin i relation hertil.

Mødet igennem appellerer den børnesagkyndige og dommeren til, at forældrene, for Lucas skyld, finder ud af at samarbejde. De undersøger endvidere, hvilken rolle forældremyndigheden spiller i den sammenhæng. Hen imod slutningen af mødet tilbydes forældrene et forløb i projekt Børn i Retten. I pausen taler dommeren og

psykologen om, at der ikke synes at være grund til en ophævelse af den fælles forældremyndighed. Dommeren og psykologen bliver endvidere enige om, at såfremt sagen kører videre i retten, skal Lucas ikke indkaldes til en børnesamtale. Dommeren siger i den forbindelse:

Det synes jeg umiddelbart ikke, fordi der skal ikke tages stilling til noget med samvær eller bopæl, men kun det tekniske omkring forældremyndighed (observationsnoter case nr. 7).

Dommeren og psykologens vurdering af sagen præsenteres for forældrene ved, at dommeren siger:

Jeg vil gerne give jer det med på vejen, som den børnesagkyndige sagde, så er det vanskeligt at få ophævet den fælles forældremyndighed. Umiddelbart er det ikke oplagt, at sagen lægger op til en ophævelse af den fælles forældremyndighed (observationsnoter case nr. 7).

Begge forældre takker ja til at deltage i projekt Børn i Retten. Til det første møde i psykologkonsultationen lægger Morten ud med at sige, at det går meget bedre. Med enkelte undtagelser, hvor Camilla fortæller om ting, der er svære, virker forældrene meget enige og med et overraskende lavt konfliktniveau. Psykologerne roser forældrene for den udvikling, de er inde i og bruger en del af mødet på at tale med forældrene om det særlige ved at have en dreng med ADHD, samt hvor vigtigt det er, at de påtager sig ansvaret og holder Lucas ude af deres konflikter. Hen imod slutningen bliver forældrene og psykologerne enige om, at det ikke giver mening at inddrage Lucas. Det er forældrenes opfattelse, at psykologerne ikke ville kunne få noget ud af at tale med ham. Forældrene afslår endvidere at deltage i familiedagen, da Morten mener, at det vil være for meget for Lucas. Mødet afsluttes med aftale om, at psykologerne melder tilbage til retten, at der er indgået forlig i sagen, at forløbet afsluttes, men at forældrene er velkomne til at tage kontakt til psykologerne, hvis der skulle opstå noget.

Da jeg efterfølgende interviewer forældrene, får jeg et noget andet indblik i familiens situation. Camilla fortæller mig her, at hun ikke turde andet end at tale Morten efter munden til mødet. At hun er bange for ham, og at hun fortsat mener, at det er skadeligt for Lucas, at Morten har indflydelse på hans liv. Camilla indgik således kun forliget presset af omstændighederne, og den enighed, som forældrene udviste til mødet i projekt Børn i Retten, var således fra Camillas side en proformaenighed. Enigheden var i virkeligheden et udtryk for, at hun er bange for Morten og føler sig i en låst situation, hvor hun vurderer, at hendes bedste handlemulighed er at føje Morten og på den måde skabe en eller anden form for ro om sin egen og Lucas' situation. Camilla har således, delvist i retten og særligt i projekt Børn i Retten, i arenaer, som med Goffmans begreber kan benævnes frontstage,

fremført en fortælling, som hun selv anser for at være særligt tilrettelagt til lejligheden, og som hun oplever som falsk. I interviewet, som Camilla oplever som mere backstage (men fortsat er en form for frontstage, hvor hun performer for forskeren¹⁸), fortæller hun det, som hun opfatter er den rigtige historie.

Denne underliggende uenighed og også frygt, som er en del af relationen mellem Camilla og Morten, og dermed også en del af det felt Lucas lever i, fanger psykologerne i projekt Børn i Retten ikke. Til trods for at der fremgår bekymringer for Lucas af sagens akter, er det heller ikke noget, der undersøges eller behandles yderligere til mødet i retten. I projekt Børn i Retten kan psykologernes fokus på enighed og deres glæde over forældrenes forbedrede samarbejde, og at sagen kan endes med et forlig, have betydet, at de ikke har haft blik for at undersøge det yderligere. I retten synes det at handle om, at det ikke er noget, der anses for at have betydning for den juridiske tvist om forældremyndighed. Hverken i retten eller i projekt Børn i Retten findes der grund til at inddrage Lucas direkte, ved at indkalde ham til en samtale. I retten hænges dette op på en snæver juridisk fortolkning af forældremyndighedsspørgsmålet, som noget der ikke har relevans for Lucas. I projekt Børn i Retten besluttet det, at der ikke er grund til det, nu hvor forældrene er enige, samt ud fra forældrenes udsagn om, at det ikke ville kunne lade sig gøre grundet ADHD-diagnosen.

Da jeg efterfølgende interviewer Lucas, fremstår han som en dreng, der har svært ved helt at afkode, hvad jeg er for en størrelse, og hvad vi skal tale om, men er samtidig snakkesalig og velformuleret. Gennem samtalerne med Lucas får jeg et udvidet billede af, hvilken vanskelig situation han befinder sig i (Interview 1 og 2, case nr. 7).

Fokus på forlig og forældreenighed kan stå i vejen for tilblivelsen og inddragelsen af børns perspektiver

Som det fremgår af ovenstående caseudsnit, kan den dominerende storyline om, at enighed mellem forældre er det bedste for børn, betyde, at der kommer stort fokus herpå, og det kan igen betyde, at der landes nogle forlig, der ikke nødvendigvis er udtryk for enighed eller forbedring af samarbejdet mellem forældrene. Samtidig kan det betyde, at der kommer mindre fokus på inddragelse af barnet. På tværs af det empiriske materiale tegner sig et billede af, at det store fokus, der er på forældreenighed, samarbejde og forliget som et udtryk for, at det er lykkedes at flytte forældrene til et sted, der er bedre for børnene, betyder, at der kan opstå

¹⁸ Det er en af svaghederne ved Goffmans sondring mellem frontstage og backstage, at det ligger op til, at backstage er mere sandt end frontstage. I analyserne af de familieretlige sager fungerer det dog som et velkomment supplement til at indfange facetterne af den overlagte selvpositionering, der finder sted, og den ramme den udspiller sig i.

et (måske uerkendt) dilemma hos de fagprofessionelle mellem på den ene side at ville dæmpe konfliktniveauet, som anses for at være til barnets bedste, og på den anden side at sikre inddragelse af det konkrete barn.

Bliver forældrene fx enige på det første møde i retten, inddrages børnene ikke. Og som det ses i case 6 (se afsnit 6.2), kan fokus på forældreenighed og det forlig, der er muligt, komme til at udgrænse det, børnene har givet udtryk for.

I case 6 havde børnene på forskellig vis givet udtryk for, at de gerne ville være mere hos deres far, men da psykologerne vurderede det som umuligt at få moren med på dette, blev der i stedet indgået et forlig, der ikke tog hensyn til dette. Børnene, særligt Frederik på seks år, blev i stedet positioneret som nogen, man ikke rigtigt kan regne med. I forbindelse med interviews, gentog begge børn for mig deres ønske om at være mere hos deres far. De pågældende børn kan derfor med rette have en oplevelse af, at de har forsøgt at formulere deres perspektiver, men at de ikke er blevet taget til efterretning.

Med børnenes artikulerede perspektiver på tværs af det empiriske materiale (fremtidsværksteder og interviews) er der således grund til at udfordre den dominerende storyline og de underliggende normer, der er i denne, om at et forlig altid er at foretrække, at det altid sætter børnene i en bedre situation, samt at forliget er så vigtigt, at det trumfer inddragelse af børnene, og/eller det de giver udtryk for.

Samtidig kan der være perspektiver, der trækker i en anden retning. Som skitseret indledningsvis (kapitel 2) er der forskningsmæssigt belæg for, at et dæmpet konfliktniveau og et godt forældresamarbejde skaber bedre trivsel hos børnene. Ligesom det er noget, børnene i undersøgelsen ikke så overraskende peger på. Der er imidlertid ikke noget, der tyder på, at skinførlig, hvor forældrene føler sig nødsaget til at indgå et forlig uden egentlig at være enige, nedsætter konfliktniveauet. Det kan således, med god grund, være dilemmafyldt for de fagprofessionelle at balancere disse hensyn i tilgangen til familierne.

Særlig målestok for skilsmisseforældreskabet

Indenfor, særligt familieforskning, har der de seneste årtier været et stigende fokus på forældreskabet og idealer og praksisser herfor, herunder hvordan det er normativt konstitueret (E. Lee, Bristow, Faircloth, & Macvarish, 2014). Begreber som det *intensiverede forældreskab* og *forældredeterminisme* har vundet indpas, både i forskningen og i den bredere samfundsdebat.

I det intensiverede forældreskab har børnene en (endnu mere) central placering i forældrenes liv, og forældrene forventes at involvere sig massivt i børnenes liv, ve

og vel. Forældreskabet og måden at gøre-god-forælder, på kommer til at fylde i såvel forældrenes egne normative idealer som samfundets forventninger til forældrene (Lind, Westerling, Sparrman, & Dannesboe, 2016).

Begrebet forældredeterminisme refererer til forestillingen om, at børns udvikling er determineret af forældrenes valg og forældrepraksis. Denne forestilling bidrager til forældrenes egne såvel som samfundets forventninger til, at forældrene kontinuerligt gør det rigtige og træffer de korrekte valg for deres børn (Furedi, 2002).

Dette (intensiverede) fokus på forældrene og deres ageren i relation til børnene kan ligeledes spores i de familieretlige sager, både hos forældre og fagprofessionelle. Det er en væsentlig del af en familieretlig sag at vurdere forældrene og deres evner til at varetage barnets bedste. Det, at finde frem til hvem af de to forældre der gør det bedst, eller at finde den mindst dårlige forælder, som flere af psykologerne siger, er et centralt element i sagerne.

Blandt sagerne, der behandles i retten, er der en del, hvor forældrene og familierne vurderes til at have vanskeligheder udover den familieretlige sag, og det er således ofte relevant at belyse forældrenes kompetencer uden at være blind for, at *"Der er noget, der er bedre end andet"* (gruppeinterview psykologer). Forældrenes handlinger, forældrestil og kompetencer har betydning for børnene, og således er det et udtryk for et vigtigt og relevant ude fra- eller tilstræbt indefra-børneperspektiv, når de fagprofessionelle interesserer sig for forældrekompetencer.

På tværs af materialet ses dog også, at denne interesse og de diskurser og dominerende storylines, den skriver sig ind i og bidrager til, kommer til at betyde intensivering af det i forvejen intensiverede forældreskab. Det sker i form af snævre normative idealer for, hvordan forældrene må være, præsentere sig og agere, også i relation til parametre, som ikke er umiddelbart genkendelige som relateret til barnets bedste.

Når det familieretlige system vurderer forældreskabet, så synes der at være en særlig målestok og en særlig snæver sti, som forældrene bevæger sig på. Denne viser sig i forældrene, der i deres fremstilling af deres forældreskab, både i retten, i projekt Børn i Retten og i interviews med mig, trækker på diskurser om det gode forældreskab, og med en frontstage performance forsøger at positionere sig korrekt i relation til disse. Jeg vil senere udfolde skærmtid og regler herfor, som en diskurs særligt forældre positionerer sig i forhold til, men som også fagprofessionelle orienterer sig mod.

Som tidligere beskrevet er forældreenighed og samarbejde som udtryk for barnets bedste en stærk diskurs, som betyder, at forlig mellem forældrene tilstræbes, og

at det kan få forrang for børnenes perspektiver. Den snævre og særlige målestok ses dog også i de mindre vurderinger af forældrene, som de fagprofessionelle hele tiden laver. Særligt ses det på tværs af materialet, at de børnesagkyndige psykologers talehandlinger positionerer forældrene som problematiske med afsæt i fx fremtoning. Det sås i case 10 (afsnit 6.3), hvor psykologerne var hurtige til at vurdere faren som problematisk, både med afsæt i hans ageren på mødet, men også med afsæt i hans udseende og påklædning.

På tværs af materialet ses det endvidere, at psykologerne er hurtige til i den interne kommunikation (med andre fagprofessionelle og mig) at tale om forældrene i et diagnostisk sprog (fx paranoid, case 18, ADHD, case 7, ADD, case 3, bekymrende fravær af empati, case 20), også selvom det ikke ligger i opdraget, at de skal vurdere dette eller diagnosticere. Ligeledes præsenterer de i den interne kommunikation forståelser af forældrene og deres fremtoning, som trækker mere på generelle diskurser og dominerende storylines end faglighed.

Eksempelvis er der både eksempler på at forældre (særligt kvinder) vurderes som havende gjort for meget ud af sig selv, der tolkes som et udtryk for uligevægt, og eksempler på forældre, der vurderes som ikke at have gjort nok ud af sig selv, hvilket tolkes som et udtryk for manglende overskud.

Tatoveringer tolkes i nogle tilfælde som et udtryk for en form for selvskade, der vidner om et individ, der forsøger at overdøve en anden (psykisk) smerte, ligesom overvægt i et tilfælde blev tolket som et udtryk for et forsøg på at polstre sig mod verden og dermed et udtryk for psykisk ustabilitet.

I forbindelse med hjemmebesøg i to veluddannede og umiddelbart velfungerende forældres hjem var der blandt andet fokus på rengøringsstandard. Således blev det ene hjem vurderet som ikke rent nok, mens det andet blev vurderet som påfaldende rent. I hjemmet med den høje rengøringsstandard havde den pågældende forælder afkodet, at det kunne være en vurderingsparameter, og sagde således i forbindelse med aftørring af bordet: *"Jeg har altså ikke rengøringsvanvid eller noget"* (Observationsnoter, case nr. 1). Disse vurderinger betyder, at der ofte tidligt i forløbet dannes nogle storylines om forældrene, som dels positionerer dem og indskrænker deres handlemuligheder, men som også kan betyde, at det kan være sværere for børnene at komme igennem med noget, der går imod eller peger i en anden retning (se afsnit 7.4).

Skærmtid som markør for det gode (skilsmisse)forældreskab

En af de diskurser, som forældrene positionerer sig i forhold til, både i retten og i interview med mig, hvor de også har et ønske om at fremstå som gode forældre, er skærmtid. I tråd med hvordan det italesættes i den offentlige debat, er der en

diskurs blandt forældre og fagpersoner, om at skærmtid er dårligt, og at skærmforbruget hos børnene er noget der skal begrænses. Det relaterer sig til en anden diskurs, som forældrene positionerer sig i forhold til, om det (korrekt afmålte) grænsesættende forældreskab som det gode forældreskab. Det er et godt eksempel på hvordan (normative) diskurser flytter ind i (skilsmisse)forældreskabet.

Børns skærmtid er et emne, der fylder meget i den offentlige debat, og der er flere fagprofessionelle, der har skrevet om behovet for at begrænse det (fx Dyrlov, 2018; Rashid, 2017), og således er det ikke så overraskende, at forældrene forholder sig til det. Samtidig er der ifølge en ny gennemgang af den eksisterende forskning på området ikke forskningsmæssigt belæg for at konkludere, at skærmtid er ubetinget dårligt for børn (tværtimod), eller at der er en direkte kausal sammenhæng mellem skærmforbrug og mistrivsel (Ottosen & Andreasen, 2020)¹⁹. Når de fagprofessionelle vurderer forældrene i relation til mest mulig begrænsning af skærmforbrug, er det således et udtryk for, at diskurser, dominerende storylines og erfaringer flyder sammen med faglig viden.

I case 7 var faren Morten meget optaget af, at Lucas skulle have faste rammer og begrænset skærmtid, og benyttede det som en måde at karakterisere sit forældreskab på. Til retsmødet sagde Morten, at Camilla er mere blød, mens hans selv er mere hård og eksemplificerer det blandt andet ved skærmtidsregler. Morten fortalte, at Lucas ofte syntes, det var svært at komme hjem til ham, fordi han så ikke må spille. Han fortalte endvidere *”At hvis det er meget slemt ovre i skolen (læs: problemer), så må han ikke spille PlayStation”*. Da jeg interviewer Morten, gentager og udbygger han forskellen mellem, at han sætter skarpe grænser for skærmtid, mens Camilla er mere eftergivende, som et billede på hvorfor det er godt for Lucas at være hos Morten.

Da jeg interviewer Lucas, taler vi blandt andet om, hvad der interesserer ham, og hvad han godt kan lide at lave, og det er tydeligt, at computerspil er en stor interesse. En anden tolkning af farens fortælling kunne dermed være, at han ikke formår at sætte sig i Lucas' sted og anerkende det, Lucas interesserer sig for. Lucas fortæller i interview 1, at han bedst kan lide at være hos sin mor. Han nævner ikke mere skærmtid, men at moren bedre forstår ham, og en tolkning heraf kunne blandt andet være, at Camilla ikke i samme grad som Morten negligerer Lucas'

¹⁹ Undersøgelsen er et review af danske såvel som internationale undersøgelser. Disse viser, at der er en lille til moderat sammenhæng mellem mistrivsel og et meget højt skærmforbrug. Det har dog ikke været muligt at isolere, i hvilket omfang dette er et udtryk for, at et meget højt skærmforbrug skaber mistrivsel, eller om det er et udtryk for, at børn, der mistrives, har et højere skærmforbrug. Samtidig peges der på, at børn med en meget lille eller intet skærmforbrug trives dårligere, end de børn der har et moderat skærmforbrug (Ottosen & Andreasen, 2020). Undersøgelsen lægger således op til en vis berettiget bekymring for de børn, der har et ekstremt højt skærmforbrug, i forhold til om det kan være enten et tegn på mistrivsel eller en årsag til mistrivsel.

interesser. De fagprofessionelle til retsmødet og mødet i projekt Børn i Retten udfordrer ikke farens fortælling om ham selv som den gode, grænsesættende forælder, men taler derimod om, at Camilla måske er lidt vag. På tværs af materialet ses en tilbøjelighed til at købe ind på en problematisering af skærmtid, samt en forherligelse af skærmfrie aktiviteter.

I case 20 sagde faren til de børnesagkyndige psykologer:

Det er det der sker med William (læs: hjemme hos mor). Han sidder og ser fjernsyn. Det tager 10 minutter, så forstår han, at når han er hos far, så ser vi ikke fjernsyn (...) Vi stabler brænde, samler blade, laver dukker, filter og den slags, tager på legeplads. Vi er meget ude, fordi jeg har det godt med at være ude (observationsnoter, case nr. 20).

Selvom faren tidligere i sagen gentagende gange havde handlet på måder, som de børnesagkyndige opfattede som problematiske i forhold til både moren og børnene, taler de efterfølgende, både i samtalerne med forældrene og i den interne kommunikation med hinanden og mig om, hvor skønt det lød med livet i naturen, og at det er noget, der er godt for børn.

Både hos faren og psykologerne konstitueres den gode barndom, som den der udspiller sig i naturen og med manuelt og kreativt arbejde samt med fravær af skærme. En sådan diskurs om den gode barndom og det gode (skilsmisse)forældreskab har indflydelse på, hvordan forældrene kan positionere sig, men også for hvordan det, som barnet giver udtryk for, opfattes som legitimt eller ej. Eksempelvis tales der i flere sager om, at børnene ikke bare skal have lov til at vælge at ville være mest det sted, hvor der er de frieste rammer (herunder for skærmforbrug). Dermed kan fastlåste diskurser være med til at underordne børnenes perspektiver.

Farens nye partner som en positiv tilføjelse og morens nye partner som problematisk

På tværs af materialet kan spores en usagt, og måske også uerkendt, men ikke desto mindre magtfuld, storyline i feltet, i hvilken farens nye partner ofte positioneres som en positiv tilføjelse, mens morens nye partner ofte positioneres som problematisk, og en man skal være på vagt overfor.

Her trækkes på en diskurs om faren og manden, som en der ikke tilstrækkeligt evner omsorgsopgaven og moren og kvinden som den naturlige omsorgsgiver. Diskursen udfordres af det ligestillede forældreskab, men bakkes samtidig i nogen grad op af fx undersøgelser, der viser, at kvinder statistisk set bruger mere tid på børn og pligter knyttet til familielivet end mænd (Boje & Ejrnæs, 2013; Bonke & Christensen, 2018).

Faren positioneres således som en, der har brug for hjælp, og den nye (kvindelige) partner som en, der kan give dette. Modsat positioneres morens nye partner (mand eller kvinde) som en, der forstyrrer den tætte mor-barn-relation.

I case 20, hvor begge forældre er kvinder, forstørres dette fokus på det mandlige og kvindelige, idet den ene psykolog, allerede inden han har mødt forældrene, taler om, at det kan give anledning til problematikker og forstyrrelser, såfremt den mor, der har født barnet, indtager den maskuline rolle, mens medmoren, der ikke har født barnet, indtager den feminine rolle. Der opstilles således en dikotomi mellem mandlig og kvindelig, og den kvindelige positioneres, som den, der bedst kan skabe tilknytning til og drage omsorg for barnet. Det bliver her tydeligt, hvordan en heteronormativ forældreforståelse spiller ind på synet på familierne.

Case 6²⁰: Den nye kæreste som problematisk og som 'blind makker'

Begge forældre er gift på ny og har også hver fået et barn mere med deres nye partnere. Alligevel omtaler moren Helle ret konsekvent kun sig selv og siger fx mig, hjemme hos mig og så videre. Derimod siger faren Jesper ret konsekvent vi og hjemme hos os. Helle holder dermed på sin relation til børnene som deres mor, mens Jesper i langt højere grad rammesætter livet i den nye familieenhed.

Det fremstår således, som om forældrene begge mærker den dominerende storyline i feltet og at Helle derfor, med henblik på at fremstå bedst muligt, undlader at inkludere den nye kæreste, mens Jesper, ligeledes for at fremstå bedst muligt, kontinuerligt trækker på den nye kæreste.

Jeg ser endvidere en stor ulighed i psykologernes tilgang til de nye partnere. Helles nye partner fremhæves konsekvent i problematiske sammenhænge, dels som en der ikke er en positiv tilføjelse i børnenes liv, og dels som en der har en negativ indflydelse på forløbet i projektet. Jespers nye partner nævnes kun i positive sammenhænge, ofte omtales Jesper og hende, også af psykologerne, som en enhed, og derudover taler de om hende som en, børnene har det godt med, uden at det er klart, hvor denne antagelse kommer fra. Psykologerne understøtter således en storyline om farens partner som en positiv tilføjelse og morens nye partner som det modsatte, og positionerer subsidiært forældrene i relation til denne.

Allerede i forbindelse med det første møde præsenterer psykologen Erik i samtale med psykologen Merethe og jeg en forestilling (han kalder det i første omgang en fantasi) om, at moren Helle er meget styret af sin nye kæreste Peter, og at det, selvom han ikke er med til møderne, er Peter, der står i vejen for, at der kan findes løsninger. Erik forestiller sig, at det måske vil være vanskeligt for Helle at komme

²⁰ Case 6 er yderligere fremstillet i afsnit 6.2.

hjem og sige til sin nye kæreste, at hun har accepteret at have børnene mindre og derved har ladet sin eksmand bestemme eller vinde. På det tredje møde adresserer han dette. Han starter med at spørge lidt ind til de nye kærester og siger så: *"Jeg tænker på, om vi spiller med blind makker (...) og henvendt til moren: "Hvis vi laver en aftale her. Hvad vil Peter sige til det?"* Helle svarer: *"Jeg tror, han vil blive ked af det på mine vegne"*. Hun bliver ked af det og siger grædende: *"Jeg går aldrig med til kun at se mine børn fire dage om ugen"*. På intet tidspunkt tales der om faren Jespers nye kæreste, som en blind makker eller en belastning på anden vis. Tværtimod positioneres farens nye kæreste som en positiv tilføjelse og hendes bidrag ses som engagement.

At Helle er meget styret af sin nye kæreste, samt at han spiller ind som blind makker, fremstilles negativt, og Helles nye kæreste således, også i den sammenhæng, som en problematisk tilføjelse til familien, der forpurrer psykologernes bestræbelser på at forsone forældrene og lande et forlig. Problematikeringen af morens nye partner og forherligelsen af farens ses som en dominerende storyline, der tales og handles ind i flere af sagerne i undersøgelsen. I de familieretlige sager kan det betyde, at moren i den sammenhæng tidligt kommer bagud på point.

Samtidig ses der dog også enkelte eksempler på, at faren i relation til en storyline om moren som primær omsorgsgiver hurtigt kan komme bagud. Sidstnævnte flugter med resultaterne fra en undersøgelse i Statsforvaltningen, der viser, at mødre har en mere privilegeret position i sager om samvær (Bisgaard, 2020).

Forældrenes ret til barnet eller barnets ret til forældrene

Med forældreansvarsloven fra 2007 er fokus flyttet fra forældrenes ret til barnet mod i stedet barnets ret til forældrene (Indenrigsministeriet, 2012; Ottosen & Stage, 2011). Samtidig ses det dog, at både fagprofessionelle og forældrene handler på en måde, der viser, at der fortsat eksisterer en dominerende storyline om retfærdighed for forældrene. I hovedparten af sagerne er der storylines om sammenhæng mellem rettigheder og forpligtelser, som en vigtig regulerende faktor for relationen mellem børn og forældre.

En række forældre fremhæver fx det, at de har været og er den primære omsorgsperson, altså påtaget sig hovedparten af forpligtelserne knyttet til forældreskabet, som argument for at de derfor har ret til mest samvær/bopæl/forældremyndighed. Argumentationen er, at den anden forælder har været mindre involveret og derfor har mindre ret. Sådanne talehandlinger opfattes af fagprofessionelle som legitime med afsæt i et ude fra- eller tilstræbt indefra-børneperspektiv, idet det forventes, at der ofte (men ikke altid) er sammenfald mellem den primære omsorgsgiver og den, barnet er mest knyttet til. Flere forældre fremhæver ligeledes

sammenhænge mellem rettigheder og forpligtelser i relationen mellem forældre og børn, der har ingen eller sparsom kontakt, som fx i case 10, hvor faren Henrik ikke har kontakt med sin datter Emma. I storylinen, om hvad der er sket mellem Henrik og Emma, er moren Dorte vred over, at Henrik kun vil give Emma fødselsdagsgaver, hvis hun selv henter dem hos Henrik. Henrik fortæller:

Min begrundelse for ikke at give Emma en fødselsdagsgave er, at jeg ikke har været grov overfor mit barn. Jeg vil ikke lægge en gave i postkassen og ikke få en tak (observationsnoter, case nr. 10)

Her taler Henrik ind i en dominerende storyline i feltet, i hvilken forældre-barnrelationen kan ses som en udveksling reguleret af rettigheder og forpligtelser, hvor den ene part (Henrik) ikke er forpligtet til at give noget (gaver), hvis ikke barnet (Emma) giver noget igen (tak). Endvidere ses det, at forældre oplever en sammenhæng mellem forpligtelsen til at betale børnebidrag og retten til at have kontakt og samvær.

Denne storyline ses fx i case 4. Her fortæller faren Jens i interviewet om det urimelige i, at han skal betale til Caroline, uden at han *"får noget igen"* samt det urimelige i, at selv hvis moren skulle få eneforældremyndighed over Caroline, så ville han fortsat skulle betale. Her fremfortæller han et syn på relationen mellem børn og forældre, som også kan ses i andre sager, nemlig at forældre har ret til kontakt med børn, hvor denne ret samtidig hænger sammen med det økonomiske aspekt og pligten til at betale. Pligten til at betale, som alle forældre har, opfatter faren også som sammenhængende med rettigheden til at have del i forældremyndigheden over samt kontakt med sin datter. I forbindelse med det andet retsmøde i sagen beklager faren sig, i tråd med det han siger her i interviewet, over, at han skal betale uden at få noget igen. Til dette svarer psykologen *"Men du får jo noget igen"*, her forstået som en mulighed for fortsat at spille en rolle i Carolines liv, hvilket den børnesagkyndige psykolog mener vil øge sandsynligheden, for at Caroline vil tage kontakt til ham på et senere tidspunkt. Den børnesagkyndige taler således ind i en storyline, i hvilken der er sammenhæng mellem forpligtelser (juridiske eller moralske) til at betale og rettigheden til indflydelse og kontakt. Flere af børnene i undersøgelsen oplever det som en pligt, fx at dele sig ligeligt i mellem forældrene (se afsnit 7.3), eller kontakt med forældre som en pligt frem for en valgfri rettighed. Disse børn forholder sig således også til forældrenes ret til dem, frem for deres ret til forældrene. Denne dominerende storyline i feltet betyder, at det kan være svært for børnene at indtage en anden position (som rettighedshaver) og komme frem med eller igennem med perspektiver, der peger i en anden retning.

Opsamling: Betydningen af diskurser og dominerende storylines i feltet

Diskurser og dominerende storylines om barnets bedste og det gode (skilsmisse)forældreskab har stor indflydelse på, hvorledes deltagerne i de familieretlige sager positioneres og positionerer sig. De viser sig som magtfulde fortællinger om hvordan forældre bør agere, familieidealer og i hvilket omfang børn kan inddrages og lyttes til i sagerne.

Som belyst ovenfor eksisterer der en række diskurser og dominerende storylines i feltet, der har stor indflydelse på, hvilke rammer børnenes perspektiver bliver til i. Således betyder fokus på forældrenehed, at nogle børn slet ikke inddrages, samt at børn, hvis perspektiver ikke taler ind i en konfliktdæmpende agenda, udgrænses.

Diskurser om det gode (skilsmisse)forældreskab, normative familieidealer samt dominerende storylines i feltet om stedforældre spiller en central rolle i fortolkningen af familierne, og snævre idealer kan i den sammenhæng betyde, at andre (børne)perspektiver ikke får mulighed for at blive til. Diskurser og dominerende storylines om det manipulerede barn og det ansvarstyngede barn har endvidere stor betydning for, hvorledes børnene og deres perspektiver positioneres, forstået på den måde at en fortolkning af barnets perspektiv ind i en manipulationsdiskurs kan være med til at underminere perspektivet og hindre, at det vægtes i den familieretlige sag.

7.3 Subjekt og objekt - børn som (forhandlings)objekter i familieretlige sager

De (i retten, red.) vil meget gerne fordele så lige så muligt, og jeg kan sagtens forstå det, fordi hvad skulle staten ellers gøre, de kan jo sagtens lytte til både mor og far, hvor de siger noget forskelligt, hvem skal de lytte til? Det er også derfor, hvor jeg i hvert fald synes, det var godt, at vi kom ind og fik sagt noget, men synes bare godt, at det måtte blive lyttet til lidt mere ekstra til, sådan at vi rent faktisk fik en ulige fordeling. (...) Fordi de vil meget gerne dele det lige – og så skulle vi lige prøve igen med en uge hos hver, og så skulle vi lige prøve igen. (Barn på 16 år i forbindelse med kritikfasen i fremtidsværksted).

Citatet stammer fra et af de gennemførte fremtidsværksteder med børn fra afsluttede familieretlige sager. Her beskrev en søskendeflok, anført af det ældste barn, hvorledes de oplevede det som et pres, ikke kun fra deres forældre, men også implicit i det familieretlige system og fra andre, at dele deres tid lige og retfærdigt

imellem deres to forældre, og at deres forældres ret til dem kom til at fylde mere end deres egne ønsker. Det illustrerer meget fint nogle af de magtfulde forestillinger, der eksisterer og påvirker børn, forældre og professionelle. Det er forestillinger om, at børn efter et forældrebrud deles over i to, og at forældrene kan gøre krav på deres del af barnet på samme måde, som der gøres krav på materielle objekter. I forlængelse heraf bliver børnenes liv indimellem også et middel til at ramme den anden forælder.

På det overordnede plan er det nemt for alle; børn, forældre, professionelle, forskere samt det mere generaliserede samfund, at blive enige om, at dette ikke er ønskværdigt. I tråd hermed har der i projekt Børn i Retten været et eksplicit ønske om at få mere fokus på børnene, herunder at inddrage deres perspektiver samt sikre barnets bedste. Alligevel ses en lignende objektivisering af børnene også i forskellige dele af denne undersøgelse. Dette afsnit belyser spændingsforholdet mellem barnet som subjekt og barnet som objekt, afledt af deltagernes interaktioner i familieretlige sager, dominerende storylines samt feltets organisering.

Subjekt og objekt

Børn i familieretlige sager er, i modsætning til de andre deltagere i sagen, i en særlig position i den forstand, at de på en og samme tid er både subjekt og objekt i sagen. De er ikke juridisk part i sagen (det er kun forældrene), men med afsæt i Børnekonventionen, forældreansvarsloven samt de ændringer i synet på børn, som de repræsenterer og er en del af (se kapitel 3) forstås børn, om end i varierende grad, som rettighedsindehavere med egen identitet og intentioner og med ret til både at få varetaget deres bedste og til at blive inddraget og lyttet til. Altså som subjekter i egen ret. Samtidig er børn objekter i sagen i den forstand, at det er dem, den juridiske tvist drejer sig om, og deres liv, bopæl, samvær og forældremyndighed, der skal træffes en afgørelse om eller indgås et forlig om. Det er så at sige barnet forældrene kæmper om. Barnets subjektposition står således i et krydspres mellem forskellige forventninger til, og i nogen grad også mellem forskellige forståelser af, barnets subjektposition.

I forbindelse med et fremtidsværksted beskrev en 16-årig, hvordan det at forældrene fokuserer på deres ret til børnene og udøver den ret frem for at lytte til, hvad børnene gerne vil, føles:

Jeg synes også, det kunne være meget rart, hvis man rigtig meget kunne bestemme meget mere selv, jeg kan jo gøre det nu, men i starten der var man meget låst fast ift. at de havde begge to RET til en (...) så skulle man lige pludselig være det ene sted, som man ikke havde lyst til. Men det er faktisk ubehageligt at blive bestemt over, selvom man er måske vant til at blive bestemt over af sin mor og far, men bare på den der måde - du skal

være der. Det er virkelig ubehageligt, hvis man ikke vil (...) Selvom det ikke er det, så føles det lidt som et slags fængsel.

Når forældrene holder på deres ret – og denne måske bakkes op af det familieretlige system - kan det føles, som om at barnets egne rettigheder fratages og som at være i et slags fængsel. Dommeren kan fx dømme, hvor barnet skal være hvor meget, og barnet er grundlæggende underlagt forældrenes dispositionsret. Det er denne dispositionsret, der ofte kæmpes om, og her positioneres barnet som et objekt.

Fairness i 'delingen' og 7-7 som normen

Over de sidste årtier er der sket en markant stigning i deleordninger, hvor barnet efter et forældrebrud tilbringer lige meget eller tilnærmelsesvis lige meget tid hos hver forælder. Det er gået fra i 1990'erne at være et marginalt fænomen (Ottosen, 1997, 2016b) til at være meget almindeligt, særligt i familierne med mange ressourcer, og i dag lever ca. 20-25 %²¹ af børn med skilte forældre i Danmark i en 7-7 eller lignende deleordning (Ottosen, Stage, & Jensen, 2011; Ottosen et al., 2014). Simultant er der sket en lignende stigning i nogle af de lande, vi typisk sammenligner os med (Ottosen, 2016b). Ottosen (2016b) fremhæver fire væsentlige faktorer som årsag til den store stigning i lige deleordninger: Forældreskabet er blevet mere ligestillet, familierne er med det intensiverede forældreskab blevet mere børnecentrerede, vi lever i en skilsmissekultur, hvor forældrebrud er almindeligt og samfundsmæssigt reguleret, samt velfærdsstatens understøttelse af det ligestillede forældreskab.

Det mere ligestillede forældreskab betyder, at flere forældre har en forventning om, at denne ligestilling skal fortsætte efter et brud, og det kommer fx til udtryk ved en forventning om at skulle spille en ligestillet rolle i barnets liv, post bruddet. Den ligestillede rolle forstås her, som at de har lige meget ret til at bestemme (forældremyndighed) og lige meget ret til at være sammen med barnet (samvær og bopæl). Den praktiske konsekvens heraf bliver, at der er flere, der har som udgangspunkt, at forældremyndigheden skal deles, samt flere, der forventer, at også barnets tid deles lige imellem forældrene.

Den øgede børnecentrering, hos Ottosen forstået blandt andet, som at børn fylder mere i forældrenes liv, både tidsmæssigt og betydningsmæssigt, betyder, at forældrene ofte begge to ønsker og forventer at bevare en tæt og kontinuerlig forbindelse til barnet efter et brud.

²¹ Opgørelser har vist sig afhængige af, hvordan man spørger, og hvem man spørger. Fx har det vist sig, at flere fædre end mødre svarer, at deres børn lever i deleordninger (Ottosen, 2016b, p. 38).

At vi har en skilsmissekultur, henviser dels til det faktum at det er ret almindeligt at gå fra hinanden, og dels til det at et forældrebrud ikke længere er noget, forældrene er overladt til sig selv at finde rundt i (Ottosen, 2016a). Forældrebrud er underlagt samfundsmæssige værdier og normer, for hvordan man gør den gode skilsmisse og sikrer barnets bedste, uagtet om man vender sig mod det familieretlige system for assistance.

Velfærdsstatens understøttelse af det ligestillede forældreskab ses på skilsmisseområdet i de lovkomplekser (se kapitel 3), der er vedtaget, og som i høj grad fordrer et ligestillet forældreskab, der fx ikke forfordeler et bestemt køn og som samtidig er informeret af diskursen om, at det er vigtigt at bevare en stabil kontakt til begge forældre efter et brud.

Alt i alt er der således sket en bevægelse i retning af mere fokus på ligestilling mellem forældrene, i relation til barnet efter et samlivsbrud. En bevægelse, der dels har rod i det generelt mere ligestillede forældreskab og dels har rod i undersøgelser, der viser, at mange børn profiterer af at opretholde stabil kontakt til begge forældre, samt at mange børn, der lever i lige eller tilnærmelsesvis lige deleordninger, på en række kvantitativt målbare parametre klarer sig bedre end andre børn, der oplever forældrebrud (Fransson et al., 2018; Ottosen, 2016b). Der er således forskningsmæssigt belæg for at lige deleordninger kan være, en for børnene, god løsning. En vigtig nuance er her, at det er meget svært at isolere, i hvilket omfang det er deleordningen i sig selv eller andre faktorer i den brudte familie, fx ressourcer og konfliktniveau, der har indflydelse på børn i lige deleordninger (Fransson et al., 2018; McIntosh, 2009). Særligt tidligere har der været en tendens til, at det især var familier med et lavt konfliktniveau samt familier med gode ressourcer, der valgte en lige deleordning: fx kræver en 7-7 ordning et stort og vel-fungerende samarbejde og at opretholde to husstande med plads til barnet/børnene kræver økonomiske ressourcer (Ottosen, 2016b).

Der er imidlertid sket en stigning, også hos familier med højere konfliktniveauer, som kan tænkes at være afledt af den generelle stigning samt ændringerne i forståelsen af skilsmisseforældreskabet (McIntosh, 2009; Ottosen, 2016b). Det kan også hænge sammen med, at der i kølvandet på den ovenfor beskrevne udvikling er opstået en diskurs om, at en 7-7 deleordning er den mest retfærdige løsning og/eller den bedste løsning for (alle) børn. Dermed kommer en lige deleordning i nogle tilfælde også til at fungere som udgangspunktet eller normen - en norm, hvor der skal noget særligt til for at fravige. Det ses på tværs af det empiriske materiale, at lige deleordninger ofte anses for at være udgangspunktet. Der er endvidere enkelte eksempler på, at den forskning der peger på, at mange børn i deleordninger klarer sig godt, af de fagprofessionelle udlægges for forældre på en

måde der indikerer at forskningen viser at (alle) børn klarer sig bedre, hvis de bor i en lige deleordning. Eksempelvis sagde en psykolog til et forældrepar med et tårnhøjt konfliktniveau og meget anstrengt samarbejde, at *”Den nyste forskning viser, at børn i 7-7 ordninger klarer sig bedre end andre børn”* (Observationsnoter, case nr. 17). I denne udlægning ses ikke de særlige faktorer, som den samme forskning fremhæver som forudsætningen (ressourcer, lavt konfliktniveau, bopæl tæt på hinanden). Det er således et eksempel på, at nuancerede forskningsresultater i praksis oversættes til generaliserede forståelser og influerer på tilgangen til familierne, også på måder resultaterne ikke helt kan bære.

Fokus på retfærdighed og ligestilling mellem forældrene kan endvidere flytte fokus fra det konkrete barn og bevirke, at barnet forlader sin subjektposition og i stedet reduceres til objekt, der kan deles på retfærdig vis mellem forældrene, hvilket der på tværs af det empiriske materiale er flere eksempler på. Retfærdighedsdiskursen om lige deling af børnene kan i denne undersøgelse ses både hos forældre og professionelle, men den kan også spores hos nogle børn, der giver udtryk for at opleve et pres, både fra forældre, det omkringliggende samfund og det familieretlige system, om at de bør dele sig lige mellem deres forældre. I det indledende citat satte pigen ord på et tema, som blev berørt flere gange undervejs i fremtidsværkstederne, om at det store fokus, der er på lige deleordninger, både hos forældrene, i det familieretlige system og også fra andre omkring familierne, betyder, at børnene mødes med en forventning om, at en lige deling er den mest rigtige løsning. Det betyder at det kan være svært for børnene, både at få givet udtryk for et ønske om noget andet, og at blive hørt og imødekommet i det ønske. Pigen beskriver, at det er noget, der fylder, også når hun taler med andre:

Men der kan jeg også mærke, at hvis jeg så snakker lidt med dem (red. andre voksne, fx lærere, andre familiemedlemmer mfl.) så er de måske, hvis nu jeg prøver at hentyde til, at jeg faktisk helst vil være mest hos min mor og mindre hos min far, så er de sådan, prøver de også at fordele det lidt mere lige. Og det kan igen være det, der er svært.

Senere i forbindelse med realiseringsfasen, hvor vi bad børnene om at komme med gode råd til dommere og psykologer, er hun inde på det igen og siger:

Lad være med at prøve at dele det så lige som muligt. Men gå ud fra hvad børnene siger. Det vigtigste er det, børnene siger (16-årig ifm. realiseringsfasen i fremtidsværkstedet).

Det ses på tværs af materialet, at der er en stærk tendens til, at de voksne foretrækker en lige deleordning, og at det kan være meget svært, særligt for børn der bor i en 7-7 ordning, at komme igennem med et ønske om noget andet. Børnene oplever således en modsætning mellem at fokusere entydigt på en lige fordeling mellem forældrene og det at lytte til børnene, der i dette tilfælde (i tråd med andre

børn i undersøgelsen) forsøgte at give udtryk for, at de ønskede en ulige fordeling. De samme børn gav endvidere klart udtryk for, at deres ønske om at tilbringe mere tid hos deres mor ikke havde rod i, at der var noget galt med deres far.

Jeg er primært hos min mor, og det er jo slet ikke, fordi jeg ikke kan lide min far. Og jeg er faktisk ret ked af det for tiden, fordi at han måske føler, at jeg ikke gider at se ham, og det kan måske også godt være, at jeg ikke har den stærke trang til at se ham, som jeg har med min mor, men det er jo ikke, fordi jeg ikke kan lide ham (14-årig, fremtidsværksted).

Faktisk efterspurgte de hjælp til at få kommunikeret den del til deres forældre. Det var ikke deres oplevelse, at de havde fået den hjælp, og de og flere af de andre deltagere fortalte, at det betød, at det kunne være svært at få sagt, hvis de gerne ville være mere hos en forælder end hos den anden.

På tværs af det empiriske materiale observerer jeg dette retfærdighedsrationale hos de fagprofessionelle, der, når der ikke er noget tydeligt galt med den ene eller anden forælder, har som udgangspunkt, at børnene skal deles lige mellem forældrene, det vil sige fælles forældremyndighed og typisk en 7-7 eller lignende samværsordning. Lidt som når man vurderer en studerende på 12-talsskalaen, hvor man starter på 12, og så undervejs finder punkter, der kan trække ned, for til sidst at afgøre hvor på karakterskalaen præsentationen bedømmes. I stil med dette synes de fagprofessionelle at have en lige fordeling som udgangspunkt for derefter at undersøge, om der er faktorer, der taler imod eller trækker ned hos hver af forældrene. Når sagen er tilstrækkeligt belyst – regnskabet gjort op - træffes der enten en afgørelse eller arbejdes for et forlig, der er foreneligt med deres vurdering af sagen. Forældrene er dermed som udgangspunkt positioneret som lige, med de samme overordnede rettigheder og pligter. For at dette kan laves om, skal der noget til, sagen udspiller sig dermed som en afsøgning efter det noget.

Som illustreret med citaterne ovenfor flytter denne retfærdighedsdiskurs ind hos børnene, der mærker dels et pres for at fordele sig lige, og dels at det kan være svært at komme igennem med budskabet om at ville en anden løsning. Dermed udfordres barnets subjektposition, der ellers tilskriver, at barnet er et individuelt væsen med egne ønsker, der skal lyttes til, af de voksnes forestillinger om, at det mest retfærdige og ønskværdige er en lige fordeling af barnet, samt at en anden løsning ville skulle begrundes i en fejl eller mangel hos den ene forælder. Barnet positioneres i stedet som et objekt, der kan deles, samt som et objekt, forældrene har lige meget ret til. Dette rettighedsrationale har betydning for de fagprofessionelles tilgang til sagen og er dermed med til at rammesætte forløbet i retten. Lovgivningen formulerer rettigheden som barnets ret til begge forældre, og således står der i den på det tidspunkt, gældende forældreansvarslov § 19, at *"Barnets forbindelse med begge forældre søges bevaret ved, at barnet har ret til samvær*

med den forælder, som det ikke har bopæl hos.” (Indenrigsministeriet, 2012). Der er således lovhemmel til, at det familieretlige system arbejder for at bevare kontakten mellem begge forældre og barnet. Hos nogle af børnene opleves denne ret til kontakt med begge forældre i mødet med det familieretlige system samt i relation til deres forældre, dog mere som en pligt til at dele sig lige og i nogle tilfælde pligt til kontakt. I loven positioneres barnet som et subjekt med ret til samvær, men i praksis bliver det omvendt - at det er forældrene, der har ret til samvær med barnet.

På tværs af det empiriske materiale giver næsten alle de deltagende børn, både de der har deltaget i fremtidsværksteder, og de der har deltaget i observationer og interviews, udtryk for gerne at ville bo og tilbringe mere tid hos en forælder end hos den anden. Hos de deltagende børn, der må karakteriseres som værende en del af konfliktfyldte familieretlige sager, er der således ikke meget opbakning at spore hos børnene til 7-7 eller lignende deleordninger. Dette flugter med resultater fra andre undersøgelser, der peger på, at det kræver et særligt godt samarbejde og et lavt konfliktniveau at praktisere end vellykket 7-7 eller lignende samværsordning (Marschall, 2014a; McIntosh, 2009; Ottosen et al., 2011; Smyth, 2009).

Udsnit af case 2

Jeg møder forældrene første gang til det første møde i retten. De har to fælles børn, der følges ad i en 7-7 deleordning, det ældste barn (Sofie på 10 år) har bopæl hos faren, og det yngste barn (lillebror 6 år) har bopæl hos moren. Det er moren, der har anlagt sagen, og den juridiske tvist handler om Sofies bopæl, som moren søger om at få flyttet til sig. Det bliver dog hurtigt klart, at den underliggende uenighed er samværsordningen. På dette første møde får først moren og dernæst faren mulighed for, med assistance fra deres advokater, at fremlægge deres syn på sagen. Uenighederne er mange og synes dybe. De to forældre præsenterer to meget forskellige fortællinger, både om deres tidligere samliv, deres brud og deres to børns trivsel. At hitte rundt i uenighederne får stort fokus på mødet, der varer et par timer. Begge forældre gør, som man ofte gør i den slags sager i retten; de fremhæver sig selv som en god forælder og den anden som en dårlig forælder. Undervejs forsøger den børnesagkyndige og dommeren at appellere til, at forældre finder ud af at samarbejde. Da det ikke lykkes, ender mødet med, at dommeren og den børnesagkyndige beslutter, at de vil holde en børnesamtale med Sofie.

Den børnesagkyndige psykolog styrer samtalen. Han stiller Sofie en række spørgsmål. Hovedparten af dem handler om, hvorvidt den basale omsorg er i orden i begge forældres hjem. Han spørger således, om hun får børstet tænder, kommer i bad og laver lektier hos henholdsvis mor og far. Endvidere stiller han en række

spørgsmål i relation til de udsagn, forældrene kom med på det første møde. Sofie siger på et tidspunkt, uden at hun er blevet spurgt, at hun gerne vil bo noget mere hos sin far. Til det næste møde i retten indleder den børnesagkyndige med at fortælle om samtalen med Sofie, og at han på den baggrund vurderer, at hun har det fint hos begge forældre.

Sagen ender med et forlig, i hvilket både 7-7 ordning og bopælsfordeling opretholdes. Da jeg senere interviewer Sofie, fortæller hun, at moren tabte sagen. Hun gentager endvidere ønsket om at bo mere hos sin far, fordi hun føler sig tættere forbundet til ham. Hendes lillebror har været meget syg, det har moren taget sig af, og Sofie har derfor været meget sammen med sin far. Hun fortæller også, at mange af hendes venner bor tæt på farens bopæl, og at det derfor er nemmere at være der, samt at en af hendes fritidsaktiviteter er nemmere at komme til.

Ovenstående casefortælling viser, hvordan de fagprofessionelle i bestræbelserne på at finde en løsning på sagen, der er til Sofies bedste, er begrænset af det familieretlige systems opbygning og tilgang²² (se afsnit 7.1.), fx at der er nogle særlige juridiske knager en overflyttelse af bopælen ville skulle legitimeres ud fra, i det her tilfælde, at forælderen ikke varetager sine forpligtelser som bopælsforælder tilfredsstillende. Endvidere er dommeren og den børnesagkyndige influeret af en dominerende storyline om, at der skal være noget galt med en forælder for at begrunde en deling af Sofie og hendes lillebror, der kan opleves som mere ulige.

Den børnesagkyndige fokuserer således i samtalen med Sofie på at undersøge, om der er forskelle i den basale omsorg i de to hjem og dermed de to forældres forældreevner. En sådan forskel ville kunne legitimere en ændring af den nuværende ordning. Da dette ikke findes, hjælper retten forældrene med at indgå et forlig, der fastholder den eksisterende ordning. Forliget fastholder, at de to forældre hver har et barns bopæl, og at børnene er lige meget hos dem begge. En sådan ordning betyder endvidere, at der ikke er penge imellem forældrene og dermed opleves den både som mere fair, og, da økonomi kan være en væsentlig konfliktkatalysator, også i nogle tilfælde som konfliktreducerende.

Ved at fokusere på den basale omsorg som primær markør for, om Sophie har det lige godt hos begge forældre, positioneres Sophie som en, der har ret til basal omsorg. Ved at marginalisere Sophies perspektiver om fritidsliv, positioneres hun ikke som en, der har ret til et velfungerende fritidsliv med nem adgang til venner og indflydelse på sit eget liv. Hun positioneres endvidere, som en der har pligt til at

²² Den anlagte sag handler om bopæl, og sådan som systemet og lovgivning var det på givne tidspunkt, ville dommeren ikke kunne have afsagt dom om samværet. Ændring af samværsordningen ville således enten skulle ske ved et forlig mellem forældrene, eller ved at der blev anlagt en ny sag hos den daværende statsforvaltning.

fordele sig lige imellem forældrene, så længe det ikke går ud over den basale omsorg, og samtidig at hendes oplevelse af forskellighed i relationen ikke er relevant for, hvor meget hun skal være hvor.

Diskursen om, at en lige deleordning er det mest retfærdige og også ofte udgangspunktet, er også udbredt blandt forældre. Når forældre præsenterer en storyline, i hvilken børnene med forældrenes blik trives samt hvor begge forældre har en stabil kontakt til barnet, og at en lige fordeling afledt heraf er det rigtige, møder denne storyline ofte opbakning fra de fagprofessionelle i retten. En sådan storyline flugter med både diskursen om det ligestillede forældreskab samt med en dominerende storyline, om at det er bedst for alle/mange børn at have stabil kontakt til begge forældre. For en del forældre i undersøgelsen har det i forbindelse med bruddet været svært at acceptere andet, end lige deling og derfor indgår en række forældre aftaler om 7-7 og bopælsdeling omkring bruddet i bestræbelserne på, at få det hele til at glide i en svær situation.

I relation til diskursen om det ligestillede forældreskab og en lige deling af børnene, positioneres forældrene som lige gode. Det betyder, at accepterer man mindre end halvdelen, har man i en eller anden forstand samtidig accepteret en position som mindre god eller ligefrem dårlig forælder. De fleste forældre vil gerne positioneres som en god forælder, og derved bliver det svært at acceptere andet end en helt lige fordeling. Ellers tabes både noget i forhold til barnet; hvis jeg ikke kæmper for mindst halvdelen, kan mit barn opleve, at jeg ikke synes, vores relation er vigtig, samt i forhold til alle andre; jeg vedkender mig, at jeg ikke er lige så vigtig for mit barn og dermed en dårligere forælder end den anden. Dette var ikke i samme grad tilfældet tidligere, hvor man ofte så, at automatfordelingen var en 12-2 ordning, i hvilken barnet kun var hos samværsforælderen hver anden weekend. Senere er automatfordelingen gået mere i retning af lige ordninger, hvor barnet tilbringer lige meget eller tilnærmelsesvis lige meget tid hos begge forældre.

I den ovenstående case 2 sagde faren i det andet interview:

Vi lavede ligesom den deleordning, at min datter skulle følge med mig. Og min søn skulle følge med hende (moren, red.) Fordi at, det var ligesom, jeg følte lidt, det var det tilhørsforhold der var. Fordi hun har været meget indlagt med vores søn, og der har jeg været derhjemme med vores datter. Også for at så kunne jeg hurtigere komme af sted ud og få en lejlighed. Hvis jeg havde et barn med også. Der kørte vi jo den der 7-7 ordning.

Mens moren i interview siger således om ordningen:

Jeg fik jo prompte at vide, at hvis vi skulle gå fra hinanden, så skulle han have Sofie på adressen, og han skulle så også have hendes tilhørende børnepenge og sådan noget, for ellers så ville han ikke flytte. Og så 7-7, fordi det gik jo godt. Og jeg tænkte, nå men så kan vi jo altid lave det om.

Bege forældre er dermed her inde på, at de aftaler, de laver omkring børnene, også er influeret af faktorer, der ikke er knyttet til forestillinger om børnenes bedste eller børnenes ønsker. Med fokusering på børnepenge, muligheder for lejlighed samt krav for at lade sig skille, positioneres børnene som objekter, der kan forhandles om og delingen af bopæl og 7-7 ordning bliver den for forældrene mest tålelige ordning. Den dominerende storyline, om at 7-7 er mest fair samt den rigtige løsning, hvis der er tale om to gode forældre, betyder endvidere, at det kan være svært for forældrene, både i forbindelse med bruddet og senere, hvis sagen kommer ind i det familieretlige system, at acceptere en anden løsning. Det kan hænge sammen med det store fokus på det ligestillede forældreskab og søgen efter fejl eller mangler, som legitimering af en ulige ordning. Implicit heri ligger en nedvurdering af den forælder, hos hvem barnet skal tilbringe mindre tid eller ikke have bopæl. I denne undersøgelse ses således, at flere forældre, der til trods for at deres børn giver eksplicit udtryk for gerne at ville have en anden ordning, har vanskeligt ved at acceptere selv mindre ændringer.

Barnet som forhandlingsobjekt

Når en familieretlig sag behandles ved retten, indgår den i en struktur, rammesat af det juridiske grundlag. Sagen kan enten afsluttes med, at der afsiges en dom, eller at der indgås et forlig mellem parterne i sagen (forældrene). I forsøget på at få en forligsmæssig løsning, vil retten ofte forsøge at mægle mellem partnerne. Det betyder, at der i sagerne kan ske en forhandling, hvor retten i forsøget på at få parterne til at nå til enighed, appellerer til en give-and-take-logik. Hvis du får din vilje på et punkt, så må du give dig på et andet. Retten er således også et sted, hvor man kan slå en handel af ved at komme hinanden i møde. I projekt Børn i Retten har psykologerne ikke mulighed for at afsige en dom. En løsning, der ikke involverer, at sagen sendes tilbage til retten, er således at forældre indgår en aftale.

På tværs af denne undersøgelses materiale ses det, at børn gøres til genstand for den forhandling og dermed positioneres som forhandlingsobjekter, altså objekter uden rettigheder, men med pligt til at følge det forældrene, assisteret af det familieretlige system, kan forhandle sig frem til. Det sker fx i case 6 (se afsnit 6.2), når psykologerne i et forsøg på at få forældrene til at indgå en aftale foreslår, at moren kan få pigen en dag mere, hvis faren får drengen en dag mere. Det til trods for at børnene, pigen mest tydeligt, har givet udtryk for, at de gerne vil være mere hos

faren. Ifølge farens storyline ville begge børn have bedst af at være mere hos ham, men det er værst for drengen. I et forsøg på at få moren til at acceptere, at drengen er mere hos faren, bringer psykologerne således pigen ind i forhandlingen. Psykologerne etablerer en storyline med rod i generaliserede forestillinger om børn, i hvilken en pige ofte gerne vil være mere hos mor, og en dreng ofte gerne vil være mere hos far. Det bliver en give-and-take-forhandling, hvor psykologerne forsøger at give begge forældrene oplevelsen af, at de får noget; mere tid med det ene barn. Moren, der tidligere havde været afvisende overfor at lade børnene være mere hos faren, indvilliger i at prøve en ordning, hvor pigen er lidt mere hos hende, og drengen er lidt mere hos faren.

Udsnit af case 1

Jeg møder forældrene til det første forberedende retsmøde. Det er faren Jørgen, der har anlagt sagen, og den handler om Fridas bopæl, som han ønsker flyttet til sig. Frida har siden forældrenes brud boet i en 7-7 deleordning med bopæl hos moren Heidi. Heidi er flyttet sammen med sin nye kæreste. Jørgen er bekymret for, at hun også vil flytte Frida til en anden skole, og vil således have Fridas bopæl som sikring mod dette. Det fremgår af sagens akter, at Heidi ikke har planer om, at Frida skal flytte skole. Det fremgår endvidere af sagens akter, at skolen har udtrykt bekymring for Frida i de uger, hvor hun er ved sin far, samt foreslået at samværsordningen ændres således, at Frida tilbringer mere tid hos sin mor.

På mødet fremgår det, at de to forældre ikke kommunikerer så godt. Heidi oplever, at Jørgen er dominerende, og trækker sig derfor, mens Jørgen oplever det problematisk, at Heidi ikke vil tale med ham. Jørgen er endvidere vred over, at Heidi fik Fridas bopæl i første omgang. Sagen ender med et forlig, hvor bopælen bliver hos Heidi og samtidig føres det til protokol, at såfremt et skoleskift bliver aktuelt, kan sagen genoptages.

Da jeg efterfølgende interviewer de to forældre og Frida, fremgår det, at forældrene ud over uenighederne om Frida også er uenige om økonomiske aspekter i forbindelse med deres samlivsbrud.

Jørgen fortæller også i interviewet om forløbet omkring bopælen, hvor han oplever, at kommunen har flyttet bopælen til Heidi uden hans samtykke. Jørgen giver udtryk for, at det ville have været mest naturligt, hvis bopælen var blevet på hans adresse. Heidi derimod gentager (hun sagde noget lignende i retten), at hun synes, at det giver bedst mening, at hun har bopælen, fordi det er hende, der har taget sig mest af Frida, både før og efter skilsmissen.

Jeg var bange for at miste hende jo. At han lige pludselig skal tage hende fra mig også. Og jeg så ikke havde noget, ikke? Så det har jo bare været

hårdt, men mig og Frida, vi har jo altid været meget sammen. Det er jo ligesom mig, føler jeg, der har haft hende. Og passet hende, ikke? Mere eller mindre. Så synes jeg også, det var mig, der, altså, ikke at jeg direkte skulle have hende, ikke forældremyndigheden, men jeg søgte jo bare om, at jeg kunne få, altså så hun kunne have adressen, hedder det, ikke? Dengang jeg var flyttet, ikke? Altså. Og det blev han jo så lidt sur over. (mor, case 1, interview 2).

Her viser sig en retfærdighedslogik, som går igen i flere andre sager, hvor den forælder, der oplever at have varetaget den største omsorgsopgave før bruddet, også synes, at vedkommende har mest ret til barnet efter bruddet; her eksemplificeret ved bopælen, i andre sager ses det også i forbindelse med samvær og/eller forældremyndighed.

I de to interviews med Heidi fortæller hun endvidere om de bekymringer, både hun selv og skolen har haft omkring Fridas tid hos faren. I retten, hvor sagen alene handler om bopæl og ikke samvær, tages det ikke særligt op, men det er tydeligvis noget, der fylder i Heidis fortælling om bruddet og Fridas trivsel. Da jeg har afsluttet mit andet interview med Heidi og er ved at pakke sammen, gentager hun, at Frida måske ville have haft bedst af at være mere hos hende, men siger i samme åndedrag "*Men det var jo mig, der gik*" (Interview 2, mor, case nr. 1). Jørgen er inde på noget af det samme, da han fortæller om det urimelige i, at Heidi fik Fridas bopæl efter bruddet. Altså er der en sammenhæng mellem de omstændigheder, forældrene er gået fra hinanden på og "retten" til deres datter.

Det, at det var Heidi, der tog initiativ til bruddet, betyder, at Jørgen synes, at han har mere ret til bopælen. Samtidig synes Heidi ikke, at hun kan tillade sig at bede om mere samvær – uagtet at både hun og andre har en forestilling om, at det ville være bedre for Frida – fordi det var Heidi, der brød med Jørgen.

I forældrenes forståelser forlades Fridas subjektposition, og hun reduceres i stedet til et objekt, der skal deles fair mellem forældrene. Forældrene giver begge udtryk for, at der er sammenhæng mellem den måde, de har ageret på og deres ret til at have Frida, og dermed positioneres Frida som en del af en forhandling mellem forældrene.

Opsamling: Barnets subjekt-/objektposition

Retfærdighedsdiskursen har, på tværs af denne undersøgelses materiale, stor indflydelse både på den måde forældrene forstår deres aftaler og samarbejde på efter bruddet, og på den måde familierne mødes i Retten og projekt Børn i Retten. Som illustreret i denne analyse har det også stor betydning for børnenes muligheder og begrænsninger for at blive til som subjekt i sagerne, idet der i retfærdig-

hedsdiskursen kan ske en objektivisering af barnet, der udfordrer subjektpositionen. Barnets muligheder for at blive til som subjekt i sagerne er betinget af de sammenhænge og de sociale samhandlinger, barnet er en del af (Østrem, 2012). Når det familieretlige system og de voksne omkring barnet, i tillæg til en overordnet accept af barnet som subjekt i sin egen ret, også i praksis agerer på en måde, og via talehandlinger positionerer barnet som et objekt, der kan deles, og være en del af en forhandling, udfordres barnets subjektposition.

Med en childism-tilgang (Wall, 2019) skabes der blik for, at der i feltet eksisterer nogle normer; en diskurs om retfærdighed i forældres ret til barnet samt nogle strukturer i retten, der er med til at objektivisere barnet og dermed udgrænse barnets muligheder for at blive til som subjekt i sagerne. Denne objektivisering bidrager til en fastholdelse af børnene som mindre værd eller mindre betydningsfulde i deres egen ret, end de voksne deltagere i sagerne. Det bliver de voksne, der definerer, hvornår barnet kan indtage en reel subjektposition, og hvornår de i stedet, med afsæt i andre hensyn, normer og strukturer, i stedet reduceres til objekter. Med en childism-tilgang foregår der således ageism, altså diskriminering af børn i familieretlige sager.

7.4 Når der lyttes til børn: Tilblivelsen og inddragelsen af børns perspektiver

Der står i forældreansvarsloven fra 2007/11 § 5, at i alle forhold vedrørende barnet skal der tages hensyn til barnets egne synspunkter alt efter alder og modenhed (Indenrigsministeriet, 2012). Men hvorledes dette fortolkes og udføres i praksis, er der en stor spændvidde i - en spændvidde, som dels kommer til udtryk i den konkrete tilgang til sagerne; hvilken inddragelse der er praksis for, og dels kommer til udtryk i de underliggende normer og strukturer, der er rammesættende for tilblivelsen af børneperspektivet i sagerne. Dette afsnit belyser de betingelser der på tværs af materialet ses for tilblivelsen og inddragelsen af børnenes perspektiver.

Tilblivelsen af børneperspektivet

Som skitseret i afhandlingens teoretiske kapitel (kapitel 4) anser jeg ikke børnenes perspektiver for at være noget statisk eller endegyldigt, der kan findes frem til eller indhentes, fx til brug for en juridisk afgørelse. Børnenes perspektiver bliver hele tiden til i samspil med de omgivelser og den kontekst, de er en del af. De konkrete børns perspektiver bliver dermed dels til inden for rammerne af de familieretlige sager og de positioneringskampe der udspiller sig, de normer og strukturer der eksisterer samt via den måde børn mødes og positioneres i sagerne. I dette

afsnit vil jeg fokusere på, inden for hvilke rammer denne tilblivelsesproces udspiller sig, og særligt vil jeg have fokus på, hvordan der lyttes til børnene i de familieretlige sager.

Børnesamtalen som redskabet til at belyse barnets perspektiv

Som skitseret i kapitel 4 benyttes forskellige variationer af begrebet børneperspektiv til at beskrive forskellige indgange til at belyse noget fra børns perspektiv. Det fremgår af denne undersøgelses materiale, at der kan være store variationer i det, de fagprofessionelle mener, når de fx siger, de vil belyse og inddrage børneperspektivet i sagen. Det spænder fx over at have talt med forældrene om barnet, at have en børnesagkyndig med som repræsentant for børn som kategori, at indhente udtalelser fra daginstitution/skole/kommune, til at observere eller tale med børnene selv. Det spænder altså fra ude fra-perspektiver, tilstræbte indefra-perspektiver til børns artikulerede perspektiver.

I de familieretlige sager taler dommerne, der er forpligtede via lovgivningen til at belyse barnets perspektiv, om at barnets perspektiv skal indhentes. Dommerens rolle er at oplyse sagen tilstrækkeligt til, at der kan træffes en korrekt juridisk afgørelse, og barnets perspektiv bliver dermed et led i denne oplysning. Barnets perspektiv formuleres således ofte, på linje med andre oplysninger i sagen, som noget statisk og instrumentelt. Der skabes via dommernes talehandling dermed ikke blik for, at barnets perspektiv hele tiden er under tilblivelse og dermed forandring, og/eller at denne proces er betinget af de sammenhænge, barnet er en del af.

Indhentningen af barnets perspektiv kan ske ved at dommeren inddrager en børnesagkyndig som repræsentant for barnet, det vil sige et ude fra-perspektiv på barnet, som regel baseret på faglig generaliseret viden og en fagprofessionel med erfaring med og om børn, der oplever forældrebrud. Det kan også ske ved, at den børnesagkyndige taler med forældrene og dermed får et indblik i, hvilken situation barnet er i og således et tilstræbt indefra-perspektiv. Det kan også indhentes via udtalelser fra myndigheder, skole/daginstitution og lignende, der enten præsenterer et tilstræbt indefra-perspektiv, eller som har haft en samtale med barnet og således præsenterer et mere direkte artikuleret perspektiv dannet indenfor en specifik kontekst. Endvidere kan det ske via en børnesamtale, som foregår i retten. I det følgende vil jeg se nærmere på børnesamtalen, som det redskab retten (og også projekt Børn i Retten) benytter til at indhente og belyse barnets direkte artikulerede perspektiv.

Børnesamtalen er et betydningsfuldt og magtfuldt redskab, og det er (med enkelte undtagelser) børnenes eneste mulighed for at blive hørt. Alligevel formuleres det, at børnene skal til børnesamtale, af forældrene ofte negativt. Forældrene, der ofte

skammer sig over at have en familieretlig sag, synes at skamme sig yderligere over, at det er nødvendigt, at børnene skal udtale sig i retten. Der kan således spores en dominerende storyline hos forældrene om, at det at skulle til børnesamtale er en ulempe og en manifestering af, at forældrene ikke er i stand til at skærme børnene for deres konflikt. Denne dominerende storyline bakkes delvist op af retten, idet det ofte formuleres således, at en børnesamtale er nødvendig, når forældrene præsenterer meget modsatrettede fortællinger. Med en sådan talehandling positioneres børnene som nogen, der skal afklare, hvilken af forældrenes fortællinger, der er mest sand, altså hvilke storylines, der møder opbakning hos barnet. Dette bakker op om den dominerende storyline, om børnesamtalen som en ærgerlig pligt og noget ubehageligt, som børnene udsættes for. Det betyder endvidere, at det er positionen som en art sandhedsvidne, der gøres ledigt for barnet til børnesamtalen, hvilket kan gøre det vanskeligt for barnet at indtage andre positioner.

En børnesamtale foregår typisk i et mødelokale og varer typisk 30-45 min. Nogle retter har særligt indrettede rum til samtalen, men hovedparten af de børnesamtaler, jeg har været med til i forbindelse med undersøgelsen, er foregået i et almindeligt mødelokale.²³ Deltagerne i fremtidsværkstederne pegede på, at de ydre rammer har betydning for deres oplevelse af børnesamtalen. De foreslog derfor, at børnesamtaler afholdes i rare omgivelser, og at de voksne, der afholder samtalerne, er gode til at tale med børn, det vil sige bruger en behagelig stemme og fx spørger ind til, hvordan barnet har det og hvorfor (fremtidsværksted 1 og 2).

Enkelte børn har i undersøgelsen udtrykt ubehag ved at blive indkaldt til (endnu) en børnesamtale og fx udtrykt ønske om, at forældrene bare kunne klare det. Således vil det for nogen børn være en lettelse at slippe for børnesamtalen. En mindre del af børnene orker enten ikke inddragelsesprocessen eller er tilfredse med at overlade det til de voksne. I case 3 blev der individuelt afholdt børnesamtaler med to søskende på henholdsvis 13 og 16 år. Som det fremgår af nedenstående, havde de forskellige tanker om at blive indkaldt til samtalen:

BS: Hvad tænker du om at skulle i retten?

V: Hvis det kan hjælpe mig, så er det fint nok.

(Børnesamtale, yngste barn, case nr. 3)

BS: Hvad tænker du om at skulle i retten?

S: Jeg synes, det er røvirriterende, men det bliver man jo nødt til?

(Børnesamtale, mellemste barn, case nr. 3)

²³ Børnesamtalerne i projekt Børn i Retten foregår i psykologkonsultation.

Der er ingen af de to børn, der giver udtryk for at være meget glade for at komme til samtale, men hvor den yngste er opmærksom på, at det kan hjælpe ham, fokuserer den mellemste mere på, at det er en irriterende pligt. Ved samtalerne afslutning virkede begge børn tilpasse og tilfredse med hver deres samtale. Ifølge de børnesagkyndige psykologer ender de fleste børn med at have en god oplevelse med børnesamtalen.

Meget få børn er gået derfra (læs: børnesamtalen) og har haft det sværere. Mange børn er kommet og har haft det rigtig svært, men så oplever de alligevel at møde et menneske, som lytter, og de føler sig hørt og forstået i en eller anden udstrækning og oplever, at der er et menneske, som hjælper familien i den svære situation, de er i. (gruppeinterview børnesagkyndige psykologer).

Hos de børnesagkyndige er der således en bevidsthed om, at det kan være svært for barnet at komme til den børnesamtale, men de har samtidig bevidstheden om, at det, at børnene føler sig lyttet til og hørt, har en positiv indvirkning på børnene. Dette finder opbakning i undersøgelsens empiriske materiale, hvor hovedparten af børnene syntes, at det har været helt okay eller rart at være til samtalen og få mulighed for at tale med de/n børnesagkyndige og dommeren. Det med at føle sig hørt og lyttet til er, som jeg vender tilbage til senere, dog ikke helt så udbredt.

Den dominerende storyline om børnesamtalen som et nødvendigt onde, som børnene udsættes for, udfordres således af de børnesagkyndiges forventninger til børnesamtalen. Samtidig ses der i undersøgelsens empiriske materiale flere eksempler på, at børnesagkyndige udbreder til forældrene med talehandlinger, at det er forældrenes manglende evne til at komme til enighed, der er årsagen til, at børnene må indkaldes. Det er en opbakning til den negativt formulerede storyline omkring børnesamtalen samt en tilføjelse til den skyldfølelse, forældrene kan have i den forbindelse.

I forbindelse med de to fremtidsværksteder med børn fra afsluttede familieretlige sager, var børnesamtalen, herunder den praktiske organisering, et emne, som mange af deltagerne havde noget på hjerte omkring. Deltagerne fortalte blandt andet, at de havde oplevet det som vanskeligt at få udtrykt alle deres tanker, oplevelser og eventuelle ønsker til den korte samtale med de voksne, de ikke kendte på forhånd.

Både i forbindelse med fremtidsværkstederne og i interviews er det blevet klart, at en stor del af børnene ikke havde talt med andre om forældrenes brud og deres følelser og oplevelser i relation hertil. End ikke søskende taler med hinanden, og trods det, at flere af børnene fortæller, at det er almindeligt at have skilte forældre, er det heller ikke noget, de taler med lærere, kammerater eller andre om. Det

betyder, at det kan være første gang, de bliver bedt om at formulere deres perspektiver til børnesamtalen i retten, og måske første gang de opfordres til at mærke efter i samspil med andre. Tilblivelsen af børnenes perspektiver i kontekst af børnesamtalen kan derfor have svære kår, idet børnene ikke forud for samtalen har haft lejlighed til, er blevet hjulpet til, eller har haft mulighed for, at reflektere over og italesætte dette. Flere af børnene foreslog derfor, at det frem for en enkelt samtale burde være et forløb af samtaler, hvor der blev mulighed for dels at opbygge en eller anden form for relation til de voksne deltagere, dels muligt at være i en proces, hvor flere perspektiver dukker op hen ad vejen.

Fremtidsværksted 1, dialog om børnesamtalen:

11-årig: Ja, og så har man jo lidt tid, så man bliver helt stresset-agtigt.

16-årig: Man har en bestemt tid, og så skal man bare nå at sige det hele, fordi ellers kommer man hjem og tænker arg, hvorfor fik jeg ikke sagt det?!

14-årig: Måske skulle man have gjort det sådan to gange, så hvis man havde glemt noget, så var der en til gang.

16-årig: Ja, så man sørger for, at man fik alt med.

Den dominerende storyline om, at børnenes skal skærmes fra børnesamtalen, udfordres således af børnene, der i stedet foreslår, at der laves om på måden, børnesamtalen er struktureret, således at der er mulighed for udvidelse af børnesamtalen med mere end en enkelt tidsbegrænset samtale.

Børnesamtalen som redskab til børneinddragelse i familieretlige sager er underlagt nogle normer; det er en belastning for barnet og skal foregå skånsomt, og nogle strukturer; børnesamtalen foregår i retten og varer ca. 30-45 min og har til formål at indhente barnets perspektiv. Disse normer og strukturer har betydning for tilblivelsen af de konkrete børns perspektiver i sagerne. I de følgende afsnit vil jeg komme nærmere ind på, hvordan samtalen og den måde børnene og deres udsagn positioneres, herunder hvordan der lyttes til børnene, har betydning for børnenes perspektivers tilblivelse og mulighed for at få indflydelse.

At lytte til børn i familieretlige sager

Sarah: Synes du, at der blev lyttet til dig, altså ift. at få lavet den aftale?

Caroline: Øh, det ved jeg ikke, altså, jeg synes i hvert fald ikke, at min far han skulle have forældremyndighed overhovedet, så jeg kan slet ikke forstå, hvorfor han har fået lidt. Så jeg ved ikke, om det er fordi, de ikke har lyttet til mig, eller det bare er sådan, det er. Jeg ved ikke, om det er, fordi de ikke gider at tage sig sammen og gøre det ordentligt, eller hvad det er".
(Interview 1, Caroline, case nr. 4,)

Ovenstående citat stammer fra det første interview med 15-årige Caroline. Caroline havde til en børnesamtale givet udtryk for, at hun ikke brød sig om, at hendes far havde del i forældremyndigheden. Da den fælles forældremyndighed blev opretholdt, følte Caroline ikke, at der var blevet lyttet til hende. Selvom sagen endte med et forlig, var det Carolines opfattelse, at det var noget, retten havde bestemt (casen er beskrevet i afsnit 6.1.).

På tværs af undersøgelsens materiale ses det, at en række børn ikke oplever sig hørt og tilstrækkeligt inddraget i de beslutninger, der bliver truffet om deres liv efter forældrebruddet. De oplever enten, at de ikke fik tilstrækkelig mulighed for at formulere eller komme frem med deres tanker, ønsker, oplevelser mv., og/eller at det, de har givet udtryk for, ikke har fået tilstrækkelig indflydelse på de beslutninger, der er blevet truffet (som ovenfor i Carolines tilfælde). Dette flugter med andre forskningsresultater på området, der ligeledes peger på, at børn gerne vil inddrages, men at mange børn ikke oplever sig tilstrækkeligt lyttet til (R. Birnbaum & Saini, 2012; Hill, Smart, Neale, & Wade, 2003; Smith & Taylor, 2003). Med begreberne *listening as usual* og *emergent listening*, hentet fra Davies (Davies, 2014a, 2015), vil jeg i dette afsnit belyse, hvad der sker i interaktionen mellem deltagerne, når voksne lytter til børn i de familieretlige sager.

Listening as usual: at lytte efter at passe det man hører, ind i det man allerede ved.

På tværs af materialet ses, at når børn kommer til børnesamtale enten i retten eller i forbindelse med projekt Børn i Retten, praktiseres der meget *listening as usual*. De fagprofessionelle har, når de møder barnet, allerede dannet sig en forståelse af, hvad der er på spil, og hvad der er vigtigt i sagen. Disse forståelser dannes med afsæt dels i viden om den konkrete sag, fx fra sagens akter og møder med forældrene, samt med afsæt i diskurser og dominerende storylines på feltet.

Eksempelvis viser der sig en markant dominerende storyline om, at alle børn har bedst af at have kontakt med begge deres forældre, samt at alle børn gerne vil have kontakt med deres forældre. Det betyder, at det bliver meget svært for børnene både at formulere og trænge igennem med perspektiver, der enten er i modsætning hertil, eller som er mere ambivalente. Selvom der er et velfunderet fagligt belæg for at tage udgangspunkt i, at mange børn gerne vil og har bedst af at have kontakt til begge forældre, betyder det samtidig, at børnene reduceres til en kategori med sammenfaldende behov. Dermed forsvinder det konkrete barn, og det bliver vanskeligt at lytte til, når børn siger noget, der trækker i en anden retning. I stedet for at følge *lines of ascent*, følges *lines of descent*. Der lukkes ned og passes ind frem for at åbne op for det spirende og det, der trækker i en anden retning. Det, børnene præsenterer, der ikke passer ind i den etablerede forståelse forføl-

ges ikke, der spørges ikke ind til det, og det bakkes ikke op med ytringer og kropssprog. Børnene synes derved at være i de voksnes magt og udfolder i vid udstrækning det, de voksne signalerer er relevant og vigtigt.

På tværs af materiales står det frem, at de voksne, når de sætter sig for at lytte til børnene og inddrage dem via en børnesamtale, i vidt omfang er styret af det, de allerede ved om sagen, fx fra sagens akter og det forældrene har fremført på møderne. Nogle af børnene har en oplevelse af, at de voksne har en (snæver) dagsorden, som fylder i børnesamtalen. Den 11-årige Isabella siger fx således om sin oplevelse med at være til børnesamtale:

Sarah: Kan du huske, var de gode at tale med?

Isabella: Ikke sådan rigtig, for jeg synes, de afbrød lidt meget, når man var i gang med at fortælle, og så begyndte de at fortælle om noget andet. Og så kunne man ikke huske det, man var i gang med at fortælle (Interview 1, ældste barn, case nr. 5)

I denne case (5), hvor familien deltog i et forløb i projekt Børn i Retten, havde en bekendt til moren lavet en underretning med mistanke om overgreb fra farens side. Begge forældrene var enige om, at det ikke havde fundet sted, og moren beklagede, at mistanken var blevet sået. Det havde været meget traumatiserende, særligt for faren, og meget ødelæggende for forældrenes samarbejde. Psykologerne var derfor i forløbet optagede af at hjælpe med at hele de sår og forsone de to forældre. Dette lykkedes til glæde for hele familien i nogen udstrækning.

Det betød dog også, at der var andre spor, der ikke blev forfulgt og undersøgt. Da jeg interviewede Isabella efterfølgende, fyldte overgrebsanklagerne ingenting. Til gengæld fyldte hendes anstrengte relation til faren (af andre årsager, herunder opdragelsesstil) meget sammen med hendes tætte forbindelse til moren. Ligeledes fyldte specifikke episoder, hvor faren havde optrådt voldeligt over for moren. Disse blev ikke behandlet i forløbet i projekt Børn i Retten, og Isabella fortsatte i en 7-7 ordning, selvom hun oplevede at havde givet udtryk for gerne at ville være mere hos sin mor. Psykologerne låste sig hurtigt fast på en bestemt storyline i familien, og der blev ikke åbnet op for, at børnene kunne komme med andre perspektiver.

Udsnit af case 2²⁴

Forældrene er i retten for at få afgjort en tvist om deres 10-årige datter Sofies bopæl. Til det første retsmøde har begge forældrene fremført en række beskyldninger mod hinanden, der kunne indikere, at de hver i sær ikke er i stand til eller konkret ikke lever op til de pligter, de mener hører til forældrerollen, herunder

²⁴ Et udsnit af case 2 findes ligeledes i afsnit 6.2.

den basale omsorg. Moren Lene har blandt andet fremført, at faren Morten ikke har fået ordnet bremsene på den bil, han kører med børnene i, har et for højt alkoholforbrug, ikke sørger for at der bliver lavet lektier samt at han er behandlingskrævende psykisk syg. Morten har fremført, at Lene obstruerer samarbejdet, at børnene ikke bryder sig om Lenes nye kæreste Klaus samt at moren har ladet børnene være alene hjemme, mens hun hentede berusede Klaus. Der er dermed alvorlige bekymringer for Sofie og Oscar, som dommeren og den børnesagkyndige må belyse yderligere blandt andet i børnesamtalen med Sofie.

Til børnesamtalen med Sofie bliver fokus derfor i høj grad at undersøge, hvorvidt de påstande, forældre har fremhævet om hinanden, holder stik. Eksempelvis spørger den børnesagkyndige således:

BS: Når nu mor siger, at der er noget galt inden i hjernen på far (gentager Sofies ord), hvad er det så? Har du tænkt på, at der skulle være noget?

Sofie: Næh.

BS: Det kunne være, at han blev let træt, sur eller ked af det?

Sofie: Næh (observationsnoter, case nr. 2).

Ligesom den børnesagkyndige også bruger tid på at spørge ind til morens nye kæreste.

Endvidere spørger den børnesagkyndige en del ind til regler i de to hjem, lektier, sengetider, tandbørstning, rent tøj og bad. Det meste af samtalen centrerer således dels omkring at sikre, at den basale omsorg er i orden, og dels en slags falsificering af de påstande, som forældrene har fremsat. Det, der til gengæld ikke bliver plads til, er at forfølge nogle af de spor, som Sofie selv lægger ud i samtalen. Hun siger på et tidspunkt, at hun gerne vil være noget mere hos sin far, men dette spor forfølges ikke nærmere i børnesamtalen. Hun fortæller også, at en af forskellene på at være hos mor og far er, at hos mor skal hun lave aftaler for at være sammen med vennerne, mens at hos far kan hun bare tage over til dem. Men det forfølges ikke yderligere i samtalen. Der bådes spørges og lyttes efter at passe det, Sofie siger, ind i den viden, som de fagprofessionelle allerede har om sagen. De *lines of flight*, som Sofie præsenterer, som kunne åbne op for nye og anderledes perspektiver og erkendelser, forfølges ikke. Børnesamtalen fremstår lukket, og de fagprofessionelle holder sig til listening as usual.

På tværs af undersøgelsen ses det (om end med variation), at dommere og børnesagkyndige psykologer, til trods for intentioner om at inddrage børn og børns perspektiver, i vid udstrækning holder sig til at benytte samtalerne til at konsultere børnene i forhold til allerede etablerede storylines. Når børnene udfordrer de sto-

rylines, som enten er dominerende i feltet, eller som de fagprofessionelle abonnerer på efter at have gennemgået sagen og talt med forældrene, bliver det svært for de fagprofessionelle at lytte emergent til børnene. Der efterlades ikke handle- rum til børnene i forhold til at forhandle deres position, som synes defineret ud fra, i hvilken grad børnene taler ind i det allerede etablerede. Når børnene handler på en måde, der ikke passer ind i og altså konflikter med disse storylines, positioneres børnene som nogen, der ikke er i stand til at afkode, hvad der er relevant, og deres perspektiver udgrænses i sagerne.

Min forståelse af at lytte emergent til børn i familieretlige sager, sammenholdt med en childism-tilgang, hvor børns perspektiver er lige så meget værd og lige så relevante som andres, lægger op til en forståelse af inddragelse af børn og børns perspektiver, der rækker ud over at konsultere dem gennem en børnesamtale. Det stiller i stedet krav til den voksne om at være medskaber af en situation og en udligning af magtforholdet mellem voksen og barn, hvor barnets perspektiv får mulighed for at blive til, også på måder, der trækker i en anden retning, end det den voksne havde regnet med. Det sker i glimt på tværs af materialet, fx særligt tydeligt i case 10 (se afsnit 6.3), hvor psykologerne i vid udstrækning lader børnenes fortællinger styre børnesamtalen, og hvor psykologerne med afsæt i børnenes perspektiver ændrer opfattelse af, hvad der er på spil i sagen.

Som det fremgår af ovenstående analyser, betyder den udbredte listening as usual-praksis dog, at nuancer og vigtige perspektiver fra børnene ikke får mulighed for at blive til og få indflydelse. Det kan være en af årsagerne til, at mange af børnene i undersøgelsen fortæller, at de ikke oplever sig hørt.

De voksne fylder i de familieretlige sager

Både i sagerne i retten og i projekt Børn i Retten fylder de voksne rigtig meget. De fylder kvantitativt, idet der holdes mange lange møder med de voksne, hvor de voksne deltagere taler meget. De fylder kvalitativt, idet det er hos de voksne, at magten til at definere, hvad der legitimt og vigtigt, ligger, ligesom det også i sidste ende er de voksne, der bestemmer, hvordan sagen går og afsluttes.

De børn, der inddrages direkte i sagerne, kommer som udgangspunkt til en kort samtale. Det betyder, at børnene kommer til at fylde mindre. I bedste mening og for at hjælpe og beskytte børnene ses det endvidere på tværs af undersøgelsen, at de fagprofessionelle kan komme til at fortabe sig lidt i forældrenes konflikt og situation, og det kan betyde, at børnenes perspektiver udgrænses. Det bliver så at sige de kæmpende, vi følger, fordi de fylder så meget, mens børnene kommer til at spille en mindre rolle.

Jeg havde selv i arbejdet med denne undersøgelse en ambition om, at børnene skulle fylde meget, det meste faktisk. Alligevel er jeg endt med et empirisk materiale, hvor de voksne fylder den altovervejende del. Det gør de, fordi det er dem, der fylder i sagerne. Det, at forældrene og deres konflikt fylder så meget, samt at de ofte inviteres til det første møde, betyder, at de i vid udstrækning kommer til at definere det videre forløb. Når forældrene har præsenteret deres storylines, og de fagprofessionelle i tillæg hertil har læst sagens akter, så bliver de fortolkninger af sagen, de danner på den baggrund, styrende for tilgangen til børnene. Det vurderes på baggrund af sagens akter og det første møde med forældrene, om barnet skal til samtale. Og når der afholdes børnesamtale, er det i vid udstrækning de voksnes storylines, der strukturerer den. Derved bliver det vanskeligere at lytte emergent til børnene, og der praktiseres fortrinsvis listening as usual.

Endvidere har de voksne deltagere i sagen ofte nemmere ved at afkode de normer og strukturer, der organiserer sagerne, og de kan således nemmere agere på en måde, der opfattes som legitim, fx ved at tale direkte ind i diskurser og dominerende storylines. Det betyder, at det er nemmere for de fagprofessionelle at placere forældre heri og nemmere at følge de, ofte særligt tilrettelagte, storylines, som forældre præsenterer.

Diskurser og dominerende storylines om børn, barndom og livet efter et forældrebrud

På tværs af det empiriske materiale ses diskurser og dominerende storylines i feltet, der udstikker forskellige positioner, og derved er en væsentlig magtfaktor i sagerne. Der kan isoleres en række diskurser og dominerende storylines, der handler om børn og barndom og børnelivet efter et forældrebrud, samt en række, der i relation hertil centrerer om forældreskabet (se afsnit 7.2.). Disse diskurser og dominerende storylines kan manifestere sig som fastlåste og kan komme til at stå i vejen for at lytte emergent og for nye forståelser og anderledes perspektiver. Det betyder, at det kan være vanskeligt for barnet, der ofte taler ind i nogle andre storylines, at indtage en subjektposition og få indflydelse på livet efter et forældrebrud. Diskurser og dominerende storylines associerer til lines of descent og lukker mere ned, end de åbner op.

Alder, inddragelse og ageism

Både i Børnekonventionen og i forældreansvarsloven statueres det, at alle børn har ret til at have indflydelse, når der skal træffes beslutninger om deres liv, og at der skal tages hensyn til deres perspektiver, under hensyntagen til alder og modenhed. Denne formulering er i sig selv et udtryk for ageism. Idet inddragelsen af

børnenes perspektiver er begrænset af et ikke nærmere defineret alders- og modenhedskriterie. Det er ikke nærmere bestemt, hvordan denne tvetydighed skal forvaltes i praksis, og dermed lægger det op til såvel overordnede fælles forståelser af, hvornår man har alderen og modenheden til at have indflydelse, såvel som konkrete vurderinger af hvorvidt det enkelte barn lever op til alders- og modenhedskriterierne.

Tidligere har man på det familieretlige område opereret med en 12-års aldersgrænse, således at børn på 12 år og derover blev kaldt til børnesamtale. Under den lovgivning, som denne undersøgelses materiale er indsamlet i, har der været praksis for, at børn fra skolealderen kunne kaldes til børnesamtale (gruppeinterview dommere). Denne praksis er baseret på en dominerende storyline i feltet, om at børn under den alder ikke er i stand til at bidrage med meningsfulde perspektiver ind i sagen.

Det er endvidere betinget af den form og ramme, som børnesamtalen har for nuværende; det er en samtale, der foregår i retten, hvor barnet kommer alene og taler med ukendte voksne og i vid udstrækning på de voksnes præmisser. Dermed ekskluderes yngre børn, som ikke er så verbale, eller som har udfordringer, der betyder, at en sådan samtale er vanskelig.

Det fremgår af en nyere undersøgelse, at samme praksis (børnesamtaler gennemføres med børn fra skolealderen) gør sig gældende i Familieretten og Familieretshuset under den nye forældreansvarslov. Samme undersøgelse viser dog også, at det kun er 47 % af de 6-17-årige, der inddrages direkte gennem børnesamtale (Dahl, 2020). Dette kvantitative resultat korresponderer godt med kvalitative pejlemærker fra nærværende undersøgelse, der viser, at der til trods for intentioner om det modsatte, fortsat er mange børn, der ikke inddrages direkte. Den typiske argumentation herfor er; det vurderes som en for stor belastning for barnet, det vurderes, at barnet grundet sit kognitive funktionsniveau ikke vil være i stand til og/eller have godt af at komme til børnesamtale, det vurderes, at den juridiske tvist ikke har nogen relevans for barnet, og/eller at forældrene bliver enige og indgår et forlig, der overflødiggør inddragelse af barnet.

Dermed ekskluderes en stor gruppe af børn, fra den direkte inddragelse i sagerne og således fra at deres artikulerede perspektiv kan blive til og få indflydelse i sagerne. Disse børns perspektiv belyses i stedet mere indirekte gennem forældrenes fortællinger, notater fra tidligere børnesamtaler, de fagprofessionelles generaliserede viden om og erfaring med børn i brudte familier, via udtalelser fra skole/daginstitution og/eller undersøgelser lavet i kommunalt regi. Alder såvel som fortolkningen af modenhed og relevans er således et markant ekskluderingsparameter i de familieretlige sager.

Med en childism-tilgang (Wall, 2019) er det således relevant at se nærmere på de normer og strukturer, der ligger til grund for denne ekskludering, hvordan det kommer til udtryk i praksis samt hvilke konsekvenser det har for tilblivelsen og inddragelsen af børns perspektiver i familieretlige sager.

I en svensk undersøgelse viser Sundhall (2014), hvordan alder har stor betydning for de rapporter, der skrives i forbindelse med familieretlige sager. Her bruges alder både som et argument for, at det, børnene har sagt, skal tages til efterretning og i vid udstrækning imødekommes, og i andre sammenhænge bruges alder som argument for, at det ikke skal tages alvorligt. Nærværende undersøgelse viser, at der sker en lignende positionering af børns udsagn i de sager, der indgår således, at alder benyttes som argument for, at børn over en vis alder skal høres og tages alvorligt, og/eller at et konkret barn med en specifik alder skal høres eller ikke kan overhøres.

I case 4 (se afsnit 6.1.) italesættes det således, at en pige på 15 år er man nødt til at lytte til, og at man ikke kan tvinge hende til kontakt med sin far, når hun fra siger sig det. Heri ligger en implicit forestilling om, at yngre børn er man ikke nødsaget til at lytte til, og yngre børn vil man kunne tvinge til kontakt med en forælder, de ikke ønsker kontakt med. På samme vis benyttes alder, som tidligere skrevet, i de familieretlige sager som argument for at undlade inddragelse, men det benyttes også til at fortolke det, de børn der inddrages, giver udtryk for. Dermed ses der i undersøgelsen flere eksempler på, at børnenes alder benyttes som argument for, at det, de giver udtryk for, ikke kan tages for gode varer, og børn positioneres som mindre pålidelige og/eller som mere påvirkelige (læs: manipulerbare), end børn med en højere alder.

Der udspiller sig således et mål af ageism - diskrimination af børn på baggrund af deres alder - i de familieretlige sager. Dette dels i forhold til at nogle børn helt ekskluderes fra den direkte inddragelse, og dels i og med at nogle børns udsagn undermineres med afsæt i deres alder.

Den dominerende storyline, der tilskriver, at børn, der har en lavere alder, er mindre pålidelige og skal have mindre indflydelse end voksne eller ældre børn, ses både hos forældre og fagprofessionelle. Der er således flere forældre, der fremfører, at de ikke mener, at deres børn har alderen til selv at have indflydelse, fx på hvordan en deleordning skal se ud. I case 2 sagde en mor i et interview, da samtalen faldt på deleordningen:

Det kan jo ikke være rigtigt, at børnene skal bestemme, hvad de vil, og hvad de ikke vil, i den alder de har. Det er jo det, vi som forældre skal gå med, som et godt eksempel for, jamen nu har vi aftalt det, og så bliver det sådan. Man kan ikke bare droppe ud af aftalerne, som man har lyst.

Her fremfører moren et argument om, at det er de voksne, der laver aftalerne, og at børnene ikke kan lave om på dem efter forgodtbefindende. Dette går imidlertid imod det, som flere af de deltagende børn har givet udtryk for, i forbindelse med fremtidsværksteder og interviews. En række børn har udtrykt ønske om, at aftaler, fx om deleordning og samvær, bør være mere flydende med mulighed for fleksibilitet.

Børnene (inkl. barnet i case 2) udfordrer dermed normen om, at når de voksne har vurderet, hvad der er rimeligt, indgået et kompromis og lavet en aftale, så bør den overholdes. Børnene giver i stedet udtryk for en forestilling om, at de ville trives bedre i en mere fleksibel ordning med plads til udsving af både praktisk (hvad passer bedst i mit hverdagsliv lige nu) og følelsesmæssig karakter (hvor og med hvem har jeg mest brug for at være lige nu). Samtidig ses, i det ovenstående citat, en forståelse af børnenes ønsker vedrørende deleordningen, som at børnene bestemmer.

På tværs af materialet ses, at flere voksne italesætter inddragelse og indflydelse som det samme som at børnene bestemmer. Med sådanne italesættelser undermineres børnenes perspektiver, som perspektiver på linje med de andres (voksnes) perspektiver i sagerne, der heller ikke bestemmer, men dog tages alvorligt og som nogen, der skal have indflydelse.

Alder benyttes endvidere af de fagprofessionelle, når de ikke mener, at det, et barn giver udtryk for, skal vægtes i sagen. Det kan både være skriftligt i det notat, der laves efter en eventuel børnesamtale eller mundtligt i fremstillingen af børnenes udsagn til dommeren og/eller forældrene. I sådanne tilfælde kan de børnesagkyndige præsentere talehandlinger, fx om at "*Børn i den alder siger det ene den ene dag og det andet den anden dag*" (Observationsnoter, case nr. 4). Dermed positioneres børnenes perspektiver som mere omskiftelige og dermed mindre pålidelige end de voksnes og deraf følger, at de er irrelevante og skal have mindre indflydelse end de voksne.

I fortolkningen af modenhed (og i et vist omfang alder) gøres voksendom til idealet og normen, og det kommer til at handle om, hvorvidt børnene lever op hertil. Der er flere eksempler på, at når børnene agerer på en måde og siger noget, der passer ind i de voksnes forestillinger og dominerende storylines, så opfattes børnene som modne, og dermed som nogen der skal lyttes til.

I case 3 gennemførtes to individuelle børnesamtaler med børn på henholdsvis 13 og 16 år. Begge børn var meget velformulerede og svarede præcist på de spørgsmål, der blev stillet, uden tilløb til at bringe andre emner på banen. De fortalte begge om at være ambitiøse, både i forhold til skole og fritidsaktiviteter, og de

havde begge klare og umiddelbart realistiske planer for deres fremtidige uddannelse og erhverv. De to børn blev med afsæt heri vurderet som modne og reflekterede og som nogen, hvor der ikke var noget, der talte imod at lytte til dem. De to børn var således i stand til at tale ind i de fagprofessionelles storylines, om hvad der karakteriserer et modent og reflekteret barn, storylines som gør voksendom til norm, og det at være godt på vej til at blive til en fornuftig voksen til et udtryk for modenhed. Endvidere var børnene i stand til at præsentere fortællinger om dem selv, som vakte anerkendelse hos de voksne. Subsidiært blev de erklæret modne og egnede til at blive lyttet til.

På lignende vis erklæres børn, der agerer på en måde eller siger noget, der ikke passer ind i de voksnes forestillinger og dominerende storylines, og/eller som ikke giver umiddelbart mening, ofte for ikke modne nok, og deres perspektiver udgrænses. Frederik på 6 år siger i case 6, at han gerne vil være en dag hos mor og 100 dage hos far (Observationsnoter, case nr. 6).

Et sådan udsagn passer ikke umiddelbart ind i en realiserbar deleordning, og det er heller ikke noget, der ville gavne det anspændte samarbejde mellem forældrene. Derfor afskrives det med henvisning til, at han er for lille. Det undersøges ikke nærmere, hvad der kunne ligge i en sådan talehandling.

Dermed vægtes samarbejdet og det realiserbare højere end barnets talehandlinger, og han positioneres på baggrund af sin alder og sin ageren som ikke tilstrækkeligt moden til at blive lyttet til. På samme vis positioneres børn, der siger noget modsætningsfyldt, som for umodne til at blive lyttet til, og børn, der siger noget, der ligger meget op ad den ene forælder, opfattes som værende påvirket eller manipuleret af den pågældende forælder. En sådan positionering som manipuleret er ligeledes med til at udgrænse deres perspektiver, der dømmes falske eller illegitime (se afsnit 7.2.).

På tværs af det empiriske materiale ses, at også de voksne, her særligt forældrenes talehandlinger, er omskiftelige og kan være påvirket af andre, fx advokater der råder deres klienter til at fremhæve bestemte elementer på en særlig måde eller nye partnere, der synes samarbejdet med ekspartneren er besværligt. Ligeledes kan de være særligt tilrettelagt til den, med Goffmans begreb, scene, de skal fremføres på. Dermed har der ofte været store forskelle på det forældrene fortæller om i retten, og det de efterfølgende fortæller om til mig i interviewet. Hverken omskiftelighed eller påvirkning fra andre er således noget, der i de familieretlige sager er særligt gældende for de deltagende børn. Helt at tilskrive det at være påvirket eller manipuleret i forhold til alder og/eller modenhed kan dermed ansues som et udtryk for ageism, idet der her opstilles idealer, som end ikke de

voksne i sagerne kan leve op til, men som er med til at udgrænse børnenes perspektiver, fordi de er børn.

Generationsordenen og voksendom som normbærende

Med generationsordensbegrebet skabes der blik for, hvordan diskurser og dominerende storylines manifesterer sig i feltet og har indflydelse på positioner, magt og forhandlingsmuligheder i de familieretlige sager. I den generationsorden, som hele tiden forhandles i samfundet generelt, og her i de familieretlige sager, er voksendom blevet normbærende. De voksne i sagerne (fagprofessionelle og forældre) er præpositionerede som modne og fornuftige, og der stilles ikke spørgsmålstegn ved deres ret til indflydelse på sagerne. Børnene derimod, er kontinuerligt genstand for de voksnes vurderinger. Her måles børnene i vid udstrækning op mod den neutraliserede voksenposition, der fremstår som idealet.

Med et sådant ideal fortolkes børnene ind i en becoming-forståelse, hvor de tildeles positionen endnu-ikke-voksen. Idealet om voksendom betyder endvidere, at de voksne indtager en magtfuld position, hvor voksne normer sætter grænser for børnenes muligheder. I de familieretlige sager er det de voksne, der har magten til at definere, hvad der er legitimt at sige og gøre, samt hvilke perspektiver, der skal have indflydelse på sagen. Ligeledes er det de voksne, der vurderer, hvad der er den rette alder og den rette modenhed i relation til inddragelse. Børnene, særligt de der ikke inddrages, har ikke samme mulighed for at bringe perspektiver ind, men er underlagt de voksnes magt og de voksnes vurderinger. Børnenes handlingsrum er således begrænset, og de har begrænsede muligheder for at forhandle deres position i sagen.

Opsamling: Tilblivelsen af børns perspektiver i familieretlige sager

I de familieretlige sager bliver børnenes perspektiver til inden for en særlig juridisk struktureret kontekst (se afsnit 7.1). Den familieretlige sag er bragt for retten, fordi der er en juridisk tvist, der skal afgøres, og det betyder, at børnenes perspektiver bliver en del af sagsoplysningen. I undersøgelsen ses det på tværs af modeller, at de fagprofessionelle ofte allerede har dannet sig et billede af, hvad der er på spil og vigtigt i sagen, når de møder børnene. De fagprofessionelle har således allerede en storyline for sagen, og det bliver i vid udstrækning denne, der bliver styrende for inddragelsen af børnene.

De voksne i de familieretlige sager fylder. De fylder på den måde, at der er mange møder imellem de voksne, hvor de voksne har meget taletid, og så fylder de på den måde, at de voksne i vid udstrækning definerer, hvad der er vigtigt i sagerne.

De fagprofessionelle sætter scenen i forhold til juridiske og psykologiske fortolkninger af sagen. Forældrene sætter scenen i deres processkrifter og deres udlægning af sagen på møder. Hvis et barn indkaldes til en børnesamtale, centrerer denne ofte om emner, der allerede er blevet introduceret af de voksne, fx som en form for falsificering af forældrenes udsagn, eller som en test af i hvilket omfang forældrene lever op til diskurser for det gode forældreskab og den gode barndom.

Børnenes perspektiver bliver således til inden for nogle snævre rammer, der allerede er defineret på forhånd. Det betyder endvidere, at der praktiseres en høj grad af listening as usual, hvor de fagprofessionelle, når de lytter til barnet, søger at passe det, barnet siger, ind i det, de allerede ved om sagen. Altså at de leder efter udsagn, der bekræfter den forståelse, de har af sagen, og undlader at åbne op for, spørge ind til eller skabe rammerne for, at børnene kan give udtryk for noget, der påvirker de voksne til at se børnenes situation i et helt andet lys. I stedet lukker de ned for det tilsyneladende irrelevante, det der endnu ikke er, det irriterende og det spirende. At være en åben lytter og lytte emergent handler om, at være åben for forandring. At åbne op for at se livet og relationer på en ny og overraskende måde. Åbne op for nye måder at vide på og nye måder at være på. I de familieretlige sager er det ikke meget plads til denne lytteform.

Nogle børns perspektiver får slet ikke mulighed for at blive til i sagen og få indflydelse, da børnene ikke kommer til en børnesamtale. Andre børns perspektiver udgrænses, enten fordi de ikke passer ind i de voksnes fortolkning af sagen, eller fordi andre hensyn, fx forældreenighed, opfattes som vigtigere. Når børns perspektiver udgrænses med afsæt i deres alder og/eller en voksenfortolkning af modenhed, hvor voksendom gøres til normen, er det udtryk for ageism. I et childism-perspektiv er det dermed relevant at dekonstruere de normer og strukturer, der kendetegner retten og behandlingen af de familieretlige sager. De ovenstående analyser er et eksempel på en belysning af normer og strukturer, der er med til at udgrænse børnenes perspektiver i de familieretlige sager.

Kapitel 8

Konklusion

I arbejdet med denne afhandling har jeg belyst interaktionen mellem deltagerne i familieretlige sager, samt hvorledes normer og strukturer i feltet former tilblivelsen, positioneringen og inddragelsen af børnenes perspektiver. I dette konkluderende kapitel vil jeg opsummere afhandlingens centrale fund og pointer, og i forlængelse heraf samle op på afhandlingens bidrag til såvel forsknings- som praksisfeltet.

Med afsæt i kritisk barndomsforskning og en forståelse af børn som ligeværdige aktører i eget og andres liv fokuseres i afhandlingen på, hvorledes børn og børns perspektiver inddrages i familieretlige sager. Jeg stiller i afhandlingen forskningsspørgsmålet: *Hvordan udspiller interaktionen mellem deltagerne i de familieretlige sager behandlet ved retten sig, og hvilken betydning får det, for hvordan børnenes perspektiver inddrages?* Forskningsspørgsmålet besvares ved positioneringsteoretiske analyser af de konkrete interaktioner mellem deltagere i de familieretlige sager samt barndomsteoretisk informerede analyser af, hvorledes børnenes perspektiver bliver til, positioneres og inddrages, herunder hvordan der lyttes til børnene. Afhandlingen peger på, at der, til trods for gode intentioner om fokus på børnene og deres perspektiver, fortsat eksisterer nogle strukturer og låste positioner i det familieretlige felt, der hæmmer tilblivelsen og inddragelsen af børnenes perspektiver.

Positioneringskampe på den retlige scene

Via positioneringsteoretiske analyser af interaktionen mellem deltagerne i familieretlige sager viser afhandlingen, hvordan rammerne i retten sætter scenen og indvirker på deltagernes ageren og handlemuligheder. Rettens institutionaliserede strukturer, og den fordeling af magt der kendetegner retten, betyder, at deltagerne i de familieretlige sager går ind til møderne med på forhånd definerede præpositioner med dertilhørende rettigheder og forpligtelser. De rammer og institutionaliserede praksisser, der kendetegner rettens behandling af familieretlige sager, strukturerer således interaktionen mellem deltagerne og udstikker nogle (prædefinerede) mulige positioner, deltagerne kan indtage. Til møderne udspiller

der sig et, med Goffmans begreb, rollespil, hvor parterne (forældrene), hjulpet af deres advokater, tilrettelægger deres fortælling og handlinger efter den juridiske ramme og fortolkning, som de ønsker at deres fortælling skal passe ind i og møde opbakning hos. Gennem overlagt selvpositionering præsenterer de en version af sig selv, forløbet og barnet, som stiller dem selv bedst muligt i relation til den juridiske tvist. Ofte positionerer de også gennem moralske positioneringer modparten, som mindre i stand til at varetage deres barns tarv. Derved synes rettens rammer og søgen efter den sande fortælling, at understøtte og forstærke positioneringskampen mellem forældrene. Det betyder, at den kompleksitet, og de nuancer der ofte kendetegner familiernes situation og dermed de familieretlige sager, bliver sværere at passe ind på den retlige scene og ind i de juridiske fortolkninger af sagerne. Det betyder, som jeg vender tilbage til senere, ligeledes, at også børnenes perspektiver bliver til og fortolkes ind i den retlige scene.

Med ønsket om at skabe et større rum for de mere følelsesmæssige aspekter af de familieretlige sager, samt med ønsket om at forbedre børnenes situation ved at dæmpe konfliktniveauet mellem forældrene, søsattes projekt Børn i Retten. Sagerne heri blev taget ud af den retlige ramme og i stedet over i det terapeutiske rum. Det ses i afhandlingen, at der i projekt Børn i Retten skabes større mulighed for at få belyst flere og mere følelsesmæssige aspekter af familiernes situation. I enkelte sager betyder det, at der lyttes mere emergent til børnene, mens det i andre betyder, at børnenes perspektiver udgrænses til fordel for et forlig mellem forældrene. Analyserne viser videre, at trods ønsket om at frigøre sig fra rettens institutionaliserede strukturer og juridiske fortolkninger, flytter disse i nogen grad med over i det terapeutiske rum. Således udspiller sig fortsat positioneringskampe struktureret af de juridiske fortolkninger i projekt Børn i Retten, ligesom at også præpositioner og forståelser af deltagerens rettigheder og forpligtelser flytter med.

Juridiske fortolkninger suppleret af psykologiske fortolkninger

I afhandlingen belyses, ved positioneringsteoretiske analyser, hvordan juridiske fortolkninger af de familieretlige sager, suppleret af psykologiske fortolkninger af familien og børnenes situation, er definerende for, hvad der opfattes som relevant at undersøge, sige og fokusere på i de familieretlige sager, og dermed hvordan deltagerens handlerum er begrænset af disse. De juridiske fortolkninger centrerer om, hvordan familiens situation og den juridiske tvist mellem forældrene skal belyses i retten, samt hvilke juridiske knager en eventuel afgørelse ville kunne hænges op på. Afhandlingen viser, at de juridiske fortolkninger er styrende for, hvad der belyses i sagerne, hvad der anses for relevant at bringe ind, samt hvordan det,

deltagerne udtrykker, fortolkes. Disse flugter ikke nødvendigvis med, hvad de andre deltagere i sagen, særligt børnene, oplever som vigtigt og relevant.

De børnesagkyndige psykologer repræsenterer i vid udstrækning psykologiske fortolkninger af familien, sagen og barnets bedste. Disse trækker på nogle andre og ofte mere følelsesmæssige aspekter samt generaliseret viden om børn og familier i skilsmisse. Afhandlingen viser, at disse psykologiske fortolkninger ligeledes er meget magtfulde og dels definerer, hvordan det, der gives udtryk for, fortolkes som henholdsvis godt eller dårligt for barnet, samt ydermere at børnenes perspektiver fortolkes i relation til disse generaliserede forståelser af børn og barndom.

Det er dommeren og den børnesagkyndige, der i de konkrete sager bestemmer, og dermed har definitionsmagten i forhold til, hvad der er relevant for sagen. Forældrene assisteres af deres advokater til at tale ind i de juridiske og psykologiske fortolkninger samt diskurser og dominerende storylines i feltet, mens børnene forventes at præsentere en mere ren eller sand fortælling. Afhandlingen viser dermed, at snævert fokus på juridiske og psykologiske fortolkninger af sagen og barnets situation kan være med til at udgrænse andre nuancer og facetter af børnenes og familiens situation samt det konkrete barns perspektiv.

Diskurser og dominerende storylines om børn, barndom og forældreskab

Afhandlingen viser, at deltagerne i de familieretlige sager positionerer og positioneres i relation til diskurser og dominerende storylines om det gode skilsmisseforældreskab – det gode forældreskab generelt, samt barnets bedste og den gode barndom. Diskurser og dominerende storylines i feltet viser sig som magtfulde fortællinger om familieidealer, og hvordan forældrene bør agere, som både børn, forældre og fagprofessionelle forholder sig til. De viser sig også som magtfulde forståelser af børnene og deres inddragelseskompetencer. Det ansvarstyngede barn eller det manipulerede barns perspektiver positioneres fx som mindre pålidelige med afsæt i storylines i feltet, om at disse ikke er et udtryk for børnenes reelle perspektiver. Ydermere spiller også alder og modenhed en central rolle i positioneringen af børnene. Disse diskurser og dominerende storylines kan manifestere sig som fastlåste, og kommer til at stå i vejen for at lytte emergent til børnene samt stå i vejen for nye forståelser og anderledes perspektiver. De fastlåste forståelser betyder, at det kan være vanskeligt for barnet, der ofte taler ind i nogle andre storylines, at indtage en subjektposition og fremføre fortællinger, der passer ind i de voksnes forståelser, og dermed få indflydelse på sagens videre forløb.

Det forjættende forlig

Der er solidt forskningsmæssigt belæg for, at et højt konfliktniveau mellem forældrene har negativ indvirkning på de involverede børn (Amato, 2000; Hetherington & Stanley-Hagan, 1999; Jevne, 2017; Kelly, 2000; Storksens et al., 2006). Dette understøttes af de børn, der deltager i denne undersøgelse, hvor hovedparten ligeledes peger på, at konflikter mellem forældrene er ubehagelige og påvirker deres trivsel negativt. Afhandlingen viser, at denne viden i praksis omsættes til et stort fokus på at hjælpe forældrene i de familieretlige sager til at indgå forlig. Dette gøres med afsæt i en dominerende storyline i feltet om, at enighed og forlig mellem forældrene er til barnets bedste. Denne præmis udfordres af afhandlingens analyser. Her fremgår det, at et forlig ofte har karakter af et skinforlig, hvor forældrene føler sig presset til at indgå et forlig, der lægger sig op ad den afgørelse, som sagen peger i retning af. Forliget er dermed ikke nødvendigvis et udtryk for et forbedret samarbejds-klima mellem forældrene. Afhandlingen viser, at flere, både børn og forældre, efter et indgået forlig fortsat har en oplevelse af, at den ene part har vundet, og at den anden part har tabt sagen. Der er i afhandlingens materiale ikke tegn på, at sådanne skinforlig forbedrer børnenes situation. Samtidig viser afhandlingen, at de fagprofessionelles jagt på det forjættende forlig betyder, at et forlig mellem forældrene overordnes det, børnene giver udtryk for, og dermed at forlig kan udgrænse børnenes perspektiver.

De voksne fylder og har definitions-magten

Det har været en ambition med afhandlingen, at børn og børns perspektiver skulle fylde i undersøgelsen. Alligevel fylder de voksne meget i det empiriske materiale. Det gør de, fordi de fylder meget i sagerne. Der holdes mange møder mellem de voksne, de får meget taletid, og det er de voksne, der har magten til at bestemme, om børnene inddrages, samt hvorvidt det, børnene giver udtryk for, anses for at være relevant. Det betyder, at børnenes perspektiver bliver til inden for en voksendefineret ramme. Afhandlingen viser endvidere, at det, at de voksne fylder og definerer, skaber vanskelige betingelser for at lytte åbent og emergent til børnene. I stedet lyttes der efter at passe det, børnene siger, ind i det, de voksne allerede ved. Det er de voksne fagprofessionelle, der sætter scenen i forhold til de juridiske og psykologiske fortolkninger af sagen. Forældrene, hjulpet af deres advokater, spiller ind på denne scene med deres udlægning af sagen på møderne. Når et barn indkaldes til en børnesamtale, betyder det, at samtalen ofte centrerer om emner, der allerede er blevet bragt på banen af de voksne. Børnene positioneres som en art sandhedsvidner, hvor inddragelsen får karakter af en efterprøvning, typisk af det forældrene har bragt på banen, eller som en test af i hvilket omfang forældrene lever op til diskurser for det gode forældreskab.

Tilblivelsen af børnenes perspektiver

Børns perspektiver er, som andre perspektiver, ikke statiske eller endegyldige størrelser, der ligger og venter på at blive fundet frem til. Børnenes perspektiver bliver kontinuerligt til i samspil med den kontekst, de er en del af (Esser, 2016; Warming, 2007). De konkrete børns perspektiver i denne afhandling bliver således til inden for rammerne af de familieretlige sager, ligesom at de også bliver til som en del af undersøgelsen.

Afhandlingen viser, at tilblivelsen af børnenes perspektiver i de familieretlige sager dels er struktureret af de retlige rammer og de positioneringskampe, der udspiller sig heri, og dels er struktureret af de diskurser og dominerende storylines, som eksisterer i feltet. Videre viser afhandlingen, at tilblivelsen af børnenes perspektiver er påvirket af den måde, børnene mødes og positioneres i sagerne. Særligt fokuserer afhandlingen på, hvorledes der lyttes til børn. Afhandlingen viser, at der i de familieretlige sager praktiseres meget listening as usual (Davies, 2014a, 2015). Her lytter de voksne efter at passe det, børnene giver udtryk for, ind i det, de allerede ved, eller den fortolkning af sagen og barnet, som de allerede har dannet. Det betyder, at børnenes perspektiver bliver til inden for nogle på forhånd definerede rammer, der ikke levner meget plads til, at der kan udfolde sig helt andre perspektiver. Afhandlingen viser endvidere, at det, de voksne opfatter som vigtigt og relevant, ikke altid flugter med det, børnene oplever som vigtigt. Når der lyttes efter at passe ind og ikke lyttes efter at åbne op, betyder det, at der skabes mindre plads til at nuancer og andre perspektiver fra børnene, kan blive til og få indflydelse på sagen.

Positioneringen og inddragelse af børn og børns perspektiver

Afhandlingen viser, at positioneringen af børn og børns perspektiver i de familieretlige sager har stor betydning, for hvordan børnene inddrages, og hvilken indflydelse børnene og deres perspektiver får mulighed for at have på sagens forløb og dermed tilrettelæggelsen af deres eget liv.

En del børn inddrages slet ikke direkte. Det ses dels i afhandlingens kvalitative materiale og i en anden kvantitativ undersøgelse (Dahl, 2020). Deres perspektiv belyses i stedet indirekte. De typiske argumenter for at undlade inddragelse har rod i vurdering af alder og modenhed, fx at det vurderes, at barnet grundet sit kognitive funktionsniveau ikke vil være i stand til og/eller have godt af at komme til børnesamtale. Andre typiske argumenter for ikke at inddrage børnene direkte er; at det vurderes som en for stor belastning for barnet, det vurderes, at den juridiske tvist ikke har nogen relevans for barnet, og/eller at forældrene bliver enige og indgår et forlig, der overflødiggør inddragelse af barnet. Det betyder, at en stor gruppe

børn ekskluderes fra, at deres direkte artikulerede perspektiv kan blive til og få indflydelse i de familieretlige sager. Endvidere viser afhandlingen, at fortolkningen af alder og modenhed har stor betydning for, hvordan det, de børn, der inddrages direkte, giver udtryk for, fortolkes. Således at børn, der siger noget, der passer ind i de voksnes forståelser og passer med de voksnes fortolkning af sagen, positioneres som modne og havende den rette alder til at bliver hørt, mens børn, der giver udtryk for noget, der ikke passer ind, positioneres som enten havende en for lav alder eller som ikke modne nok, til at deres perspektiver skal have indflydelse. I disse fortolkninger af alder og modenhed gøres voksendom til norm, og børnene positioneres i relation til, hvordan de lever op til denne norm. Både i relation til hvem der inddrages direkte, og i relation til hvordan de, der inddrages, positioneres, sker således en diskriminering på baggrund af alder i de familieretlige sager (Sundhall, 2014, 2017).

Børn som subjekter i familieretlige sager

I lovgivningen er barnet positioneret som et subjekt, der har krav på at blive inddraget under hensyntagen til alder og modenhed. Det er dog de voksne, der definerer, hvad der karakteriserer den rette alder og den rette modenhed. Afhandlingen peger dog på, at børnene i praksis positioneres som objekter i sagerne. Barnets mulighed for at blive til som subjekt i sagerne er betinget af de sammenhænge og den interaktion, de er en del af i sagerne. Forestillingen om, at det er mest retfærdigt, hvis barnet deles lige, som afhandlingen har vist er meget magtfuldt i sagerne, betyder, at børnene reduceres til et objekt, der kan og bør deles retfærdigt mellem forældrene. På samme vis reduceres børnene i de sager, hvor de indgår som en del af forhandlingen mod et forlig, til (forhandlings)objekter. Afhandlingen viser således, at der, trods en overordnet accept af børnene som subjekter i sagerne, sker en objektivisering af børnene, der udfordrer denne subjekt-position. Afhandlingen viser med afsæt i en childism-tilgang, at der eksisterer normer og strukturer i retten og tilgangen til de familieretlige sager, der er med til at objektivisere barnet og dermed udgrænse barnets muligheder for at blive til som subjekt i sagerne. Objektiviseringen er med til at fastholde en positionering af børnene og deres perspektiver, som mindre værd eller mindre betydningsfulde end de voksnes. Det er de voksne i sagerne, der definerer, hvornår barnet kan indtage en reel subjekt-position, og hvornår børnene af hensyn til normer og strukturer i stedet reduceres til objekter.

At lytte emergent til børn som dekonstruering af begrænsende normer og strukturer

Hovedparten af de børn, der deltager i undersøgelsen, giver udtryk for, at de ikke oplever, at de er blevet inddraget tilstrækkeligt. Enten fordi de ikke oplever, at der til børnesamtalen var mulighed for, at deres perspektiver kunne blive til, eller fordi de ikke oplever, at de voksne lyttede, og/eller at det, de gav udtryk for, fik indflydelse på de beslutninger, der efterfølgende blev taget. Det flugter med resultater fra en række andre undersøgelser, der ligeledes viser, at mange børn ikke føler sig ordentligt inddraget (Cashmore, 2011; Haugen, 2010; Smart et al., 2001; Smith & Taylor, 2003; K. Tisdall, 2016). Afhandlingens analyser peger på, at det kan hænge sammen med den måde, inddragelsen foregår på i de familieretlige sager. En vigtig pointe i afhandlingen er, at de voksne har stor (definitions)magt i de familieretlige sager, og at forløbene i vid udstrækning er tilrettelagt på en måde, der forfordeler de voksne. På den måde er det familieretlige system, med afsæt i en childism-tilgang voksenbiased i sin struktur. De voksne i sagerne har en mere privilegeret position end børnene, i den forstand at de voksne har nemmere adgang til indflydelse i et system, der i højere grad er tilrettelagt mod, at de voksnes perspektiver kan forstås ind i sagerne.

Det er endvidere en central pointe, at der sker en diskriminering af børn i det familieretlige system, når børnene og deres perspektiver ikke får lige muligheder for at blive til og få betydning for forløbet i de familieretlige sager. Afhandlingen skaber blik for, at man ved at lytte åbent og emergent til børnene og være åben for, at deres perspektiver i sig selv også er centrale, og måske særligt når de trækker i en anden retning, end den vej de voksne allerede har lagt ud, kan dekonstruere nogle af de normer og strukturer, der er begrænsende for børns position og ligeværdige indflydelse i de familieretlige sager.

8.1. Opsummering og perspektivering af afhandlingens bidrag

En central ambition med afhandlingen har været at bidrage til en større forståelse for de dynamikker i de familieretlige sager, der betinger inddragelsen af børnene. Med de positioneringsteoretiske greb og det empiriske materiale analyseres interaktionen mellem deltagerne i de familieretlige sager, og det bliver muligt at vise, hvorledes magtfulde normer og strukturer definerer mødet med familierne og den diskursive praksis, der udspiller sig. Undersøgelsen beskæftiger sig med et felt, der er svært at få adgang til og analyserer et unikt empirisk materiale med fremtids-

værksteder, observationer og interviews. De narrative analyser, der ikke søger efter en bestemt sandhed, udfolder interaktionen mellem deltagerne og de dynamikker, der betinger tilblivelse, positionering og inddragelse af børnenes perspektiver. Dermed bidrager afhandlingen med et anderledes og nyt blik på de familieretlige sager, og afhandlingen er således et nyt bidrag til forskningen på det familieretlige område.

Afhandlingens bidrag til forskningen om børn, der oplever forældrebrud, gentager pointer fra anden forskning, der ligeledes viser, at mange børn gerne vil høres, men ikke oplever sig tilstrækkeligt inddraget i tilrettelæggelsen af deres liv efter et forældrebrud (R. Birnbaum & Saini, 2012; Cashmore, 2011; Smart et al., 2001; Smith & Taylor, 2003). Særligt bidrager denne afhandling med blik for, hvilke praksisser, der skaber denne oplevelse hos børnene.

Det har endvidere været en central ambition med afhandlingen at bidrage til den kritiske barndomsforskning, og særligt i forlængelse af de nyere strømninger i retning af childism (Wall, 2019) at belyse de strukturer og normer, der betyder, at børn ikke inkluderes ligeværdigt. Ved at vise hvordan strukturer i det familieretlige system, samt normer og fastlåste forståelser af børn og barndom, medvirker til at udgrænse børnenes perspektiver, bidrager afhandlingen til dekonstruering af disse og dermed muligheden for kritisk rekonstruering og et nyt og anderledes blik for børn og børns position. Dette ligger i forlængelse af forskning, der viser, at børns position også på andre områder og i samfundet, generelt er marginaliseret i relation til voksne (Sundhall, 2017; Wall, 2019).

Med afhandlingens belysning af, hvordan børn forstås og positioneres i de familieretlige sager bidrages til en bredere forståelse for de dynamikker, der gør sig gældende i sagerne. Afhandlingen viser, at børnene, trods intentioner om det modsatte, ofte positioneres som mindre pålidelige og mindre betydningsfulde end de voksne. Her bidrager afhandlingen med blik for børnenes underprivilegerede position, i de familieretlige sager. Det børnesyn, der ses i de familieretlige sager, vil dog også kunne spores i andre dele af samfundet, og analyserne heraf bidrager således også til det bredere felt, i forhold til hvilken position børns tildeles. Dermed kan analyseresultaterne fra denne afhandling, vise sig også at være gældende i andre sammenhæng. Den større forståelse for børns position, som denne afhandling bidrager med, vil dels kunne bidrage til forandringer i det familieretlige system, men har også potentiale til at skabe forskydninger i blikket og forståelserne af børn i andre sammenhænge. Analyseresultaterne lægger dermed op til yderligere mikrosociologiske analyser af børns position. Resultaterne ligger endvidere i forlængelse af og bidrager yderligere til en forståelse af børns agency som relationel (Esser, 2016), idet afhandlingen viser, hvorledes børnenes muligheder

for at udøve deres agency er betinget af den måde, de mødes i de familieretlige sager. Endvidere viser afhandlingen, at der er en kløft imellem børns rettigheder i de familieretlige sager og deres muligheder for at udøve dem (Thomas & Stoecklin, 2018), og dermed bidrages til barndomsforskningen med empiriske analyser heraf.

Afhandlingen peger på, at de voksnes fortolkninger af sagen og barnets situation er meget magtfulde, i forhold både til hvordan sagen er forløbet, men også hvordan barnet inddrages. Afhandlingen viser, at den generationsorden, der hele tiden skabes og omskabes, for nuværende bevirker, at de voksnes ord har mere magt end børnenes (Alanen, 2009, 2019; Punch, 2019). Ved at fastholde blikket på børnenes perspektiver og åbne op for, at det, børnene giver udtryk for, er lige så vigtigt som psykologernes fortolkning, udfordres i afhandlingen psykologernes præposition som eksperter, og de der altid kan se bag barnets ytringer. På samme vis udfordres, ved at lade børnenes perspektiver fylde, dommernes præposition som de, der altid ved bedst og kan træffe de rigtige beslutninger. I stedet lægges op til en mere åben og nuanceret tilgang til børnene og deres viden om eget liv. Dermed bidrager afhandlingen til praksisfeltet ved at lade børnenes perspektiver udfordre fastlåste forestillinger og lægge op til en mere åben og inkluderende tilgang til børnene. Endvidere bidrages til skilsmiseforskningsfeltet med udfordring af de voksnes forestillinger om, at de altid ved bedst. Neutraliseringen af voksendom og forestillingen om, at de voksne ved bedst, er problematiseret indenfor kritisk barndomsforskning (Sundhall, 2017; Wall, 2019; Warming, 2011b). Afhandlingen understøtter og bidrager til udfordringen af denne forestilling.

Afhandlingens metodologiske overvejelser samt forskningsetiske refleksioner bidrager ind i diskussioner på barndomsforskningsfeltet, om hvordan man laver forskning med og om børn, samt hvilke særlige opmærksomhedspunkter der gør sig gældende. Eksempelvis hvordan fremtidsværksteder kan være en velegnet metode til inkluderende forskning, med og om mennesker om sårbare eller konfliktfyldte emner, samt de særlige etiske opmærksomhedspunkter der bør overvejes i den forbindelse (Alminde & Warming, 2020). Afhandlingen bidrager med udfoldelse af etiske dilemmaer og refleksioner. Dermed bidrager afhandlingen til at fortykke videns grundlaget for forskningsetisk praksis. Med en childhood prism research (Warming, 2020) forståelse heraf, vil beskrivelserne af forskningsetiske dilemmaer og refleksioner, kunne informere og inspirere forskning også på andre måder, idet de overvejelser, der gøres i afhandlingen i relation til metode og etik i forskning med og om børn, ligeledes er relevante i forskning på andre områder. Eksempelvis er sikringen af den interne fortrolighed særligt vigtig i denne undersøgelse, i bestræbelserne på at passe på børnene (Alminde, 2020), men det vil også være relevant for andre typer undersøgelser, hvor der indgår flere kvalitative

data produceret i forskellige sammenhænge. Refleksionerne over, hvornår man bør blande sig og handle i forskningsprocessen, er ligeledes et eksempel på overvejelser, som er relevante for forskning med og om børn i andre sammenhænge, men også for forskning generelt, der beskæftiger sig med mennesker i sårbare positioner.

Med afsæt i afhandlingens konklusioner kan peges på et behov for videre udforskning af børns liv i brudte familier, herunder en større forståelse for børns hverdagsliv, og hvordan det spiller sammen med forløbet i det familieretlige system. Viden herom vil kunne udfordre og nuancere nogle af de fastlåste forståelser, som afhandlingen viser er magtfulde og begrænsende for børnenes handlemuligheder i sagerne. Der ses endvidere et behov for videre udforskning af, hvordan det familieretlige system kan organiseres og struktureres på en vis, der gør det muligt at lytte åbent og emergent til børn, samt reelt tildele den subjektposition som børnene har ret til. Det vil sige en videre udforskning af de institutionelle rammer i det familieretlige system, suppleret med yderligere udforskning af det børnesyn, der hersker, samt hvorledes dette kan udfordres og nuanceres.

Anvendelsesorienteret viden: Praksisudvikling i feltet

Afhandlingens analyser af, hvordan børnenes perspektiver udgrænses i de familieretlige sager, lægger op til en udvikling af praksis, der i højere grad er i stand til at skabe betingelserne for, at børnenes perspektiver kan blive til og få mulighed for at fylde. Afhandlingen viser, hvorledes de institutionelle rammer skaber en række benspænd for inddragelsen, og lægger således op til en udvikling og forandring af disse rammer. Ligeledes viser afhandlingen, at fastlåste forståelser af børn medvirker til, at børnenes perspektiver bliver til inden for nogle snævre voksendefinerede strukturer. Dermed ligger afhandlingen op til, at der i praksis tænkes i at indrette sig på en måde, således at det bliver muligt at lytte åbent og emergent til børnene, og børnenes perspektiver får mulighed for at blive til og også kan få indflydelse på det videre forløb ligeværdigt med andre perspektiver. Med en childism-tilgang lægger afhandlingens resultater således op til en gentækning af det familieretlige system (Wall, 2019, 2021). Det handler dels om de organisatoriske rammer og fx børnesamtalens begrænsninger i forhold til at inddrage børnene og deres perspektiver, men også om tilgangen til og synet på børnene i sagerne. Sidst nævnte kan med viden om og fra børn i familieretlige sager udfordres og nuanceres i praksisfeltet. Det børnesyn, som afhandlingen viser, fylder i de familieretlige sager, og de låste positioner, som kendetegner det, gør det vanskeligt at opfylde de gode intentioner om at inddrage børn og børns perspektiver. Med viden fra denne afhandling, samt det bredere forskningsfelt, vil praksis kunne udvikles i en mere børneinkluderende retning.

Litteratur

- Alanen, L. (2009). Generational Order. In J. Qvortrup, W. Corsaro, & M.-S. Honig (Eds.), *The Palgrave handbook of childhood studies* (pp. 159–174). Palgrave Macmillan.
- Alanen, L. (2014). Theorizing childhood. *Childhood*, 21(1), 3–6.
- Alanen, L. (2019). Generational order: troubles with a ‘travelling concept.’ *Children’s Geographies*, 0(0), 1–3.
- Alasuutari, M. (2013). Voicing the child? A case study in Finnish early childhood education. *Childhood*, 21(2), 242–259.
- Alderson, P., & Morrow, V. (2011). *The Ethics of Research with Children and Young People: A Practical Handbook*. London: SAGE Publications.
- Alminde, S. (2020). At passe på børnene i mellem alle de voksne. In *Forskning med børn og Unge. Etik og etiske dilemmaer*. (Red. K.E. Petersen og L. Ladefoed) Hans Reitzels Forlag. (pp. 211–219).
- Alminde, S., & Warming, H. (2020). Future workshops as a means to democratic, inclusive and empowering research with children, young people and others. *Qualitative Research*, 20(4).
- Amato, P. R. (2000). The Consequences of Divorce for Adults and Children. *Journal of Marriage and Family*, 62(4), 1269–1287.
- Amato, P. R. (2001). Children of Divorce in the 1990s: An Update of the Amato and Keith (1991) Meta-Analysis. *Journal of Family Psychology*, 15(3), 355–370.
- Andersen, J., & Bilfeldt, A. (2015). Action research in nursing homes. *Action Research*, 14(1), 19–35.
- Andrews, M., Squire, C. and Tamboukou, M. (2013). *Doing Narrative Research*. (Sage Publi). London.
- Ängarne-Lindberg, T., & Wadsby, M. (2012). Psychiatric and somatic health in relation to experience of parental divorce in childhood. *International Journal of Social Psychiatry*, 58(1), 16–25.
- Antczak, H. B., & Steensbæk, S. (2020). *Samtaler med unge - At balancere mellem relation og myndighed*. København: Akademisk Forlag.

- Ariés, P. (1982). *Barndommens historie*. København: Nyt Nordisk Forlag.
- Arkes, J. (2015). The Temporal Effects of Divorces and Separations on Children ' s Academic Achievement and Problem Behavior. *Journal of Divorce & Remarriage*, 56, 25–42.
- Arnstein, S. R. (1969). A Ladder Of Citizen Participation. *Journal of the American Planning Association*, 35(4), 216–224.
- Asbjørnslett, M., & Hemmingsson, H. (2008). Participation at school as experienced by teenagers with physical disabilities. *Scandinavian Journal of Occupational Therapy*, 15, 153–162.
- Averdijk, M., Malti, T., Eisner, M., & Ribeaud, D. (2012). Parental Separation and Child Aggressive and Internalizing Behavior : An Event History Calender Analysis. *Child Psychiatry Hum Dev*, 43, 184–200.
- Backe-Hansen, E. (2010). Skolen som arena for demokrati og medvirkning blant elevene? In A. T. Kjørholt (Ed.), *Barn som samfunnsborgere - til barnets beste?* Oslo: Universitetsforlaget.
- Bamberg, M. (2006). Stories: Big or small: Why do we care? *Narrative Inquiry*, 16(1), 139–147.
- Barad, K. (2007). *Meeting the Universe Halfway. Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning*. . Durham & London: Duke University Press.
- Beresford, B. (2012). Working on Well-Being : Researchers ' Experiences of a Participative Approach to Understanding the Subjective Well-Being of Disabled Young People. *Children & Society*, 26, 234–240.
- Bergson, H. (1998). *Creative Evolution*. Minola, NY: Duke University Press.
- Birnbaum, R., & Saini, M. (2012). A scoping review of qualitative studies about children experiencing parental separation. *Childhood*, 20(2), 260–282.
- Birnbaum, Rachel, Bala, N., & Cyr, F. (2011). Children's experiences with family justice professionals in Ontario and Ohio. *International Journal of Law, Policy and the Family*, 25(3), 398–422.
- Birnbaum, Rachel, & Saini, M. (2015). A Qualitative Synthesis of Children ' s Experiences of Shared Care Post Divorce. *International Journal of Children's Rights*, 23, 109–132.
- Bisgaard, M. (2020). *Who Works the System? Investigating Gender Differences in Client Behavior in Child Visitation Disputes*. Aarhus University.
- Bladt, M., & Nielsen, K. A. (2013). Free space in the processes of action research. *Action Research*, 11(4), 369–385.

- Bo, I. G. (2016). Den narrative tilgang - erkendelsesmåder og identitetsforståelser. In I. G. Bo, A.-D. Cristensen, & T. L. Thomsen (Eds.), *Narrativ forskning. Tilgange og metoder*. (pp. 35–55). København: Hans Reizels.
- Boell, S. K., & Cecez-Kecmanovic, D. (2010). literature search and the hermeneutic cycle. *Australian Academic Research Libraries*, 41(2), 129–144.
- Boje, T. P., & Ejrnæs, A. (2013). *Uligevægt - arbejde og familie i Europa*. Fredrikberg: Nyt fra Samfundsvidenskaberne.
- Bonke, J., & Christensen, A. W. (2018). *Hvordan bruger danskerne tiden? Nyt fra ROCKWOOL Fondens Forskningsenhed*. Gyldendal.
- Børnerådet. (2016). *Håndbog i Børneinddragelse*. København: Børnerådet.
- Brinkmann, S. (2015). Etik i en kvalitativ verden. In S. Brinkmann & L. Tanggaard (Eds.), *Kvalitative Metoder*. København: Hans Reizels.
- Brooks, R., te Riele, K., & Maguire, M. (2014). Ethical theories, principles and guidelines. In R. Brooks, K. te Riele, & M. Maguire (Eds.), *Ethics and Education Research* (pp. 18–43). London: SAGE Publications.
- Bruner, J. (1990). *Acts of Meaning*. Harvard University Press.
- Bruselius-Jensen, M. (2010). *Poetiske perspektiver på det gode skolemåltid – børns muligheder som medskabere af skolens måltider*. Roskilde Universitet.
- Burman, E. (1994). *Deconstructing developmental Psychology*. London: Routledge.
- Butler, I., Scanlan, L., Robinson, M., Douglas, G., & Murch, M. (2002). Children's involvement in their parents' divorce: Implications for practice. *Children and Society*, 16(2), 89–102.
- Canosa, A., Graham, A., & Wilson, E. (2018). Reflexivity and ethical mindfulness in participatory research with children: What does it really look like? *Childhood*, 25(3).
- Cashmore, J. (2002). Promoting the participation of children and young people in care. *Child Abuse and Neglect*, 26, 837–847.
- Cashmore, J. (2003). Children's participation in family law matters Bodmin, UK: Routledge/ Falmer Press, 157–8. In C. Hallett & A. Prout (Eds.), *Hearing the Voices of Children: Social Policy for a New Century* (pp. 157–177). Bodmin: Routledge.
- Cashmore, J. (2011). Children's participation in family law decision-making: Theoretical approaches to understanding children's views. *Children and Youth Services Review*, 33(4), 515–520.
- Cashmore, J., & Parkinson, P. (2007). Children's and Parents' Perceptions on

- Children's Participation in Decision Making After Parental Separation and Divorce*. *Family Court Review*, 46(1), 91–104.
- Cashmore, J., Parkinson, P., Weston, R., Patulny, R., Redmond, G., Qu, L., ... Katz, I. (2010). *Shared Care Parenting Arrangements since the 2006 Family Law Reforms: Report to the Australian Government Attorney-General's Department*.
- Cavet, J., & Sloper, P. (2004). Participation of Disabled Children in Individual Decisions About Their Lives and in Public Decisions about Service Development. *Children & Society*, 18, 278–290.
- Chase, S. E. (2005). Narrative inquiry: Multiple lenses, approaches, voices. In N. Denzin & Y. Lincoln (Eds.), *Qualitative Research, third edition* (pp. 651–681). London: SAGE.
- Christensen, P., & James, A. (2000). Introduction: Researching Children and Childhood: Cultures of Communication. In P. Christensen & A. James (Eds.), *Research with children* (pp. 1–9). London: Falmer Press.
- Christensen, P., & Prout, A. (2002). Working with ethical symmetry in social research with children. *Childhood*, 9(4), 477–497.
- Cockburn, T. (2005). Children's Participation in Social Policy : Inclusion , Chimera or Authenticity ? *Social Policy & Society*, 4(2), 109–119.
- Dahl, K. M. (2018). *Forældre sammen – hver for sig - Effektevaluering af et konfliktbehandlingsforsøg i statsforvaltningen*. København.
- Dahl, K. M. (2020). *Forældres tilfredshed med de familieretlige myndigheder - 1. opfølgning af udvikling efter reform af området i april 2019*. København.
- Danmarks Domstole. (2021). Vejledning om Familierettens behandling af forældreansvarssager og om tvangsfyldbyrdelse.
- Davies, B. (2014a). *Listening to children: Being and becoming. Listening to Children: Being and Becoming*. <https://doi.org/10.4324/9781315770390>
- Davies, B. (2014b). *Listening to children*. Routledge.
- Davies, B. (2015). Emergent listening. *Open Lecture at DPU, 27th of Oc.*
- Davies, B., & Harré, R. (1990). Positioning: The discursive construction of selves. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 20(1), 43–63.
- Duncan, M. (2019). *Participation in Child Protection: Theorising Children's Perspectives*. Palgrave Macmillan.
- Dyrløv, U. (2018). *Få styr på dit barns digitale liv - Guide til det gode online liv*. Storyhouse.

- Esser, F. (2016). Neither “thick” nor “thin”. Reconceptualising agency and childhood relationally. In *Reconceptualising Agency and Childhood: New Perspectives in Childhood Studies* (pp. 48–60).
- Esser, F., Baader, M. S., Betz, T., & Hungerland, B. (2016a). *Reconceptualising agency and childhood: New perspectives in childhood studies. Reconceptualising Agency and Childhood: New Perspectives in Childhood Studies*.
- Esser, F., Baader, M. S., Betz, T., & Hungerland, B. (2016b). Reconceptualising Agency and Childhood. An introduction. In *Reconceptualising Agency and Childhood: New Perspectives in Childhood Studies*.
- Fitzgerald, R., & Graham, A. (2011). The Changing Status of Children Within Family Law. From Vision to Reality. *Griffith Law Review*, 20(2), 421–448.
- Fjordside, S., Lindberg, S., Schjellerup, H., & Sommer, M. . (2016). Unge som videnskabsaktører: metoder til inddragelse. In T. Wulf-Andersen, R. Follesø, & T. Olsen (Eds.), *Unge, udenforskab og social forandring: nordiske perspektiver* (pp. 139–162). Frydenlund Academic. Velfærd, professioner og hverdagsliv under forandring Nr. 1.
- Flyvbjerg, B. (2006). Five Misunderstandings About Case-Study Research. *Qualitative Inquiry*, 12(2), 219–245.
- FN. (1989). Bekendtgørelse af FN-konvention af 20. november 1989 om Barnets Rettigheder.
- Forskningsministeriet, U. (2014). Den danske kodeks for integritet i forskning. *Uddannelses- Og Forskningsministeriet*.
- Foucault, M. (1982). The Subject and Power. *Critical Inquiry*, 8(4), 777–795.
- Fransson, E., Låftman, S. B., Östberg, V., Hjern, A., & Bergström, M. (2018). The Living Conditions of Children with Shared Residence – the Swedish Example. *Child Indicators Research*, 11(3), 861–883.
- Furedi, J. (2002). *Paranoid Parenting: Why ignoring the experts may be the best for your child*. Chicago: Chicago Review.
- Gardner, Richard, A. (1998). *The Parental Alienation Syndrome* (2.). Creative Therapeutics Inc.
- Glenn, N. D., Furstenberg, F. F., & Cherlin, A. J. (1992). Divided Families: What Happens to Children When Parents Part. *Journal of Marriage and the Family*.
- Goffman, E. (1959). *The presentation of self in everyday life*. London: Penguin Books.
- Grady, C. (2001). Money for research participation: Does it jeopardize informed

- consent? *American Journal of Bioethics*, 1(2), 40–44.
- Greene, S. (2015). Developmental Psychology, New perspectives. In *The psychological development of girls and women, rethinking change in time* (2., pp. 23–46). East Sussex/ New York: Routledge.
- Grieg, A., Taylor, J., & MacKay, T. (2013). *Doing Research with Children: A Practical Guide*. SAGE publications.
- Guillemin, M., & Gillam, L. (2004). Ethics, reflexivity, and “Ethically important moments” in research. *Qualitative Inquiry*, 10(2), 261–280.
- Gullestad, M. (1996). Modernity, self and childhood in the analysis of life stories. In M. Gullestad (Ed.), *Imagined Childhoods. Self and Society in Autobiographical Accounts* (pp. 1–39). Oslo: Scandinavian University Press, pp 1-39.
- Gulløv, E., & Højlund, S. (2003). *Feltarbejde blandt børn: Metodologi og etik i etnografisk børneforskning*. København: Gyldendal.
- Halkier, B. (2010). Focus groups as social enactments: integrating interaction and content in the analysis of focus group data. *Qualitative Research*, 10, 71–89.
- Hammen, I. C. H. (2016). *Slægtskabelser En undersøgelse af relationer mellem familieplejebragte børn, deres forældre og plejeforældre*. Roskilde Universitet.
- Hansen, P. R. (2021). At lede efter Klumpen – Et analytisk afsæt til at udforske følelshåndtering for børn i skilsmisse. *Nordiske Udkast - Tidsskrift for Kritisk Samfundsforskning.*, 1.
- Harkes, L. (2021). *Jeg gad godt, de skrev en ny - En undersøgelse af kompleksiteten i handleplansprocesser i myndighedsarbejdet med børn og unge i udsatte positioner*. Roskilde Universitet.
- Harland, P., Reijneveld, S. A., Brugman, E., Verloove-Vanhorick, S. P., & Verhulst, F. C. (2002). Family factors and life events as risk factors for behavioural and emotional problems in children. *European Child and Adolescent Psychiatry*, 11(4), 176–184.
- Harré, R., & Langenhove. (1999). Introducing Positioning Theory. In L. V. Harré & Langenhove (Ed.), *Positioning Theory*.
- Harré, R., & Langhove, L. Van. (1999). *Positioning Theory*. UK Blackwell.
- Harré, R., Moghaddam, F. M., Cairnie, T. P., Rothbart, D., & Sabat, S. R. (2009). Recent Advances in Positioning Theory. *Theory & Psychology*, 19(1), 5–31.
- Harré, R., & Slocum, N. (2003). Disputes as Complex Social Events: On the Uses of Positioning Theory. *Common Knowledge*, 9(1), 100–118.

- Hart, R. A. (1992). *Children's Participation: from Tokenism to Citizenship*. Unicef: *Innocenti Essays* (Vol. 4).
- Hart, R. A. (2008). Stepping back from "the ladder": Reflections on a model of participatory work with children. In *Participation and Learning: Perspectives on Education and the Environment, Health and Sustainability*.
- Hastrup, K. (2009). Videnskabelig praksis: Det etiske felt i antropologien. In K. Hastrup (Ed.), *Mellem mennesker: En grundbog i antropologisk forskningsetik*. København: Hans Reizels.
- Haugen, G. M. D. (2010). Children's perspectives on everyday experiences of shared residence: Time, emotions and agency dilemmas. *Children and Society*, 24(2), 112–122.
- Head, E. (2009). The ethics and implications of paying participants in qualitative research. *International Journal of Social Research Methodology*, 12(4), 335–344.
- Heggen, B. K., & Guillemin, M. (2014). Protecting Participants' Confidentiality using a Situated Research. In *The Sage Handbook of interview research* (pp. 465–476).
- Heinesen, E. (2019). *Parental Separation and child outcomes: Education, employment and juvenile delinquency*. Copenhagen The ROCKWOOL Foundation Research Unit.
- Henning, C., Åhnby, U., & Österström, S. (2009). Senior housing in Sweden: a new concept for aging in place. 24(3): 235–254. *Social Work in Public Health*, 24(3), 235–254.
- Hetherington, E. M., & Stanley-Hagan, M. (1999). The adjustment of children with divorced parents: A risk and resiliency perspective. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 40(1), 129–140.
- Hill, M. S., Smart, C., Neale, B., & Wade, A. (2003). The Changing Experience of Childhood: Families and Divorce. *Contemporary Sociology*.
- Hohti, R., & Karlsson, L. (2013). Lollipop stories: Listening to children's voices in the classroom and narrative ethnographical research. *Childhood*.
- Højgaard, L., & Staunæs, D. (2007). Forandring, handling og subjektivitet. Introduktion. In D. M. Søndergaard (Ed.), *Feministiske Tænkere. En tekst samling* (pp. 127–135). København: Hans Reizels.
- Holland, S. (2009). Listening to Children in Care : A Review of Methodological and Theoretical Approaches to Understanding Looked after Children ' s Perspectives. *Children & Society*, 23, 226–235.

- Hollway, W. (1984). Gender Difference and the Production of Subjectivity. In W. H. J. Henriques, C. Urwin, L. Venn, & V. Walkerdine (Eds.), *Changing the Subject: Psychology, Social Regulations and Subjectivity*. London: Methuen.
- Hollway, W., & Jefferson, T. (2008). Free Association Narrative Interview. In L. M. Given (Ed.), *The Sage Encyclopedia of Qualitative Research Methods* (pp. 360–361). Thousand Oaks: SAGE
- Holmstrøm, S., Gietz-Johansen, T., & Kampmann, J. (2011). *Pigeliv og Fælles Læreprocesser –aktionsforskning med minoritetspiger i et alment boligområde*. Roskilde.
- Hood, S., Kelley, P., & Mayall, B. (1991). Children as Research Subjects: A Risky Enterprise. *Children & Society*, 10, 117–128.
- Horgan, D. (2016). Child participatory research methods: attempts to go “deeper.” *Childhood*, 1–15.
- Horwitz, A. V., White, H. R., & Howell-White, S. (1996). The Use of Multiple Outcomes in Stress Research: A Case Study of Gender Differences in Responses to Marital Dissolution. *Journal of Health and Social Behavior*, 37(3), 278–291.
- Indenrigsministeriet. (2012). *Bekendtgørelse af forældreansvarsloven. LBK nr 1073 af 20/11/2012 (Historisk)*.
- Indenrigsministeriet, S. (2021). *Bekendtgørelse af forældreansvarsloven. LBK nr 1768 af 30/11/2020 (Gældende)*.
- James, A., Jenks, C., & Prout, A. (1998). *Theorizing childhood*. Polity Press.
- James, A., & Prout, A. (1990). *Constructing and Reconstructing Childhood*. Hampshire: The Falmer Press.
- Jensen, B. B. (2000). Participation, commitment and knowledge as components of pupils’ action competence. In Jensen, B.B., K. Schnack, & V. Simovska (Eds.), *Critical Environmental and Health Education: Research Issues and Challenges*. Copenhagen: Danish University of Education.
- Jensen, B. S. (2014). Inddragelse af udsatte børn og unge i socialt arbejde - reel inddragelse eller symbolsk retorik?, 323.
- Jevne, K. S. (2017). Negotiating client positions: parents with custodial disagreements talking about their experiences with child welfare workers Negotiating client positions: parents with custodial. *Nordic Social Work Research*, 7(3), 223–235.
- Jørgensen, K. S. (2016). *Mobning og interventioner - Positioneringsteoretiske analyser af gruppesamtaler med børn*.

- Jungk, R., & Müllert, N. (1987). *Future Workshops – How to Create Desirable Futures*. London: London: Institute for Social Invention.
- Kaiser, K. (2012). "Protecting Confidentiality" in *The SAGE Handbook of Interview Research: The Complexity of the Craft*, 457–464.
- Kaltenborn, K. F. (2001). Children's and young people's experiences in various residential arrangements: A longitudinal study to evaluate criteria for custody and residence decision making. *British Journal of Social Work*, 31(1), 81–116.
- Kelly, J. B. (2000). Children's Adjustment in Conflicted Marriage and Divorce : A Decade Review of Research. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 39(8), 963–973.
- Kelly, J. B. (2003). Changing perspectives on children's adjustment following divorce: A view from the United States. *Childhood*, 10(2), 237–254.
- Knight, A., Brannen, J., & O'Connell, R. (2015). Using narrative sources from the Mass Observation Archive to study everyday food and families in hard times: Food practices in England during 1950. *Sociological Research Online*, 20(1).
- Kristensen, C. J. (2020). Forskningintegritet og interessekonflikter. In K. E. Petersen & L. Ladefoged (Eds.), *Forskning med børn og Unge. Etik og etiske dilemmaer*. (pp. 55–66). Hans Reizels.
- Kristensen, C. J. (2021). Negotiating conflicts of interest: working with multiple stakeholders. *Qualitative Research Journal*, 21(1), 65–75.
- Kvale, S., & Brinkmann, S. (2008). *"Interview – introduktion til et håndværk."* København: Hans Reizels.
- Lee, E., Bristow, J., Faircloth, C., & Macvarish, J. (2014). *Parenting Culture Studies*. Palgrave Macmillan UK.
- Lee, N. (1999). The Challenge of Childhoods. Distributions of childhood's ambiguity in adult institutions. *Childhood*, 6(4), 455–474.
- Leeson, C. (2007). My life in care : experiences of non-participation in decision-making processes. *Child and Family Social Work*, 12, 268–277.
- Lévinas, E. (1969). Totality and Infinity: An Essay on Exteriority. *Duquesne Studies Philosophical Series*.
- Lind, J., Westerling, A., Sparrman, A., & Dannesboe, K. I. (2016). Introduction: Doing Good Parenthood. In *Doing Good Parenthood. Ideals and Practices of Parental involvement* (pp. 1–16).
- Lundy, L. (2007). 'Voice' Is Not Enough : Conceptualising Article 12 of the United Nations Convention on the Rights of the Child Published by : Wiley on behalf of BERA Stable

- Lyon, D., & Carabelli, G. (2016). Researching young people's orientations to the future: the methodological challenges of using arts practice. *Qualitative Research, 16*(4), 430–445.
- Mandemakers, J. J., & Kalmijn, M. (2014). Do mother's and father's education condition the impact of parental divorce on child well-being? *Social Science Research, 44*, 187–199.
- Mannion, G. (2003). Children's participation in school grounds development: Creating a place for education that promotes children's social inclusion. *International Journal of Inclusive Education., 7*(2), 175–192.
- Marschall, A. (2014a). *The Time-shared Child - Exploring children's perspectives on everyday life with two households*. University of Copenhagen. Faculty of Social Science, København.
- Marschall, A. (2014b). Who cares for whom? Revisiting the concept of care in the everyday life of post-divorce families. *Childhood, 21*(4),
- Marschall, A. (2017). When everyday life is double looped. Exploring children's perspectives on post-divorce family life with two households. *Children & Society, 31*(5), 342–352.
- Martins, P. C., Oliveira, V. H., & Tendais, I. (2018). Research with children and young people on sensitive topics – The case of poverty and delinquency. *Childhood, 25*(4), 458–472.
- Marzano, M. (2014). Informed Consent. In J. f. Gubrium, J. A. Holstein, B. Marvasti, & K. D. McKinney (Eds.), *The Sage Handbook of interview research: The Complexity of the craft* (pp. 443–456). SAGE Publications.
- McIntosh, J. E. (2009). Legislating for Shared Parenting: Exploring Some Underlying Assumptions. *Family Court Review, 47*(3), 389–400.
- Meloni, F., Vanthuyne, K., & Rousseau, C. (2015). Towards a relational ethics: Rethinking ethics, agency and dependency in research with children and youth. *Anthropological Theory, 15*(1), 106–123.
- Mills, W. C. (1959). *The Sociological Imagination*. Oxford University Press.
- Neale, B., & Smart, C. (1997). Experiments with Parenthood? *Sociology, 31*(2), 201–219.
- Nielsen, A. M. W., & Bruselius-Jensen, M. (2020). *Veje til deltagelse: Nye forståelser og tilgange til facilitering af børn og unges deltagelse*. Aalborg Universitetsforlag.
- Olli, J., Vehkakoski, T., & Salanterä, S. (2012). Facilitating and hindering factors in the realization of disabled children's agency in institutional contexts:

- literature review. *Disability & Society*, 27(6), 793–807.
- Østrem, S. (2012). *Barnet som subjekt - Etikk, demokrati og pedagogisk ansvar*.
- Ottosen, M. H. (1997). *Børn i sammenbragte familier Et studie af forældreskab so socialkonstruktion*. København.
- Ottosen, M. H. (2005). *Samvær til barnets bedste? Om regler og praksis på samværsområdet*. København.
- Ottosen, M. H. (2016a). *Analyse om udviklingen i familieretlige konflikter*. København.
- Ottosen, M. H. (2016b). *Delebørn Det vi ved, det vi gør - og det børnene siger*. København: Akademisk Forlag.
- Ottosen, M. H., & Andreasen, A. G. (2020). *Børn og unges trivsel og brug af digitale medier*. København: VIVE.
- Ottosen, M. H., Dahl, K. M., & Boserup, B. (2017). *Forældrekonflikter efter samlivsbruddet Karakteristika og risikofaktorer i komplekse forældreansvarssager*. København.
- Ottosen, M. H., Liversage, A., & Olsen, R. F. (2014). *Skilsmissebørn med etnisk minoritetsbaggrund*. København.
- Ottosen, M. H., & Stage, S. (2011). *Dom til fælles forældremyndighed - En evaluering af forældreansvarsloven*. SFI. Det national forskningscenter for velfærd (Vol. 11:26).
- Ottosen, M. H., Stage, S., & Jensen, H. S. (2011). *Børn i deleordninger En kvalitativ undersøgelse*. København.
- Ottosen MH, Andersen D, Dahl KM, Hansen AT, Lausten M, & Østergaard SV. (2014). *Børn og unge i Danmark : Velfærd og trivsel 2014*.
- Oxford Research. (2019). *Evaluering af projektet " Børn i Retten "*.
- Parkinson, P., Cashmore, J., & Single, J. (2007). Parents' and children's views on talking to judges in parenting disputes in australia. *International Journal of Law, Policy and the Family*, 21(1), 84–107.
- Patterson, W. (2013). Narrative of events: Labovian narrative analysis and its limitations. In M. Andrews, M; Squire, C; Tamboukou (Ed.), *Doing Narrative Research*. London: SAGE.
- Phoenix, A., & Brannen, J. (2013). Researching family practices in everyday life: reflections from two studies, Special Issue, Methodology. 17:1, 11-26. *International Journal of Social Research. Special Issue*, 17(1), 11–26.

- Plummer, K. (2001). *Documents of Life 2: an invitation to critical humanism*. London: SAGE.
- Punch, S. (2002). Research with children - the same or different from research with adults. *Childhood*.
- Punch, S. (2019). Why have generational orderings been marginalised in the social sciences including childhood studies? *Children's Geographies*, 0(0), 1–13.
- Qvortrup, J. (1993). Societal position of childhood: The international project Childhood as a Social Phenomenon. *Childhood*, 1(2), 119–124.
- Qvortrup, J. (1994). Childhood matters: An introduction. In *Childhood matters: social theory, practice and politics*.
- Rashid, I. (2017). *SLUK - Kunsten at overleve i en digital verden*. København: Lindhardt og Ringhof.
- Rasmussen, C. S., Nielsen, L. G., Petersen, D. J., Christiansen, E., & Bilenberg, N. (2014). Adverse life events as risk factors for behavioural and emotional problems in a 7-year follow-up of a population-based child cohort. *Nordic Journal of Psychiatry*, 68(3), 189–195.
- Rasmussen, K., Warming, H., & Kampmann, J. (2017). Indledning. In J. Kampmann, K. Rasmussen, & H. Warming (Eds.), *Interview med børn* (pp. 7–17). København: Hans Reizels.
- Riessman, C. K. (2014). Analysis of Personal Narratives. In J. F. Gubrium, J. A. Holstein, A. B. Marvasti, & K. D. McKinney (Eds.), *The SAGE Handbook of Interview Research: The Complexity of the Craft* (Second Edi, pp. 367–380). Thousand Oaks: SAGE Publications, Inc.
- Rød, P. A. (2012). *Barn i klem mellom foreldrekonflikter og samfunnsmessig beskyttelse*. Universitettet i Bergen.
- Sadowski, C., & McIntosh, J. E. (2015). On laughter and loss: Childrens views of shared time, parenting and security post-separation. *Childhood*, 23(1), 69–86.
- Shier, H. (2001). Pathways to Participation : Openings , Opportunities and Obligations A New Model for Enhancing Children ' s Participation in Decision-making , in line with Article 12 . 1 of the United Nations Convention on the Rights of the Child. *Children & Society*, 15(2), 107–117.
- Skjørten, K. (2013). Childrens's voices in norwegian custody cases. *International Journal of Law, Policy and the Family*, 27(3), 289–309.
- Smart, C., Neale, B., & Wade, A. (2001). *The changing Experince of Childhood Families and Divorse*. Cambridge: Polity Press.
- Smith, A. B., & Taylor, N. J. (2003). Rethinking children's involvement in decision-

- making after parental separation. *Childhood*, 10(2), 201–216.
- Smyth, B. M. (2009). A 5-year retrospective of post-separation shared care research in Australia. *Journal of Family Studies*, 15(1), 36–59.
- Sommer, D., Pramling Samuelsson, I., & Hundeide, K. (2010). *Child Perspectives and Children's Perspectives in Theory and Practice*.
- Søndergaard, D. M. (2002). Poststructuralist approaches to empirical analysis. *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 15(April 2014), 187–
- Spyrou, S. (2015). Researching children's silences: Exploring the fullness of voice in childhood research. *Childhood*, 23(1), 7–21.
- Statens Samfundsvidenskabelige Forskningsråd. (2002). Vejledende Retningslinjer for Forskningsetik i Samfundsvidenskaberne.
- Staubæs, D., & Søndergaard, D. M. (2005). Interview i en tangotid. In M. Järvinen & N. Mik-Meyer (Eds.), *Kvalitative metoder i et interaktionistisk perspektiv. Interview, observationer og dokumenter* (pp. 49–72). Hans Reizels.
- Stokkebekk, J., Christine, A., Hollekim, R., & Ness, O. (2019). " Keeping balance " , " Keeping distance " and " Keeping on with life " : Child positions in divorced families with prolonged conflicts. *Children and Youth Services Review*, 102(January).
- Størksen, I. (2006). *Parental divorce: psychological distress and adjustment in adolescent and adult offspring*. the Faculty of Social Sciences, Dept. of Psychology, University of Oslo.
- Størksen, I., Roysamb, E., Holmen, T. L., & Tambs, K. (2006). Adolescent adjustment and well-being : Effects of parental divorce. *Scandinavian Journal of Psychology*, (47), 75–84.
- Strandbu, A., & Thørnblad, R. (2020). Hvordan kan vi forstå barns tilfredshet med egen involvering i foreldremekling ? *Tidsskrift for Familierett, Arverett Og Barnevernrettslige Spørsmål*, 18(8), 60–78.
- Strandbu, A., & Thørnblad, R. (2015). Hva står på spill ? *Fokus På Familine*, 4, 271–291.
- Sundhall, J. (2014). Betydelser av barns alder i familjerettslige utredningstexter. *Kvinder, Køn Og Forskning*, 9–21.
- Sundhall, J. (2017). A political space for children? The age order and children's right to participation. *Social Inclusion*, 5(3), 164–171.
- Sundhall, J. (2020). Åldersmaktordningen och barns rätt till delaktighet (pp. 122–133).

- Svendsen, I. L. (2015). "Der er faresignaler her..." om ret og heuristik i det almindelige kommunale tilsyn med børn og unge. Roskilde Universitet.
- Symoens, S., Velde, S. Van De, Colman, E., & Bracke, P. (2014). Divorce and the Multidimensionality of Men and Women's Mental Health : The Role of Social-Relational and Socio-Economic Conditions. *Applied Research Quality Life*, 9, 197–214.
- Taylor, N., Fitzgerald, R., Morag, T., Bajpai, A., & Graham, A. (2012). International models of child participation in family law proceedings following parental separation/divorce. *International Journal of Children's Rights*, 20(4), 645–673.
- Thomas, N., & Kane, C. (2000). Discovering What Children Think: Connections Between Research and Practice. *The British Journal of Social Work*, 30(6), 819.
- Thomas, N., & Stoecklin, D. (2018). Recognition and Capability: A New Way to Understand How Children Can Achieve Their Rights. In C. Baraldi & T. Cockburn (Eds.), *Theorizing Childhood Citizenship, rights and participation* (pp. 73–94).
- Thomsen, T. L., Bo, I. G., & Christensen, A.-D. (2016). Narrativ forskning: tilgange og metoder. In I. G. Bo, C. Ann-Dorte, & T. L. Thomsen (Eds.), *Narrativ forskning. Tilgange og metoder*. (pp. 13–33). København: Hans Reizels.
- Tisdall, E. K. M., Bray, R., Marshall, K., & Cleland, A. (2004). Children's participation in family law proceedings: A step too far or a step too small? *Journal of Social Welfare and Family Law*, 26(1), 17–33.
- Tisdall, K. (2016). Subjects with agency ? Children's participation in family law. *Journal of Social Welfare and Family Law*, 38(4), 1–18.
- Treseder, P. (1997). *Empowering Children and Young People Training Manual: Promoting Involvement in Decision-making*. London.
- Tulsa Child and Family Agency. (2016). *Child and Youth Participation Strategy*.
- Turunen, J. (2017). Shared Physical Custody and Children's Experience of Stress. *Journal of Divorce & Remarriage*, 58(5), 371–392.
- Unicef. (2019). *Ekspertundersøgelse 30 eksperter tager temperaturen på børns rettigheder i Danmark 30 år efter vedtagelsen af FN's børnekonvention*.
- Vallgård, K. A. A. (2017). Divorce , Bureaucracy , and Emotional Frontiers : Marital Dissolution in Late Nineteenth-century Copenhagen. *Journal of Family History*, 42(1).
- van Nijnatten, C., & Jongen, E. (2011). Professional conversations with children in divorce-related child welfare inquiries. *Childhood*, 18(4), 540–555.
- Wall, J. (2014). Democratising democracy: The road from women's to children's suffrage. *International Journal of Human Rights*, 18(6), 646–659.

- Wall, J. (2019). From childhood studies to childism: reconstructing the scholarly and social imaginations. *Children's Geographies, Online fir(0)*, 1–14.
- Wall, J. (2021). Childism.
- Warin, J. (2011). Ethical mindfulness and reflexivity: Managing a research relationship with children and young people in a 14-year qualitative longitudinal research (qlr) study. *Qualitative Inquiry, 17(9)*, 805–814.
- Warming, H. (2002). *Det er lidt svært - men jeg må jo sige min mening*. Kbh: Frydenlund.
- Warming, H. (2006). "How Can You Know? You're Not a Foster Child": Dilemmas and Possibilities of Giving Voice to Children in Foster Care. *Children, Youth and Environments, 16(2)*.
- Warming, H. (2007). Diskussioner om børneperspektiv og inddragelse af børn - er barnet på vej ud med badevandet? *Dnsk Pædagogisk Tidsskrift.*, 4–13.
- Warming, H. (2011a). *Børneperspektiver, børn som ligeværdige medspillere i socialt og pædagogisk arbejde* (1. udgave). Kbh.: Akademisk Forlag.
- Warming, H. (2011b). Getting under their skins? Accessing young children's perspectives through ethnographic fieldwork. *Childhood, 18(1)*, 39–53.
- Warming, H. (2019a). Børneperspektiv – en populær flydende betegnelse. *Nordisk Tidsskrift for Pædagogikk Og Kritik, 5(0)*, 62.
- Warming, H. (2019b). Inddragelse og deltagelse. *Socialpædagogerne Landsforbund Fagligt Selskab Om Udsatte Børn Og Unge*, 1–3.
- Warming, H. (2020). Childhood prism research: an approach for enabling unique childhood studies contributions within the wider scholarly field. *Children's Geographies, 0(0)*, 1–13.
- Warming, H., Galløe, L. R., Calsen, A. R. H., & Rasmussen, S. R. (2019). Beasts, victims or competent agents: The positioning of children in research literature on manipulation. *Childhood, 26(1)*, 39–53.
- Weidner, I., & Normann, J. (2015). Ph.d. i en tangotid – En kvalitativ analyse af positioneringsmuligheder for eksternt finansierede ph.d'er. *Psyke & Logos, 36*, 264–287.
- Westerling, A. (2016). Parenthood and We-ness in Everyday Life: Parenting together apart. In A. Sparmann, J. Lind, A. Westerling, & K. I. Dannesboe (Eds.), *Doing Good Parenthood* (pp. 127–137). Cham: Palgrave Macmillan.
- Wickenden, M., & Kembhavi-Tam, G. (2014). Ask us too! Doing participatory Research with Disabled Children in the Global South. *Childhood, 21(3)*, 400–417.

- Winther, I. W., Palludan, C., Gulløv, E., & Rehder, M. M. (2014). *Hvad er søskende? Praktiske og følsomme forbindelser*. Akademisk Forlag.
- Woodhead, M. (2015). Psychology and the cultural construction of children ' s needs. In A. James & A. Prout (Eds.), *Constructing and Reconstructing Childhood: contemporary issues in the sociological study of childhood* (3rd.). Routledge.
- Young Bruel, E. (2012). *Childism - Confronting Prejudice Against Children*. Yale University Press.
- Zeratsion, H., Bjertness, C. B., Lien, L., Haavet, O. R., Dalsklev, M., Halvorsen, J. A., ... Claussen, B. (2014). Does Parental Divorce Increase Risk Behaviors among 15 / 16 and 18 / 19 year-old Adolescents ? A Study from Oslo , Norway. *Clinical Practice & Epidemiology in Mental Health*, (10), 59–66.

Dansk resumé

Afhandlingen *Børneperspektiver i familieretlige sager – tilblivelse, positionering og inddragelse* undersøger familieretlige sager ved retten, og hvordan børn og børns perspektiver inddrages. Undersøgelsen sætter fokus på, hvordan interaktionen mellem deltagerne udspiller sig, og hvilken betydning det har for inddragelsen af børnene. Som et led i at belyse dette, analyseres hvordan børnenes perspektiver bliver til i de familieretlige sager, samt hvordan børn og børns perspektiver positioneres i de familieretlige sager.

Det kvalitative empiriske materiale er produceret gennem fremtidsværksteder med børn fra afsluttede familieretlige sager, 21 casefamilier er fulgt med observationer til møder i den familieretlige sag samt med individuelle interviews med børn og forældre. I de tilfælde, hvor børn og familier var med på det, er interviewene gentaget efter 6-12 mdr. Endvidere indgår gruppeinterview med dommere, børnesagkyndige psykologer og advokater med erfaring med de familieretlige sager.

Afhandlingen indskriver sig i kritisk barndomsforskning. Den teoretiske ramme er sammensat af begreber fra positioneringsteorien, suppleret af Goffmans dramaturgiske begreber samt barndomsteoretiske forståelser og begreber i relation til inddragelse af børn og børneperspektiver. Endvidere fokuseres i afhandlingen på at lytte til børn, i analyserne heraf trækkes på Davies' begreber om *emergent listening* og *listening as usual*.

Afhandlingens analyser består af to kapitler med hver fire analyseafsnit.

I første analysedel fremstilles fire udvalgte af de 21 caseanalyser. Casematerialet er konstrueret med afsæt i narrative metoder, og analyserne er ligeledes narrativt funderede, med fokus på hvordan deltagerens fortællinger bliver til, og er formet af kontekst og magtstrukturer, samt hvorledes deltagerne positioneres og positionerer sig heri. I anden analysedel er der på baggrund af hele det empiriske materiale, udvalgt fire overordnede temaer, som behandles i analysens anden del.

De fire cases i første analysedel er udvalgt med afsæt i dét, de hver især er særligt gode til at belyse. Case 4 fremstilles under overskriften *Højt konfliktniveau og fastlåste fortolkninger giver barnets perspektiv svære kår*. Denne caseanalyse viser, hvordan forløbet i retten udspiller sig som en positioneringskamp, samt hvordan

forhandlingen mellem juridiske og psykologiske fortolkninger former og strukturerer inddragelsen af barnet. Case 6 fremstilles under overskriften *Børnenes perspektiver underordnes forliget*. Denne caseanalyse viser, hvorledes de voksne fylder, og definerer forløbet, samt hvordan børnene bliver positioneret som objekter i forhandlingen mod at opnå et forlig mellem forældrene. Case 10 fremstilles under overskriften *Børnenes perspektiver udfordrer psykologernes opfattelse*. Denne caseanalyse viser, hvorledes psykologerne, når der er plads og mulighed for det, kan lytte åbent og emergent til børnene og, med afsæt i deres perspektiver, ændre opfattelse af familien og sagen. Case 15 fremstilles under overskriften *Børnesamtalen som udgangspunkt for retssagen*. Denne caseanalyse viser, hvordan børnesamtalen og de perspektiver, barnets præsenterer, anvendes som afsæt for den retssag, der afgør sagen.

I analysens anden del fremstilles analyser på tværs af hele det empiriske materiale under overskrifterne *Retten som den rammesættende struktur*, *Skilsmisseforældreskabet og barnets bedste*, *Subjekt og objekt – børn som (forhandlings)objekter i familieretlige sager*, og *Når der lyttes til børn: Tilblivelsen og inddragelsen af børns perspektiver*. Disse tværgående analyser viser, hvorledes strukturer, såvel som diskurser og dominerende storylines i feltet, betinger interaktionen og den diskursive praksis i de familieretlige sager. Analyserne viser endvidere, hvilken betydning dette har for tilblivelsen, positionering og inddragelsen af børnenes perspektiver.

På tværs af analyserne ses, at børns perspektiver udgrænses, samt at børn positioneres som mindre pålidelige og deres perspektiver som mindre relevante end voksnes. Det ses endvidere, at det i vid udstrækning er de voksne, særligt voksne fagprofessionelle, der har magten til at definere, hvad der er relevant at fokusere på i sagerne. Ved at lade børnenes perspektiver fylde og have en emergent listenings-tilgang til analyserne af det, børnene giver udtryk for, viser afhandlingen, at strukturer og normer i det familieretlige felt udfordres af børnenes perspektiver. Mange børn vil gerne høres og inddrages i de familieretlige sager, men oplever sig ikke tilstrækkeligt inddraget. Afhandlingen peger på, at dette dels kan hænge sammen med den måde, de familieretlige sager er organiseret på, og de muligheder og begrænsninger der ligger heri, og dels kan hænge sammen med synet på børn, og den måde der ofte lyttes efter at passe børnenes perspektiver ind i det, de voksne allerede ved om sagen.

Afhandlingen bidrager ind i barndomsforskningen med viden om de normer og strukturer, der betinger synet på og inddragelsen af børn i familieretlige sager. Endvidere er analyserne i afhandlingen et nyt og anderledes blik på de familieretlige sager, og der bidrages med ny viden ind i det familieretlige felt - viden som

også er relevant for et bredere felt af børne- og familieforskning. Afhandlingen bidrager endvidere med vigtig og nuanceret viden til praksisfeltet, der lægger op til dels et behov for mere viden og dels et behov for praksisudvikling med fokus på børn og børns perspektivers lige værd.

English abstract

The thesis *Children's perspectives in family law cases – becoming, positioning and participation* explores family law cases in Danish courts, focusing on children and children's perspectives. The study sets out to explore how interaction plays out between participants in family law cases, and how this affects children's participation. It does this by investigating how children's perspectives 'becoming' in family law cases and how children and their views are positioned in such cases.

The qualitative empirical material was produced through future workshops with children from closed family law cases. 21 case families were also followed using observations during court meetings and individual interviews were conducted with children and parents. In the cases where the families were willing, the interviews were re-peated after 6-12 months. In addition group interviews were conducted with judges, child psychologists and lawyers with experience from family law cases.

The thesis draws on insights from critical childhood studies, and contributes to this field. The theoretical framework consists of concepts from positioning theory, complemented by Goffman's dramaturgical concepts, as well as concepts from childhood studies pertaining to children's participation and children's perspectives. The thesis emphasises listening to children, and in the analysis the data thus gathered the thesis draws on Davies' concepts of emergent listening and listening as usual.

The analysis is divided into two chapters. In chapter 6, four out of the 21 case analyses are presented. Interviews and observations were conducted using narrative methods and the analyses are also narratively founded with a focus on how the participants' narratives are structured by context and power structures, as well as how the participants are positioned and position themselves in the narratives.

The four case analyses in chapter 6 were selected based on the points they each illustrate. Case 4 is entitled: *High level of conflict and locked comprehensions creates difficult conditions for eliciting the child's perspective*. The case analysis illustrates how the case process plays out as a positioning battle, as well as how legal and psychological interpretations shape and structure the children's involvement. Case 6 is entitled: *The children's views are subordinated to the settlement*. This case analysis shows how adults take up space and define the process, as well as

how children are positioned as objects in the negotiations that lead to a settlement between the parents. Case 10 is entitled: *The children's views challenge the psychologist's perceptions*. This case shows how psychologists listen to the children openly and in an emergent way, and how with the children's views in mind, they change their own perceptions of the case and the family. Case 15 is entitled: *The child conversation as a starting point for the court case*. This case analyses the impact of using the child conversation and the child's views as a starting point for the court case and the verdict.

In chapter 7, the analysis across the entire data set is presented under the headings:

The court as a framing structure.

The Divorce parenting and the best interests of the child.

Subject and object – children as (negotiation)objects in family law cases.

When listening to children: the becoming and involvement of children's views.

Overall the analysis show that children's views are suppressed, and that children are positioned as less reliable and their views as less relevant than adults'. Furthermore, the adults, particularly the involved professionals have the power to define what is relevant to focus on in family law cases. By letting the children's views dominate and by using an emergent listening approach to the analysis of their views, the thesis shows that the structures and norms that define family law cases are challenged by the children.

Many children would like to participate and be heard in family law cases; however, they do not experience that they are sufficiently involved. The thesis show that the way family law cases are organized, as well as the way that children are listened to, are key to understanding this.

The thesis contributes to childhood studies by providing knowledge about the norms and structures that condition views about children and children's involvement in family law cases. Furthermore, the analysis in the thesis offers a new research approach to the family law cases, and contributes with new knowledge to the field of family law. This knowledge is also relevant to the broader field of research on children and families. The thesis furthermore contributes important and nuanced knowledge to the praxis field, insisting the need for more knowledge and for the development of praxis with a focus on children and the equality of children's views.

Bilag

Bilag 1: Invitation til fremtidsværksted til børn på 10 år og derunder.

Bilag 2: Invitation til fremtidsværksted til børn på 11 år og derover.

Bilag 3: Forældrebrev om fremtidsværksteder.

Bilag 4: Eksempel på invitation til gruppeinterview.

Bilag 5: Interviewguide forældre.

Bilag 6: Interviewguide børn.

Bilag 7: Brochure projekt Børn i Retten.

Bilag 1

Invitation til fremtidsværksted til børn på 10 år og derunder.

Børneworkshop

Kære

Vi vil gerne invitere dig til at være med i et forskningsprojekt. Vi mener nemlig, at børn har en masse viden om at være børn, som de voksne kan lære af og bør lytte til.

Projektet handler om, hvordan forældre bliver skilt og skal i retten for at finde ud af, hvor børnene skal bo og hvor ofte de skal være sammen med den forælder, de ikke bor hos. Vi har udvalgt dig til projektet, fordi du selv har prøvet det.

Hvis du siger ja til at deltage, skal du mødes med en lille gruppe af andre børn, som også selv har prøvet det, og 2 forskere. De to forskere hedder Sarah og Hanne. Sarah og Hanne ser venligt lidt i økkert for jer, og så spørger de om forskellige ting. Hvis du siger ja til at deltage, og dine forældre også siger ja, bliver du en stags medforsker på projektet.

Som tak for hjælpen får du begejter og gavekort på 500 kr. som du kan bruge på enten legetøj eller musik.

Vi vil gerne optage det, I siger. Der er ingen, der begejter får et vide, hvem der har sagt hvad. Vi vil også gerne tage fotos, men hvis du helst er fri, fotograferer vi ikke dig. Og du skal heller ikke snakke om ting, du ikke har lyst til at snakke om. Det hele tiden dig, der bestemmer, hvad du vil være med til.

Hvis du har nogen spørgsmål, er du velkommen at ringe, sms'e eller male til Hanne. Hannes mobil er..... Hannes tlf.nr. hjemme er Og hendes mail er hannes@ruc.dk.

Vi håber meget, at du har lyst til at deltage. Vi vil bede dig og dine forældre give besked til Sarah på tlf. eller mail sarah@ruc.dk

Venlig hilsen

Hanne og Sarah

Bilag 2

Invitation til fremtidsværksted til børn på 11 år og derover.

Børne- og ungeworkshop

Kære

Vi vil gerne invitere dig til at være med i et forskningsprojekt. Vi mener nemlig, at børn og unge har en masse viden om, hvordan det er at være barn og ung – viden, som de voksne kan lære af og bør lytte til.

Projektet handler om, når forældre bliver skilt og skal i retten for at finde ud af, hvor børnene skal bo og hvor ofte de skal være sammen med den forælder, de ikke bor hos. Vi har udvalgt dig til projektet, fordi du selv har stået i situationen. Vi vil gerne blive klogere på, hvordan forældre, dommere, advokater og psykologer kan tage nogle beslutninger, der er gode for børnene. Vi vil også gerne vide, hvordan de bedst mulig kan tage børnene med på råd.

Alt dette og meget mere vil vi sammen udforske, hvis du siger ja til at deltage. "Vi" er en lille gruppe af udvalgte børn/unge, hvorefter du er den ene. Derudover deltager to forskere, som hedder Sarah og Hanne.

Det foregår på den måde at vi mødes en eftermiddag i Her serverer Sarah og Hanne lidt lækker, og så arbejder vi i fællesskab på projektet.

Hvis du siger ja til at deltage, og dine forældre også siger ja, bliver du en slags medforsker på projektet. Vi vil gerne optage det, I siger. Der er ingen, der begæber får at vide, hvem der har sagt hvad. Vi vil også gerne tage fotos, men hvis du helst fri, fotograferer vi ikke dig. På den måde er det hele tiden dig, der bestemmer, hvad du vil være med til.

Hvis du har nogen spørgsmål, er du velkommen at ringe, sms'e eller mail'e til Hanne. Hennes mobil er Hennes tlf.nr. hjemme er og hendes e-mail er hanne@ruc.dk.

Som tak for hjælpen får du begæbet en gavekort på 500 kr., som du kan bruge på enten isgødet eller musik.

Vi håber meget, at du har lyst til at deltage. Vi vil bede dig og dine forældre give besked til Sarah på tlf. 25 23 38 34 eller mail: sarah@ruc.dk

Venlig hilsen

Hanne og Sarah

Bilag 3

Forældrebrev om fremtidsværksteder

Børneperspektivet

Kære forælder til

Vi vil gerne invitere dit barn til at deltage i et udviklings- og forskningsprojekt om retternes behandling af sager om forældremyndighed og bopæl. I projektet udvikler og afprøver vi nye metoder, der har til formål at fremme en børne-etisk sagsbehandling.

I projektet lægger vi vægt på at give stemme til børnehørdes unges perspektiver, oplevelser og viden. Det gør vi blandt andet gennem workshops, hvor børnehørdes unge sammen med jævnaldrende skal udforske og producere materiale med opmærksomhedspunkter og gode råd til de professionelle. Disse skal desuden bruges til at udvikle og forbedre dommers, advokaters og børnesagkyndiges måde at gribe disse sager an på, desuden skal det bruges af forskerne med henblik på bedre evalueringsskriterier. På den måde bliver børnehørdes unge en slags medforskere på projektet. Det er deltagelse i en sådan workshop. Vi gerne vil invitere dit barn til at deltage i.

Det kommer til at foregå

Som tak for hjælpen får dit barn bagefter et gavekort på 300 kr. til en valgfri butik.

I udgangspunktet vil alt, hvad børnehørdes unge siger og "producerer" blive behandlet fortroligt og kun blive gengivet i anonymiseret form. Vi vil gerne have lov til lydoptagelse under workshoppen samt at tage fotos. Disse vil blive brugt i forbindelse med formidling af projektets metoder og resultater, men ikke sådan, at man kan se, hvilke børn, der har sagt/oplevelt/mendt hvad. Hvis du ønsker, at vi ikke tager foto af dit barn, efterkommer vi naturligvis dette ønske. Det samme gælder selvfølgelig, hvis børnehørdes selv giver udtryk for, at de ikke ønsker, at vi tager fotos.

Du er meget velkommen til at ringe, sms'e eller mail'e til Hanne (forsker på projektet) med spørgsmål eller bare for at få en snak om projektet. Hannes mobil er..... hendes tlf.nr. hjemme er og hendes e-mail er hannelu@ruc.dk.

Vi håber meget, at du vil give din tilslutning til og bakke op omkring dit barns deltagelse, da projektet er helt afhængigt af børnehørdes unges viden og deltagelse. Samtidig er det vores erfaring fra tidligere projekter med børn og unge, at de ofte selv får meget ud af at deltage.

Vi vil bede dig give besked til Sarah på tlf. eller e-mail sarasa@ruc.dk, både hvis dit barn skal deltage, og hvis det ikke skal deltage.

Venlig hilsen

Hanne Warming og Sarah Almindé

Bilag 4

Eksempel på invitation til gruppeinterview

Roskilde Universitet
Institut for Samfundsvidenskab og Erhverv (ISE)

Kære familieretsadvokater

I forbindelse med projekt Børn i Retten (www.boerniretten.ruc.dk) vil jeg gerne indbyde dig/jer til et gruppeinterview d. .. kl. 16.00 – 18.00 i Retten i Helsingør.

Formålet med interviewet er at få advokaternes erfaringer med og syn på, den model til løsnings af forældreansvarssager, som benyttes ved de nordsjællandske retter samt jeres erfaringer med at sende klienter videre i Projekt Børn i Retten.

Advokaterne spiller en væsentlig rolle og har en særlig indgang til børn og forældre i forældreansvarssagerne. Jeg håber derfor at du/I vel deltager i interviewet og dermed bidrage til at få belyst håndteringen af sagerne i forskningssammenhænge.

Jeg vil gerne optage interviewet på diktafon. Det bliver anonymiseret og behandlet fortroligt.

Giv gerne besked pr mail: sararas@ruc.dk eller telefon: inden d. ..

Venlig hilsen
Sarah Alminde
Phd. stipendiat, Roskilde Universitet

UNIVERSITETSVEJ 1, Bygning 24.1, POSTBOX 260, 4000 ROSKILDE
DIREKTE NUMMER: 4674-3910, E-POST: sararas@ruc.dk
Roskilde Universitet CVR-nr.: 29 05 75 59

TELEFON: 4674-2000
TELEFAX:

Bilag 5

Interviewguide forældre

Interviewguiden er anvendt som afsæt og overordnet skabelon, hver interview-samtale er tilpasset informanten og situationen.

Interviewguide Forældre

Skilsmissen

Fortæl hvad der skete op til at I gik fra hinanden

- Hjelpe spørgsmål:
- Hvad var nogen af de første tegn på at I skulle skilles?
- Hvad skete der så...
- Hvordan havde du det? Hvilke følelser havde ud omkring at blive skilt? Hvilke følelser havde du ift. barnet/børnene i tiden omkring skilsmissen?
- Hvordan oplevede du at barnet/ børnene reagerede? Hvordan havde barnet/børnene det?
- Hvornår gik I fra hinanden?
- Hvorfor gik I fra hinanden? (initiativtager?)
- Hvordan var stemningen imellem jer? – kunne I tale sammen og lave fornuftige aftaler omkring bodeling og børnene? (samarbejde – konfliktniveau)
- Hvilke aftaler lavede I if.t barnet/børnene?

Sagen i retten

Fortæl om jeres sag i retten

Hjælpe spørgsmål:

- Hvorfor har I en sag i retten?
- Hvad er gået forud for sagen i retten (statsforvaltning, brudte aftaler ect.)
- Hvordan kan det være, at I har brug for hjælp til at afgøre (bopæl eller forældremyndighed)?

Sagens forløb

Fortæl om forløbet i retten

Hjælpe spørgsmål:

- Hvad var den første kontakt med retten? Hvad skete der så?
- Hvordan var det at være til det forberedende retsmøde? Hvordan var det at være til hovedforhandling?
- Hvad synes du om det dommeren sagde og den måde dommeren var på? Hvad synes du om det den børnesagkyndige sagde og den måde han/hun var på?
- Synes du sagen blev godt belyst? (herunder barnets perspektiv, børnesamtale, observationsrapport, udtalelser fra institution og skole mv.)
- Hvordan har du det med det forlig i indgik? / den dom der blev afsagt?
- Hvilken indvirkning har forløbet i retten og forliget/dommen haft på jeres samarbejde?
- Hvordan tror du det vil gå i fremtiden?

Barnets/børnenes hverdagsliv

Fortæl om barnets/børnenes liv som det ser ud i dag

Hjælpe spørgsmål:

- Hvordan forløber en almindelig dag i jeres familie?
- Hvordan synes du at jeres barn/børn har det?
- Hvordan er han/hun påvirket af skilsmissen?
- Hvordan er han/hun påvirket af forløbet i retten?
- Hvordan tror du barnet/børnene vil have det fremover?

Bilag 6

Interviewguide børn

Interviewguiden er anvendt som afsæt og overordnet skabelon, hver interview-samtale er tilpasset informanten og situationen.

Interviewguide børn

Hverdagsliv og familie

Fortæl lidt om dit liv (ligeså langt tilbage som du kan huske og så til nu..?)

- Hvordan ser en helt almindelig dag ud? (Hvad lavede du fx i går?)
- Hvor bor du? Hvem bor du sammen med?
- Hvad kan du godt lide at lave? (skole, fritidsinteresser, venner mv.) – hvor tit gør du det? Er det noget dine forældre skal hjælpe med? Har skilsmissen betydet noget for det?

Fortæl om din familie

- Hvem er en del af din familie?
- Hvordan har I det med hinanden (hvordan har du det med din mor, din far, din søster din bror, bonusmor, bonusfar ect. Hvordan har din mor det med din far? Hvordan har din far det med din mor, hvordan har din søster/bror det med dine forældre ect.)

(Livshistorie) Kan du komme i tanke om tre vigtige ting der er sket i dit liv? – fortæl mig om dem

Skilsmissen

Fortæl lidt om hvad der skete da dine forældre flyttede fra hinanden

- Hvordan havde du det?
- Skete der nogen ændringer i dit liv? (skulle du bo et andet sted, flytte skole? Søskende? Venner)
- Var dine forældre gode til at lytte til dig?

- Hvilke aftaler blev der lavet i forhold til dig?
- Hvordan var dine forældre til at tale sammen og lave aftaler, finde ud af hvor du skulle bo, hvor meget du skulle være hos din far, din mor?
- Talte du med nogen om at dine forældre gik fra hinanden? (Og hvordan du havde det med det?)

Forløbet i retten

Kan du fortælle lidt om det her med at dine forældre har været i retten (for at finde ud af hvor du skal bo/hvem der skal have forældremyndighed?)

- Hvad synes du om at dine forældre skulle i retten?
- Hvordan var tiden mens retten skulle træffe afgørelse/mens sagen kørte?
- Har du været til børnesamtale? Hvis ja, hvordan var det? Hvordan var de voksne at tale med?
- Fik dine forældre hjælp til at blive enige?

Efter retten

Nu er sagen i retten afsluttet. Kan du fortælle noget om de beslutninger der blev truffet?

- Hvad synes du om de beslutninger retten/dine forældre tog?
- Synes du at der er blevet lyttet dig? (og hvad der er bedst for dig?)
- Har det betydet noget for din hverdag?
- Hvordan har du det nu?
- Er dine forældre mere enige? Hvordan er de til at tale sammen?
- Hvordan tror du det bliver fremover? – hvordan kommer du til at have det?

Bilag 7

Brochure projekt Børn i Retten

Projektet er anmeldt til og godkendt af datatilsynet, og [DataVad](#) er dataansvarlig.

Koster det noget?

Tilbuddet er gratis for jer.

Hvilke informationer får retten?

Der bliver ikke afrapporteret til retten om indholdet af de samtaler, der finder sted i projektet. Retten får at vide, om I er blevet enige. Inden I indgår en aftale, vil I altid få mulighed for at drøfte aftalen med jeres advokat.

Hvis vi ikke bliver enige?

Hvis I fortsat er helt eller delvist uenige, kan sagen gå tilbage til retten, der kan træffe afgørelse ved dom.

Kontakt:

Psykologerne i Allerød
 v/ psykolog Michael Storm
 MD Madsensvej 1, 1. tv.
 3450 Allerød
 Mobil: 26 80 92 12
 Email: kontakt@psykologerneiallerod.dk

Støttet af:

EGMONT
Fonden

Tilbud om deltagelse i projekt Børn i Retten

Et projekt i samarbejde mellem retterne i Hillerød, Lyngby og Helsingør, psykologerne i Allerød og Roskilde Universitet.

Støttet af Egmontfonden

Projektet

Tilfældigt udvalgte familier tilbydes at deltage i projekt Børn i Retten.

I får tilbud om at deltage i et projekt, hvor I med professionel støtte får hjælp til at komme videre.

I har fælles børn og bor ikke sammen. I har svært ved at blive enige og har bedt retten om hjælp.

Retten kan afsige dom og give den ene af jer ret og den anden uret, men det løser desværre sjældent børnenes problem. Børn har brug for forældre, der er gode til at samarbejde.

Det er vores erfaring som børnesagkyndige, at de løsninger, forældrene selv aftaler sig frem til, oftest er mere holdbare og bedre for både børn og voksne.

Derfor vil vi gerne tilbyde jer hjælp til at indgå aftaler om børnene og det fremtidige samarbejde.

Hvordan foregår det?

Hvis I siger ja til at deltage kort tid blive kontakttet af ved projektet. I kan til en jeres samtykke tilbage.

To børnesagkyndige psykologer tilknyttet jeres sag og hjælpe processen. På det første møde vil I sammen med psykologerne drøfte forløbet.

Samtalerne vil foregå i retten. Jeres advokater kommer til møderne.

Projektet skal evalueres. I får tilsendt spørgeskemaer, som I skal svare på.

Hvad med børnene?

Hvis vi sammen med jer finder det hensigtsmæssigt at inddrage barnet/børnene på den ene eller anden måde, vil vi gøre det, men altid i et samarbejde med jer.